

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**NEO-LİBERAL KÜRESEL KAPİTALİZMİN TEOLOJİK
ARKEOLOJİSİ**

DOKTORA TEZİ

ASLAN SAVAŞ DEMİRCAN

Tez Danışmanı

PROF.DR. ŞEVKET YAVUZ

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

NEO-LİBERAL KÜRESEL KAPİTALİZMİN TEOLOJİK ARKEOLOJİSİ

DOKTORA TEZİ

ASLAN SAVAŞ DEMİRCAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞEVKET YAVUZ

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Aslan Savaş DEMİRCAN tarafından Prof. Dr. Şevket YAVUZ yönetiminde hazırlanan ve 29/07/2022 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Neo-Liberal Küresel Kapitalizmin Teolojik Arkeolojisi**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**’nda **DOKTORA TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Şevket YAVUZ

(Danışman)

Doç. Dr. Salih İNCİ

Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi Ferihan ÖZMEN

Dr. Öğr. Üyesi Halil TEMİZTÜRK

.....

.....

.....

.....

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : 29/07/2022

.....

Doç. Dr. Yener PAZARCIK

Enstitü Müdürü

.../.../20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

Aslan Savaş DEMİRCAN

...../...../2022

TEŞEKKÜR

Zahmetli ancak verimli geçen bu sürede destek ve tavsiyeleriyle yardımcı olan hocalarıma ve derin bilgisi ile danışman hocam Prof. Dr. Şevket YAVUZ'a; tavsiye ve teklifleriyle TİK yeleri Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇETİN ve Dr. Öğr. Üyesi Ferihan ÖZMEN ile jüri yeleri Doç. Dr. Salih İNCİ ve Dr.Öğr.yesi Halil TEMİZTÜRK hocalarıma teşekkür ederim. Ancak en büyük teşekkür elbette her daim yanımda olan sevgili annem ve babama...

Babaannem ve Bykbabama... Aziz hatıralarına.

Aslan Savaş DEMİRCAN

anakkale Temmuz 2022

ÖZET

NEO-LİBERAL KÜRESEL KAPİTALİZMİN TEOLOJİK ARKEOLOJİSİ

Aslan Savaş DEMİRCAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Şevket YAVUZ

29/07/2022, 242

Neo-Liberal Küresel Kapitalizmin Teolojik Arkeolojisi isimli doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma küreselleşen dünya da yaşanan ekonomik olayların teolojik bir sebebinin olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Küreselleşme sadece siyasi anlamda yaşanmamaktadır. Kültürel ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler baş döndürücü bir hâle gelmiş gözükmemektedir. Kültürün önemli bir parametresi olarak kabul edilen din duygusunun kendi içinde yaşadığı değişimlerin etki alanının geniş olduğunu düşündüğümüzde ekonomi bu değişim ve etkiden payını alan bir diğer fenomen olarak kabul edilebilir.

Dinin insanın duygu dünyasında bıraktığı izlerin en güçlüsünün motivasyon olduğu iddia edilebilir. Nitekim Umberto Eco'nun "*Bir inancın doğruluğuna yanlışlığına değil, müntesiplerinin neyi göze aldığına bakın.*" sözü bu iddiayı doğrular niteliktedir. Tanrı'nın rızasını ve cenneti arzulayan bir insan için dünya sadece geçici bir mekândır. Bu insan inancının da samimiyetini ispatlamak için inancının tüm emirlerini yerine getirmek dünyayı bu inanç ekseninde tasarlamak amacıyla elinden geleni yapacaktır. Öyleki bu amaca ulaşmak Batı Hıristiyan dünyası için -Tanrı rızası ve diğer eskatolojik umdeler- ekonomi uygun bir araç gibi gözükmemektedir.

Ekonomi doğrudan hayatın içindeki eylemlerle organik bir bağa sahip olduğu için inancın en temel yansımaları ekonomik eylemler içinde kendine yer bulacaktır. Özellikle helal, haram, cehennem ve cennet, günah, sevap gibi kavramların ekonomik eylemler üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Din duygusunun ekonomik parametreler üzerindeki etkisinin anlaşılmasına dair önemli bir veri, farklı dini inanca sahip olan toplumların ekonomi pratiklerinin de farklı olmasıdır. Hristiyan Batı dünyasının ekonomik tepkileri ile diğer coğrafyalarda farklı dinlere inanan toplumlar arasındaki ekonomik kalkınma ve büyüme oranlarının iyi bir örnek teşkil ettiği iddia edilebilir. Hatta farklı Hristiyan mezheplerinin ekonomik eylem ve yeteneklerinin birbirleri ile örtüşmediği gerçekliktir.

Ekonomi de din duygusunu önemli ölçüde etkileme yeteneğine sahip gözükmektedir. Özellikle ekonomik anlamda geride kalmış toplumların dini algılama ve yaşama biçimleri dikkate değerdir. Örnek vermek gerekirse Protestan olan İngiltere ve Kuzey Avrupa Ülkeleri ile Katolik olan Güney İtalya, Portekiz, İspanya ve Ortodoks olan Yunanistan arasındaki ekonomik kalkınmışlık arasındaki fark gibi. Böyle bir durumda ekonomik parametrelerin din algısını değiştirdiğini iddia etmek mümkün gözükmektedir.

Çalışmada Judeo-Hristiyan kodların birçok yönleri ile kapitalizm üzerindeki etkisi tarihsel ve sosyolojik bağlamda analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Yahudi ve Hristiyan kutsal metinleri ve din adamlarının ve bu metinlerin yorumlanmasının sonuçları bu süreçte incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neo Liberal Kapitalizm, Din, Yahudilik, Hristiyanlık, Protestanlık

ABSTRACT

THE THEOLOGICAL ARCHEOLOGY OF NEO-LIBERAL GLOBAL CAPITALISM

Aslan Savaş DEMİRCAN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Doctoral Dissertation in Philosophy and Religious Studies

Supervisor: Prof. Dr. Şevket YAVUZ

29/07/2022, 242

This study, which was prepared as a doctoral thesis named The Theological Archeology of Neo-Liberal Global Capitalism, aims to explain that the economic events in the globalizing world have a theological reason. Globalization is not only experienced in a political sense. It seems that the developments in the cultural and economic field have become dizzying. Considering that the influence of the changes experienced by the sense of religion, which is accepted as an important parameter of culture, is wide, the economy can be considered as another phenomenon that takes its share from this change and effect.

It can be claimed that motivation is the strongest of the traces that religion leaves on the emotional world. As a matter of fact, Umberto Eco's "Look not at the truth of a belief, but at what its followers risk." statement confirms this claim. For a person who desires God's pleasure and heaven, the world is only a temporary place. In order to prove the sincerity of this human belief, he will do his best to fulfill all the orders of his belief and to design the world on the axis of this belief. So much so that economics seems to be an appropriate tool for the Western Christian world - God's consent and other eschatological hopes - to achieve this goal.

Since the economy has an organic connection with the actions in life directly, the most basic reflections of belief will find a place in economic actions. It is an undeniable fact

that concepts such as halal, haram, hell and paradise, sin and good deeds have an impact on economic actions.

An important data on understanding the effect of religious sentiment on economic parameters is that the economic practices of societies with different religious beliefs are also different. It can be claimed that the economic development and growth rates between the economic reactions of the Christian Western world and the societies that believe in different religions in other geographies set a good example. In fact, it is a reality that the economic actions and abilities of different Christian denominations do not overlap with each other.

The economy also seems to have the ability to significantly affect the feeling of religion. The religious perception and way of living of societies that have fallen behind in economic terms are particularly noteworthy. For example, the difference in economic development between Protestant England and Northern European Countries, Catholic Southern Italy, Portugal, Spain and Orthodox Greece. In such a case, it seems possible to argue that economic parameters change the perception of religion.

In this study, many aspects of Judeo-Christian codes and their effects on capitalism have been tried to be analyzed in a historical and sociological context. In particular, the results of Jewish and Christian scriptures and clergy and the interpretation of these texts were tried to be examined in this process.

Keywords: Neo-liberal Capitalism, Religion, Judaism, Christianity, Protestantism

ÖNSÖZ

Neo-Liberal Küresel Kapitalizmin Teolojik Arkeolojisi isimli doktora tezinde genel anlamda din ve ekonomi arasındaki ilişkiler ispatlanmaya çalışılmıştır. Doktora tezinin birinci bölümü giriş; ikinci bölüm kursamsal çerçeve üçüncü bölüm araştırma metodolojisi dördüncü bölüm bulgular beşinci bölüm ise sonuç ve öneriler ana bölümden; son kısım ise kaynakça ve özgeçmiş kısmından oluşmaktadır.

Doktora tezinin ikinci bölümünde tezin konusu, amacı, hedefi; konunun tezleri ve alt tezleri; kavramsal çerçevesi; kılavuz yani metodolojik çerçevesi; kaynakça analizi ve kapsam ve sınırlılıklar sunulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Kavramsal Çerçeve, Kılavuz/ Metodoloji, kaynakça analizine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde Kapitalizmin tarihsel arka planı ele alınmıştır. Bu amaçla özellikle reform dönemi sonrası ortaya çıkan iktisadi akımlar incelenerek panoramik bir bakış açısı verilmiştir. Batı medeniyetine kültürel anlamda beşiklik eden ilkçağ Yunan ve Roma medeniyetlerinin iktisadi yapısı, temel karakteristiği incelenerek tarihsel süreçte kapitalizmin oluşum süreci ile ilgili eko-politik derinlik aktarılmıştır.

Kapitalizmin kurumsal altyapısının analizinde etkili olan bazı düşünürlerin konu ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Böylece modern dönem ekonomi anlayışının kavranması daha kolay hale getirilmeye çalışılmıştır.

Yahudilik ve Hristiyanlığın kapitalizm üzerinde muhtemel etkileri KK'lar ve mezhepler ekseninde incelenmeye çalışılmıştır. Böylece Kapitalizm ve Judeo-Hristiyan değerler arasında somut bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölüm ya da Sonuç ile bütün bu sunulanlar toparlanmış, Neo-Liberal Küresel Kapitalizmin Teolojik Arkeolojisine dair ortaya konan veriler bir sonuca bağlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
SİMGELER ve KISALTMALAR	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE/ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	5
--	---

2.2. Konunun Tezleri ve Alt Tezleri	5
2.3. Önceki Çalışmalar	6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ /MATERYAL VE YÖNTEM	7
--	---

3.1. Kavramsal Çerçeve	7
3.2. Kılavuz/ Metodoloji	9
3.3. Kaynakça Analizi	10
3.4. Kapsam ve Sınırlılıklar	11

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMA BULGULARI

12

4.1.Kapitalizmin Panoramik Tarihi.....	12
4.1.1.Kapitalizmin Tanımı.....	13
4.1.2.Merkantilist İktisadi Düşünce.....	19
4.1.3.Merkantilist Çağda Değişimler.....	24
4.1.4.Fizyokratik İktisadi Düşünce	29
4.1.5.Liberal Doktrin ve Temel İlkeleri	35
4.2. Ekonomiye Tarih İle Okumak.....	41
4.2.1.Eflatun'un Ekonomi Anlayışı (427-347)	43
4.2.2.Aristo'nun Ekonomi Anlayışı (382-322)	47
4.2.3.Kapitalizm İçin Bir Temel: Kyrne Okulu-Aristippos.....	54
4.2.4.Tüketimin Felsefi Temelleri: Epikür.....	57
4.2.4.Roma Medeniyetinin Ekonomi Anlayışı.....	60
4.3. Ekonomiye Din İle Okumak.....	66
4.3.1.Serbest Piyasanın Teolojisi: Adam Smith.....	67
4.3.2.Ya Rahat Uyuyun ya da İyi Yiyin :Max Weber.....	77
4.3.3.Werner Sombart'ın Teo-ekonomik Görüşleri	88
4.3.4.Seküler Eko-Eskatoloji: Karl Marks	100
4.4.Eko-Politik Teolojinin Kodları: Neo-Liberal Kapitalizm ve Yahudilik-Hristiyanlık	104
4.4.1.Yahudi Ekonomi Teorisinin Genel Karakteristiği/Tevratta Ekonomik Saikler.....	105
4.4.2.Talmud'da Ekonomik Saikler	125
4.4.3.Hristiyan Mezheplerinin Kapitalizme Olan Tepkileri-Lutheran Teoloji.....	137
4.4.4.Calvinist Teoloji.....	149
4.4.5.Tevrat'ın Yolundaki Kapitalistler: Püritenler.....	161
4.4.6.Luther'in Sadık Takipçileri:Pietistler	174
4.4.7.Methodizm ve Evanjelizm.....	177
4.4.8.Kapitalizm ve Hristiyan İnanç Dünyası- Hristiyanlıkta Asli Günah ve Kapitalizm.....	195
4.4.9.Hristiyanlıkta İnsan Tasavvuru, Gelecek Zaman Tahayyülü ve Kapitalizm...206	

BEŞİNCİ BÖLÜM
SONUÇ VE ÖNERİLER

214

KAYNAKÇA.....224
ÖZGEÇMİŞ.....I

SİMGELER ve KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
AVM	Alış Veriş Merkezi
Çev	Çeviren
DNA	Deoksiribo nükleik asit
HKK	Hristiyan Kutsal Kitabı
IMF	Uluslararası Para Fonu
KK	Kutsal Kitap
MÖ	Milattan Önce
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TBK	Türk Borçlar Kanunu
vd.	ve diğerleri
YKK	Yahudi Kutsal Kitabı
yy	yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Çalışmanın konusunu, Batı Hristiyan medeniyetinin dini düşüncesinin Neo-liberal kapitalizm olarak adlandırılan ekonomik sisteminin tarih sahnesine çıkışı ve evrim süreci oluşturmaktadır. Özellikle Hristiyan reformasyon süreci olarak adlandırılan kabuk değiştirme süreci, Batı toplumlarının Kilise dönemindeki atalet hâlini atmalarında çok önemli bir basamaktır. Bu dönemde yaşanan aydınlanma *sola fide*¹, *sola scriptura*², *sola gratia*³ ilkelerinin etkisi ile sosyo-kültürel alanda ciddi değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Bu süreçten en çok etkilenen alanlardan biri de ekonomi olmuştur. Değişen Hristiyan düşünce, bireyi Kilise'nin merkezîyetçiliğinden ve baskısından kurtararak bireyselleşmesine ve hayata toplumsal eylemlere ve özellikle ekonomik hayata daha fazla katılmasına sebep olmuş gözükmektedir.

Öte yandan modern çağ dini ilimler ve pozitif bilimler ayrımını yaparak dini toplumsal parametrelerden ayırma yoluna gitmiştir. Özellikle ana akım ekonomi anlayışı ekonomi bilimini pozitif bilimler ile açıklama gayreti içine girmiş gözükmektedir. Bu bağlamda bireyin ekonomik eylemlerde aldığı kararların rasyonel olduğunu vurgulamaya çalışması bu iddiayı destekler niteliktedir.

Bu bağlamda çalışmamız problemler üzerine kurulmuştur. Bu problemler serbest piyasa fikrinin (Kapitalizm) ortaya çıkma sürecinde teolojik parametrelerin etki gücüdür. Bu etkiyi anlamak için öncelikle Kapitalizmin ne olduğunun tespiti önem arz etmektedir. Zira tanım bir anda ortaya çıkmamıştır. Tarihsel anlamda ekonomik gelişmeler kendini farklı isim ve şekillerde göstermiştir. Her biri aslında bir diğerinin devamı niteliğindedir. Değişen bakış açıları ve yöntemlerdir. Ancak merkantalizm bu manada ana ekseninde yerini almıştır. Nitekim dönemi (15. ve 18. yy) reform dönemi ile kesişince dönemi anlamak bugünü anlamak ile eşdeğer olmuştur. Elbette herhangi bir “izm” için gerekli atmosfer siyasi

¹Sadece İman: Kurtuluş iyi davranışlar ile değil, yalnızca iman ile olur (Aydın, 2018: 449).

²Sadece Kutsal Kitap: Gerçek bir öğretinin kaynağı yalnızca Kitabı Mukaddestir (Aydın, 2018: 449).

³Sadece Lütuf: Luther'e göre kurtuluş kişinin elde ettiği bir şey değildir. Tanrı'nın hediye etmesi sonucu kazanılır (Aydın, 2018: 450).

atmosferdir. Bu ekseninde liberalizm çalışmanın konuları içinde yerini almıştır. Liberalizm bu anlamda kapitalizm için can suyu olmuştur. Öyleki kapitalizm için gerekli olan merkeziyetsizlik fikri liberalizm üzerinde durduğu ana konulardan biridir. Kapitalizm sınırsız özgürlüğü sınırsız kar olarak algılamıştır. Bu sınırsızlık en azından arttırılmış ve merkeziyetsizlik fikrinin köklerinin reform dönemine kadar indiği ilerleyen bölümlerde tartışılmıştır.

İkinci ana problemde ise kapitalizm ile antik çağ medeniyetleri arasında ilişki analiz edilmiştir. Batı kapitalizminin menşei'nin Avrupa kıtası olduğu düşünüldüğünde köklere inmek kapitalizmi anlama noktasında önem arz etmektedir. Nitekim Eflatun, Aristo, Aristippos ve Epikür bu noktada öne çıkan filozoflar olarak felsefi alt yapıyı oluşturmuş ve bir temel atmışlardır. Adım adım ilerleyen bir süreç olduğunu düşündüğümüzde yükselen bir duvarın tuğlaları gibidirler. Her bir filozof ile ekonomik düşünce ivme kazanmış adeta evrim geçirerek mevcut sisteme katkı yapmışlardır. Ancak kapitalizmin teorik ayaklarını felsefe ile açıklama gerekli ama yeterli olmayacaktır.

Üçüncü problemde bu durumun farkına varmış ve din ile ekonomi arasındaki ilişkiyi kurmuş olan teorisyenlerin düşünceleri kapitalizmi anlama bağlamında tartışılmıştır. Sürecin Adam Smith ile karakter kazandığı ekonomik bir fenomen olarak karşımıza çıktığı iddia edilebilir. Smith'i bu noktada önemli kılan ve onu analize konu eden parametre bir teolog olmasıdır. Din duygusunun gücünü Smith'in eserlerinde görmek kapitalizmi anlama noktasında büyük önem arz etmektedir. Max Weber ve Werner Sombart ise adeta Smith'i destekler nitelikte tarih sahnesine çıkmıştır. Sombart ve Weber ile beraber artık din ve kapitalizm arasındaki ilişki adeta "ben burdayım" der gibi uç vermiştir. Karl Marks ise alakasız gibi görünse bile içinde yetiştiği atmosfer Marks'ın ekonomi ile ilgili düşüncelerini etkilemiştir. Nitekim Marks emekçi sınıfını eskatolojik motifler ile adeta Judeo-Hristiyan çizgisine çekmeyi başarmıştır.

Dördüncü problem ise çalışmamızın ana eksenini oluşturmuştur. Bölüm Judeo-Hristiyan teolojisinin özellikle kutsal kitaplar ve mezhepler ekseninde ekonomi ile ilişkisini ispatlama amacını gütmektedir. Yahudi Kutsal Kitaplarının (YKK) ve muktesabatının

ekonomik teori ve eylemleri üzerindeki etkisi ispatlanmıştır. *Tevrat*'ın ekonomik parametlerin ana eksenini belirlemesi *Talmud*'un ise bu eksenini detaylandırması tespit edilmiş böylece genelde din ve ekonomi özelde ise Yahudilik ve kapitalizm arasındaki ilişki gösterilmiştir. Hemen ardından özellikle Protestanlık analize dahil edilmiştir. Protestanlığın YKK ile organik bağının yanısıra özellikle eylemsel bazda aktif bir rol üstlenmesinin sosyo-ekonomik etkileri ispatlanmıştır.

Çalışmanın önemi, ekonomik eylem ve kararlarda -iddia edildiği gibi- bütünü ile rasyonelliğin olmadığı ispatlanmaya çalışılmasıdır. Tam tersine alınan kararlarda teolojik ve felsefi ilkeler de rol oynamaktadır. Din ve muhafazakarlık ekonomik karar ve eylemleri etkilemektedir. Dini emir ve yasakların ekonomik eylem ve kararlarda dominant bir rol oynayan insanın kararlarındaki etkisinin makro ekonomik anlamdaki yansımaları sadece insanın günlük ekonomik hayatını değil, siyasi kültürel ekseninde de birçok sonuca neden olmaktadır. Örnek vermek gerekirse serbest piyasa ekonomisine kutsiyet kazandırılması, küreselleşme ve bunun sonucu olarak alınan siyasi kararlar ve kültürel etkiler bu bağlamda düşünülebilir.

Dolayısıyla ekonominin sadece ekonomi olmadığını anlamak bir anlamda insanın anlama çabasına hizmet edecektir. Nitekim insan ekonominin ve hayatın sujesidir. Ekonomiyi ve insanı anlamak ise gelecek adına önemli projeksiyonlar için bize gerekli verileri sağlayacaktır. Böylece daha sağlıklı bir toplumsal yapı hatta küresel ilişkiler bu minvalde sağlanabilir.

Çalışmanın amaç ve hedefi genel anlamda din ile ekonomik eylem ve kararlar; özel anlamda ise Judeo-Hristiyan düşüncesinin ekonomik eylem ve kararlar üzerinde etkisini ispatlamaktır. Bu amaç ve hedefe ulaşmaya çalışılırken Batı medeniyetinin siyasi, kültürel ve hatta etnik temelini oluşturan Yunan ve Roma medeniyetleri analize dahil edilmiştir.

Çalışmanın literatüre olan katkısını, yapılan dar kapsamlı ve belli teolojik düşüncelerin parça parça ele alındığı çalışmaları mümkün olan en geniş bakış açısı ile analiz etmek, birbirleri ile olan etkileşimlerini göz önüne sermeye çalışmak, tarihsel platformda

etkilerini inceleyerek kapitalizme olan katkılarını tespit etmek olarak ifade edebiliriz. Aynı zamanda ekonominin sadece ekonomi olmadığını seküler bir fenomen olarak görülse bile suje olan insanın manevi değerlerinden etkilendiğini göstererek ekonomik kararlarda rasyonalitenin sınırlarını belirlemiş, literatüre ve araştırmacılara farklı bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamıştır.

Yerli literatüre baktığımızda din-ekonomi, din-sosyoloji ve tarihi ekonomi alanında birçok makale ve yayına rastanılsa bile inter ve multi disiplinler bir bakış açısı ile hazırlanmış lisansüstü tez sayısı çok fazla yoktur. Konular genel anlamda bir mezhep, felsefi düşünce ya da kişilerin konu ile ilgili düşünceleri bazında değerlendirilmiş topluca bir bakış açısı analiz ve değerlendirme ile yaklaşım sergilenmemiştir. Dolayısıyla çalışmamız yerli ve yabancı bakış açılarının topluca değerlendirilmesi din duygusunun özellikle Protestan ekollerinin ve Yahudi düşüncesinin Batı Avrupa merkezli serbest piyasa ekonomisi üzerindeki etkilerini incelenmesi açısından literatürdeki boşluğu bir nebze doldurma amacını gütmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE/ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Çalışmanın bu bölümünde iddialar ve daha önce yapılan çalışmalar yer almaktadır. Bu bağlamda tez ve alt tezler belirlenerek çalışmanın üzerinde yükseleceği bir alt yapı belirlenmiştir. Daha sonra bu alanda yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bunu yaparken bölüm bazında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda teolojisi ve ekonomi ile ilgili çalışmalara ağırlık olarak yer verilmiştir.

2.1. Konunun Tezleri ve Alt Tezleri

Ekonomi ve din dünya tarihinde toplumların kaderlerine şekil vermeyi başaran iki temel faktör olarak uzun zamandır sosyal bilimlerin ilgi alanı içinde yer almaktadır. Aralarındaki ilişki iki farklı gerçeklik gibi görünmelerinden dolayı hem zıtlıkları hem de ekonominin içinde ahlak, motivasyon gibi unsurların olmasında dolayı teolojisiyi ilgilendiren benzerlikleri içermektedir. Bu ekseninde düşündüğümüzde kazanç ve inanç çift yumurta ikizleri gibidir. Dolayısıyla her iki kavram hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak incelenmeli deoksiribo nükleik asit (DNA) dizilimleri çözümlenmelidir (Kaymakçı, 2012: 120).

Çalışmanın tezi, bireyin almış olduğu ekonomik karar ve eylemlerin tam anlamıyla rasyonel olamayacağı, teolojik etkilerin de payının bulunduğu; tarihsel süreç yanında sosyolojik hatta insan psikolojisinin de önemli bir etki unsuru olduğu gerçeğinin göz önüne serilmesidir. Ekonomik kararlarda bireyin rasyonel olduğu iddiası serbest piyasanın dayandığı temel argümanlardan biridir. Bu argüman bireyin diğer tüm parametrelerden bağımsız olduğu temeline oturmaktadır. Alt tez olarak da reform dönemi ve sonrası teolojik ilke, bakış açısı ve pratiklerin tarihsel süreçteki değişimi ve sosyo-ekonomik etkileri olarak belirlenmiştir.

2.2. Önceki Çalışmalar

Önceki çalışmaları, çalışmanın bölümleri bazında değerlendirmekte fayda vardır. Doğrudan kapitalizm ve teolojiyi hedefe alan Türkçe çalışmaların sayısı önemli düzeyde değildir.

Dördüncü bölümün ilk kısmında kapitalizm'in tanımı ve temel kurumları incelenirken çalışmaya dahil edilen makale ve kitaplar öğretilerin tanımları ve tarihsel gelişimlerinin tespitini içerirken, teolojik faktörlere ikinci planda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmamız teolojik faktörleri ön plana çıkartan bir çalışma olmuştur.

İkinci kısımda yer alan konuların odak noktası antik dönem felsefenin ekonomik konulara olan bakış açısıdır. Eflatun, Aristo, Aristippos ve Epikür üzerinde durulmuştur. Çalışmalar söz konusu filozofların ekonomi, zevk, mülkiyet ve işbölümü ile ilgili düşünceleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak kapitalizm olan ilişkileri doğrudan çalışmalara dahil edilmemiştir. Roma medeniyeti ise yine aynı şekilde tarihsel bir eksenle tarih bilimi bakış açısı ile incelenirken multi ve interdisipliner bir bakış açısı eksik kalmıştır.

Üçüncü kısma ilişkin daha önce yapılan çalışmalar – ki çalışmamızın iki ana omurgasından ilkidir – ise din ve ekonomi arasındaki ilişkilerin daha yoğun görüldüğü çalışmalardır. Ancak toplu olarak değerlendirilip kapitalizm ve din arasındaki ilişkiyi tüm açıklığı ile ortaya çıkaran geniş bir bakış açısına sahip değildir. Bu bağlamda çalışmamız bu eksikliği tamamlamaya yönelik bir amaca sahiptir.

Dördüncü kısımda –ki ana omurganın ikincisidir – teoloji ve ekonomi arasında doğrudan ilişkiyi ortaya çıkaran lisansüstü çalışmalara rastlanmamıştır. Faydalanılan kaynaklar ise daha ziyade spesifik olarak teolojinin çalışma ahlakı/motivasyonu gibi alanlarına yöneliktir. Ancak çalışmaların serbest piyasa ekonomisi ilişkilerine bakış açısı yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ /MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle tez'in kavramsal çerçevesi belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın adeta çatısı belirlenerek tez'in analiz alanının sınırları çizilmiştir. Daha sonra ulaşılan kaynakların değerlendirme yönteminin bahsedilmiştir. Böylece amaca ulaşılırken yöntem ve yol haritası oluşturulmuştur. Son olarak ise tez'in hedefi ve omurgası yapılandırılmaya çalışılarak aynı zamanda konu ve zaman açısından odak noktalar belirlenmiştir.

3.1. Kavramsal Çerçeve

Neo-Liberalizm: Özellikle 1979 Washington mutabakatı ile dünya gündemine giren Klasik liberalizm anlayışının bir anlamda tekrar canlandırılma sürecidir. Adam Smith tarafından zorunlu kötülük olarak adlandırılan devletin sosyo-ekonomik hayattan çıkartılarak piyasalarda deregülasyon sürecini amaçlar. Bu bağlamda devlet sadece asli görevleri olan tam kamusal mal ve hizmet üretimi ile sınırlanmalı, sosyal harcamalar kısıtlanmalıdır. Öte yandan harcamalar düşük gelir grupları için kısıtlanırken özellikle finans çevreleri için tam tersi bir süreç söz konusu olmuştur (Hardt ve Negri, 2012: 94-95). İlk olarak 1979'da İngiltere'de Margaret Thatcher, 1980 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde Ronald Reagan tarafından uygulanmaya başlamıştır ve Klasik liberalizm iktisat anlayışı çerçevesinde kapitalizme farklı bir yön vermeyi, bir başka ifade ile kapitalist devleti yeni ekonomik evrim koşullarına hazırlamayı amaçlar (Topal, 2002: 64).

Ekonomi: Toplumun kıt kaynaklarını nasıl yönettiğinin incelenmesidir. Çoğu toplumda kaynaklar, mutlak güce sahip bir diktatör tarafından değil, milyonlarca hane ve firmanın birleşik tercihleri aracılığıyla tahsis edilir. Bu nedenle ekonomi, insanların nasıl karar verdiklerini, ne kadar çalıştıklarını, ne satın aldıklarını, ne kadar tasarruf ettiklerini ve birikimlerini nasıl değerlendirdiklerini inceler. Ekonomi ayrıca insanların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini de inceler. Örneğin, bir malın alıcı ve satıcılarının hep beraber malın satıldığı fiyatı ve satılan miktarı nasıl belirlediğini incelerler. Son olarak, ekonomi ortalama

gelirdeki büyüme de dahil olmak üzere, ekonomiyi bir bütün olarak etkileyen güçleri ve eğilimleri analiz eder (Mankiw, 2017: 4).

Katolik Kilisesi: Katoliklik genel olarak lokal Hristiyan cemaatlere karşılık Hristiyan Kilisesi'nin evrenselliğini, heretik inançlar karşısında gerçek ve doğru inancı uygulamalarla tarihsel süreçteki devamlılığı temsil eden kurumdur (Gündüz, 2010: 102). Mezheb olarak ise mensuplarının sayısı açısından Hristiyan dünyası içinde en büyük mezheptir. Katolik mezhebinin merkezi Roma/İtalya şehrinde yerleşkesi bulunan Vatikan'dır. Bu mezheb en yüksek dini ve idari otorite olarak kabul edilen Papa tarafından temsil edilir ve yönetilir (Adam, 2015: 184).

Din: Bilinç sahibi ilk insanla başlayan, günümüze kadar varlığını koruyan, akıl sahiplerinin mükellef kılındığı, peygamberler tarafından bildirilen ilkeleri kabule çağıran ilahi bir kanundur (Küçük vd., 2017: 3). Ancak din kavramının tüm boyutlarını tam olarak ifade eden basit bir tanımı yoktur. Manevi, kişisel ve sosyal unsurları kapsayan bu fenomen, tarih öncesinden günümüze kadar her kültürde görülmektedir. Örnek vermek gerekirse mağara resimlerinde uzak atalarımızın ayrıntılı gömme geleneklerinde ve devam eden manevi bir hedef arayışında olduğu gibi hayatın her alanında görülür (Ambalu vd.,2013: 12).

Yahudi: İbraniler, Hz. Yakup ile Babil sürgünü arasında kalan dönemde İsrail olarak anılmıştır. Babil sürgünü sonrasında Filistin' deki Yahuda bölgesine oranla Yahudalılar anlamına gelen Yahudi adını almıştır. Bu bölgenin adı Hz. Yakup'un büyük oğlu Yahuda'dan gelmektedir. Yahuda aynı zamanda on iki kabileden birinin adıdır (Adam, 2015: 61). Dini sonuçları olan bir etnik kimliktir. Bugün Ortodoks ve Muhafazakar Yahudiliğin izlediği klasik gelenekte bir Yahudi, Yahudi bir anneden doğan veya Ortodoks Yahudiliğe geçmiş olan kişidir. Reform ve yeniden yapılanmacı Yahudilikte bir Yahudi, Yahudi bir anneden veya Yahudi bir babadan doğan veya Yahudiliğe dönüşen bir kişidir. Doğuştan bahsedilen veya din değiştirmeye kazanılan statü, etnik ve soykütük ile dinsel ve teolojik olanın kaynaşmasını temsil eder. Yahudilerle ilgili olarak, etnik olanı dinsel olandan radikal bir şekilde ayırmanın bir yolu yoktur. Ancak genel olarak, "Yahudi" kelimesi Yahudilerin bir grup olarak etnik karakterini vurgular (Neusner ve Peck, 2003: 66).

Hristiyanlık: Filistin’de ortaya çıkan dindir. Yalnızca Yahudiliğin ilkelerini değil Helenistik ve Gnostik dinlerin etkisi altında da gelişim gösteren Hz. İsa’nın doktrini ışığında günümüze kadar ulaşmış ve İsrail peygamberlerinin de etkisinin olduğu gözlenen bir inanç sistemidir (Schimmel, 2016: 157).

Protestanlık: Hristiyanlık içinde Martin Luther’in 1517’de 95 maddelik tezini Wittenberg kapısına çivilemesiyle başlayan bir harekettir. Luther’in temelde karşı tezlerini yönelttiği kurum Katolik Kilisesidir. Luther, Kilise’nin babaları, konsülleri ve papaları karşısına dört temel ilkeyi koyarak hareketin özünü oluşturmuştur. Bu ilkeler;

- Solo Fide/ Sadece iman: İyi hayat, iyi amellerle gerçekleşir.
- Solo scriptura/ Sadece Kutsal Kitap (KK): Hristiyan’ın hayatının odağında KK olmalıdır.
- Solus Christus/ Sadece Mesih: Tanrı ile iletişim yalnızca Mesih aracılığı ile olur.
- Sola Gratia/ Sadece Lütuf: Kurtuluş sadece Tanrı’nın bir hediyesidir(Aydın, 2018: 449).

3.2. Kılavuz/ Metodoloji

Bu çalışma, öncelikle birincil ve ikincil kaynakların analiz edilmesi, aynı zamanda konunun tarihi bir perspektiften değerlendirilmesi işlemidir. Öncelikle kaynaklardan elde edilen bilgiler toplanmış, daha sonra interdisipliner bir bakış açısıyla okuma, analiz ve yorumlama yapılmaya çalışılmıştır. Bu yorumlama esnasında ekonomik kavramlara başvurulurken dini bakış açısının etkisi göz ardı edilmemeye çalışılmıştır.

Metodolojik olarak konu ve konunun parametreleri ile ilgili tanım ve bağlar belirlenmiştir. Böylece birbirinden farklı iki fenomen (Din ve Ekonomi) arasında ilişki kurulmaya çalışılarak karşılaştırmalı , nitelendirici ve fenomenolojik bir yöntem seçilmiştir.

Çalışma'nın bulguları dördüncü bölümde yer almaktadır. Dördüncü bölümün ilk kısmında kapitalizmin tarihsel gelişimi incelenmiş; bu bağlamda önemli olaylar analiz edilerek bir alt yapı oluşturulmuştur. İkinci kısımda ise tarihsel kökler çalışmaya dahil edilmiştir. Böylece kapitalizmin medeniyet kökleri anlaşılmasına çalışılarak teolojik analiz için temel oluşturulmuştur. Üçüncü kısımda ise teo-ekonomik analizlerde günümüze ışık tutan bilim insanlarının düşüncelerine yer verilerek konuya geniş bir bakış açısı kazandırılmıştır. Dördüncü ve son kısımda ise çalışma tamamen teolojik bir eksene oturtulmuş din duygusunun kapitalizm üzerindeki etkisi ispatlanmıştır.

Çalışma bulguların paylaşıldığı ve bu bulguların elde edildiği kaynakça kısmı ile sonlanmıştır.

3.3. Kaynakça Analizi

Ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde genel anlamda din ve ekonomi; özel anlamda Yahudi ve Hristiyan değerler arasındaki ilişki ispatlanmaya çalışılmıştır. Kaynak yapısını daha ziyade Yahudi ve Hristiyan ekolünü temsil eden makale ve kitapların oluşturmasına dikkat edilmiştir. Öte yandan yerli kaynaklara da başvurularak bakış açısının zenginliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Hazırlık esnasında doğrudan konuyu ele alan çalışmaların yanında dolaylı olarak konuya temas eden çalışmalar da görülmüştür. Böylece tez'e hem çeşitlilik hem de zenginlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Kaynaklarda yer alan eserlerdeki ifadeler ana omurgadan/fikirden ayrılmaya neden olmayacak şekilde, yorum ve değerlendirmeler eşliğinde teze dahil edilmiştir. Böylece farklı bir bakış açısı/özgünlük katılmak istenmiştir.

Tez, birçok çalışmadan faydalanarak hazırlanmış olsa da özellikle Adam Smith, Jean Calvin, Max Weber, Werner Sombart, Aristoteles , Eflatun ve Karl Marks gibi literatüre katkıları olmuş yazarların birinci derece eserleri merkeze alınarak tamamlanmaya dikkat edilmiştir. Ek olarak birinci derece kaynaklar ile bağlantılı olarak ikinci derece ilgili

kaynaklar çalışmaya dahil edilerek bakış açısı mümkün olduğunca genişletilmiş, çalışma tarihsel bir ekseninde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Hristiyan KK'ları, *Tevrat* ve Babil Talmudu'na da çalışmada yer verilmiş, ayetlere ve ifadelere hermenotik ve interdisipliner bir bakış açısı ile yer verilerek konu teolojik bir zemine taşınmaya çalışılmıştır.

3.4. Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu çalışma, Batı kapitalizminin ortaya çıkış sürecini teolojik ve tarihsel düzlemde analiz etme çabasının bir sonucudur. Elbetteki para-ticaret-üretim-iş bölümü vd. ekonomik ve mali parametreler sadece Batı Hristiyan toplumlarına özgü fenomenler değildir. Ancak günümüz serbest piyasa ekonomisi kapalı ekonomiler – Kuzey Kore ve Küba - dışında egemenliğini sürdürmektedir. Böylesine küresel bir hakimiyet alanına sahip bir piyasa anlayışının tarihi ve teolojik arka bahçesi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın kapsamı Judeo-Hristiyan değerlerin kapitalizmin oluşum süreçleri üzerindeki etkisidir. Özellikle Protestanlık mezhebinin bazı alt ekollerinin yaklaşımları çalışmaya dahil edilmiştir. Bahsi geçen bazı alt ekoller (Lutherizm, Calvinizm, Pietizm, Püriteizm ve Evanjelizm) gerek Protestan dünya daki etki alanları gerekse kapitalizm için gerekli motivasyonu sağlayacak geniş kapsamlı müktesebata sahip olmaları açısından diğerlerinden ayrılmakta ve çalışmada yer bulmaktadır. Katolik ve Ortodoks mezhepleri gibi diğer mezhepler analizlere konu edilmeyerek çalışmanın konu alanı sınırlandırılmıştır. Çalışmanın zaman sınırı ise 16. yy ve 20. yy arası olarak belirlenmiştir. Çalışmanın ana omurgası ile ilgili yayınların yabancı kaynaklar olması, Protestanlık özellikle kutsal kitapların ekonomik eylem ve kararlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Türkçe kaynakların azlığı bu çalışmanın literatür kısıtlılığını oluşturmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde kapitalizm ile ilgili tanımlamalar yapılarak okuyucuya ön bilgi kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda temel ekonomik akımlar üzerinde durulmuş teoloji ile ilgileri belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra tarihsel bir perspektif ile konu ele alınmış adım adım din ve ekonomi arasındaki ilişkilerin analizi için bir alt yapı oluşturulmuştur. Bir sonraki aşamada ise doğrudan din ve ekonomi arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

4.1. Kapitalizmin Panoramik Tarihi

İnsanın ekonomi ile tanışmasının, Hz. Adem'in cennet hayatının sonlanması ve dünya hayatının başlamasıyla gündeme girdiği iddia edilebilir. Hristiyan inancına göre eğer Hz. Adem, Hz. Havva'nın telkinleri ve yılanın kışkırtması ile yasaklanmış olana yönelmeseydi belkide bugün ekonomi gibi bir kavram olmayacaktı. O zaman ekonomi ve insanın beraber düşünülmesinin sebebini, az ile yetinmek konusunda başarısız olmuş bir canlının eylemlerini anlama çabası olarak ifade etmek mümkün gözükmektedir. Öyle ki Hz. Adem'de bu daha fazla olanı elde etme isteğini görmenin mümkün olduğu iddia edilebilir. Nitekim cennet hayatında ihtiyaç kavramı ile hiç tanışmamış olan Hz. Adem'in yasaklanmış olana göstermiş olduğu ilgiyi aslında daha fazla olana gösterdiği eğilim ile açıklamak mümkündür.

Daha fazla olanı istemek ise hiç azalmadığı gibi dünya hayatının ilk gününden modern çağlara kadar hep artış göstermiştir. Ancak bu artışın mevcut kaynaklarla karşılanıp karşılanamaması modern ekonomi teorisyenlerinin cevabını aradıkları bir soru olarak bugün hâlâ önemini korumaktadır. Artan nüfus, değişen ekonomik ilişkiler sonucu üretim şeklinin değişmesi, üretimden kaynaklanan gelirin paylaşımı gibi sorunlar niceliksel olarak bir tarafta yerini alırken bu parametrelerin içinde en önemli rolü oynayan insanın manevi dünyası, içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel nitelikleri ekonomik parametreler üzerinde etkilidir.

Kapitalizm, tarih boyunca ilişkili olduğu toplumların kültürel değerlerinden kendine pay çıkarmayı başarmıştır. Öyle ki takip eden her medeniyete ait teolojik, felsefi ve kültürel kodlar kapitalizm binasına bir tuğla daha eklemiştir. İlk çağların felsefi etkileri, Kilise'nin hegemonyası sebebiyle uzun süre atalet hâlinde kalsa da Orta Çağ (15. yy-18.yy.) boyunca teolojik alanda yaşanan gelişmeler bu atalet hâlini yok etmiş gözükmektedir.

Artık önünde herhangi bir engel kalmadığını gören kapitalist birikim, arkasına aldığı teolojik tecrübeler ile 15. ve 18. yy arasında önemli bir ivme kazanmıştır. Öyle ki söz konusu yy'lar arasında birbiri ardına ortaya çıkan iktisadi akımların benzer genetiği taşıdıkları iddia edilebilir. Bu durumun temelinde ise değişen teolojik zihniyetin olması muhtemeldir. Kapitalizmin bugününü anlamak için 15. ve 18. yy arasında yaşanan olayların analizini yapmak elzemdir. Böylece ekonominin sadece ekonomi olmadığını görmek için yeterli ve gerekli veriye sahip olunacağı iddia edilebilir.

4.1.1. Kapitalizmin Tanımı

Kapitalizmin tarihini ihtiyaçların ortaya çıkışına götürmek mümkündür. İhtiyaçlarla beraber önceleri var olan değiş-tokuş ekonomisi, ihtiyaçların artması, akabinde üretim ve tüketimin organize olması ve artan işlem hacminin kolaylaştırılması amacıyla paranın icadı; bunun sonucu ortaya çıkan üretim-tüketim ilişkileriyle sosyo-ekonomik değişimler kapitalizmin tanımı içinde değerlendirilebilir. Kapitalizm tek bir cümle ile özetlenecek olursa “bireysel çıkar” ifadesini kullanmak yeterli olabilecektir. Nitekim yapısı gereği sosyal bir varlık olarak tanımlanan insanın ekonomik çıkarları, makro ölçekte toplumsal çıkarların maksimize edilmesi anlamına geleceğinden ilk aşamada bir sorun görünmemektedir. Ancak üretici ve emekçi/ tüketici sınıflar arasındaki çıkar çatışması bir üretim artışına sebebiyet verirken öte yandan gelirin paylaşılması noktasında baskın sınıfların lehine sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Gelirin büyük kısmına sahip olan baskın sınıf daha fazla üretim aracına sahip olup üretimden aldığı payı artırarak daha fazla gelir adaletsizliğine sebebiyet vermektedir. Üretim ve emek arasındaki bu yabancılaşma ve haksız rekabet tam anlamıyla kapitalist tanımının unsurları arasında değerlendirilebilir.

Üstelik bu haksız rekabet ve üretim faktörleri arasındaki bölüşümde yaşanan adaletsizliklerin din karışımı motivasyon ile legalize edilmeye çalışılması, ilk aşamada sorunların üstünü örtmüş olsa da bu öteleme -öyle gözüküyor ki- gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Olup biteni daha iyi anlamak için önce kapitalizmin ne olduğunu ifade etmek gerekir.

Genel anlamda kapitalizm⁴, kâr ve bu kârı elde etmek için faydalanılan araç olan rantın “malı, mal üretimi için kullanmak”, malların ticaretini sağlamak veya hizmete odaklı iş gücünü sunmak ve satmak yolu ile birikimini sağlayan toplamların işleyiş tarzıdır (Fülberth, 2010: 90). Ekonomik bir eylemin kapitalist olup olmadığını, değiş tokuş fırsatlarını sömürerek kazanç elde etme üzerine kurulu olmasından ya da barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylem olmasından anlayabiliriz. Zora dayanan kazanç kendi özel yasalarını izler. Böyle bir kazancı, değiş-tokuştan doğan kazanca yönelik eylemlerle aynı kategori altına koymak yanıltıcıdır. Kapitalist kazanç bir yerde ussal bir biçimde elde edilmeye çalışılıyorsa buna uygun olarak sergilenen hareket sermaye hesaplarına göre düzenlenmiş bir biçimde oluşacaktır (Weber, 2014: 12).

Oluşturulan düşünce ikliminde rasyonaliteyi kapitalizm ile beraber anmak tercih edilebilir. Her ne kadar ana akım ekonominin felsefesinde kar elde etme güdüsü ağırlık merkezini oluştursa dahi bu güdü aklın sınırları tarafından engellenmiştir. Üretimin akıl ekseninde yapıldığı takdirde analize değer bir özellik arz edeceğini vurgulanmıştır. Nitekim Protestan mezheplerini bu bağlamda düşünülmesi gerekir. Kapitalist sisteminin oluşturulması açısından muhasebe paranın dolaşım hızını, hukuki güvenliği ve ekonominin ticari yönünün gelişmesini şart koşmuştur (Weber, 2014). Bu açıdan bakıldığında kapitalizmin varlığını özel sektör ile ilişkilendirmek olası gözükmemektedir. Nitekim özel sektör kamu sektörü ile kıyaslandığında daha akılcı ve kıt kaynakları kullanma noktasında daha verimli politikalar izlemeye meyillidir (Alptekin, 2015: 232).

⁴ (Fr. capitalisme) Piyasa ekonomisi içerisinde hür teşebbüse dayalı üretim sistemi (Ayverdi, 2010: 622).

Kapitalizm, kişilerin ve üretici faktörlerin menfaatleri doğrultusunda ve temelde kâr amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulunduğu, özel mülkiyet ve özgür girişimin önemli rol oynadığı, üretimin serbest piyasaya yönelik olarak yapıldığı, her tür mal ve hizmetin ticarete konu olduğu sosyo-ekonomik ve ideolojik sistem bütünüdür (Demir ve Acar, 1993: 198). Dikkat edilecek olursa bir bireysellik motifi ön plana çıkmaktadır. Din bilimleri açısından bu saik'in temellerini Protestan reformu ile de ilişkilendirmek mümkündür.

Adam Smith, bir rekabet düzeni olan kapitalizmin değişik toplum tabakaları arasındaki çıkar oyunu olduğunu düşünmektedir. Tek tek kendi çıkarları peşinde koşan bireyin zamanla içinde yaşadığı toplumun toplam faydasına ve çıkarlarına hizmet edeceğini savunurken, görünmez bir elin düzenleyici bir mekanizma olduğunu vurgulamayı da ihmal etmemiştir (Smith, 2016: 13). Söz konusu bu el, teo-ekonomik analizlerde üzerinde durulması gereken bir kavram olarak iktisat tarihinde yerini hâlâ korumaktadır. Öyleki bireysellik ve görünmez el'in teolojik bir genetiğe sahip olması açıklanabilir.

Klasik iktisat teorisi mükemmel özgürlük sistemine dayalı bir sosyal organizasyon modeli için, teorik anlamda da olsa bir ortam hazırlamayı başarmıştır. Klasik iktisat teorisine göre özel mülkiyet ve gönüllü mübadele, kapitalist ekonominin temel özelliklerindedir. Klasik iktisat teorisi, iş bölümünün, rekabetin, sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin işleyen ve müreffeh bir ticari toplum yaratmadaki rolüne dair önemli bir bakış açısı kazandırmıştır. Uzaktaki ama açıkça görülebilen bir ilerleme hedefine doğru hareket eden bir bütün olarak topluma bir vizyon kazandırmayı başarmış gözükmektedir. Bu vizyonu bireylerin kendi çıkarlarını devlet müdahalesi veya merkezi bir planlama otoritesi olmadan, politik ekonomi adı verilen bir mekanizma veya bugünün terminolojisiyle ekonomi aracılığıyla takip ettikleri bir toplum olarak ifade etmek mümkün gözükmektedir. Klasik iktisat teorisi, piyasa kanunlarında bireylerin özel çıkarları ve kazanma tutkusunun bir bütün olarak toplum için öngörülebilir faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilecek bir yöne nasıl yönlendirilebileceğine dair temel sorunları çözmeye çalışmıştır. Klasik iktisat teorisi'nin üzerinde ısrarla durduğu konu herkesin kişisel çıkarlarını yoğun bir şekilde takip etmesine rağmen toplumun bir arada nasıl tutulduğudur (Naz, 2014: 75).

Kişisel çıkarlar konusu üretim araçları mülkiyetinin dengesini bozmakta ve toplumda kapitalist sınıfı ile emekçi sınıfı arasında bir menfaat çatışması yarattığını ifade etmek mümkündür (Özel, 1995: 15). Bu bağlamda Marks, kapitalizmi esas olarak üretim ile emek arasındaki uzaklaştırıcı ilişkiye dayandırmaktadır. Buna göre, eğer bir piyasada üretim araçlarının mülkiyetini egemenliği altına almış, onu monopolleştirmiş burjuvazi (sermaye sahipleri) ve bu üretimde istihdam edilmek üzere emek gücünü ücret karşılığı işverenin kullanımına sunan proleterya (emekçiler) var ise, orada kapitalizm için gerekli ve yeterli atmosfer oluşmuş demektir (Marks, 2015). Bir anlamda kapitalizmi, sermayenin kar hırsı ile emeği sınırsızca sömürme isteği ve her ikisi arasında yaşanan mücadele olarak ifade etmek mümkün gözükmemektedir.

Kapitalizmin kesinlikle sınırsız kar etme hırsı ile ilişkilendirmemesi gereklidir. Tersine bu hırsın akıl tarafından dizginlenmesidir. Kısaca Weber için kapitalizm, rasyonel ekonomik üretim sistemidir. Nitekim Weber'e kapitalizmin var olabilmesi için rasyonel rant muhasebesinin, paranın dolaşım özgürlüğünün, rasyonel teknolojinin, rasyonel hukuk sisteminin, özgür emeğin var olması ve son olarak ekonomik hayatın ticarileşmesinin gerçekleşmiş bulunması gerekir (Weber, 2014). Bu ifadelerden hareketle Weber, kapitalizmi özgür iş gücünün rasyonel örgütlenmesi olarak ifade eder. Weber'in bu bağlamda protestanlık üzerine tezleri oldukça dikkate değerdir. Weber protestanlık özellikle Püritenlik ile kapitalizmin arasındaki ilişkinin çerçevesini çizerken Protestan akılcılığını vurgulamak konusunda son derece istekli davranmıştır (Weber, 2014).

Öte yandan kapitalizmi belirli bir üretim tarzı olarak tanımlayabiliriz. Kapitalizm, dört dizi kurumsal ve davranışsal düzenlemeyle karakterize edilir:

1. Piyasa odaklı meta üretimi;
2. Üretim araçlarının özel mülkiyeti;
3. Piyasada emek gücünü satmadıkça var olamayacak büyük bir nüfus kesimi;
4. Ekonomik sistem içindeki çoğu birey tarafından bireysel, edinimci, maksimize edici davranış (Hunt ve Lautzenheiser 2011: 4).

Kapitalizmin önemli parametreleri olan bireysellik, özel mülkiyet, metaya karşı olan edinim ve sahiplenme duygusunu teolojik parametler ile açıklamak olası gözükmemektedir. Nitekim Protestanlık ve Yahudiliğe ait bazı kodlar ile söz konusu parametreler arasındaki paralellik ve ilişki takdire şayandır.

İşler bir tanım vermek gerekirse kapitalizm, rekabete dayalı ekonomik faaliyetlerin piyasa aracılığıyla koordine edildiği bir sosyal sistemdir. Bu ideal bir tanımdır, çünkü gerçek dünya da böyle bir sosyal sistem, özgür emeğin unsurları ile var olmuştur ve ekonomik faaliyetin koordinasyonunda hükümet için önemli bir role sahiptir (Muller, 2010: 74).

Kapitalizm, istediğiniz herhangi bir anlama gelebilecek şekilde tanımlanabilen talihsiz terimlerden biridir. Ekonomist için kapitalizm, sermaye aracılığıyla mal üretme yöntemidir; siyaset bilimciye göre özel mülkiyete dayalı bir ekonomik örgütlenme sistemidir; komünistler için ezilmiş proletaryayı sömürme aracıdır ve bazı tarihçilere göre Batı medeniyetinin ortaya çıkışında belirli bir dönemi temsil eder (Arkin, 1975b: 143).

Tüm kapitalist ekonomik faaliyetin temel amacı ve motivasyonu, tercihen para açısından sınırsız kâr elde etmeye yönelik psikolojik zorlamadır. Kapitalizmin ekonomik sistemi, biçimi ve teknolojisi aracılığıyla, edinimlilik, ekonomik rasyonalite ve rekabetin hakim olduğu kapitalist ruha, büyük servet elde etmek ve biriktirmek için sınırsız bir fırsat sağlar. Rekabetle daha da yoğunlaşan kapitalist ruh'un edinilebilirliği, tüm sosyal yükümlülüklerle ve eylemlerinin toplumsal sonuçlarına önemli ölçüde kayıtsızdır. Bu ve sistemdeki kâr güdüsünün egemen konumu, kapitalist ruhu basit örgütlenmeden, sınırlı teknolojiden ve el işçiliğinin veya pre-kapitalist ruha sahip olma duygusuna yapılan vurgudan ayıran şeydir (Carosso, 1952: 26).

Kapitalizmi anlama girişimlerini araştırmak için önce onu tanımlamak ve sonra ortaya çıkışının tarihsel vurgularını kısaca gözden geçirmek gerekir. Başlangıçta, iktisatçılar veya iktisat tarihçileri arasında kapitalizmin temel özelliklerinin neler olduğu konusunda

genel bir anlaşma olmadığı belirtilmelidir. Aslında, bazı iktisatçılar, açıkça farklı ekonomik sistemleri tanımlamanın hiçbir şekilde verimli olacağına inanmaz; aynı genel ilkelerin tüm ekonomik düzenlemeleri anlamak için yeterli olduğu biçimindeki tarihsel bir sürekliliğe inanırlar. Ancak çoğu ekonomist, kapitalizmin önceki ekonomik sistemlerden ve çağdaş kapitalist olmayan sistemlerden çok farklı işleyen bir ekonomik sistem olduğu konusunda hemfikirdir (Hunt ve Lautzenheiser, 2011: 3).

Kapitalizm insanı adeta bir robot gibi gören *homo-economicus*⁵ olarak adlandırılan tüketim-bireysellik ve kâr odaklı bir felsefeye sahiptir. Kapitalist bakış açısına göre insanın iki temel fonksiyonu vardır. Biri tüketen insan, diğeri üreten insandır. Her ikisinin de özelliği fayda/kâr odaklı davranış sergilemeleridir. Kapitalist dünya da insanın üç temel sac ayağı ekonomik çıkar, daha fazlasını elde etme hırısı ve akılcılıktır. Sistemin önemli ölçüde özgürce hareket eden, kazanma hırısı ile donanmış akıllı bireylerin üzerinde varlığını devam ettirdiğini ifade edebiliriz. Sistemin temelinde kendi çıkarları için hareket eden bireyin toplumun çıkarlarına da hizmet edeceği fikri yatmaktadır. Ancak bu ifadelerin destekleyici bazı unsurlara ihtiyacı vardır ki o da devlettir. Devlet, müdahale etmeyen, sadece düzenleyici rol üstlenen bir mekanizma olarak varlığını ekonomik anlamda kapitalizme adanmıştır. Başka bir ifadeyle devlet mekanizması girişimciyi ideolojik anlamda tehlike oluşturan bazı sosyal tabakaların zararlı faaliyetlerinden korumalıdır (Aydın, 2012: 23).

Devletten beklenen düzenleyici bir rol oynamasıdır. Yani bir anlamda ekonomik bir rol oynaması beklenir. Şöyleki; devlet için kapitalizm bağlamında biçilen ilk rol serbest piyasada oluşacak ve sistemi tıkaması muhtemel engelleri temizlemektir. İkinci olarak; devlet kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet etmelidir. Son olarak ise devlet ancak sistemin bekası ve işlerliği noktasında emekçi sınıfının çıkarlarını korumalıdır. Ama elbette bunun sınırı kapitalist sınıfın çıkarları olmak zorundadır (Magdoff, 1975: 24).

Kapitalizm, çeşitli ekonomik aktörlerin bir dizi yasa ve kurala göre tüketicilerin ihtiyaçlarına hizmet etmek için rekabet etmesine izin verildiği ve ardından gelen rekabetin

⁵Bireysel bütçe kısıtlamasına tabi olarak kendi refahını en üst düzeye çıkaran kişi ya da işletme (Nyborg, 2000: 309).

insan enerjisinin ve yeteneğinin seferberliğini teşvik etmeye hizmet ettiği bir ekonomiyi yönetmenin dolaylı bir sistemidir (Naz, 2014: 74).

Kapitalizmin aslında bir yol, bir çeşit süreç olduğu aşikârdır. İlk kurumsal uygulaması olan merkantilizm ile başlayan süreç, her defasında evrimleşerek fizyokrasi, liberalizm soslu klasik iktisadi düşünce ve son olarak neo-liberal iktisadi düşünceye evrilmiş ve günümüzde hüküm süren son iktisadi sistem olarak varlığını devam ettirmektedir. Özellikle fizyokrasi ile başlayan, içinde bir tutam dahi olsa var olan ilahilik nüvesi klasik düşüncenin fikir babası Smith'in görünmez eline dönüşmüş, dinsel reformlar neticesinde ise bu ilahilik, Martin Luther, John Calvin, John Wesley vd. gibi Hristiyan ilahiyatçılar ile ekonomik düşünce, saik ve pratiklerin içine daha da yerleşmiştir.

4.1.2. Merkantilist İktisadi Düşünce

Merkantilizm⁶ düşünce olarak kapitalizmin ilk öğretisidir (Hamitoğulları, 1986: 53). Bu düşünceye önce İngiltere'de daha sonra Batı Avrupa'da başlayan ekonomik ve sosyal değişimler, kapitalizmin sistem olarak doğup gelişmesine ortam hazırlamıştır (Srivastava, 1965: 31). Özellikle teolojik anlamda yaşanan devrim niteliğindeki değişim ve gelişmeler kapitalizmin entelektüel havzası üzerinde lokomotif etkisi yaratmıştır.

Ekonomik düşüncede yeni bir ekonomik anlayış olan Merkantilizm teoriden ziyade politik öğeleri bünyesinde barındırır. Bu öğeler üç parametreden güç almaktadır. Bu parametreler güçlü devlet, değerli maden stoku ve uluslararası ticarettir. Tabii ki bu üç parametre arasında bir ilişki söz konusudur. Dış ticaret ile değerli maden stoku artırılır ve değerli maden stokunun yüksekliği de devletin gücü ile doğru orantılıdır (Peker, 2015). Güçlü devlet kavramı özellikle Kilise'nin otoritesinin zayıflaması ile ortaya çıkan yönetim boşluğunu doldurmak için ihtiyaç duyulduğunu iddia etmek mümkündür.

⁶İtalyanca tüccar anlamına gelen "mercante" kelimesinden türemiştir. Temel olarak altın ve değerli madenlerin ülkeye girmesi için yapılması amaçlanan her türlü ticari faaliyeti ifade eder (Hamitoğulları, 1986: 53-54).

1500 ve 1800 yılları arasındaki söz konusu merkantalist dönem genel anlamda feodal beyliklerin yavaş yavaş etkinliklerinin azaldığı ve kapitalizmin ortaya çıkmaya başladığı bir tür ara dönemdir. Başka bir ifadeyle devrimsel denilebilecek büyük ölçekli dönüşümlerin yaşandığı bir zaman evresidir. O yüzden merkantilizm olarak adlandırılan periyod, büyük değişimlere şahitlik etmiştir. Bu denli geniş bir zaman aralığında ekonomik politikada ve onun teorik ve pratik yansımalarında büyük ölçekli değişiklikler yaşanmıştır (Eren, 2011: 47).

Merkantilizm bir bakıma iktisadi milliyetçilik rejimidir. Avrupa’da milliyetçilik anlayışının yaygınlaşması, ulus bilincinin güçlenmesi ve ulusal bencilliğin siyasi politikaların hareket kaynağı haline gelmesi ile merkantilizm, uygulanan siyasi ve iktisadi politikaları ifade eden bir kavram olarak kullanıldı. Daha önce olduğu gibi çağımızda da merkantilizmi bir sistem olarak kabul eden ve onu kapitalizmin ilk basamağı olarak kabul eden fikirler hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Ticari kapitalizm olarak da ifade edilen merkantilizm, 15. yy’ın ikinci yarısından 18. yy’ın ortasına kadar Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan bir iktisadi sistemdir. Bu sistemin dayandığı doktrinin temellerini merkantilist düşünce oluşturmuştur (Aydın, 2015: 128).

Merkantilistler emeğin, servetin gerçek kaynağı olduğunu savunmuşlardır. Ancak mübadele ve ticaret teşvik edilmeden ve ticaretten üreticiler para kazanmadan bu servetin elde edilemeyeceğini de gördüler. Bu yüzden ulusal servetin artırılmasında mübadele ve ticaretin gelişmesini, ticaretin gelişmesinde de para arzının çoğaltılmasını zorunlu bir şart olarak kabul ettiler. Böylece öykünün başındaki “ulusların servetlerinin kaynağının kaynağı nedir” sorusuna merkantilistler ticaret diyerek ilk yanıtı verdiler (Fusfeld, 1988: 15).

Merkantilizmin özü, devlet yönetimine dayanır ve ekonomi politikası hem ekonominin hem de devletin birlikte büyümesini ve güçlenmesini sağlayacak temel bir enstrüman olarak görülmüştür. Merkantilizm, 1450-1750 yılları arasında yani Orta Çağ ve fizyokrasi arasındaki periyotta ortaya çıkan ekonomik düşüncelerin bütünüdür. Bu dönemde güçlü olmanın ölçütlerinden bir tanesi de devletin büyümesi ve bunun için de dış ticaret dengesinin cari açık vermemesidir. Yani ithalattan çok ihracat yapılması gerektiği için devlet

ile tüccarlar arasında bir menfaat birliği oluşmuştur (Savaş, 1997: 138). Merkantalizmin devletçi ve milliyetçi motifler içermesinin nedenleri arasında reform dönemi sonrası Kilise'nin otoritesinin zayıflaması ve ortaya çıkan otorite boşluğunu merkezi krallıkların doldurması iddia edilebilir.

Batı Avrupa'da 15. yy'ın ikinci yarısından 18. yy'ın ortasına kadar devam eden ve Batı'nın ekonomi politikasının özü olan ilkeleri içeren merkantilist düşüncenin oluşturduğu merkantilist ekonomik düşüncenin bir ekonomik sistem olup olmadığı tartışmalıdır. Bazı fikir insanları, merkantilist düşüncenin temel ilkeleri arasında bir sistemi oluşturmaya yetecek ölçüde düzgün ilişkilerin bulunmadığını ileri sürmektedir. Daha çok ticaretle uğraşanların günlük sorunlarını çözmek için geliştirdikleri önlemlerdir. Bu nedenle de bu düşüncelerin oluşturduğu merkantilizm ayrı bir ekonomik sistem olarak değerlendirilemez (Neumark, 1943: 66-67).

15.yy'ın ikinci yarısında bu yana Batı Avrupa  lkelerinde ekonomik düzen üzerinde değiştirici bir etkisi olan ve nufuzunu 18. yy'ın ikinci yarısına kadar sürdüren merkantilizmin bir ekonomik yapı olduğu görüşü daha yaygın kabul gördüğü söylenebilir. Merkantalizmin temel esaslarını şu şekilde özetlemek mümkündür (Aydemir ve Güneş, 2006: 136-158):

- Ticari kapitalizmin uygulandığı dönemde, her türlü değerli maden servetin (zenginliğin) temel sebebi olarak kabul edilmekteydi. Bir  lke için zenginliğin ve gücün yolu değerli madenlerden geçmekteydi. O yüzden de ülke yönetimi değerli maden stoğunu arttırmak için her türlü politikayı uygulamak ile yükümlüydü. Bu amaçla cari denge ihracatın lehine olmak zorundadır. Bu amacı gerçekleştirilmesi için gerektiğinde devletler zor dahi kullanabilir. Bu anlamda savaş bile yapılmalıdır.
- Merkantilist düşünceye göre cari dengeyi ihracat lehine düzenlemek için ithalat azaltılmalıdır. Siyasi otorite bu alanda gerekli görülen tüm düzenlemeleri yapmak ile yükümlüdür. Böylece ülkenin kıymetli maden varlığını artmış olacak ve dolayısıyla dış ticaret fazlasına sahip olan ülke zenginleşecektir. Bu amaçla ham madde ihracatı yasaklanmış, mamul madde ihracatı da  zendirilmifitir. Öyleki İngiltere'de Kraliçe I. Elizabeth döneminde (1565-1566) canlı koyun ihracatı dahi yasaklanmıştı. Bu

yasağa uymayanların malları devlet tarafından müsadere edilmekte ve sol elleri kesilerek, bir yıl hapis cezası verilmekteydi. Tekrar ederse ölümle cezalandırılırdı.

- Merkantilist teorisyenler, ülke içindeki ticaretin her türlü engelleyici düzenlemeden uzak olması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre ülkenin içinde iç ticaret dinamik bir rol oynar ve serbest bırakılmalıdır. Uluslararası ticarete gelince ise devlet ödemeler dengesi üzerinde aktif bir rol oynamalı altın, gümüş gibi değerli madenlerin ülkeye girişini hızlandırması için gereken önlemleri alarak sıkı bir gümrük denetimi mekanizması kurmalıdır.
- Merkantilizm teorisinin etkisi ile kurumsal bir yapıya kavuşan ticari kapitalizmin etkin olduğu Batı Avrupa ülkelerinde, milliyetçi bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Bir ülkenin başka ülkelerle ilişkilerinde güçlü olması, uluslararası pazarı koruması ve yeni pazarlar bulması için gerekli görülmekteydi. Milletin gücünü temsil eden devletin güçlü olması, merkantilistlerin önem verdikleri konulardan biriydi.
- Devletin gücü, sadece güçlü bir silahlı kuvvetlere değil aynı zamanda sahip olduğu altın gümüş gibi değerli madenlere bağlıydı.
- Yüzyıllardır her türlü gücün en önemli kaynağı olarak kabul edilen değerli madenlerin arttırılmasının temelde iki yolu vardır: Ülkeler değerli madenleri kendi teknolojisi ile çıkarmaya çalışmalıdır. Ancak bu teknoloji yetersiz ise devreye uluslararası teknoloji girmelidir. Başka bir ifade ile ödemeler dengesi ihracat lehine düzenlenmelidir. Bu politika ise sömürgeci bir politikayı gerektirmektedir. Nitekim Batı Avrupa ülkelerinin 15. yy boyunca yayılcı ve sömürgeci politikalar izlemelerinin önemli bir oranda merkantalizmin teorik sebeplerine bağlı politikalardan kaynaklandığı iddia edilebilir. Pratikte yaşanan bir uygulamaya örnek vermek gerekirse; 17. yy'ın ikinci yarısından itibaren İngilterede uygulanan denizcilik yasaları sömürgeler ile İngiltere arasındaki deniz ticaretinin tamamı ile İngiliz gemileri ile yapılması gerektiği konusunda oldukça sıkı düzenlemeler getirmekteydi. Yasalar bazı sömürge ürünlerinin yalnızca İngiltereye girişine izin verirken, bazı diğer mallar dünya piyasalarına girmeden evvel önce İngiltereye getirilecekti. İngiltereden başka ülke ve sömürgelere her türlü mal satışı yasaklanmıştı. Bu uygulamanın temel sonuçlarından biri ise sömürge ülkesinin sanayisinin ya hiç gelişmemesi ya da tamamen yok edilmesi olmuştur. Böylece sömürgeler İngiltere için hem pazar hem de ucuz işgücü halini dönüşmüştür.

- Merkantilist düşünürler, iktidarın ekonomik etkinliklere müdahalesini savunmuşlardır. Bu düşünürlere göre iktidar, ihracat miktarını artırmak için ülke ekonomisini düzenleyecek, gerektiğinde sanayi kuruluşlarının kurulması için teşvikler verecek ve ekonomiyi sıkı bir denetim altında bulunduracaktır. Üretim mallarının kalitesini kontrol etmek ve ülke çapında ortak ölçü ve tartı birimlerinin kullanılmasının teşviki, devletin müdahale etmesi gereken konular arasındaydı.

Merkantilist düşüncelerin etkileri ile kurumsallaşmaya başlamış ve klasik iktisadi düşünce ile şekillenmiş bir sistemdir. Kapitalizm daha önce geliştirilen teorilerden ziyade uygulamalardan hareketle varılan neticelere göre oluşturulan kuramlara göre yapılanmıştır. Sistem kendisini sürekli değiştirmiş değişen şartlar ve ortama göre yeniden yapılandırılmıştır. Kapitalist sisteminin kurumsallaşmasına etki eden ve iktisat biliminin teorik temellerinin geliştirilmesine ortam sağlayan merkantilist ve fizyokratik iktisadi düşüncelerin esaslarının incelenmesinde yarar görülmektedir (Ersoy, 2015: 127).

Son olarak merkantilist doktrini üç başlık altında toplayabiliriz (Özgüven, 1992: 51):

- Merkantilizm *parasalcı* bir doktrindir. Bütün ekonomik faaliyet altın ve gümüşün elde edilmesine yönelmektedir. Amaç para miktarını artırmaktır. Çünkü paraya olan ihtiyaç artmaktadır. Böylece Orta Çağın mal-para-mal değişimi para-mal-para biçimini almıştır. Reform sonrası ortaya çıkan Protestan akımların da para ve servet konusundaki tutumları ve davranış kodları aynı paralellikte gözükmektedir. Ayrıca özellikle 1979 Washington Mutabakatı sonrası kapitalizmin etki alanını genişletmesinin sonucu olarak parasalcı politikaların hızlanması, üretim ve ticaretten daha fazla oranda paradan para kazanma saikinin ivme kazanması merkantalist politikaların hâlâ varlığını güçlü bir şekilde gösterdiğinin bir kanıtı olarak ileri sürülebilir.
- Merkantilizm *ulusçu* bir öğretilerdir. Çünkü ulusçu akımlara uygun olarak bütün ülkenin servet sahibi amaçlanır. Ulusun menfaatleri ile ilgili etkinlikler daha fazla yer tutmaktadır. O yüzden de özel mülkiyet desteklenir. Aynı biçimde Merkantilizm *merkeziyetçi* bir iktidar öğretisidir..Bu durumun sebep değil sonuç olduğu iddia

edilebilir. Nitekim reform artık Kilise'nin toplum üzerindeki hakimiyetini zayıflatmış, ortaya çıkan yönetim boşluğu milliyetçiliği esas alan devletler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak özellikle Protestanlık süreçte katalizör görevi üstlenerek milliyetçiliği esas alan merkezi devletleri desteklemeyi tercih etmiş gibi gözükmektedir.

- Merkantilizm *serbest piyasa ekonomisini* uygulamayan bir sistem bütünüdür. Çünkü iktidar ihracat odaklı bir politika izlemeyi tercih etmekte, sanayi tarımdan öncelikli bir hale getirmekte ve ekonomik hayat üzerinde düzenleyici ve denetleyici bir rol oynamayı tercih etmektedir. Milletın menfaati söz konusu olduğunda her çeşit özel teşebbüse imkân tanınmaktadır. Devlet en azından iktisadi faaliyet alanları arasında bir ahenk oluşturabilmek amacı ile müdahale etmektedir.

Merkantalizm protestan akımların düşünce kodlarından etkilenmesi muhtemeldir. Nitekim ileriki bölümlerde işleneceği üzere para ve servet Tanrı'nın rızasına giden yolda adeta bir semboldür. Hristiyanın elinde tuttuğu maddi güç oranında seçilmişlerin arasına katılacağı inancı, servetin mümkün olduğu kadar ülke sınırları içinde tutulmasını sağlamış gözükmektedir. Öyle gözüküyor ki merkantalizm 1500-1800 yılları arasında arkasına teo-ekonomik rüzgarı da alarak günümüz kapitalizminin oluşmasında önemli miktarda bir sermayenin birikmesinde başat rol oynamıştır. Servete verilen önem onun elde tutulmasını sağlamış ve böylece 19.yy'daki sanayi devriminin ihtiyaç duyduğu sermaye yeterli derecede oluşmuş gözükmektedir. Elbette coğrafi keşifler sonucu Avrupa'ya giren ham maddenin oynadığı rol inkâr edilemez. Ancak merkantalizmin Protestan kodlar ile el ele vererek ortaya çıkan sermayenin verimli kullanılmasını sağladıkları iddiası bir konu olarak tarihteki yerini almıştır.

4.1.3. Merkantilist Çağda Değişimler

Merkantilist çağda değişimler temel olarak, din-düşünce, politika, ticaret alanında gerçekleşmiştir. Konumuzla bağlantılı olması açısından sadece din-düşünce dünyası açısından gelişmelere değineceğiz.

Düşünce alanında görülen ilk değişim Rönesans'tır. Rönesans Batı medeniyeti için antik düşünceyi yeniden diriliş ve uygarlığın yeniden doğuşudur. Rönesans'ta başlıca iki aşama göze çarpmaktadır. O da laik ve materyalist düşünceyi ideal düşünce yerine geçmesidir. Laik düşünce bir bakıma liberal düşünceyi yeniden değer kazanmasıdır. Eski Yunanistan'da insan her şeyin üstünde sayılmışken materyalist düşünceyi ideal düşüncelerin yerine geçmesi ile para artık ön plana geçmiştir. Böylece zenginleşme hırsları, kazanç hırsları ve lüks ihtiyaçlarda olmaya başlamıştır. Ekonomide artık Kilise'nin belirlediği din ve ahlak kuralları yavaş yavaş etkisini kaybederken kişisel çıkarlar itici güç olarak ön plana çıkmaya başlayacaktır (Özgüven, 1992: 44). Kanımızca laik ve materyalist düşünceyi önem kazanması Kilise'nin aldığı ilk darbe olarak gözükmektedir. Nitekim laik bakış açısı, Hristiyan Kutsal Kitabı'nın (HKK) tekrar yorumlanmasına kapı aralamış gözükmektedir. Yapılan yorumların Kilise'nin otoritesinin sorgulanmasına neden olan ilk adımlara zemin hazırladığı söylenebilir.

Reform ise düşünce alanında ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme olarak dini düşünceyi önemli bir düzeyde şekillendirmeyi başarmıştır. Reform döneminin öne çıkan fenomeni olarak Martin Luther, Hristiyanlığa yeni bir yorum getirerek adeta çığır açmıştır. Lutheran doktrinin özellikleri arasında sadece Kilise karşıtlığı değil, aynı zamanda Alman milliyetçiliğini de görmek mümkündür. Bu bakımdan Luther doktrininin milliyetçi bir karaktere sahip olduğu ifade edilebilir.

Luther taraftarlarına Protestanlar adı verilmiştir. İngiltere de Protestanlığın bir diğer önderi olarak ön plana çıkmayı başarmıştır. Luther'in teolojisinde faiz ve kölelik istenmeyen iki kurumdur. Luther herkesin sosyal durumuna göre asgari bir ücret alması taraftarıdır. Toplumun düzenini en iyi Tanrı gerçekleştirir görüşündedir. Bu düşünce ile görünmez bir elin varlığını ilk kez görmek mümkün hâle gelir. Luther ticaretin gelişmesine, özellikle ülkeler arası ticarete soğuk durmuştur. Çünkü dış ülkelerle ticaret zorunlu olmayan ürünlerin üretimine ve lükse yol açar, kazanç fırsatı yaratır. Bu bakımdan iktisadi faaliyetler arasında daha önceki bütün dinlerde olduğu gibi tarıma ön sırada yer verir. Bu görüşler daha çok eski Yunan filozoflarının görüşlerine benzemektedir (Özgüven, 1992: 46).

Protestanlık ve merkantilizm arasında organik bir bağ olduğu iddia edilebilir. Merkantilizm, 1500'lü yıllar ile 1800'lü yıllar arasında yani Orta Çağın sonları ile sanayi devrimi arasında Avrupa'da doğmuş bir ekonomik düşünce sistemidir. Dönemin en önemli ekonomik etkinliği üretimin anlam ifade edeceği hacime ulaşmadığından dolayı ticarettir. Coğrafi keşifler sayesinde sömürgeleştirilen yeni topraklardan elde edilen altın ve gümüş gibi değerli madenlerin Avrupa ülkelerine aktarılması sonucu enflasyon meydana gelmiştir. Artan sermaye hacmi, özellikle dış ticaret hacminin artmasına sebep olmuş ve büyük ticaret filolarının oluşmasına öncülük etmiştir. Dönem itibariyle incelendiğinde Protestanlıkla aynı yy'da (16. yy) ortaya çıktığı görülmektedir. Merkantilizmin ve dolayısıyla tüccarların açıkça etkili ve toplum içinde egemen olduğu dönemde Protestanlık, dini inançların iktisadi koşullara ve gereksinimlere uydurulmasına yardımcı bir güç olarak kabul edilmektedir (Ülkü, 2015: 181). Ancak şu konu dikkatlerden kaçmamalıdır: Eğer coğrafi keşiflerin sunduğu fırsatlar değerlendirilmeseydi insanlar hangi ahlaka sahip olursa olsun ticaret ve üretim için gerekli sermayeye sahip olamayacaklar, çalışamayacaklar ve tasarruf edemeyeceklerdi (Heaton, 1985: 214). Aynı zamanda kanımızca dini inançların da iktisadi parametreler üzerindeki etkisi olası gözükmektedir. Zira Protestan doktrinin kodları, ileriki bölümlerde görüleceği üzere, Tanrı rızasını ve seçilmişliği meslek, kazanç ve servet ekseninde harmanlamış gözükmektedir.

Özellikle coğrafi keşiflerle ilgili gelişmeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Yeni deniz yollarının bulunması ticaretin maliyetlerini düşürmüş, bu gelişme talebi artırdığından Avrupa ve Amerika arasındaki ticaretin gelişmesine sebebiyet vermiştir.
- Amerika kıtasının bulunmasıyla Avrupa'ya önemli miktarda zirai ürünler ve bazı bitkiler getirilmiştir. Bu zirai ürünlerin Batı Avrupa ve öteki bölgeler halkları üzerinde önemli katkıları olmuştur.
- Amerika kıtasının keşfedilmesinin en önemli sonuçlarından bir tanesi de buradaki altın ve gümüş kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasıdır. Bu kaynakların Batı Avrupa ekonomisi üzerinde çok ciddi katkıları olmuştur. Değerli madenlerin artışı para

olarak kullanılmaları sebebiyle enflasyona sebebiyet vermiştir ve bu durum ticaretin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır

- Ticaretin hızlı bir şekilde gelişmesi köle olarak adlandırılan iş gücünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece emek, üretim sürecinde en önemli faktör olmuştur.
- Amerika'nın keşfedilmesi bu kıtaya göç sürecini de başlatmıştır. Her ne kadar dinsel bazı faktörler ön planda gibi gözükse de ekonomik faktörler ağırlık basmaktadır. Püritenler bu konuda verilebilecek en iyi örnektir. Zira hem dinsel baskılar sebebiyle Amerika'ya kaçmaları hem de Amerikan kıtasında kapitalizmin ilk örnekleri olmaları sebebiyle önemli verilere kaynaklık etmişlerdir.
- Değerli madenlerin artması feodal ilişkilerin de bozulmasına sebep olmuştur. Öyle gözüküyor ki bu durum Protestan reformu ile beraber Batı Avrupa Hristiyanlarını daha özgür hâle dönüştürmüştür (Kuyucuklu, 1982: 30-32).

Luther sonrası Calvinizm ise Orta Çağ doktrinine karşı ayrı bir antitez olarak ortaya çıkar. Servet artık hor görülmez tersine önem kazanır. Calvinciler bilime önem verirler, akılcıdırlar. Demokrasiyi ve bireyciliği destekler ama papayı tanımazlar. Tanrı ile kul arasında aracıya yer vermezler. Calvinizm kişilere hür vicdanı, ekonomik faaliyetlere hürriyeti tanır. Hür vicdan ve hür irade Tanrı'nın armağanıdır. Çok çalışmak gerekir. Çünkü her çeşit faaliyet Tanrı uğruna yapılacaktır. Aslında tacirler Tanrı'nın kutsal gördüğü kimselerdir. Onlar ekonomik alanda ne kadar başarılı olursa dini görevlerini de o ölçüde yerine getirmiş sayılacaklardır. Calvin faiz ve kârı savunarak Hollanda ve İngiltere'de kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Özgüven, 1992: 46). Kanımızca Calvinciler liberalizmin doğuşunda önemli bir rol oynamışlardır. Kilise'nin otoritesinin tanınmaması kişisel özgürlüklerin ve bireyselleşmenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu süreçte Püritenler, Protestan mezhebi içinde önemli bir ekol olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Nitekim seçilmişlik formatlı bir din anlayışı ile servet ve gelir dağılımı gibi bazı ekonomik parametreleri oldukça etkilemiş gözükülmektedirler. Özellikle ABD'ye olan göçleri ve sonrasında ABD sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hayatlarına etki ve katkıları dikkate alındığında, ABD kapitalizminin incelenmesinde gözardı edilmemesi gereken dini bir ekoldür (Güngör, 2005: 15-16).

Kanımızca İngiltere’de kapitalizmin gelişmesinde rol oynayan tek Protestan ekol Calvinizm değildir. John Wesley ve düşünce ideolojisi, kapitalist düşünce ve uygulamalar üzerinde etkisi olan bir başka parametre olarak tarihsel arenada yerini almıştır. Özellikle 19. yy’ın ikinci yarısında metodizm ve Wesleyancı teoloji ilkelerinin payı dikkate alınması gereken bir diğer unsurdur. Protestanlık bu dönemde zayıflayan Kilise otoritesine karşı güçlenen merkezi devlet otoritesinin yanında saf tutarak etki alanını geliştirmeyi başarmıştır.

Özellikle merkantalizmin İngiltere ile flörtü önemli bir basamak olarak gözükmektedir. Merkantalizmin değerli metallere verdiği önem kolonyalizm ile beraber düşünüldüğünde analizler için İngiltere’nin önemli verilere ev sahipliği yaptığı iddia edilebilir. Nitekim İngiliz sömürgelerinden gelen değerli madenler sanayi devrimin ilk olarak bu ülkede görülmeye başlamasının önemli politik nedenleri arasında olduğu kabul edilebilir. Özellikle Wesley teo-ekonomik görüşleri ile merkantalist politikaların birlikteliği İngiltere’yi bu bağlamda bir adım ileriye çıkarmayı başarmıştır.

Neo-merkantilizm ise 2. Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda ve bilhassa büyük iktisadi buhranın ortaya çıktığı 1930 yıllarında, gelişmiş ülkelerin izlediği iktisat politikaları, aradan geçen iki buçuk asırdan fazla bir süreden sonra merkantilist düşünce ve politika uygulamasını yeniden moda hâline gelmesine yol açmıştır. Almanya’da Nazi idaresinin, İtalya’da faşist idarenin bilhassa uygulamaya başladığı devletçi iktisat politikaları bazılarınca neo-merkantilizm akımı diye adlandırılmıştır. Bu amaçla altın biriktirme, ihracatı primlerle teşvik etme, ithalatı yasaklama, ücretleri sınırlama, sermaye kaçışını önlemek için ağır döviz kontrolü ve iki taraflı ticaret usullerine başvurma, aktif bir nüfus politikası izleme, iktisadi devlet teşekkülleri ve yatırımları ile tam çalışmayı sağlama girişimleri Batı dünyasında 15. ve 17. yy arasında uygulanan iktisat politikalarını andıran bir uygulama olmuştur (Yalçın, 1991: 42).

4.1.4. Fizyokratik İktisadi Düşünce

İktisadi düşünce dünyasında bir iktisadi düzen olarak kabul edilen fizyokratizm, sözlük anlamı olarak tabiatın hakimiyeti ve doğal düzen anlamına gelmektedir. İlk bilimsel iktisadi düşünce olarak kabul edilen bu düşünce sistemi 18. yy'ın ikinci yarısında Fransa'da doğmuştur (Bell, 1967: 102). Doğal düzen ve doğal egemenlik kavramları beraber düşünüldüğünde ilahi bir niteliğin kast edildiği akla gelebilir. Nitekim kısa bir süre sonra Smith, görünmez el teorisi ile ortaya çıkacak ve analizlerinde ekonominin kendi hâlinde bırakılmasıyla dengeye ulaşacağını ve toplumsal faydanın azami duruma yükseleceğini iddia edecektir (Smith, 2011: 12).

Fizyokratik düşünce belli bir politik , teolojik ve iktisadi sistem arasındaki ilişkileri ortaya koyan bir iktisadi düzene ilişkin fikirlerin oluşturduğu bir düşünce bütünüdür. Bu düşünce iktisat biliminin bazı temel ilkelerini açıkça ifade eden bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Doğal düzen ve egemenlikten hareketle bazı temel ilkelerin serbest piyasa düzeninden olduğu iddia edilebilir (Ersoy, 2015: 210). Nitekim Smith'in görünmez el teorisi müdahaleci bir karaktere sahiptir. Doğal düzen/ serbest piyasa bozulduğunda bu el devreye girecek ve sorunu çözecektir. Görünmez el dışında bir müdahale doğal sistemi bozacaktır.

Bu akımın teorisyenleri ekonomik ve sosyal faaliyetleri düzenleyen müdahalelerin kısıtlanmasını ve bu alanda özgürlüklerin genişletilmesini savunmuşlardır. Bu teorisyenlere göre sosyal ve sosyo-ekonomik hayatı düzenleyen doğal yasalar bulunmaktadır. Bu yasalar keşfedilmeli ve hayata uygulanmalıdır. Bu yasaların uygulanmaması, ekonomik ve sosyal hayat arasındaki dengeyi bozar. Bundan dolayı bu akıma doğa kuralı anlamına gelen fizyokrasi adı verilmiştir (Bell, 1967: 102). Kapitalist sistem de doğası gereği piyasaların kendiliğinden dengeye geleceğini savunarak başta devlet olmak üzere her türlü müdahaleyi reddeder; o kadar ki devleti zorunlu bir kötülük olarak tanımlar.

Bu ekolün temsilcileri olan ekonomistler, bütün ekonomik ve sosyal yaşayışa egemen bir takım doğal kanunların olduğunu iddia etmektedirler. Bu ekonomistlere göre doğal

sistemi oluşturan söz konusu kanunlar hem sonu olmayan hemde ölümsüzdürler. Bu kanunların zamana ve yere göre değişmeleri de söz konusu değildir. O yüzden de bu ekole mensup ekonomistlere aynı zamanda “tanrıci liberalistler” de denmektedir (Zeytinoğlu, 1985: 44). Doğal düzen tanrısal kaynaklı olduğuna ve ekonomik yasaları kapsadığına göre müdahale tanrısal düzene muhalefet anlamına gelecektir ki bu istenmeyen sonuçlara sebebiyet verebilecektir.

Doğal sistemin ilahi olduğuna inanan ve düşüncelerinin temelinde “*Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler.*” formülü olan fizyokrat ekole göre ekonomik hayata ve sosyal anlayışa egemen olan doğal kanunlar tıpkı yerçekimi kanunu gibi her yerde ve her zaman aynı olup insan iradesinin üstündedir. Bu kanunların değişmesi söz konusu olmadığı gibi bunları kabul etmemek veya bunlara karşı direnç göstermek söz konusu değildir. Bu nedenle ekonomik hayata sonsuz denebilecek bir ölçüde özgürlük tanınmalı ve bireylere menfaatlerini en yüksek düzeye çıkarabilme olanakları sağlanmalıdır (Zeytinoğlu, 1985: 45). Kanımızca insan iradesinin üstünde olan güç bir anlamda tanrısal bir güçtür. Diğer yasaları olduğu gibi ekonomi yasalarını da Tanrı koyduğuna göre kurulmuş olan tanrısal ahenkli denge arızı etkilerden arındırılmalı, sonsuz özgürlüğe sahip olmalıdır. Nitekim tanrısal irade ortaya çıkan tüm dalgalanmalara/ekonomik krizlere müdahale edecektir.

Fizyokratlara göre tanrısal bir asıldan gelen doğal düzen toplumda devlet müdahalesine ihtiyaç bırakmadan kendi kendine yerleşir. Fizyokratlar ekonomik yaşayışa sonsuz denenebilecek derecede bir geniş bir serbestlik bağışlamaya yatkındırlar. Devlet doğal düzenin kendi kendine kurulmasına engel olabilecek veya bunu güçleştirebilecek hareket ve müdahaleden kaçınmalıdır. Bireylere özel menfaatlerini serbestçe güdebilmek imkânını vermek yeterli ve hatta zorunludur. Devlet ne kadar az hüküm verir ve idare ederse o oranda büyük bir başarı elde etmiş olur. Devletin rolü fizyokratlara göre insanın canını, malını ve hürriyetini korumaktan ibaret olmalıdır. Bireyci bir karakter taşıyan fizyokrat doktrinleri faydacılık felsefesinin müjdecisi olmuş ve faydacılık da sonradan klasik iktisat teorisinin temelini teşkil etmiştir (Neumark, 1943: 152-155).

“Fizyokratlara göre ekonomik sistemin kendiliğinden işleyen, mekanik yapısını oluşturan doğal kanunlardan en önemlisi kişisel menfaat kanunudur. Kişinin özgürlüğünü elde etmesi halinde doğal davranışın etkisinde kalarak menfaatini izlemesi, toplum için bir faydaya yol açacaktır; tıpkı fiziki evrende birbirinden bağımsız unsurların kendi doğal akışını izleyerek hareket ettiğinde dünyanın yaşanacak bir yer olması gibi. İnsanlar kendi iradelerini akıl ve vicdanlarına göre kullanmaya başladıklarında, doğal kurala göre davranacaklar, kendilerinin çıkarlarına hizmet eden kararlar alacaklar. Bütün bireylerin bu yöndeki davranışı toplumun verimli kararlar alan bireylerden teşekkülüne ve toplum içinde kişisel menfaatler arttıkça toplumun genel çıkarının da gelişmesine neden olacaktır. Bu doğal yasa, bireyi yönlendirerek hem bireyin hem de toplumun faydasını artırmaktadır. Bu yasa tanrısal yasa olmaktan başka bir şey değildir. Ancak ilahi bir kural, zıtlıklardan (toplumsal çıkar ve bireysel çıkar) faydalanarak her zıt unsurdan ikisine birden hizmet edebilir. Bu temel ilkenin yanısıra diğer doğal yasalar, özel mülkiyet, girişim özgürlüğü ve rekabet gibi doğal düzenin tanrısal kurallarıdır ve ekonomik olayların mükemmel akışından sorumludurlar” (Günay, 2018: 54).

Fizyokratlar servetin nihai olarak topraktan yaratıldığı görüşünde birleşirler. Yalnızca toprak Tanrı'nın bize bahsettiği hayat veren niteliğe sahiptir. Sanayi üretimi doğadan elde edilen servetlerini yalnızca biçimini, ticaret ise bunların yalnızca yer ve mülkiyetini değiştirebilir. Yalnızca toprak tek başına bir fazlalık yaratabilir. Bu görüş servetin kaynağına ilişkin ikinci büyük kuram olarak kabul edilir (Fusfeld, 1988: 19).

Fizyokratlar ekonomi politikası olarak her türlü devlet müdahalesinden uzak doğal kanunların rahatça hükümlerini yürütmelerini, açık ve tam bir serbestlik düzenini savunmuşlardır. Başka bir ifade ile merkantilistler milliyetçi bir görüşe sahip oldukları hâlde fizyokratlar daha sonra klasiklerin devam ettirecekleri kozmopolit ve uluslararası bir iktisat politikasının savunuculuğunu yapmışlardır. Fizyokratlara göre ticarete tam serbestliğin hâkimiyeti derhal sağlanmalıdır. Zira rekabetin mutlak surette serbestliği en emin ve en etkili bir çare olduğu gibi, gerek devlet ve gerek milletin genel menfaatlerini temin bakımından da iç ve dış ticaretin en etkili biçimde kontrol yolu budur. Ekonomik devlet ancak üretken yatırımları ve tarım ürünlerinin ticaretini teşvikine önem vermeli, buna karşılık kısır harcamalarla ilgili konulara asla karışmamalıdır (Ulutam, 1978: 231-232). Uluslararası

sınırların ilk aşamada ticari alanda kaldırılması kapitalist felsefe için hem dayanılmaz bir cazibeye sahiptir hem de küresel bir bütünlük için elzemdir. Öyle gözüküyor ki gerek teolojik bir altyapı gerekse dünya egemenliği noktasında fizyokrasi ile neo-liberal kapitalizm arasında organik bir bağın olduğu aşıkardır.

Fizyokrasi merkantilizme karşı bir tepki olarak doğmuştur. Bu açıdan bakılınca fizyokrasi tez aşamasını belirleyen mevcut merkantilist düzeninin antitezidir. Öte yandan merkantilizmin feodal düzene karşı bir tepki olduğu düşünülürse, fizyokrasi aynı zamanda bir sentez aşaması olarak da bilinmektedir. Merkantilizmin getirdiği devlet müdahaleciliğine karşı genel bir hoşnutsuzluk başlamıştır. Özellikle Avrupalı düşünürler kişinin özgürlüğü üzerinde önemli rol almaya başlamışlar ekonomik etkinliklerin bireylerin özgür olduğu bir ekonomide doğal bir düzen içerisinde gelişebileceğini ve devletin müdahalesinin anlamsız olduğunu ifade etmişlerdir. Üretimin gelişmeye başlaması ile hacmi artan kapitalist girişimci sınıf, devlet müdahalesi olmayan ekonomik bir sistemde menfaatlerini daha iyi savunabileceğini gördüğü için siyasi mecradaki fikirlerin destekçisi olmuştur (Kumbaracıbaşı, 1974: 40). Öyle gözüküyor ki teolojik unsurlardan fazlası ile etkilenen fizyokrasi doğal/tanrısal düzen şemsiyesi altında ekonomik faaliyetlerin liberal bir düzen içinde akmasını sağlamıştır.

Fizyokratların üzerinde durduğu bir diğer önemli konu olan ziraatin temel özelliği öncelikle onun gerçek değer oluşturan, yok iken var eden bir kutsal/ ilahi güçten ileri gelmesidir. Ziraat haricindeki diğer meslekler ve etkinlikler toplum için yine de faydalı çabalar olarak kabul edilseler bile ziraat gibi prodaktif ve yaratıcı değillerdir. Sanayi ve ticaret ancak kendi kendini sürdürebilir, ortaya artık değer çıkartamazlar. Buna karşılık ziraat doğanın yaratıcı gücüne dayanarak insanlara yoktan yeni nimetler sunar (Yalçın, 1991: 153).

Üretim sürecinin incelenmesi ilk kez fizyokratlar zamanında söz konusu olmuştur. Dolayısıyla fizyokratların ekonomiye makro açıdan yaklaşan ilk düşünce akımı oldukları iddia edilebilir. Fizyokratların makro analize getirdikleri yenilik ise ilginçtir. Nitekim fizyokratik sınıflandırmada toprak sahipleri, çiftçiler ve esnaf olmak üzere üç ayrı ekonomik aktör söz konusudur. Elbette bu sınıflandırmada fark yaratan sınıf çiftçilerdir. Çiftçilerin

üretim katılması toplumdaki diğer sınıfların üretimden pay alarak hayatta kalmalarına vesile olmaktadır. Fizyokratlar ticaret ve sanayi erbabına ayrı bir rol biçmişlerdir. Nitekim fizyokratlara göre bu sınıf, malların yerini ve biçimini değiştirerek bunları toprak sahiplerine satmaktadır. Çiftçi emeğinin çok üzerinde bir gelir elde etmekte, bu gelir sayesinde tohumluğunu ve kendi tüketim ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Kalan ise ham madde olarak diğer sınıfların kullanım alanına girmektedir. Çiftçi elde etmiş olduğu gelir sayesinde ticaret sektörünün üretmiş olduğu mamülleri satın alarak diğer sınıfların da kalkınmasına hizmet etmektedir (Kuyucuklu, 1982: 22).

Fakirlik fizyokratların üzerinde düşündüğü bir diğer fenomendir. Fizyokratlara göre fakirlik, genel olarak ekonomik hayatı izleyeceği doğal yoldan saptıran ve keyfi uygulamaların sebep olduğu bir durumdur. Fizyokratlar fakirliğin sebebi olarak devlet müdahalesini görmüşler, her şeyden önce de yürütülen vergi politikasının fakirliğin temel nedenlerinden biri olduğunu iddia etmişlerdir. Böyle olunca fakirlik, ekonomik hayatın zorunlu bir unsuru olmadığı gibi insan tabiatının bir takım genel eğilimleri ile de açıklanamaz. Fakirlik, ekonomik sürece yapılan müdahalelerin ve bozucu dış etkenlerin doğurduğu bir durum olarak görülmektedir (Selik, 2015: 174). Kanımızca devlet müdahalesi demek genel anlamda maliye politikası demektir. Fizyokratlar devletin özellikle maliye politikaları ile ekonomiye müdahalesine karşı çıkmışlardır. Maliye politikaları yapısı gereği ekonomik aktivitelere hızlı müdahale araçlarıdır. Özellikle vergi politikaları ile toplumsal talep üzerinde büyük bir baskı kurmak mümkün hâle gelir. Bunun anlamı ise serbest piyasa ekonomisinin deregülasyonudur. Oysa fizyokratlar tanrısal bir regülasyonun yeterli olduğuna inanırlar.

Fizyokrat düşüncesinin temel bazı parametleri kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Tek üretici güç doğal kaynaklar, tek üretici sınıf ziraatçi sınıfıdır. Sadece doğal kaynakların yatırımı üzerinde ürün verir. Doğal kaynaklar dışında tüm çaba ancak ham maddenin değerini, emekçinin hayatını devam ettirmesi için ihtiyaç duyduğu toprak ürünlerinin değerini üzerinde etkiye sahiptir. Bu ise bir çoğalma, yeni bir değer elde etme değildir. Bu ekleme değer doğal düzen, yeniden toprağa geri dönmek zorundadır (Hançerlioğlu, 1983: 362).

Bazı iktisatçıların, ekonomiyi ‘tanrı bilimi’ saydıkları doğal düzen gibi metafizik bir anlayıştan yola çıkan fizyokratlar, ekonomi bilimine büyük katkıda bulunmuşlardır. Ekonomik sürecin verimi bir şekilde işleyebilmesi için tüm gelirin tüketim mallarına harcanması gerektiğini ileri sürmeleri ilginçtir. Herhangi bir kimse kendi para stoklarını artırmak için tasarruf ederse diğerlerinin gelirinin ve toplam ürünün azalacağını söylemeleri iddiaları arasındadır (Kazgan, 2012: 68).

Fizyokratların katkılarından bir diğeri ise insan topluluklarında doğal bir düzenin mevcudiyeti iddiasıdır. Eğer müdahale edilmezse ekonomik hayat kendiliğinden düzene girer. Aynı zamanda ilahi ve hayırlı bir düzendir. Ekonomik faaliyetler ilahi bir plan dahilinde gerçekleşmektedir. İnsanların faydası için işleyen bu düzene aykırı hareket, zarara neden olur. Fizyokratlara göre doğal düzen ideal bir düzendir ve eşyanın mahiyetinden doğar (Koloğlu, 1960: 43).

Çağımızda ise neo-liberal kapitalizm bireyleri sürekli tüketime yönlendirerek fizyokratların temel düşüncelerinden birini hâlâ devam ettirmektedir. Hatta genel ekonomik kurama “Her arz kendi talebini yaratır.” ilkesini ekleyerek, üretilen her malın tüketilmesi gerektiği ön kabulünü zihinlere yerleştirmişlerdir.

Böylece kanımızca klasik liberalizm için bir adım daha atılmıştır. Nitekim devletin ekonomik hayatta zorunlu bir fenalık olarak görülmesinin teorik alt yapısı oluşmaya başlamıştır. Bu düşünceye göre devlet ekonomik hayattan elini çekmek zorundadır. Zira müdahaleci devlet anlayışı ekonomik eylemleri yavaşlatmaktadır. Piyasalar kendi hâline bırakılmalıdır. Bir düzenleyici el her şeye müdahale ederek işleyişi en mükemmel hâle getirecektir. Bu ise Tanrı’nın eli olarak kabul edilmektedir. İşte bugün 1978 Washington Mutabakatı ile tüm dünya da uygulamasını gördüğümüz neo-liberal kapitalizmin fikri dayanakları, müdahaleci olmayan devlet-serbest piyasa ekonomisi, Tanrı’nın seçilmiş kulları tarafından yönetilen ekonomi eksenini etrafında vücut bulmaktadır.

Fizyokratlar tüm sosyal kurumların mülkiyet hakkından doğduğunu iddia ederler. Fizyokratlara göre kişisel mülkiyet, çalışma özgürlüğünü ifade eder. Taşınır mal, kullanımda

olan kişisel mülkten fazlasını temsil etmez. Ticaret özgürlüğü kişisel ve taşınabilir mülklerden ayrılamaz çünkü her birey kendi mülkiyetini elden çıkarma hakkına sahip olmalıdır. Toprağın ekimi ayrıca kişisel ve taşınabilir mülkün özgürce kullanılmasını gerektirir; toprak mülkiyeti gerekli uzantısını oluşturur ve diğer tüm mülkler gibi tamamen sınırsız olmalıdır. Zaten güvenlik olmadan mülkiyet, pratikte sürekli ihlal edilen teorik bir hak olurdu (Fox-Genovese, 1976: 49).

Fizyokratlar genellikle, insan davranışının temel belirleyicisi olarak doğanın veya maddi koşulların varlığı konusunda ısrar ettiler; ancak retorikleri, ilahi zekanın nihai rolüne olan temel bir bağlılığı gizleyemedi. Doğa, ilk önce Tanrı'nın gözünde var olan planı gerçekleştirir. İskoç tarih okulundaki çağdaşları gibi, fizyokratlar da insanın en sıradan eylemlerinin ardındaki ilahi amaç kavramını asla terk etmediler. Bu bakış açısının temelinde insanın olduğu ekonomik aktivitelerde de kendini gösterdiğini iddia etmek mümkündür (Fox-Genovese, 1976: 47).

Fizyokratik düşüncede özel mülkiyet, insanın ilk doğal sosyal hakkını oluşturur. İnsan, kendisini hayatta tutmanın temel fiziksel yükümlülüğü ile dünyaya gelir ve hayatta kalması, mülkiyet hakkına bağlıdır. Yaşama konusundaki asıl yükümlülük ise ancak yemekle yerine getirilebilir. Fizyokratlar, insanın ahlaki bir yaptırımla beslenmesi için yeryüzünün meyveleri için doğal bir hakka sahip olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla elde etme motivasyonu ile maddi tüm olanaklara sahip olma isteğini insan doğasına uygun görmüşlerdir. Fizyokratların özel mülkiyet ve insanın dünya varlıkları üzerindeki hak iddia etme iddası günümüz modern ekonomi anlayışı ile paralellik arz etmektedir (Fox-Genovese, 1976: 48).

4.1.5. Liberal Doktrin ve Temel İlkeleri

Politik iklimin varlığı ekonomik eylemlerin faaliyetlerini sürdürmesi için elzemdir. Bu durum kapitalist anlayış içinde geçerlidir. Nitekim kapitalist faaliyetler yapısı gereği üzerinde herhangi bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duymayan bir sistem bütünüdür. Liberalizm bu noktada kapitalizm için gerekli olanakları sunmuştur.

Liberalizm bir manada insana, iradesini özgürce kullanma hakkını veren bir sistemdir. Özellikle Kilise'nin reform dönemi sonrasında azalan baskısı, ortaya çıkan ideolojik boşluğun yeni düşünce akımlarıyla doldurulmasına sebebiyet vermiştir. Bu akımların en önemlilerinden biri de liberalizmdir. KK artık ortaya çıkan Protestan düşünce tarzı ile orijinal dillerinden çevrilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla yeni çeviriler doğal olarak farklı bir bakış açısını -daha özgürlükçü ve katılımcı- yansıtmaktadır. Bu çevirilerin yorumlarında insanın, tıpkı Tanrı gibi özgür bir iradeye sahip olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Nitekim *“Ve Tanrı şöyle dedi: “Bizi yansıtan, bize benzeyen, insan yapalım. Denizin balıklarına, gökte uçan kanatlılara, evcil hayvanlara, tüm yeryüzüne, yeryüzündeki diğer tüm canlılara hâkim olsun.”*⁷” ayeti ile insan ile Tanrı arasında bir benzerlik kurulmaya çalışılmıştır (Kurun, 2018).

KK aynı zamanda kişinin Tanrı'nın lufu ile kendi geleceğini tayin etme sürecinde proaktif bir rol oynadığını / oynaması gerektiğini iddia eder. Bir Hristiyan için dikkate alınması gereken metnin kutsal metinler olmasından hareketle hayata entegre olunması gerektiğini savunarak insanı sosyal hayatta ki yerini sağlamlaştırması konusunda teşvik eder. Bu refleksi liberal düşünce ile beraber harmanladığımızda hem özgür hem de hayatın içinde olan insanın Tanrı rızasını elde etmek eyleminde bulunacağını iddia edebiliriz. Nitekim bu durumun kişinin ekonomik eylemlerinde de kendini göstermesi beklenir. *“Gökler ve yer bugün karşınızda tanık olsun ki, senin önüne hayatı ve ölümü, nimetleri ve lanetleri koyuyorum; sen de, çocukların da, sağ kalmak istiyorsanız hayatı seçin.”*⁸ (Kurun, 2018).

KK'ın verdiği mesajlardan biri de Kilise'nin dayattığı tekeli dini otoritenin aksine insanın hayatındaki başarılarının ya da başarısızlıklarının kaderinde yazıp yazmadığıdır. Böylece insana doğrudan bir rol yükler. KK felsefesi ile hareket eden insanın sonuca ulaşması için çok çalışması gereklidir. KK *“El attığın her işi var gücünle yap”*⁹ ve *“Çalışkanların planları her zaman yarar sağlar”*¹⁰ der. Bu ayetleri ekonomik anlamda irdelediğimizde öyle gözüküyorki KK insanı ekonomik hayatın tam ortasına alarak dominant

⁷ Yaratılış, 1:26.

⁸ Yasa'nın Tekrarı, 30:19.

⁹ Vaiz, 9: 10.

¹⁰ Süleyman'ın Özdeyişleri, 21: 5

ve liberal bir rol üstlenmesi konusunda teşvik etmiştir. Elbette bunu yaparken özgürlükleri göz ardı etmemiştir (Kurun, 2018).

Liberalizmin ekonomik anlamda amaçlarından birinin bireycilik olduğu iddia edilebilir. Nitekim reformasyon süreci bu anlamda gerekli teolojik alt yapıyı hazırlamış gözükmektedir. Hatta bu konuda Calvin şu şekilde düşünmektedir: Tanrı, insanları bir masumiyet durumunda yaratmıştır ve bu durumda insanlar Tanrı'nın emirlerine uymakta veya itaatsizlik etmekte tamamen özgür oldukları anlamına gelmektedir. Kısaca insan seçimlerini yapmakta tamamen özgürdür (Hindson, 2013: 82). Kilise tarafında kolektif bir ruh ile hareket kodlarına sahip olan Hristiyan dünyasının önünde, öyle gözüküyor ki, daha bireyci davranmasını sağlayacak -en azından teorik anlamda- bir engel kalmamıştır. Dolayısıyla ekonomik bireyciliğin davranış kodlarının radikal olduğunu iddia etmek mümkündür.

Liberal ekonomik düşünce ekonomik anlamda, bireyin çıkarlarını kamusal fayda ve çıkarlarının önüne geçirmeyi kendine amaç edinmiştir. Nitekim bireyin çıkarlarının peşinde koşması da bir anlamda kamusal faydaya hizmettir. Bu açıdan bakıldığında liberal ekonomik düşünce kendi ahlaki kodlarını oluşturmuş gibi gözükmektedir. Liberalizmin adeta mottosu hâline gelmiş olan “*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.*” sloganı ile liberalizmin bireylerin ekonomik anlamda özgürce davranabildikleri doğal bir düzen hâline geldiği iddia edilebilir. Ekonomik anlamda liberalizm kendi doğasına karşı olan her türlü denetim, düzen ve sisteme karşı muhalif bir politika belirlemiştir. Ayrıca kendi kodlarından başkasına da ihtiyaç duymamaktadır. Bu kurumlar ise ekonomik özgürlük ve özel mülkiyettir. Özgürlük, bireyin kendini geliştirmesi için adeta doğal bir ortamdır. Bireyin yetenekleri diğerleri ile rekabet hâlinde gelişime açık hâle gelecektir. Özel mülkiyet ise yetenek ve rekabetin doğal bir sonucu, motivasyonu, ödülü gibidir (Çetin, 2001: 223).

Protestan reformasyonun lideri Luther'in de liberalizm üzerine söylediklerinin liberalizmin teolojisi açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Luther, *İnsanın Özgürlüğü Üzerine* isimli kitabında “Bir Hristiyan'ın kimseye tabi olmayan özgür bir efendi” olduğunu ifade etmiştir. Luther'e göre bir Hristiyan görevini yerine getirirken bunu hiç kimseye tabi

olmadan yerine getirir. Böylelikle Luther özgürlük kavramını Hristiyan teolojisindeki özgürlük kavramı ile birleştirmeye çalışarak Hristiyanlığın itibarına katkıda bulunmaya çalışmıştır. Luther devam ederek Hristiyanca bir yaşamı dürüstlük ve özgürlük ile bağdaştırmıştır. Luther ayrıca şiddete de mesafeli olduğunu Kilise ile mücadele ederken şiddete değil de Tanrı'nın sözlerine yer verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca siyasi otoritelerin dini desteklemelerini beklemenin gereksiz olduğunu vurgulamasından yola çıkarak Luther'in merkezi yönetimlere olan bakış açısını da tespit etmek mümkündür (Luther, 2015). Öyle gözüküyor ki Luther, Hristiyan'ın düşünce dünyasını özgürleştirmekle kalmamış liberalizmin temellerini de atmayı başarmıştır.

Reform döneminde ortaya çıkan hiçbir Protestan önder kendi öğretilerinin akılla uyumlu olduğunu ileri sürmemiştir. Ayrıca tüm liderler KK'ta bazı metinlerin akılla ispatlanamayacağını iddia etmişlerdir. Protestanlığın akılcı felsefi teorisinden uzaklaştığı, akıldan ziyade vahiy ve inanç odaklı bir felsefe olan Augustinusçu teolojiye döndüğü bir gerçektir. Protestanlığın akılcılığında kasıt Protestanlığın sorgulayıcı yönüdür. O yüzden de reformasyon dinin rasyonelleşmesini sağlamıştır. Reforma öncülük yapmış olan liderlerin temel özelliği teolojik, sosyal ve siyasi her şeyi sorgulamalarıdır. Sorgulayıcı Reform liderleri bu amaçla Hristiyan teolojisinde kutsal simge gibi kavramları atma eğiliminde olmuşlardır. Kilise yüzyıllar boyunca Hz. İsa, Tanrı ve azizleri simgeleyen birçok ikon üretmiştir. Protestanlar bu eğilimin putperestlik olduğunu ve bu yüzden de KK'ta yasaklandığını ileri sürmüşlerdir. Luther ve diğer Protestan liderler kutsal simgeleri parçalamış, Kilisede bulunmalarına son vermişlerdir. Bu davranışlarına delil olarak Tanrı'nın Eski Ahit'te bunları yasakladığını öne sürmüşlerdir. Luther bir adım öteye giderek kalplerdeki putların da yok edilmesi gerektiği fikrini öne sürmüştür (Kurun, 2018: 63-64 ve Luther, 2015).

Protestanlık, ilk kapitalist pratiklerin temellerini atmak ile kalmamış, aynı zamanda Kilise'nin toplum üzerinde uyguladığı skolastik düşünce kodlarını da sorgulanır hâle getirmiştir. İşte bu sorgulama sonucunda burjuva sınıfı krallar ile ittifak ederek Kilise'ye karşı bir mücadele yürütmüştür. Bu mücadelenin sonunda bireysellik, özgürlük, sekülerite gibi kavramlar ortaya çıkarak liberalizm binasını inşa eden ilk tuğlalar olmuşlardır.

Genel olarak irdelediğimizde liberalizm bireysellik, Adem-i merkeziyet ve serbest piyasa üzerinde yükselen bir ideolojidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bireyselliğin Protestanlık fikrinden etkilendiği iddia edilebilir. Nitekim ileriki bölümlerde görüleceği üzere reform hareketi özellikle Hristiyanlık üzerinde etkisini göstermiş, kişiyi Kilise'nin hegemonyasından kurtarıp özgürleştirmiştir. Nitekim o güne kadar bir Hristiyan için kolektif bir yaşam tarzı söz konusudur. Bu kolektivite ise Kilise tarafından yönetilmekte ve şekillendirilmekteydi. Ancak reform hareketi ile Protestanlık adı altında yeniden şekillenen Hristiyanlığın özgürlükçü bir forma büründüğü iddia edilebilir. Öte yandan tek getiri elbette bireyselliğin yükselişi olmamıştır. Kilise'nin otoritesinin sarsılması Hristiyan'ın bilinçaltında adeta bir devrim etkisi yaptığı iddia edilebilir. Bir anlamda her türlü hegemonyanın ya reddi ya da en azından etkisinin azaltılması düşüncesi hâsıl olmuştur. Bu minvalde devletlerin güçlenmesinin önünün açıldığını iddia etmek mümkündür (Çetin, 2001: 220).

Nitekim Protestan reformu en azından liberalizme, Kilise'nin baktığı açıdan bakmayıp farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Protestan kodlar ile yeniden tercüme edilen KK, özgürlüğün sadece aristokrat bir kesime ait olmadığını, genel anlamda toplumsal bir nitelik arz ettiğini ve aynı zamanda Hristiyanlığın evrensel bir zorunluluğu olduğu fikrinin yayılmasına sebep olmuştur. KK'nın erken dönem çevirilerinde 'cömert' kelimesi 'asil' veya 'prenslere layık' olarak çevrilirken yeni İngilizce ve Püriten varyantları, bu kelimeyi yüksek statü ile ilişkilendirmeyi bırakarak kelimenin anlamını liberal kelimesi ile ilişkilendirmiş ve cömert bağışlara dikkat çekmiştir. Örneğin Kral James çevirisi "Liberal olan bolluğa erişecek, su verene su verilecek¹¹." şeklindedir (Rosenblatt, 2018: 16).

1628'de John Donne özgürlüğün krallar, prensler ve 'büyük insanlar' için gerekli olduğu şeklindeki iyi bilinen ilkeyi tekrarlayarak konuşmasına başladıktan sonra nüfusun büyük kısmının, yani halkın bile liberal olması gerektiğini eklemiştir. Donne cemaatine "Mesih'in liberal bir Tanrı" olduğunu hatırlatarak, tüm Hristiyanların özgürce bağış yapmasının önemli olduğunu açıklamıştır. Donne, cemaatini, başkalarına karşı tüm kötü hislerden kendilerini mahrum bırakarak kendi özgürlüklerini göstermeye teşvik etmiştir.

¹¹ Süleyman'ın Özdeyişleri, 11:25.

Liberal olmak, kişinin sadece altınını değil, aynı zamanda bilgisini ve bilgeliğini de paylaşmakla ilgiliydi. Paylaşılan bu bilginin toplumun inovasyon yeteneklerini ve entelektüel seviyesini arttıracığı ve bu durumun toplumun teknolojik ilerlemesine katkı sağlayacağı iddia edilebilir. Donne, bunların başkalarına, hatta halka bile iletilmesi gerektiğini vurguladı. Yine de Donne önemli bir uyarıda bulundu: Yalnızca Hristiyanlar için liberal olmak önemliydi, yoksa kişi ‘manevi dehşet’ ve bir ihlalden suçlu olurdu (Rosenblatt, 2018: 17).

Ahlaki incelemelerde ve vaazlarda sonsuza kadar cesaretlendirilen, çok övülen liberalliğin ardındaki amaç mülkiyeti önemli bir şekilde yeniden dağıtmak veya dini-politik düzeni bozmak değildir. Katolik veya Protestan olsun, Hristiyan vaizlerin çoğu, kişinin toplumdaki derecesine göre infak etmesi gerektiğini ve onu tehlikeye atacak şekillerde vermemesi gerektiğini öğretti. KK “Fakirler her zaman yanınızda¹².” olduğunu belirtir ve bu bakış açısı genellikle yoksulluğun sosyal ve politik düzenin kaçınılmaz bir parçası olduğu anlamına gelir (Rosenblatt, 2018: 17). Öyleki sosyo-ekonomik anlamda düşük seviyede olan sınıfların Tanrı tarafından lanetlendiği fikri Protestan ekollerinin ortak görüşü dahi olmuştur. Bu zihniyeti seçilmişler ve lanetlenmişler ayrımı ile beraber düşündüğümüzde zenginlik ve fakirliğin Tanrının takdiri olduğunu iddia etmek mümkündür.

Öte yandan liberalizmin öğretisi anlamında ön plana çıkmasında fizyokrasinin de payı göz ardı edilemez. *Fizyokrasi* eski Yunanca ‘doğanın egemenliği’ anlamına gelmektedir. Fizyokrasi genel anlamda ekonominin doğanın yasaları ile bir anlamda tanrısal güçlerle yönetildiğini iddia eden bir akım olarak liberalizme temel oluşturmuştur (Aktan, 1995: 9).

Liberalizmin Hristiyanlığın yeniden yorumlanması ile ortaya çıktığını iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Artık Kilise’nin baskıcı ve merkezîyetçi kod ve pratiklerinden özgürleşen Hristiyan mezhepleri dünyaya daha akılcı ve sorgulayıcı bir bakış açısı ile bakmayı tercih etmiş gözükmemektedirler. Özgürleşen akıl, hayata daha fazla katılma ihtiyacı hissetmeye başlamıştır. Akıl ile beraber bireyselliğin yükselişi de dikkate değerdir. Özellikle

¹²Matta, 26: 11.

KK'nin Protestan zihniyetini yansıtan çevirileri bu bireyselliğin yükselişini başlatmış gözükmektedir. Nitekim bu yükseliş kendini ekonomik hayatta göstermiştir. Hatta tek başına bireylerin başarılarının kutsiyet kazanması bir yana, toplumsal faydaya hizmet edeceği varsayımı altında meşrulaştırılmıştır. Söz konusu meşruiyet 18.yy'da Smith ile teorileştirilerek klasik iktisadın bilimsel zeminini oluşturmuştur.

4.2. Ekonomiyi Tarih İle Okumak

Batı medeniyetini tarihi ile yekpare bir blok olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim kökleri ilkçağ medeniyetlerine kadar inmektedir. Yunan ve Roma medeniyetlerini, Batı Hristiyan medeniyetini besleyen ana akım bir damar olarak telakki etmek söz konusu medeniyetin ekonomik kodlarını anlamak için oldukça önemlidir.

Ekonomik davranış kodlarının oluşumunun oldukça uzun bir zaman aldığı düşünülürken günümüz ekonomisini anlamak için İlkçağ Yunan ve Roma medeniyetinin davranış kodlarını belirleyen unsurların hukuki alan ile beraber ticarete olan bakış açısının da önemli olduğu gözlemlenebilir. Özellikle Roma medeniyeti, girişimciliğe verilen önemin biricik örneğidir. Hukuk alanında yaşanan güven verici gelişmeler girişimciliğin önünü oldukça açmış gözükmektedir. Elbette yaşanan siyasi gelişmelerin katkısı da yadsınamaz bir gerçektir.

Yunan medeniyetinde ise filozofların düşünceleri ile günümüzün modern ekonomi anlayışı arasında şaşırtıcı benzerlikler söz konusudur. Özellikle insanın yapısı, doyumsuzluğu, ona olan bakış açısı bugüne bile ışık tutar niteliktedir. Toplumu yekpare olarak tasvir etmeleri ekonomik anlamda iş bölümüne dair ciddi atıfların olduğunu gösterir niteliktedir.

Mutluluğa olan bakış açılarını ekonomi ile ilişkilendirmek günümüz kapitalist pratiklerini anlamak için bir diğer önemli veri olarak düşünülebilir. Nitekim doyumsuzluk, hazcılık gibi kavramlar kapitalizmin destek alabileceği önemli parametreler olarak

değerlendirilebilir. Tüm bu başlıklar, kapitalizmi anlamada önemli bir basamak gibi gözükmektedir. Nitekim tekrar eden tarih değil; insanın davranış pratikleridir. Ekonominin sujesinin insan olduğu düşünüldüğünde insanı anlamak, tarihi olayları anlamak olacaktır. Tarihi olayların içinde de ekonomi seçkin yerini daima korumuş gözükmektedir.

Elbette ekonomik olay ve eylemlerin ortaya çıkışını teori ve pratik anlamda dar bir coğrafyaya sığdırmak doğru olmaz. Batı Hristiyan medeniyetininin katkıları olduğu gibi doğu'nun da teorik anlamda bile olsa katkıları yadsınmamalıdır. Bu bağlamda özet bile olsa İslam'ın teorisine değinmek yerinde olacaktır. Bu konuda ana kaynak olan Kur'an'ın ruhu ve vurguladığı mentalite dikkate değerdir.

Hermenötik bir bakış açısı ile Kur'an'da ki bazı ayetlere baktığımızda Tanrı ile insan arasındaki karşılıklı ilişkilerin ticari bir yönü olduğunu iddia edebiliriz. Bu bağlamda Tanrı insanların ticari ilişkilerinde nasıl davranmalarını gerektiğini gösteren bir rol modelidir. Kur'an'ın bazı ayetlerinde¹³ Tanrı, kullarından borç ister. İlginçtir ki ayetlerde “borç” (karad) derken, özellikle “güzel” (hasene) sıfatı ile belirtilir. Dünya da, 24 ayar (katkı yapılmamış) saf altına “fine gold”, yani “güzel altın” denir. 24 ayarlık saf altın ise yatırım sektöründe kullanılır ve “karat” olarak tanımlanır. Ayetlerde “borç” anlamında kullanılan kelimenin Arapçası da “karad” olarak geçer. Aynı zamanda kredi kelimesi de “krd” kökünden gelmektedir (Yardımcıoğlu, 2017: 117).

Tanrı ticari ilişkilerde nasıl davranılmasını gerektiğine dair somut örnekler sunar. Titizlik, Tanrıdan ve muhasebeciye geçen ortak bir özelliktir. Tanrı bütün kâinatı hesaba katar. Her şey sayılır, her şey ölçülür. Kitap ve teraziler O'nun kurumudur ve Tanrı adeta dürüst bir ticaret modeli oluşturmuştur. Hayat, içinde kazanç veya kayıp gibi serbest piyasa kavramlarını barındıran ticari faaliyet gibidir. İyi veya kötü bir iş yapan bu hayatta bile karşılığını alır. Bazı borçlar affedilir, çünkü Tanrı çetin bir alacaklı değildir. Müslüman Tanrı'ya borç¹⁴ verir; cennet için ödeme yapar; günün sonunda ebedi bir zenginliği kazandıracak bir faaliyettir bu. Kâfir, ilâhî hakikati az bir fiyata satmıştır ve iflas etmiştir.

¹³Bakara 245 ve Hadid 11

¹⁴Hadid 11.

Her nefis, taahhüt ettiği borcun teminatı olarak tutulur. Kıyamette Tanrı tüm insanlarla son bir hesap yapar. Eylemleri hesap defterinden¹⁵ okunur, terazilerde¹⁶ tartılır; herkese hakkı ödenir, kimse dolandırılmaz Mümin de, kafir de ücretlerini alır. Müslüman (her bir iyiliği için kat kat mükâfat verilen) ayrıca onun özel mükâfatını alır (Rodinson, 1974: 81).

4.2.1. Eflatun'un Ekonomi Anlayışı

Eflatun'un¹⁷ yaşadığı devir, Atina'da demokrasinin en zıt uca itildiği, özgürlüklerin alabildiğine zorlandığı bir devirdir. Devlet yönetiminde otorite ve disiplin son derece zayıflamıştır (Uluatam, 1978: 86).

Eflatun doğal dünyanın bir kaos olmadığını, insan gayreti ile yaratılmamış bir düzene sahip olduğunu öne sürer. Her şey ne elde edilebilir ne de istenebilir. Yani fiziksel ihtiyaçlar hiçbir zaman tam doyum noktasına ulaşamayacaktır. Zevkler ise sınır tanımadan iyi olsun kötü olsun her şeyi kapsamaktadır. Sonuç olarak arzuların kaosu, ruhu kendi kendisi ile savaşa sürüklemek de mutsuzluğa yol açmaktadır (Kök, 1999: 141). Klasik ekonomi kitaplarında ekonominin tanımında yer alan “sınırsız insan ihtiyaçları” ifadesi tüketimin kapitalist ilişkiler için önemini vurgular niteliktedir. Benzer durumun en azından teorik bile olsa antik Yunan medeniyetinde görülmesi, aynı kodların nesilden nesile geçerek etkinliğini sürdürdüğüne dair bir delil olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda kapitalizmin “sınırsız ihtiyaç” kavramını ve “zevklerin amaç” olduğu mottosunu kapitalist doktrinin içine monte ederek kurumsal anlamda, arzuların kaosu yolu ile tüketimin mutsuzluğa çare olduğunun tarihsel gerçeğini anlamak mümkündür.

¹⁵Nebe 29, Kamer 52.

¹⁶Enbiya 47.

¹⁷Eflâtun (M.Ö. 427-347) Yunanlı Filozof. Atina'da doğmuştur. Ailesi Atina'nın en eski aristokrat ailelerinden biridir. Özellikle Heraklitçi Kratylos'tan çok etkilenmiştir. Bu durum O'nun eski felsefe akımlarına ilgi duymasına neden olmuştur. İfadelerinde Parmenides'in de etkisinin olması, O'nun bu filozof'un etkisinde de kaldığını göstermektedir (Aster,2015: 190).

Eflatun gerek içinde yaşadığı Yunan toplum düzeni olsun, gerekse tecrübe ettiği diğer toplumsal yapılar olsun insanların huzur ve mutluluğa ulaşmaktan uzak olduğu tespitinde bulunur. Buna bağlı olarak da felsefesini insanların mutluluklarının gerçekleştirebileceği bir düzenin nasıl olması gerektiği üzerinde yoğunlaştırır. Bu da felsefesini ‘olan’a değil, ‘olması gereken’e doğru yöneltir. Sistemi idealist tezler üzerine oturan Eflatun, toplum sorunlarına ilişkin yaklaşımlarında da idealisttir (Selik, 2015: 39).

Mevzubahis idealist yaklaşıma bağlı olarak iktisadi konularda da dolaylı olarak gereksinimci bir yaklaşım sergiler. İktisadi açıdan insan topluluklarının birbirlerine ihtiyacı olduğunu iddia ederek, bu amaç ile bir araya geldiklerini; böylece toplum düzenini oluşturduklarını savunmaktadır. Eflatun, *Devlet* adlı eserindeki düşünceleri, bu görüşü destekler niteliktedir. Buna göre:

“Bence toplumu toplum yapan insanın tek başına kendine yetmemesi başkalarına ihtiyaç duymasıdır. Toplumun kurulmasında başka bir sebep yoktur. Bir insan eksiği için bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için de bir başkasına; böylece birçok eksiklikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplumsal düzen denir. Toplumun toplumu yapan ihtiyaçlardır. İhtiyaçlarda ilk ve en büyük şey, varlığımızı yaşamamızı sağlayan yiyecektir. İkincisi barınacak bir yer, üçüncüsü de yiyecektir”
(Devlet, 1975: 92-93).

Eflatun’un yukarıdaki düşüncelerinden hareket edilirse şunu ifade etmek yerinde olacaktır: Kapitalist motiflerin ilk nüveleri Yunan toplumunda görülmeye başlanmıştır. Öyle ki ihtiyaçların çoğalmasının bir başka açıdan yorumu, tüketimin artmasıdır. Ayrıca bu ihtiyaçların karşılanması için sermaye ve emeğin gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Bunlar kapitalist sistemin bileşenlerinden bir kaçıdır. Öte yandan gittikçe artan ihtiyaçlara bağlı olarak ortaya çıkan bir başka olgu iş bölümüdür. İş bölümü kapitalist sistemin kodları içinde, topluma bir dayatma olduğu ifade edilebilir. Bu durumda işçi, çarkın sadece bir dişlisi olarak görülür.

Eski Yunan iktisat düşüncesinde iş bölümü anlayışı, işçinin tercihlerinin önemsenmediği kapitalist üretim ilişkileri içinde zorunlu olarak ortaya çıkar. Bunun sebebi de böylesi bir düzende üretim süreci uzmanlık bilgisine dayanılarak hesaplanır. İşçiler, temel iş gücü niteliklerine göre sınıflandırılarak oluşturulmalarından dolayı iş bölümü içinde ‘zorla’ çalıştırılırlar. Modern sanayi yeni bir iş bölümü oluşturmaktadır. Bu süreçte işçi artık makinenin yaşayan bir parçası hâline gelmiştir (Bayhan, 1997: 31). Eflatun’un önemi işbölümü ilkesini dile getiren ilk insan veya ilk ünlü yazar olmasıdır (Robbins vd., 2000: 12). Eflatun iş bölümüne bağlı olarak üç sınıfın ortaya çıktığını ifade etmiştir (Koloğlu, 1960: 11):

- Toplumda sosyal düzeni ve adaleti sağlayan akil insanlar, asiller ve idareciler,
- Toplum dış saldırılara karşı savunan muhafızlar, savaşçılar,
- Toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri karşılayan üretici sınıf.

Nitekim Eflatun elit bir aileye mensup olduğu için demokrasiye sıcak bakmadığı gibi eserlerinde genellikle seçkin bir aristokrasiye iltifat etmiştir (Timur, 1968: 6). Modern çağda ise üretim faktörlerinin kahir ekseriyetini elinde bulunduran finansal elitler için demokrasi ekonomik çıkarların maksimizasyonu ve kapitalist mekanizmanın rahatça çalışması için adeta verimli bir atmosfer sunar. Zira liberalizm destekli demokrasi ile kapitalizm, özellikle 20. yy’da gösterdiği ivme ve atılım, analizler için paha biçilmez veri ve örnekler sunduğunu iddia etmek mümkündür.

Kanımızca Eflatun aslında kapitalist sistemde var olması amaçlanan elit bir zümre ile meritokratik/ elitist bir oluşum için ilk kıvılcımı ateşlemiştir. Bu zümre ekonomik ve ticari ilişkilere ilişkin kararları alan ve uygulayan bir sınıf olarak kapitalist sistemde faaliyet gösterir. Söz konusu bu ekonomik ve ticari ilişkiler ağının varlığının gerekliliği Eflatun tarafından da vurgulanmıştır.

Eflatun insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için birbirine muhtaç oldukları gibi site devletlerinin de birbirine muhtaç olabileceğini ifade etmiştir. Site devletleri ihtiyaç

duydıkları malların hepsini kendileri üretmedikleri gibi kendi ürettikleri malların hepsini de tüketmezler. Bu nedenle Eflatun site devletleri arasında mal mübadelesini yani ticari ilişkilerin kurulmasını gerekli görür. Bir anlamda iş bölümünün önemi ortaya çıkmış gözükmektedir. Eflatun piyasa mekanizmasını ve yerine getirdiği fonksiyonları da ifade eder. Eflatun'a göre her üretici ürettiği malları tüketicilerin ayağına götürmez, üretici ve tüketiciler pazar yerlerinde bir araya gelerek mübadele yaparlar. Bu pazarlarda tüketim mallarını üreticiden alıp tüketiciye sunacak araçlar bulunmalıdır. Bu araçlar gerektiğinde ithalat ve ihracatı da üstlenmelidirler (Ulutam, 1978: 107). Üretici ve tüketici arasındaki iletişimin kurulması ile aslında burjuva sınıfının ortaya çıkma sürecinin başladığı iddia edilebilir. Böylece Eflatun kapitalist sistemin sahadaki temel kurumları olarak ifade edebileceğimiz organize olmuş piyasalar, tüccar sınıfının varlığı ve küresel kapitalizmin vazgeçilmezi olan uluslararası ticaretin elzem olmasından bahsederek pratik anlamda modern kapitalist fikirlerin tarihsel süreç içinde olgunlaşması için kapıyı aralar.

Eflatun'un sosyo-ekonomik yapıya ilişkin düşünceleri şu şekildedir: Eflatun her ne kadar zenginliği övmese de fakirliği de kutsamaz. Her iki durumun toplumsal açıdan sıkıntı oluşturabileceğini iddia etmektedir.

“İki şey var ki işgören insanı işe yaramaz hâle getirir: Zenginlik ve yoksulluk. Zenginlik ve yoksulluk dedim, çünkü biri insanı keyfe, tembelliğe, değişme isteğine götürür; öteki değişme isteği ile kalmaz, üstelik insanı küçültür, işini aksatır” (Devlet,1975: 172).

Eflatun'un düşünce dünyasında özel mülkiyet ve evlenme, toplum içinde eşitsizliği, kıskançlık duygularını, bencilliği ve ahlaki bozukluklarına sebep olmakta ve bu durum bireysel huzursuzluk ve sorunlara neden olmaktadır. O yüzden, özel mülkiyetin red edilmesi ve her şeyin iktidara ait olması, bireyler arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, herkesin tüm ve mal hizmetlerden eşit ölçüde faydalanması, özetle özel mülkiyetin kolektif bir hâle getirilmesi toplumsal sorunları çözecektir. Toplumsal dengenin korunmasına önem veren Eflatun, bu amaçla nüfus artışının da kontrol edilmesini savunmuştur. Eflatun'a göre kalabalık nüfusun hem idare edilmesi zordur, hem de fazla nüfus çeşitli yeteneklerin

yetişmesini önler. O yüzden Eflatun, tanımladığı devletin nüfusunu *Kanunlar* adlı kitabında 5040 olarak önermiştir. Bu sayıyı koruyabilmek için Eflatun, evlenenlerin sayı ve yaşlarının saptanmasını, fazla doğum yapanların cezalandırılmasını veya sürgüne gönderilmesini istemiştir (Kala, 2020: 64).

Eflatun'un toplumdaki sınıflaşmalara engel olmak için rekabet ve çıkar çatışmasını yaratan bir şey olarak gördüğü mülkiyeti kaldırdığı söylenebilir. En azından tedarikçi ve üretim faktörlerini elinde tutan sınıflar dışında kalan koruyucu ve yöneticiler sınıfından mülkiyet hakkını alır (Platon,1975:422e-423d, 461e-465c). Bu durum hala kendini kapitalist sistemde kendini göstermektedir. Nitekim serbest piyasa ekonomisi anlayışı içinde devlet sadece düzenleyici bir rol üstlenmektedir.

Kapitalist sistemin düşünce havzasını oluşturan Batı medeniyetinin genetik kodları eski Yunan ve Roma medeniyetine kadar uzanmaktadır. Reform dönemi Avrupa'da ortaya çıkan ve kapitalist düşünceye ilk kıvılcımı veren bazı dini akımların da fakirliğe ilişkin düşünceleri ile Eflatun'un fakirliğe olan bakış açısı beraber değerlendirildiğinde, bu dini akımların (felsefi/ teolojik) kapitalist sistematiği anlamak daha kolay olacaktır.

4.2.2. Aristo'nun Ekonomi Anlayışı

Bir düşünce ve akabinde oluşan pratiklerin toplumsal ve ekonomik hayatta yansımalarını ancak uzun süre içinde tecrübe etmek mümkündür. Bu bağlamda söz konusu olan bir medeniyet ve bünyesinde yeşeren düşünceler ise Batı medeniyetini analiz etmek için antik Yunan düşüncesini ve pratiklerini anlamak kaçınılmaz gözükmektedir. Nitekim kültürel kodlarının önemli bir kısmını antik Yunan felsefesinden almış olan Batı medeniyetinin ekonomik kodlarını da antik Yunan felsefesinin ilk uygulamalarından almış olması olası gözükmektedir. Bu bağlamda Aristo¹⁸'nin üretim ilişkilerinden, sosyo-

¹⁸ Aristo (M.Ö. 384-322)Yunanlı filozof. Makedonya'nın Stageira kasabasında doğmuştur. Babası Makedonya kralının hekimidir. Makedonya'da Philip'in kral olduğu bir zamanda ve on yedi yaşında iken Atina'ya gitmiştir ve Eflatun'un akademisine öğrenci olarak kaydolmuştur. Orada matematik ahlak ve politika eğitim almıştır. Önce öğrenci daha sonra öğretmen olarak bu akademide yirmi yıl süreyle çalışmıştır. Bu dönemde ahlak ve

ekonomik sınıflandırmaya (efendi-köle), mülkiyetten mutluluk ile çalışma arasındaki ilişkiye kadar geniş bir yelpazedeki düşünce iklimi, modern ekonomik düşünce ve pratiklerde kendine yer bulmayı başarmış gözükmektedir. Daha doğrusu Aristo'nun düşünce binası asırlar boyu üzerine yeni tuğlalar eklenerek yükselmiş ve günümüzdeki şekline ulaşmıştır. O yüzden de kapitalizmin ve modern ekonomik pratiklerin antik Yunan felsefesindeki mayalarını anlamak çağdaş kapitalizmi ve felsefi havzasını anlamak için elzem gözükmektedir. Bu bağlamda Aristo dikkate değer filozof olarak ön plana çıkmayı başarmış gözükmektedir.

Mantık biliminin kurucusu olarak kabul edilen Aristo, analitik iktisatçı olarak da kabul edilmektedir. Bunun sebebi, Aristo'nun bilimin diğer dallarında olduğu gibi bir olayı kendini oluşturan basit unsurlara ayırarak açıklamasındandır (Kök, 1999: 142).

Aristo ekonomik olayların incelenmesi ve analizinde gerçekçi bir yaklaşım izler. Antik çağların filozofları arasında ekonomik olaylarla özellikle ilgilenmesi açısından Aristo'nun önemi büyüktür. Kullanma ve mübadele değeri kavramlarını ilk kez dillendirmiş, fiyat ve değer teorisinin temel dayanaklarını hazırlamıştır. Aristo, fiyat ve değere ilişkin görüşlerini de insanların ihtiyaçlarını esas aldığı için subjektif değer teorisyenlerinin öncüsü olarak kabul edilmiştir (Kumbaracıbaşı, 1974: 25). Ayrıca Aristo insanları bir araya getirerek toplumlar hâlinde teşkilatlanmalarını zorunlu kılan belirgin faktörün insanın ihtiyaçlarının çokluğu ve farklılığı olduğunu ileri sürmüştür (Ersoy, 2015: 57). Dolayısıyla Aristo için ekonomik ilişkilerde emek faktörü ile ihtiyaçların sınırsızlığı üzerinde duran ve modern ekonomik analizlerde önem arz eden fenomenleri kullanan ilk filozof olduğunu iddia etmek mümkündür.

Kanımızca sonsuz ihtiyaç kavramı ile beraber mal çeşitliliği fikri, ürün ve hizmet kavramının çeşitliliği düşüncesinin Yunan toplumunda da olması beklenendir. Kapitalizm için de geçerli olan bu 'sonsuz ihtiyaç' fenomeni, gerek üretim gerekse tüketim saiklerinin lokomotif olmuştur. Teşkilatlanmış toplumların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmet çeşitliliği,

politika üzerinde arada kaybolmuş ve maalesef elimize ulaşamayan birçok eser ve diyalog yazdığını tarihi kayıtlardan öğrenmekteyiz (Aydın, 1983: 71).

bunların tedarik ve ulaşım süreci ise kapitalist sistemde karşılığını üretim ve pazarlama şeklinde almıştır. Böylece Aristo'ya göre Yunan toplumunda sistemli bir kapitalist kurumsallaşma ve organizasyona olan ihtiyaç, gayri ihtiyari kendini göstermeye başlamıştır.

Aristo'nun mutluluk ve çalışma arasındaki kurduğu ilişki dikkate değerdir. Aristo'ya göre mutluluğu raslantılar ile açıklama mümkün değildir. Mutluluk çaba sonucunda ulaşılan bir varış halidir. Herkes çabası sonucunda mutluluğun yolunu bulabilir. Bireyler mutlu olmak için sadece erdemli değil aynı zamanda yaşamlarında hareketli ve algı düzeyleri yüksek bir şekilde rol almalıdır. Bu yüzden bir hayvan ya da bir çocuğun mutlu olma imkanı yoktur. Hayvan ve çocuk için ancak mutlu olma imkânlarının olduğu iddia edilebilir. Bu yüzden de Aristo emeğe, üretmeye, aktif olmaya, dünyayı anlamlandırmaya özel anlam yükler. Daha spesifik olarak ekonomik pratik akılcılığın mutluluk imkânlarını ortaya çıkaracağını belirtir (Çamlı, 2020: 177).

Aristo mutluluk elde etmek için, vücudun ihtiyaçlarını karşılamak ve insanın ekonomik etkinliklerinin sağlam yürümesini sağlamak için maddi ürünlerde var olma şartını koymuştur. Hiç şüphe yok ki Aristo'ya göre mutluluk, üretilmiş olana ve maddi varlıklara sıkı sıkıya bağlıdır. Görüldüğü gibi Aristo mutluluk için dış maddi ürünlerin varlığını vazgeçilmez bir şart olarak sunmaktadır (Denis, 1973: 50). Mutluluğun çalışmak, üretmek ve tüketmek olduğunu ve alışveriş merkezlerinin (AVM) mutluluğun ibadethanesi olduğunu sürekli bir şekilde topluma empoze eden kapitalizmin felsefi dayanaklarının antik Yunan'daki temelleri böylece daha da belirgin hale geldiğini iddia etmek mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında Aristo'nun sonsuz olduğunu iddia ettiği ihtiyaç kavramı ve onun doğal sonucu olan insanın üretmek ve tüketerek mutlu olabileceği ideası, çağdaş kapitalist ekonomilerde teorik omurgayı oluşturmaktadır. Aynı zamanda Aristo her türlü mal ve hizmet üretimi için doğada var olan her türlü canlı ve cansız materyalin bir üretim faktörü olarak kullanılabilmesi kavramı üzerinde de durmaktadır. Nitekim günümüz kapitalist uygulamalara baktığımızda üretim faktörü olarak kabul edilen emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci ile doğada yer alan ve Aristo'nun sınıflandırdığı bu unsurlar arasında bir paralellik olduğu dikkat çekmektedir. Kapitalist sistemde emek/ işçi kavramı Aristo'nun

sınıflandırmasında esir olarak karşılığını bulmaktadır. Nitekim kapitalist sistemin düşünce kodları ile analiz edildiğinde emekçi sınıf ya da işçi sınıfı adeta köle statüsündedir. Böylece Yunan toplumu içinde de çağdaş kapitalist ekonomiler içinde de köle/ işçi sınıfının varlığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki gelir dağılımı açısından değerlendirildiğinde kapitalist ekonomilerde emeğin üretimden aldığı pay ile sermayenin üretimden aldığı pay arasındaki uçurumun her geçen gün daha fazla arttığını gözlemlemek mümkündür. Bunun sonucu olarak da Aristo'nun Yunan toplumunda resmini çizdiği köle sınıfı ile çağdaş kapitalist ekonomilerdeki işçi sınıfı arasında niteliksel olarak bir fark görülmemektedir. Her iki toplumda yer alan işçi/köle sınıflarının servetine sermaye sahipleri tarafından el konulmaktadır (Yalçın, 1983: 71-88).

Aristo için ekonomik eylemlerin çift taraflı olduğunu iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim tüketimin kodlarını belirleyen bir düşünce sisteminin üretim içinde söyleyecek sözü olması beklenir. Bu açıdan bakıldığında üretim, tüketimin tedarikçisi ve bir tür zorunluluk ve ekonomik gerçekliktir. Dolayısıyla Aristo'nun üretim faktörlerini dahi planladığı iddia edilebilir. Bu bağlamda Aristo, vücudun ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan maddi ürünlerin üretilebilmesi için aletlerin canlı veya cansız olabileceğini iddia eder. Aristo'nun düzeninde at, inek ve öküz canlı; ev, saban, kap, kacak gibi eşyalar cansız aletleri oluşturur. Hatta Aristo esirlerin canlı aletler arasında sayılabileceğini ifade etmektedir (Yalçın, 1983: 73). Aristo'nun köleye olan bakış açısı, günümüz kapitalist kodlarının antik dönemdeki prototipi olduğunu iddia etmek mümkündür. Modern ekonominin emeğe bir çeşit üretim faktörü (köle) gibi bakması, o dönemden modern çağlara aynı zihniyetin yansımalarıdır.

Elbette bir zihniyetin emeğin oluşturduğu ekonomik değer üzerinde de tasarruflarının olması beklenir. Öyle ki Aristo köle sahibinin ve emeği istihdam eden sermaye sahibinin, kölenin ve emekçinin ürettiği servete el koymasını son derece doğal bulmaktadır. Sermaye darların, büyük ölçekli ticaret yapanlar şöyle dursun, küçük ölçekli bir esnafın bile kazancı üzerinde sınıfsal hakları olduğu iddia edilebilir. Bu nedendir ki Aristo'nun büyük toprak sahiplerinin ve sermayenin çıkarlarının yanında yer aldığını söylemek mümkündür (Selik, 2015: 51).

Aristo'nun bahsettiği servete el koymanın en uygun metodu para politikalarıdır. Nitekim kapitalist ekonomik kurumların - Merkez Bankaları- para üzerinde dominant rolleri vardır. Ekonominin durumuna göre istedikleri miktarda parayı basma yetkilerinin kendilerine kanunlarla verilmiş olması, özünde servet dağılımını istedikleri şekilde belirleme yetkisine sahip olmalarını sağlamıştır. Böylece Yunan toplumundaki efendi/ köle ilişkisinin kavramsal yardımı ile kapitalist ekonomilerdeki sermaye/ emek arasındaki ilişkiyi anlamak mümkün hâle gelir. Öte yandan kapitalist ekonomilerdeki para ile ilgili politikalar itibari özellikler taşır. Zira itibari değer kapitalist ekonomilere sınırsız para basma olanağı sağlamaktadır. Özellikle neo-liberal dönemde paranın değerinin sınırlı metallerden bağımsızlaştırılması, para basmayı kolaylaştırmış ve emek ile sermaye arasındaki gelir dağılımını emek aleyhine değiştirmiştir (Yalçın, 1983: 71-88).

Aristo'nun paranın değeri ile ilgili düşünceleri de itibaridir. Paranın değerinin belirlenmesinde değerli metalden ziyade kâğıt para (nominalist) tabanlı bir politika belirlemiştir. Aristo'ya göre paranın değeri nominal şekilde belirlenmelidir. Paranın değerinin belirlenmesinde ekonomik kurumları ön plana çıkarmıştır. Aristo'ya göre paranın üç özelliği vardır:

- Para bir emtiadır.
- Para bir kıymet belirleme ölçüsüdür.
- Para bir değiş-tokuş enstrümanıdır (Özgüven, 1992: 21).

Aristo'nun para tartışması geniş çapta kabul görmüştür. Paranın kullanımını bir değişim aracı, bir ölçü birimi ve gelecekteki satın alımlar için bir değer deposu olarak tanımlamıştır. Aristo parayı ertelenmiş ödeme aracı olarak tanımlamıştır (Warren vd, 2000: 22).

Kapitalizm kurumlarından biri ve ekonomik motivasyonun ateşleyici gücü olan özel mülkiyet hakkında Aristo'nun teşvik edici bir düşünce sistemi vardır. Nitekim Aristo özel mülkiyeti özendirir. Ekonomik anlamda bir büyüme ve kalkınma için lokomotif olduğunu iddia eder. Bireysel çıkarlarının tıpkı çağdaş kapitalist ekonomilerde olduğu gibi büyüme ve kalkınma için dominant bir rol oynadığı iddiasındadır. Metaya sahip olma içgüdüğü ile hareket eden insanın doğuştan getirdiği yetenekleri ortaya çıkaracağını savunur. Bu sahip

olma güdüsü daha fazla çalışma ihtiyacını zorunlu kılar, bu ise kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu serum gibidir (Yalçın, 1983: 82).

Aristo'ya göre özel mülkiyetin ekonomik yararları ortak mülkiyetten daha fazladır. Ona göre özel mülkiyet olması gerektirir ve toplumsal normlar açısından hiçbir sıkıntıya sebep olmaz. Aristo'ya göre herkese ait olan bir mala daha az ilgi ve özen gösterilir. Herkes için en başta gelen kendi çıkarlarıdır ve ortak çıkarlar çekici değildir. Özel mülkiyet sayesinde kişi üretimini artırma eğilimi gösterir ve bu amaçla daha çok çalışma azmi gösterir. Aristo için kişisel çıkar ön plandadır. İnsan kişisel çıkarı olmayan işlerde bütün ekonomik gücünü verimli bir şekilde kullanmak istemez. Özel mülkiyetin bulunduğu durumlarda insan kendine ait olan malı daha iyi kullanır, bozulmasını engellemek için samimi gayretler sarf eder. Aristo özel mülkiyetin kaldırılmasının insanın benliğinde bulunan bazı iyi yeteneklerin kesilmesi anlamına geleceğini savunur. Aristo insan fitratında eşyaya karşı açgözlülük bulunduğunu ileri sürer. İnsan belli değerlere sahip olunca fazlasını ister ve isteklerinin sonu gelmez (Ersoy, 2015: 60). Bu durum ise bireyi daha fazla çalışmaya ve inovasyona teşvik eder; hatta zorlar.

Özel mülkiyetin olmaması durumunda ekonomik faaliyetlere ilk hareketi verecek yeterli sermaye birikiminden bahsetmek de doğru olmayacaktır. Özel mülkiyet sayesinde ekonomik faaliyetler canlanır ve süreklilik arz eder. Ekonomik faaliyetler sonucunda biriken sermayenin üretime katılma oranı artacaktır. Böylece daha fazla kârın ortaya çıkmasını sağlayarak bir döngüye sebep olması beklenir. İşte bu yüzden kapitalist bir ekonomi için özel mülkiyetin sistemin özü olduğu iddia edilebilir (Çelik ve Dağ, 2017: 53). Öyle anlaşılıyor ki Batı medeniyeti ilk baştan bu yana servete önem vermiş gözükmektedir. Yunan toplumunda sosyo-ekonomik anlamda özendirilen servet, Orta Çağ Avrupasında Protestan kaynaklı teolojik kodlar ile desteklenmiş ve böylece adım adım kapitalizme giden yollar döşenmeye başlanmıştır.

Bireysel tüketimin yanında, üretimin de artış göstermesi kapitalizm için amaçlanan bir hedeftir. Böylece tüketimi karşılayacak bir üretim seviyesine ulaşılabilecektir. Artan üretim beraberinde kâr elde etme güdüsünü ortaya çıkararak, zincirleme bir etkiye sebep

olacaktır. Aristo'ya göre birey, tüm faaliyetler sonucunda elde ettiği serveti daha verimli kullanmak için samimi bir gayret içine girecektir. Bu gayret, beraberinde yeni ve sonsuz isteklere sebep olarak zincirleme etki yaratmış olacaktır. Böylece Aristo'nun düşünce ekseninde hareket eden birey, *homo-economicus* birey kimliğine bürünmüş olacaktır (Yalçın, 1983: 82).

Öte yandan Aristo sınıfsal bir ayrıma da inanır. Onun düşünce doktrininde bazıları yönetilmek, bazıları yönetmek için vardır. O yüzden de efendi-köle ayrımı doğanın bir gerçeği ve gereğidir. Yönetme veya buyurma gücü elit bir sınıfa ait olmak zorundadır. Bu elit sınıf ekonomik anlamda da son sözü söyleme yetkisine sahip olduğu takdirde ortaya bir düzen çıkacaktır. Aristo için köle sınıf bir nevi üretim aracıdır. Köle bir başkasına bağlı olan, emirleri yerine getirecek kadar akıl sahibi ancak irade sahibi olmayan kişidir. Kölelerin kullanılması ile doğanın verdiklerinin kullanılması arasında bir fark yoktur. Nitekim her ikisi de ihtiyaçları karşılar. O yüzden de doğa özgür elit insan ile köle insanı farklı bir biçimde yaratmıştır. Köleler emek gerektiren zorunlu işler için yeterince güçlü, özgür kişiler ise bu tür işlere zaman ayırmaması gereken, yönetim yetkisini kullanması beklenen kişiler olarak yaratılmışlardır (Aristoteles, 1993: 14).

Aynı düşünce sistematiğini kapitalist ögeler için de uygulamak mümkündür. Doğanın verdiği her şey bir üretim ve tüketim için kullanılabilir. Öyle ki kapitalist sistem üretim faktörlerinin tanımını yaparken insandan doğaya her şeyi tanımın içine atmıştır. Bu faktörler piramidinin en altında işçi/ köle varken en üstünde ise sermaye/ efendi yerini almıştır. Sermaye/ efendi yönetim gücünü ekonomik anlamda elinde tutarak işçi/ köle sınıfını yönetir. Bu eylemin meşruiyetini ise Aristo'ya göre doğadan kaynaklanan bir üstünlük ile açıklar. Böylece çağdaş kapitalist düşünce kodlarının felsefi temellerinin Yunan toplumunda atılmış olduğu şeklindeki tezimiz desteklenmektedir.

4.2.3. Kapitalizm İçin Bir Temel: Kyrne Okulu- Aristippos

Felsefe tarihinde haz denince akla gelen ilk düşünürler Kyrneliler'dir. Kyrneliler¹⁹ okulu üyeleri olan bu düşünürler için mutluluk ve haz özdeşleşir. Bu düşünceyi savunanların başında okulunun kurucusu kabul edilen Aristippos yer alır. Aristippos'a göre "en yüksek iyi" kişinin kendi hazzıdır, başka her şey ancak hazza hizmet ettiği ölçüde iyidir, değerlidir" (Arslan, 2006c: 166-170).

Mutluluk, birey ve haz arasındaki ilişki insanlığın düşünce tarihi boyunca daima tartışma konusu olmuştur. Yunan felsefesi bu bağlamda bireyin faydasını artırmak sureti ile mutluluğunun artırılabilmesine dair ilk tartışmaların yaşandığı alan olması itibari ile önemlidir. Aristippos ile Epikür bu noktada öne çıkan düşünürlerdir. Ayrıca acı, zevk mutluluk ve fayda gibi kavramların sadece Yunan felsefesinde değil, Aydınlanma döneminde Batı Avrupa Hristiyanlığını da etkisi altına almış gözükmektedir (Sarfati, 2015: 105).

Hazcı yaklaşımların antik Yunan felsefesinden çok daha önce Hint felsefesinde görüldüğü bazı felsefe tarihçileri tarafından iddia edilmiştir. Ancak felsefe tarihi uzmanlarına göre hazcılığın tarihi Demokritos²⁰'a kadar inmektedir. Öte yandan Hint felsefesi ve Yunan felsefesinden günümüze, hazcı metinlerden çok az örnek kaldığından dolayı hazcılığın tarihi Aristippos²¹ ve Epikür²² ile başlatılır (Çağlar, 2019: 16).

"Aristippos'a göre iyi olan şey çok güçlü bir anlık zevk olarak ifade edilebilir. O yüzden her zevk, bir zevk olması nedeniyle iyidir. Yani Aristippos'a göre zevkler arasında

¹⁹ Hazzın, Epikür'ün önerdiği şekli ile acı yokluğu savunan pasif hazzın değil, yeme, içme, cinsel ilişki temelli, bedensel, aktif, var olan hazzın en yüksek dereceli "ahlaki iyi" olduğunu savunan ve Aristippos tarafından Yunanistan'da kurulan okul (Arslan, 2006a: 88).

²⁰Demokritos(M.Ö.460-360). Yunanlı filozof. Teos'ta doğmuştur. Geometri öğrenmek için Mısır'a gittiği bilinmektedir. Abderaya yerleşmiş ve burda kendi okulunu kurmuştur. Hayatı boyunca akılcı ve geniş kapsamlı bilimsel araştırmalar yapmış ve Abderada hayatını kaybetmiştir (Arslan, 2006a: 313-314).

²¹Aristippos(MÖ 435-356). Yunanlı filozof. Kyrne'de doğmuştur. Sokrates ile tanışmak için Atinaya gelmiş; Sokrates'in ölümünden sonra Atinayı terk ederek gezgin bir yaşam tarzı benimsemiştir. Sicilya'da bulunduğu sırada Eflatun ile tanışmıştır. En son Kyrne'ye dönerek hayatını tamamlamıştır (Arslan, 2006a: 165).

²²Epikür(MÖ 342-270)Yunanlı filozof. Sisam'da doğmuş, çocukluğu ve gençliği bu adada geçmiştir. Felsefe ile ilk kez ön dört yaşında tanışmıştır. Atinada bulunma sebebi askerlik görevini yapmak amaçlıdır. Daha sonra Lapseki'de/Çanakkale bir felsefe okulu kurar. Beş yıl sonrada ikinci ve son kez Atinaya gelerek hayatını tamamlar (Arslan, 2008b: 30).

nitelik açısından bir ayırım söz konusu değildir. Fakat Aristippos, tinsel zevklere tinsel zevklerden daha fazla önem verir. Ona göre yaşamın amacı tinsel zevkler ile doyma ermek. O, bu görüşü ile radikal hazcılığın gerçek anlamda taraftarlığını yapmıştır (Gürbüz, 2014: 11-12). Özetle Aristippos, maddi zevklere manevi zevklerden daha fazla değer vermektedir. Çünkü manevi zevklerde, işin içine hem geçmiş hem de gelecekle ilgili anlar girerken, maddi zevklerde sadece içinde yaşadığımız an'ın hissiyatı söz konusudur. Aristippos, zevk türleri arasında bir ayırım yapmaz. Onun için önemli olan zevkin gücü, sayısı, miktarıdır. O hâlde Aristippos 'un hazcılığı, niceliksel bir hazcılıktır; yani Aristippos'a göre yaşam boyu bir hazzın peşinden gitmek yerine sadece tek tek hazların peşinden gitmek daha doğrudur. Hayat boyu devam eden ruhsal dinginlik ve manevi hazlar Aristippos 'un haz anlayışında kendilerine bir yer edinemezler. Kısaca, insan yalnızca içerisinde bulunduğu ana sahiptir. Bu yüzden de ne geçmiş ne de gelecek için üzüntü ve kaygı duymaya gerek vardır” (Turan, 2015: 252).

Aristippos insanda da diğer tüm canlılarda olduğu gibi hazzı acıya tercih etme duygusu olduğunu iddia eder. Yani hazcılığın tanımını vermek gerekirse; zevk duygusunu hayatın odağına alma kendini bu duyguya tamamen adama, psikolojik olarak zevk duygusunu acı duygusuna tercih etme şeklinde güdülenmiş davranış biçimi olarak tanımlamak mümkündür (Akgün ve Varinli, 2017: 7).

“Dünya zevklerinden akıllı bir biçimde, anlayışla tat almak, onları bir yana bırakmaktan daha büyük bir sanattır. Aristippos kendisi de yalnızca rahat bir yaşam değil, hatta lüks içinde zevk ve sefa içinde bir hayat sürmüştür. Ziyafetleri, sofraya eğlencelerini sever; pahalı elbiseler giyinir; kurtizan kadınlarla eğlenir. Hayatta ilkesi şu olmuştur: Gelecek ve geçmişten hiç kaygılanmamak için içinde bulunulan an'ı tat alarak yaşamalı, hiçbir durumda insan neşesini yitirmemelidir” (Akarsu, 1982: 63-64).

Aristippos, her davranışın temelinde mutlu olma isteğinin yattığını iddia etmektedir. O yüzden zevk yaşamın bir numaralı güdüsüdür . Sahip olunan bütün bilgilerin kaynağı yalnızca duygulardır. Daha fazlasının olması mümkün değildir. Hazcılıkta bireyin bütün istekleri, duyguları, zevkleri diğer bütün kavramların önündedir. O yüzden de insanlar diğer

insanların duygu ve düşüncelerini önemsemeden ‘an’ içinde yaşamalı, zevk için sınır tanımamalıdır (Arslan, 2006c: 184). Carpe Diem olarak günümüz dünyasında da kendine yer bulan bu felsefe geçmişin bittiğini, geleceğin ise bilinemeyeceğinden hareketle an içinde yaşanması gerektiğini savunur. An içinde yaşamak, mutlu olmayı amaçlayan bir davranış modelidir. Mutluluk ise ancak modern çağda tüketim ile sağlanır gibi gözükmektedir. Hazcı birey ancak tüketerek mutlu olacağına inandırılmıştır. Modern ekonomilerin işleyişine baktığımızda tüketimin bir statü göstergesi olduğu bile iddia edilebilir. Özellikle marka ürünleri kapitalizmin tapınakları olan AVM satın aldığı mutlu olduğuna inandırılan bireyler Aristippos’un çizdiği portreye uygun ve kapitalizmin kutsadığı bireyler olduğu iddia edilebilir.

Aristippos bilgi ile haz arasında felsefi bağı kurarak zevki bir anlamda temellendirmiştir. Aristippos için bilgi, hazın önündeki tüm engellerin, özellikle din duygusunun önüne geçer. Aristippos için nimetlerden zevk almasını bilen kişi bilge kişidir. Bireyciliği ön plana çıkartırken toplum ikinci plandadır. Din ise kurtulması gereken boş bir inançtır (Gökberk, 1993: 55-56). Kanımızca zevkin dolayısıyla bilginin önündeki en büyük engelin dindir. Kapitalizm ise ilk hareketini Judeo-Hristiyan unsurlardan almakla beraber zaman için kendi kurumlarını oluşturmuş gözükmektedir. Kapitalizm oluşturduğu yeni teolojik değerlerin ilahi olan dinlerin paradigmaları ile uyuşmayacağı açık olduğu için bu değerlerden kurtulmak, kapitalizm için elzem hâle dönüşmüştür. Öncelikle nefis kontrolü ile ilgili zihinlerdeki her bariyer yıkılmaya çalışılarak tüketimin önü açılmak istenmiştir.

Felsefi hazcılığa göre tüm bireyler haz duygusunu azami seviyeye ulaştırmayı amaçlamaktadırlar. Hazcılara göre zevk ile mutluluk ve iyilik arasında doğrusal bir ilişki vardır (Akgün ve Varinli, 2017: 7). Bu açıdan bakıldığında günümüz tüketim alışkanlıkları 18.yy Batı Avrupa’sına özellikle İngiltere’ye kadar gitmektedir (Odabaşı, 2009: 112). Çağdaş toplumlarda tüketim artık hayatın düzeninden hedeflerine kadar geniş bir yelpazeyi etkilemekte ve şekillendirmektedir (Akgün ve Varinli, 2017: 8).

Kapitalist bir ekonominin varlığı üretim ve tüketim gibi iki temel kavrama dayanır. Üretim, ekonomik ilerleme için bir dinamo ise; tüketim, bu dinamiği destekleyen ikincil bir

dinamodur. Kapitalist ekonomi bireyin hedonist eğilimleri sayesinde mutluluğun ve hazzın tüketimde olduğunu aşılıyarak tüketimi artırmayı amaçlar.

“Birey tükettikçe haz almaktadır. Bu olgu ‘hazcı tüketim’ olarak ifade edilmektedir. En genel ifadeyle hazcı “keyfin (zevk, memnuniyet, haz) en yüksek güzellik olduğu, keyif arayışı, keyif arayışına adanmış bir yaşam tarzı doktrini” şeklinde tanımlanabilmektedir. Hazcılığın kapsama alanında birbirinden farklı kavramlar yer almaktadır. Kışkırtma, zevk, eğlence, fantezi gibi kavramlar hazcılık ile doğrudan ilintilidir. Hazcı tüketim ise “tüketiminden haz ve keyif almak ya da ilkel benliğin etkisi altında ürün ile hissi boyutta ve hayal gücü boyutunda bir deneyim gerçekleştirmek” olarak nitelendirilebilmektedir” (Kükreler, 2011: 79).

Antik çağda hazcı- mutlulukçu ahlak öğretileri ile faydacılık arasında ortak bir nokta vardır ki o da : sonuççu bir zihniyete sahip olmalarıdır. Ayrıca her iki öğretinin, paydaşı mutluluğu yaşamın amacı olarak görmeleri ve bunu hayata uygulama konusunda kararlı olmalarıdır. Bu öğretiler insan psikolojisi ile ahlaki ilkeler arasında bir bağın olduğunu savunurlar. Ancak faydacılık toplumsal bir karaktere sahip olması sebebi ile diğer antik çağ öğretilerinden ayrılır. Nitekim faydacılığa göre birey tek başına mutluluğu yakalayamaz. Mutluluk için toplumun diğer bireylerinin de katkısı gereklidir (Turan, 2015: 257).

Aristippos’un vurguladığı ‘her davranış’ ifadesinin içine ekonomik davranışları da almak mümkündür. Kapitalizm, tüketim ile ilgili ekonomik davranışlarda, insanın rasyonel davranmasından ziyade anlık davranmasını ister; böylece tüketim için akıl devre dışı kalarak istekler ön plana çıkar. Bu durum ise kapitalizmin amaçladığı gibi tüketimin artmasına yol açtığı iddia edilebilir.

4.2.4. Tüketim’in Felsefi Temelleri :Epikür

Bu alanda dikkate değer görüşleri olan bir diğer felsefeci Epikür’dür. Epikür maddeci bir filozoftur . Madde, evren ve cisimlerin oluşumunda merkezi bir rol oynar. Epiküre göre

insan'ın duyuları maddeyi anlayıp algılamada önemli bir rol oynar. Bu düşüncesi Epikürü duyumcu bir filozof yapar. Epiküre göre hayatın anlamı maddi dünya algısıdır. Aynı zamanda Epikür fizik yasalarını anlamının evreni ve herşeyi anlamak olduğunu iddia eder. (Köseoğlu ve Bilgin, 2019: 1493).

Epikür, ahlak görüşünde hazcı etiğin savunuculuğunu yapar. Epikür'ün ahlak anlayışında hazcılık ve acıdan kaçınma duyguları ön plandadır. Nitekim Epikür'e göre birey amaç olarak hazzı hedeflemeli ancak öncelikli olarak acıdan kaçınmalıdır. Epikür'ün bu tespitinde hayvanların acıdan kaçıp hazza yöneldiğini gözlemlemesi vardır. Gerçekten de Epikür yaşamda haz ve mutluluğun yaşamın tüm alanlarında önemli olduğunu ve tüm tercihlerimizde etkilerinin görüldüğünü iddia etmiştir. Epikür acı yoksa hazzın var olduğunu savunur ve hazları niteliksel olarak sınıflandırır (Cevizci, 2009: 80).

Epikür haz ve acının biricikliğinin ve öneminin kanıtlanmasının gereksiz olduğunu savunur. Nitekim en önemli kanıt doğadır. Her canlının ilk nefes aldıkları andan itibaren hazzı aramalarının ve acıdan kaçınmalarının en değerli kanıt olduğunu iddia eder. Yeni doğan bebeğin ilk anında ağlaması acıdan kaçınma refleksinden başka bir şey değildir. O yüzden de haz en temel iyidir ve tüm bireyler eylemlerinde hazzı amaç edinmeli ve ona ulaşmaya çalışmalıdır (Gürbüz, 2014: 137).

Günümüz için hazzı aramak bir amaç olarak görüldüğüne göre artık bir anlamda ihtiyaca dönüşen/ dönüştürülen bu duygunun tatmini, kapitalizm için hem bir görev hem de tüketim için adeta bir katalizördür. Nitekim böylece haz peşinden koşan kitleler için onlara mutluluğun formülü olarak tüketim önerilmiş hatta adeta dayatılmış, böylece tüketim eylemi hazzın doğal bir gereği ve sonucu olarak zihinlere nakşedilmeye çalışılmıştır.

Epikür'ün düşünceleriyle neo-liberal kapitalizmin temelini teşkil eden klasik iktisat arasında büyük bir benzerlik ve ilişki olduğu iddia edilebilir. O'nun sosyal ahlakı, bireysel ahlakta olduğu gibi, acıdan kaçınma ve hazzı isteme durumunu ifade eden yarar kavramına dayanmaktadır. Epikür için erdem sadece hazza ulaşmak için bir araçtır. Böylece erdem ve yararcılık arasında bir ilişki kuran Epikür insanın tüm eylemlerinde kendi çıkarlarını ve

zevklerini savunduğunu iddia ederek insanın iyi kavramına kendi değerlerine göre anlam yüklediği iddiasındadır (Gürgüz, 2014: 138). Elemden kaçınan, üstüne hazzın peşinde olan birey için klasik iktisadın bir kurumu olan faydacılık beklenen bir davranıştır. Böylece o, hazzın peşinden koşarken bile ihtiyaç duyduğu meşruiyeti, araçsallaştırılmış ve içi boşaltılmış bir erdem ile sağlayacaktır.

“Reformasyon çağına gelindiğinde, bir bakıma bilimsel bilginin dinsel dogmaların egemenlik alanını daralttığı düşünülürse yaşamın amacının da içerik ve nitelik değiştirip gökselden insana doğru yer değiştirmesi doğal bir süreç olmuştur. Dinsel öğreti geriledikçe insan ve mutluluk arayışının her düzeyde çağa damgasını vurması kaçınılmazdı. Bu şekilde bakıldığında felsefenin de işlevselliği insan mutluluğunu sağladığı oranda gerçekleşmiştir. Onun dışında öğreteceği bir şey yoktur. Doğa insana bu en büyük amacını vermiştir. Dinsel motifin toplumsal organizasyondaki etkinliği azaldıkça aklın egemenliği perçinlenir. Diğer bir anlatımla, bilim geleneksel düzeni ters yüz etmiştir. Tanrısal amaç, yerini bireysel amaca bıraktıkça, birey ve mutluluk amacı perçinlenir. Birey ve onun mutluluğu her düzeyde tekrar irdelenir. Buna bağlı olarak felsefi soyut tartışmalar bir ölçüde bile olsa yerini artık belirginleşen rasyonel düşüncenin, pratik yönelimlerin, akıl yürütmenin, somut hedeflerin varlığının tartışılmasına bırakır. Amaç David Hume’ün deyişi ile bireyin ve toplumun yani toplam mutluluğun artışı sağlayacak temel kuralları bulmaktır. Artık düşünce de insan mutluluğuna dönük olmalıdır. Bireyin ve oradan toplumun mutluluğunun genel olarak düşün ve felsefe düzeyinde ele alınmasının ciddi bir dönüşüm olarak tezahür etmesi 17. yy sonunu ve 18. yy’ı etkilemiş ve oluşmakta olan ekonomi politik biliminin de temel yönelimini oluşturmuştur. Bu zaman diliminde belirtilen radikal dönüşümün -teknik coğrafi oluşumlar bir yana bırakılırsa- gelecekteki iki yy’ın düşün yaşamı, insan formasyonu ve ekonomi politik bilimindeki yansımaları son derece güçlü ve belirleyici olmuştur” (Sarfati, 2015: 107).

Bu düşünce biçiminde erdem ve bilgi/ bilge kavramları da haz kavramı ölçüt alınarak anlamlandırılmaktadır. Buna göre, erdem ve bilgi hazza ulaşmada bir enstrüman olması sebebi ile değerlidir. Bireye ve hissettiği süre ile sınırlı olan hazza ulaşmak için tek bir yol vardır; o da bilgidir. Kişinin bilgeliğinin temel ölçütü yaşama değer vermesi ve hazzın peşinden koşmasıdır. Bu öğretilerde yaşamın materyalist bir bakış açısı ile yaşanması söz

konusudur. Bu bağlamda Epikür ve Aristippos'un düşüncelerinin oluşumunda bu öğretinin katkısı olduğu iddia edilebilir. Diğer yandan 17. ve 18. yy faydacı düşünürlerde bu öğretiden etkilenmişlerdir (Gürbüz, 1999: 14).

4.2.5. Roma Medeniyetinin Ekonomi Anlayışı

Bir düşünce ve onun pratiklerinin gelişim sürecini tarihsel anlamda düşünmek, onu anlamamanın yollarından birisidir. Bu bağlamda Batı medeniyetinin gelişiminin köklerini antik dönemlere kadar götürmek doğru bir analiz için elzem gözükmektedir. Bu noktada Roma medeniyeti Batı medeniyetinin kültür havzası olarak medeniyetin gelişimine katkıları büyüktür. Roma medeniyetinin modern Batı medeniyetine katkılarından biri de hukuki alt yapının güçlü bir şekilde oluşturulması ve önemli ölçüde aktarılmasıdır. Neredeyse hazır bir şekilde hukuki bir alt yapı ile karşılaşan modern Batı'nın bu altyapının üzerini çağdaş tuğlalar kullanarak bina etmesi uzun sürmemiştir. Nitekim kapitalizmin, içinde yeşereceği liberalizm için hukuki altyapı ve güvenliğin adeta çimento olduğunu iddia etmek mümkündür.

Kanımızca Roma hukuk sistemi özellikle kişi ve eşya hukukunda etkisini göstererek mal ve servetin mülkiyet ve zilyetliğini garanti altına almayı başarmış gözükmektedir. Bu bağlamda Romalılar ticari eylemlerini hem güçlü bir motivasyon ile hem de güven içinde tesis ettirerek ekonomik eylemlerin canlanmasına ön ayak olmuşlardır. Ticaret sonrası elde edilen servet ile bazı Romalı aristokrat gibi elit sınıflar için faiz ile borç para verilmek suretiyle farklı bir gelir kaleminin ortaya çıktığını görmekteyiz. Devlet ise bu ticari ve ekonomik eylemler gerçekleşirken müdahil olmayarak piyasayı bir anlamda kendi hâline bırakmayı tercih etmiştir. Böylece bir anlamda liberal düşünce ideolojisinin ilk örneklerinden biri daha görülmeye başlanmıştır.

Hukuk sistemi, kişi hukuku ile bireylerin sistem karşısında güven içinde olmasını sağlamak ile beraber ticari ve ekonomik eylemleri hem teşvik etmiş hem de kolaylaştırmıştır. Roma medeniyetinin hukuk sistemi oldukça gelişmiştir. Bu açıdan bakacak olursak Roma hukuku ekonomi düşünce tarihine de önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle serbest

sözleşmeler, liberal bir rejim için temel teşkil etmiştir. Böylece ticaret ağının genişlemesinin yanında yasal zemine de kavuşarak güven tesis edilmiştir. Böylece ticari işlem hacmi artmıştır (Özgüven, 1992: 10).

Öyle ki Roma döneminde oluşturulan hukuk alt yapısının sağlamlığı ve işlevselliği ekonomik anlamda büyük katkılar sağlamıştır. Zira hukukun kamu ve özel hukuk olarak ayrılması, özellikle ekonomik düşünce ve kurumlar üzerinde etkili olmuştur. Nitekim bu durum 18. ve 19. yy'da bireyciliğin temellerinin atılmasına neden olmuştur (Turanlı, 1988: 10). Özellikle bireycilik düşüncesinin gelişiminde özel hukukun yatay ilişkileri düzenlemesinin yanında, bireyin idare karşısındaki haklarını da koruyan kamu hukukuna ait düzenlemeler, bireyin hukuki açıdan kendini güvende hissetmesine neden olmuş, sistem ve geleceğe güvenen birey için yatırım kararını vermek çok da zor olmamıştır.

Roma ve Orta Çağ Batı Hristiyan dünyası arasında organik bir bağ olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu bağın özellikle reform dönemi esnasında ve sonrasında Hristiyan düşünce havzasını önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Bu etkilerin özel mülkiyet ve serbest piyasa koşulları üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Roma Cumhuriyet döneminin son yıllarında ve imparatorluğun ilk yıllarında devletçi bir müdahale olmadığı iddia edilebilir. O yüzden de mülkiyet hakları ve “Laissez-faire.” (*Bırakınız yapsınlar.*) gibi liberalizm için büyük önem arz eden temel bazı parametreler Hristiyan Batı'nın Roma'dan aldığı önemli miraslardan biri olduğu iddia edilebilir (Ersoy, 2015: 63).

Roma'nın, günümüz Batı dünyasının eko-politiğine kazandırdığı pratikler arasındaki bir diğer önemli konu bireysel girişimcilik ile özel mülkiyettir. Mülkiyet sayesinde özgürlüğüne kavuşmuş birey, özgürce sözleşme imzalayabilme ve ticaret yapma imkanına kavuşmuştur. Tüm bunların devlet gözetim ve korumacılığında yapılması ise bugünkü ekonomik düzen için önemli gelişmelerdir (Yalçın, 1991: 97).

Roma ekonomisinde özel mülkiyet son derece önemlidir. Özel mülkiyet ile düzenlemelerin önemli bir kısmı kendini, Roma hukuku ile benzerlik gösterir. Roma'nın ekonomi anlayışında özel mülkiyetin önemi kendini mutlak hak kavramı içinde

tanımlanması ile ortaya çıkar. Mutlak haktan kasıt ise, mülkiyet ve zilyetlik hakkının bazı istisnai hâller dışında hiçbir şekilde gasp edilememesidir. Yani Romalı mülkünü istediği gibi kullanır, satar ve tasarruf eder. Mülkiyet kavramına verilen önem, hukuk alanında şahıs hukuku, eşya hukuku gibi bugün bile kullanılan bazı kavramların oluşmasına neden olmuştur. Öte yandan, özel mülkiyetin görüldüğü alanlar öncelikle taşınabilir mallar olmuştur. Bu durum ise sözleşmelerin doğmasına neden olmuştur. Böylece miras yolu ile malların el değiştirmiş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Özgüven, 1992: 28). Böylece sermaye birikiminin önü açılmış, biriken sermaye kuşaktan kuşağa geçmiş ve üretim ile ticarete kullanılmak suretiyle kapitalizmin çarklarının dönmesine neden olmuştur. Hatta öyle ki sermaye reform dönemi sonrasında kutsiyet kazanmıştır. Servetin lüks harcamalar ile yok edilmesi Tanrı'nın laneti ile beraber anılır olmuştur. Bu motivasyon bir Hristiyan serveti elinde tutması için ciddi bir saik olarak kapitalizme giden yolda bir taş olmuştur.

Roma döneminde emperyalizm kelimesi kullanılmamakla beraber Roma İmparatorluğunun uygulamalarının bu yönde olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira Roma eyaletlerinin Roma tarafından yönetilmelerinin toplumun genel refahı açısından yararlı olabileceği ve bunun adalet ilkeleri ile örtüşeceği ileri sürülmüştür. Bu açıdan bakıldığında Roma yönetimi bu eyaletlerde kamu düzenini sağlamalı ve yasaları egemen kılmalıdır. Roma yönetiminin egemenliği altında olmayanlar ise her gün bozulan bir sürecin içinde olduğu iddia edilmektedir. Bu ülke ve toplumların bir an önce Roma yönetimi altına girmesi menfaatleri icabı olacağına inanılır. Bu düşünce daha sonraları Pax Romana kavramı ile kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır (Şenel, 2018).

Roma'nın imparatorluk olması sebebiyle imparatorluğun her köşesini yollarla donatmış olması sadece askeri amaçlara değil, aynı zamanda ticari amaçlara da hizmet etmekteydi. Bu yollar özellikle Avrupa ile bağlantıyı sağlayan yollardı. Aynı zamanda deniz yollarını da ihmal etmeyen Roma, uzakdoğudan Kızıldeniz'e kadar geniş bir coğrafyada ticaret ağlarını kurmuş bir imparatorluktu. Bu ticaret ağında kumaştan mısır kadar geniş bir yelpazede ticaret yapmak mümkündü. O yüzden de Avrupa, Roma döneminden bu yana ticaret kültürüyle tanışan bir coğrafyadır. İmparatorluğun kültür bakiyesi daha sonraları kurulacak devletlerin ve düşünce sistemlerinin felsefi ve teolojik alt yapılarını desteklemiştir

(Özgüven, 1992: 25). Roma'nın işgalleri ile bereber egemenlik alanının genişlemesi ticaretin de genişlemesine neden olmuştur. Bu gelişmeler ise bir ticaret burjuvazisinin doğmasına ve gelişmesine ortam hazırlamıştır (Ersoy, 2015: 65). İmparatorluğun siyasi yapısı itibari ile geniş bir coğrafyaya yayılması ticaretin güçlenmesine neden olmuştur. O yüzden Batı Hristiyan dünyası Roma İmparatorluğundan aldığı kültürel miras ile ekonomik eylemlere yabancı değildir. Ancak Kilise'nin uzun süren hegemonyası bu kültürel kodların uzun süre bastırılmasına neden olmuş gözükmektedir. Kilise hegemonyasının zayıflaması sonucu boşluğun Protestan düşüncesi ile doldurulması zaten uykuda bekleyen bu kültürel kodların tekrar aktive edilemesini sağlamış gözükmektedir.

Öyle görülüyor ki Roma, ticaret burjuvazisinin etkisi ile ticarete cevaz vererek onu meşrulaştırma yolunu tercih etmiştir. Ticaret adeta bir kamu hizmeti olarak görülmüştür. Nitekim tüccar demek, tüketicinin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmeti onun ayağına götüren kişi demektir. O yüzden de belli bir miktarda kâr alması normaldir. Öte yandan ticaret varsa serbest girişimcinin de var olacağı açıktır. Böylece Roma'nın serbest girişime önem vermiştir. Bu düşüncelerin öneminin özellikle reform sonrası liberal düşünürler tarafından fark edildiğini ileri sürebiliriz (Ersoy, 2015: 73).

Paranın, ağırlıklı olarak gümüş sikkelerin, Roma dünyasında uzun mesafeli ticaretin finansmanında önemli bir unsur olduğu bilinmektedir. Hatta Roma dönemine ait gümüş sikkelerin arzının geç Cumhuriyet'in tek bir yüzyılı boyunca (MÖ 157-50) on kat arttığı ifade edilmektedir. Elbette bu durum artan ticaret hacminin ihtiyaç duyduğu para miktarını ifade etmektedir (Hopkins, 1980: 106).

Artan ticaret hacmi özellikle lüks mallara olan talepten kaynaklanmaktadır. Şehir merkezlerinde ipek, baharat ve mücevher gibi ürünlere olan talep, özellikle Uzakdoğu ile ticareti canlandırmıştır. Ancak bu ticaret, Cumhuriyet döneminde olduğu gibi tek taraflıydı ve ithalat için para ödeniyordu (Goldman, 2013: 38). Bu durum ise modern ekonomi teorisine göre değerlendirildiğinde Roma'nın ödemeler dengesini olumsuz bir şekilde etkilediği iddia edilebilir.

Roma ekonomik düzeninde günümüz serbest piyasa sistemi ile paralel olarak değinilmesi gereken bir diğer parametre ise emek piyasasıdır. Roma İmparatorluğunda tek bir iş gücü piyasası yoktur. Örneğin Roma şehrinde ücretlerin farklı olduğunu ifade etmek mümkündür. O yüzden de işçilerin ücretlerin daha yüksek olduğu yer ve sektörlerle hareket ettikleri iddia edilebilir. Bu açıdan bakıldığında iş gücü piyasasında tıpkı günümüz kapitalist iş gücü piyasasında olduğu gibi serbest piyasa kurallarının işlediğini söylemek mümkündür (Erdkamp, 2012).

Roma fazlaca demokratik özelliklerin görüldüğü sisteme sahip bir imparatorluktur. Böyle bir özellik, özel sektörün ve borç vermenin de önünü açan bir niteliği gösterir. Örneğin bazı tarihi hukuk metinleri bazen elit kesimin üyelerinin parasal işlerine değinir. Atinalı bankacıların faizle borç vermesi gibi, Roma aristokrasisinin üyeleri de aynı şekilde, geç Cumhuriyet yıllarında belirli oranlarda faizle borç para vermişlerdir. Örneğin Cumhuriyet'in son yy'ında tefeci olarak tasdik edilen yirmi beş senatörden tarihi kayıtlarda bahsedilir. Bu çok önemli bir örneği temsil etmektedir. Buradan Romalı aristokratlar arasında borç para vermenin ne kadar yaygın olduğu görülebilir (Goldman, 2013: 37). Hatta Cumhuriyetin sonunda bazı senatörler gelirlerinin bir kısmını hiçbir şekilde ihmal edilemez olan faiz getirilerinden elde ediyorlardı. Cicero'nun zamanında, muhtemelen bir senatör olan Q. Considius'un durumu kesinlikle böyledir (Goldman, 2013: 37). Romalı aristokratların faiz ile para ticareti yaparken uyguladıkları faiz oranları % 12 ile % 48 arasında değişmekteydi (Özgüven, 1992: 26).

Bu gelişmelerden sonra sermayenin aristokrasi elinde olduğunu iddia etmek mümkündür. Sermaye ve aristokrasi arasındaki bu ilişki ise sermayeyi güç skalasında bir üst basamağa taşımış gözükmektedir. Anlaşılan, ticaret ile Romalı aristokrat sınıfı gücünü büyük miktarlardaki para ve mal ticareti ile daha da artırdı. Roma'da uygulanan ekonomi politikaları göz önüne alındığında aristokrat sınıf farklı iş uygulamalarından yararlanma fırsatı buldu. Bu, Roma aristokrat sınıfının büyük servet elde etmesine sebep oldu; böylece büyük bir servetle seçkin sınıfın üyeleri daha fazla kazanç getirecek çeşitli alanlara yönelerek ticari eylem ve nüfuzlarını artırdılar (Goldman, 2013: 38).

Roma'da özellikle Cumhuriyet döneminde sermayenin güç kazandığını ifade edilebiliriz. Nitekim gücünü her geçen gün artıran sermaye, küçük arazi sahiplerinin mülkiyetlerini zamanla ele geçirmiştir. Roma hükûmetleri küçük tasarruf sahiplerini koruyacağı yerde sermaye sahipleri ile büyük tüccarların çıkarlarını korumayı tercih ederek sermaye lehine bir politika izlemiştir (Adaçay ve İslatince, 2009: 8-10).

Roma aristokrasisinin toprak açlığı, küçük mülk sahiplerinin yok olması pahasına İtalya'da büyük mülklerin oluşmasını daha da ileri götürmüştür. Roma'nın bu dönemde sermaye biriktirmesine yardımcı olan şey, bu seçkinlerin özel iş kararları ve Cumhuriyet'in emperyalist stratejileriydi. Atina'da olduğu gibi, özel sektörle ilgili hükûmet düzenlemesinin olmaması bazı kişilerin şehir içinde ve dışında ticareti manipüle etmesine ve sömürmesine imkan vermiştir. Çoğu durumda, Roma aristokrasisinin çeşitli üyeleri, belirli kişilerden veya vilayetlerden alacaklarını istismar ederek ahlaksızca hareket etmişlerdir (Goldman, 2013: 38).

Sanayideki iş gücü ise daha çok köleler üzerinden yürütülmekteydi. Emek faktörünün üretimden aldığı ile sermaye sahiplerinin elde ettiği kâr arasında ciddi bir uçurumun söz konusudur. Roma ekonomisi'nin milli bir ekonomiden ziyade dünya ölçeğinde bir ekonomidir. Dolayısıyla ticaretin gelişmiş olduğu görülür. Gelişmiş ticaret beraberinde gümüş gibi değerli madenlerin para olarak kullanılmasına yol açmıştır. Dış ticaret açısından baktığımızda paranın yaygın olarak kullanılması ise uluslararası ticareti geliştiren bir faktördür. Roma ekonomisini özetlemek gerekirse aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yapmak mümkündür:

- Ekonomik hayatta emek baskın bir faktördür ve sömürü açık bir şekilde görülür.
- Girişimcilik ekonomik bileşenler arasında dikkate değerdir.
- Özel mülkiyet ve sözleşme serbestisi önemli sac ayaklarından.
- Yüksek oranlarda faiz ile borç vermek yaygın olarak görülmektedir (Adaçay ve İslatince, 2009: 8-10).

Özetlemek gerekirse Roma düşünce dünyasının etkilendiği akımlar arasında Stoa akımı önemli bir yer tutmaktadır. Bu düşünceye göre, servet ve zenginlik hoş görülmelidir. Bilge zenginlik için ona doğru adım atmayı bilen, maddiyatı ve zenginliği kendi kontrolüne alan kimsedir. Ruhsal donanımlar fakirlikle sağlanamaz (Yalçın, 1991). Dolayısıyla bu tür düşünce kodlarının Batı Hristiyan dünyasına 16. yy lar içinde taşınması doğal gözükmemektedir. Bu kodlar reform dönemi sonrasında protestanlığın farklı bir şekilde yorumlanmasına neden olmuş ve para, servet, zenginlik gibi parametrelere olan bakış açısı Kilise'nin bakış açısından çok farklı renklere bürünmüştür.

Girişimci ruh, Roma'dan Batı Hristiyan dünyasına kalan bir mirastır. Kilise tarafından 16. yy'a kadar baskılanması ise, söz konusu bu kültürel kodların yüzyıllarca pasif kalmasına sebep olmuştur. Bu girişimci ruh, özel mülkiyet, sözleşme serbestisinin ve faiz'in Roma'dan Batı Hristiyan dünyasına kalan önemli bir miras olması ve reform sonrası teolojik bir meşruiyet kazanması dikkate değerdir.

4.3. Ekonomiye Din İle Okumak

Din ve ekonomi ilk bakışta iki farklı fenomen olarak gözükmemektedir. Ancak detaylı ve dikkatli bir göz, aradaki ortak noktaları rahatlıkla tespit edebilir. Bu ortak noktanın insan olduğu iddia edilebilir. Din, insanın manevi dünyasını düzenlemeye yönelik kodları bir düzen içinde insanın algılarına tanıtır. Artık insandan kendisine yüklenen bu kodlar ile davranış pratikleri geliştirmesi beklenir. İnsan bu pratikler ile hem Tanrı hem de toplumla olan ilişkilerini düzenler.

Ekonominin, insanın dünya hayatındaki yaşasını düzenlemeye yönelik davranış kodlarını içerdiği söylenebilir. İnsanın üretim ve tüketim sürecindeki rolü, aldığı pay vb. unsurlar dikkate değer veriler sunması açısından oldukça önemlidir. İlk başlarda sadece günlük ihtiyaçları için ekonomi bilgisine ihtiyaç duyan insan için süreç zaman içinde oldukça karmaşık bir hâle dönüşmeye başlamıştır. Zira din gibi çok alakasız gözükken bir parametrenin sürece dahil olması dikkatlerin din ve ekonomi arasındaki ilişkiye çevrilmesine neden olmuştur.

Bu aşamada çok değerli verilerin bulunduğu ifade edilmelidir. Nitekim Hristiyanlık ve Yahudilik gibi iki büyük ve ilahi din artık analizlerin içindeki yerini almaya başlamıştır. Bu noktada elbette dönemin koşullarının da bilinmesi son derece önemlidir. Bu itibarla 18. yy dönem olarak hâlâ tüm bilimlerin içiçe geçtiği bir zaman dilimidir. Özellikle klasik ekonominin fikir babası olan Smith'in analizlerinde bu husus göz ardı edilmemesi gereken bir konudur.

Max Weber ise Smith'in misyonunu daraltarak Hristiyanlığı analizlerine dahil etmeye çalışmıştır. Özellikle üzerinde durduğu konu Protestanlıktır. Bu mezhebin bazı alt ekollerinin de ekonomik zihniyet üzerindeki etkileri Weber'in radarından kaçmamıştır.

Werner Sombart ise Protestanlığın etkisinde kaldığı Yahudiliği analizlerine konu etmeye çalışarak farklı bir perspektif sunmaya çalışmıştır. Sombart bu noktada hem dini düşünceye hem de etnisiteye önem vermiş, modern ekonomik zihniyetin Yahudi kültürel havzasında filizlendiğini iddia etmiştir.

Karl Marks ise bu noktada farklı bakış açısı ile analizlere dahil edilebilir. Nitekim eko-politik görüşlerinin materyalist ve pozitivist motifler içermesine rağmen eko-politik görüşlerinin içinde Hristiyan soslu fikirlere rastlamak mümkündür.

4.3.1. Serbest Piyasa'nın Teolojisi: Adam Smith

Çalışmanın bu bölümünde dini düşünce ve davranışların ekonomik düşünceler üzerindeki etkisi Smith'in görüşleri bağlamında ele alınacaktır. Bu bölümün alt tezi de genel kabul görmüş ana akım ekonomik düşüncenin iddia ettiği gibi ekonomik eylemlerin en başından itibaren rasyonel olmadığıdır.

Modern ekonominin kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith²³'in fikirleri yaklaşık üç asırdır tartışılmaktadır; zira fikir babalığını yaptığı klasik liberalizm, çağımızda neo-liberal kapitalizm adı altında bir şekilde hükmünü sürdürmektedir. “*Elitlerin ekonomisi*” olarak adlandırabilecek olan neo-liberal ekonominin, içinde yeşerdiği kültür ve medeniyet havzasından ve onun teolojik mayasından uzak olarak şekillendiğini iddia etmek oldukça zordur.

Öte yandan bu ekonomik anlayışın görünen yüzünde rasyonalizm olsa da rasyonel olanın süjesi olan insanın dininin kurumsal ifadesi olan teolojik genetiğin motifleri açık ve/veya gizli bir şekilde kendini hissettirmektedir. Nitekim Smith de bizzat yaşadığı çağın teolojik atmosferinden etkilenmiş ve fikirlerine bu atmosferin havasını katmıştır. Bir ekonomist olmaktan öte aynı zamanda bir ilahiyatçı ve ahlak profesörü olarak ekonomik modellemesinde bu zihni ve dini arka planın izlerini görmek mümkündür. Öyle ki; yetiştiği Calvinist ortamın etkisiyle ‘ulu bir güç’ün insan ve toplumun bilinçli hareketlerini yönlendirdiğini iddia ederek, bu gücü ‘görünmez el’ olarak tanımlamıştır. Bu kavramın mantıki çerçevesini Smith şu şekilde çizer: Eğer böylesine bir güç, tüm fenomenlere müdahalede bulunuyorsa, ekonomik aktivitelere de müdahalede bulunması kaçınılmazdır. Şayet ekonomik faaliyetlere tanrısal bir müdahale kaçınılmaz ise, insan ya da devletin ekonomik olaylarda müdahalesi hem gereksiz hem de anlamsızdır. Zira Tanrı, üstün iradesi ile ekonomik olayları insanın nihai kaderine hizmet amacı ile düzenlemektedir. Öte yandan beşeri iradenin tanrısal iradeden üstün olması beklenemeyeceğine göre, hiçbir otorite, ekonomiye müdahale etmemelidir. Bunun anlamı, Tanrı tarafından kurulmuş düzen devam etmelidir. Ancak bu şekilde ekonomik faktörler kendi faydaları peşinden koşarak kamusal çıkarlara hizmet ederler. Bu yüzden devletçi bir ekonomik zihniyete de gerek kalmayacaktır. Bu anlamda müdahaleci devlet tavsiye edilmez; hatta bu anlayış zorunlu kötülük olarak kabul edilmiştir. Çalışmak ve üretmek Tanrı’nın istediği ve sevap olarak nitelendirilen faaliyetlerdir. İşte bu yüzden bireysel düşünce ve ekonomik faaliyet kutsanmış, devletin ekonomik faaliyetin dışında kalması istenmiştir.

²³Adam Smith (1723-1790). İskoç ekonomist ve teolog. İskoçya’nın Kirkaldy kasabasında doğmuştur. Glasgow ve Oxford üniversitelerinde eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Glasgow üniversitesinde akademisyen olarak görev yapmıştır. Ana akım iktisatçıları tarafından ekonomi biliminin babası olarak kabul edilir. Klasik ekonomi doktrinin kurucusudur (Turanlı,1988: 66).

Smith'in yaşadığı dönem itibari ile tüm bilimler adeta birbirine geçmiş bir şekilde varlığını sürdürmekteydi. O yüzden de dini anlayış hayatın tüm alanlarında kendini göstermiştir. Nitekim Smith'i kendi dünyasında incelediğimiz zaman dini düşünceden etkilendiği iddia edilebilir. Zira hem aile hayatı hemde yetiştiği çevrenin Smith'in düşünce dünyasında izler bırakması olasıdır. Bu etki kendini özellikle ekonomi alanında göstermiştir. Protestan ve Calvinist bir atmosferde yetişen Smith, dini motifleri ekonomik analizlerine katmayı başarmış ve böylece teist bir çizgide olduğunu adeta ilan etmiştir. Elbetteki bunları yaparken analizlerini rasyonel bir rotaya oturtsa da 'görünmez el' ve "*Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler.*" gibi kökeni tanrısal nedenler olan sloganlar Smith'i analizlerinde teolojik motiflerin görüldüğü sadece bir ilahiyatçı ve ahlak felsefecisi değil, ekonomist de yapmıştır. Ekonomi ve din gibi iki farklı kavramı birbiri ile bağdaştırmak kolay olmayacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki ekonomi teorisyenleri dini inançları olma ihtimali olan ya da en azından yetiştiği çevreden etkilenen bireylerdir.

18. yy. İskoçyası dini tartışmalar ile yeterli doygunluğa ulaşmıştı ve Smith'in bu coğrafyanın bilim insanı olarak bu doygunluktan etkilenmemesi söz konusu olamazdı. Smith'i etkileyen dindar bir Calvinist olan annesi oldu. Aynı zamanda Presbiteryen Kilise de onun hayatında dominant bir rol oynadı. Zira Glasgow Presbiteryen Kilisesi'nden önce Calvinist Westminster itirafını imzaladı ve inanç yeminini aldı (Oslington, 2012: 431).

İskoç ilahiyat anlayışında Tanrı, yaratıcı ve her şeye kadir olandır. Tanrı'nın varlığının delillerini doğanın tamamında görmek mümkündür. O yüzden de Kadir-i Mutlaklık delili İskoç ilahiyatı açısından son derece önemlidir. Din ve sivil toplum arasında girift ve faydalı bir ilişki vardır. Tanrı tarafından konulan tüm yasalar insanın ve toplumun hayatına katkı sunar. Din, fanatiklikten tamamen temizlenmesi durumunda toplum için hem bütünleştirici hem de yol göstericidir (Oslington, 2018: 56-57).

18. yy'da İskoç Presbiteryen kilisesi ile Calvinist gelenek çok ayrı iki kurum değildi. Nitekim Smith'in bağlı olduğu İskoç Presbiteryen kilisesi'nin entelektüel alt yapısını Calvinist gelenek oluşturmaktaydı. Smith ve çağdaşı olan İskoç bilim adamlarının ortak paydası teizmdi. Nitekim Tanrı bizzat, içinde sosyal bilimlerinde bulunduğu tüm doğa

yasalarına müdahale ederek yardımseverliğini ve bilgeliğini göstermiş böylece Tanrı, dünya daki bilimsel yasaların, insanların refahına katkıda bulunmasını emretmiştir ve böylece din, toplumsal düzene ve uyuma katkıda bulunmuştur. İşte bu yüzden Smith toplumsal düzenin bir mekanizması olan ekonomik bileşenlere de dini entegre etmiş ekonomik analizlerini dini düşünceden ayrı tutmamıştır (Oslington, 2012: 432). Nitekim bir eserinde Smith:

“Evrenin tüm sakinleri, en küçüğünden en büyüğüne, doğanın tüm hareketlerini yöneten bu büyük, yardımsever ve bilge varlığın acil bakımı ve koruması altındadır; ki bu Tanrı her zaman koruyucu ve değiştirilemez gücü ile doğanın tüm hareketlerini tüm zamanlarda yönetir” (Smith, 1975: 235).

ifadesi ile Tanrı'nın dominant karakterine atıf yapmıştır. Böylece Tanrı'nın işlevselliğinin toplumun her alanında olduğunu vurgulayarak ekonomik analizleri için bir temel teşkil etmesini sağlamıştır.

Smith dindar bir insandır. Nitekim bazı makalelerinde Tanrı'nın varlığı ile ilgili çeşitli iddiaları ve bunları kanıtlamak için ortaya attığı tezleri görmek mümkündür. Smith'in yazmış olduğu makalelerdeki düşüncelerini incelediğimizde, ona göre evrenin bireylerin korunması ve türlerin çoğalması için tasarlandığı görüşü hakimdir. İnsanın zayıflığı ve ahmaklığı durumunda bile Tanrı'nın bilgeliği ve iyiliği her zaman için devreye girerek insanı daha mutlu yapmak için yol gösterir. Smith'e göre meydana gelen düzensizlikler bile Tanrı temelli gerçekleştiği için bir erdem olarak görülme zorundadır. Bu düzensizliklere ekonomik krizleri de dahil etmek mümkündür. Smith'e göre Tanrı, doğanın ve düzenin tüm hareketlerini yönlendiren bir planlamacı olarak vardır, her eylem için uygun olan bir ceza ve ödül sistemini tasarlamıştır. Smith, dinin dayandığı insan zihninin ilkelerini sadece umut ve korku olarak değil, aynı zamanda ahlaksızlık temelli olduğunu da iddia eder. İnsanlığın Tanrı'nın erdemine olan sevgisi ve aynı zamanda en batıl bir şekilde bile varlığını devam ettiren ahlaksızlığa olan eğilimi, onun yaradılışından getirdiği umut ve korku ile temellendirilmeye çalışılır. Böylece bu tür bir yaklaşım Smith'in diğer sosyal olayları - ekonomi de sosyal bir fenomendir- açıklarken kullanmış olduğu bilimsel tutumu da tam olarak bize göstermektedir (Kwangsu, 2014: 18).

Smith, günümüz kapitalizminin insan doğasından kaynaklanan yapısı ve kamusal çıkarlar ile ilgili olarak aşağıdaki varsayımı belirtmiştir. Genel olarak Smith kamu yararı ile ilgilenmez, o sadece bireyin kendi faydasını maksimize etme çabasında olduğu iddiasındadır. Ancak görünmez bir el onu hem kendi çıkarlarına hem de toplumun çıkarlarına hizmet etmeye yönlendirir.

Düşünce tarihinde çok az sayıda konu Smith'in görünmez eli kadar dikkat çekmiştir. Buna rağmen, Smith'in bu ifadeyi kullandığında neyi amaçlamış olabileceği veya Smith'in düşüncesinde oynadığı rol konusunda bir fikir birliği yoktur. Yorumcular aynı zamanda Smith'in görünmez elinin teolojik olup olmadığı konusunda da ayrılırlar. Spenser J. Pack, görünmez eli Smith'in oluşturduğu ve uyduğu retorik bir cihaz olduğunu ve kesinlikle Smith'in sosyal ve/veya ekonomik anlayışı için teolojik bir dayanak" olduğunu ileri sürmüştür (Harrison, 2011: 29).

Görünmez el ifadesi 17. yy. öncesinde sıklıkla kullanılan bir ifade değildir. Bu konudaki en erken referans Tanrı'nın merhametle dolu kutsal sağ elinin Yunan ayinlerinde çağrılmış olduğu gerçeğidir. Söz konusu liturji İskenderiye Kilisesi tarafından kullanılmıştır ve kökenleri muhtemelen 2. yy'a kadar gitmektedir (Harrison, 2011: 31).

'Görünmez el' ifadesinin bazı oluşumları, özellikle de Tanrı'nın özel ihtisası bağlamında, 'Protestan ahlakı' ve beraberindeki motivasyonların örneklerine çok benzemektedir. Nitekim Tanrı'nın, kendileri için dinlenme zamanı olarak ayrılan zamanlarda dahi çalışmayı tercih edenlere, ayrıcalıklı davranarak onları zengin kıldığı düşünülüyordu. Zira Tanrı merhametini ve rızkını görünmez eli ile dağıtıyordu (Harrison, 2011: 37).

Görünmez el metaforu Smith'in istikrarını garanti altına almak için ekonomik sistemde özel ihtiyatlı ilahi eylem olasılığının kabulüdür. Smith'in ilahi ekonomi hakkındaki anlayışında, görünmez el, Tanrı'nın piyasalardaki genel provizyonel faaliyetini dengeler (Oslington, 2012: 433).

Öncelikle karşılıklı çıkar kavramının işlevi ve anlamı Smith için tartışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkar. Karşılıklı çıkar iki ucu olan bir kavramdır ve her iki uç birbirinden habersiz bir şekilde etkileşim hâlinindedir. İşte buradan hareketle Smith, karşılıklı menfaat olgusundan yola çıkarak sosyal yaşamda kendisini hissettiren doğal düzen düşüncesine ulaşır ve bunu evrensel bir ilke olarak sunar. Böylelikle ‘görünmez el’in varlığıyla dengeye gelen piyasanın işlerliği, kişisel etkenlerle sıkı sıkıya bağlıdır (Korkmaz, 2013: 87).

Antik stoacı düşünceden etkilenen Smith için görünmez el, insanı dünya hayatında yalnız bırakmayan ve işlerine müdahale eden bir eldir. Dünya hayatının her aşamasında var olan bir elin, ekonomik hayatta olmadığını düşünmek doğru olmayacaktır. Bu nedenle müdahaleci olmayan bir devlet Smith’in düşün dünyasında biricik öneme sahip olacaktır. Nitekim Smith’in bu düşüncesi, klasik liberalizmde, “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” şeklindedir. Smith bir teolog olarak Tanrı dışında bir müdahaleye karşı olduğundan devletin işlevini tam kamusal hizmetler dışında gereksiz görür; görmesi de doğaldır; zira her işi mükemmel olan Tanrı, ekonomiyi de düzenleyecektir. Böylece herhangi bir müdahale ile karşılaşmayan insan, Tanrı’nın bizatihi kendisi tarafından kendine en fazla menfaati sağlayan eylemlere yönelecektir. Çünkü Smith’in merhametli tanrısı insanın iyiliğini istemektedir. Akabinde de bireysel faydaların toplamı sonucunda toplumsal fayda ortaya çıkarak Tanrı’nın iradesi gerçekleşmiş olacaktır (Smith, 2000: 13-14).

Nitekim klasik iktisadın fikir babalığını yapmış olan Smith’in bu düşünceleri günümüzde neo-liberalizme evrilmiş olan modern kapitalizmin bazı ahlaki uygulamalarını açıklamak için bize yeterli veriyi vermektedir. Neo-liberalizm içerisinde faaliyet gösteren tüm birimler Smith’in iddia ettiği gibi modern ekonomi içerisinde var olabilmek için varoluşundan kaynaklanan ve dolayısıyla teolojik ve ahlaki bir felsefe ile açıklanabilecek uygulamaları gösterme eğilimindedir (Korkmaz, 2013).

Smith’in teolojik felsefesi daha önce ifade edildiği gibi alt yapısını Calvinist düşünce ve pratiklerden almaktadır. Nitekim günah-ceza, sevap-ödül ve tutumluluk-israf sistemi Calvinist felsefe ve dinamikler içinde kurulmuştur. Çalışmanın, çalışkanlığın ve daha

fazlasını istemenin tanrısal bir buyruk olduğu vurgulandığı gibi, tüm bu eylemlerin sevap olduğu kabul edilmiş, karşılığının ise zenginlik olduğu belirtilmiştir. Aksi durumda ise bu bir günahdır ve cezası fakirliktir. Tüm bu düşünce kodlarının ve uygulamaların bireyselliği beraberinde getirmesi son derece doğaldır. Çünkü herkes kendi cennetini/ servetini sağlamak ile sorumludur. Bu cennetin kurulmasında devletin rolü yoktur; zira devlet zorunlu bir kötülük olarak algılanır (Harrison, 2011 ve Smith, 2016).

Smith'e göre bireyleri ekonomik davranışlarında harekete geçiren dürtü, çıkarları olarak algıladıkları iyi ya da kötü olan herşeydir. Ancak iyilik ya da kötülük algısı, paraya sahip olma ya da olmama şeklinde Smith'in fikri dünyasında varlığını sürdürmüştür. Smith Hristiyan ahlak teorisini merkeze alarak sivil yönetimlerin ve kurumların, zenginlerin fakirler karşısında korunması gerektiği fikrinden hareketle oluşturulduğu iddiasındadır. Smith'in de atmosferinde yetiştiği Protestan/ Calvinist ahlak, çalışmayı erdem olarak görmüş; bu bağlamda zengin insanı çalışkan insan, fakir insanı ise tembel hatta kötü insan olarak değerlendirmiştir. Nitekim Smith'in yaşadığı atmosferin Protestan ahlak motifleri ile bezeli olduğunu düşündüğümüzde dönemin teolojisinin Smith'in ekonomi ile ilgili fikirleri üzerinde yaptığı etki aşıkardır (Waterman, 2002: 913).

Kanımızca Smith'in çalışmalarında bahsettiği doğal düzenden anladığı, ekonomik parametreler üzerinde etkisi olan tanrısal bir düzendir. Zaten bu amaçla görünmez el teorisini ortaya atmıştır. Görünmez el, Tanrı'nın elidir. Tüm ekonomik aktivitelere müdahale eder. Fiyatların oluşumundan arz ve talep arasındaki dengeye kadar bu elin işlevlerini görmek mümkündür. Bu amaçla piyasalara devlet müdahalesini doğru olarak kabul etmez. Nitekim Tanrı'nın müdahalesinin sonuçları tartışılmamalıdır. Herhangi bir müdahale, adeta Tanrı'nın iradesine olan müdahale olarak kabul edilir.

Hristiyanlık inancının etkisi, çok uzun süre sadece ahlak değil aynı zamanda bilim üzerinde de etkisini göstermeye, rönesans ve reform çağına kadar devam etmiştir. Etkinin ana kaynağı Hz. İsa'nın sözleri ve bunların öncelikle Kilise adamları, daha sonra papalık tarafından yorumlanıp onaylanmasıydı. Ahlak ve bilim üzerinde Hristiyanlığın dışında bir parametrenin olması asla söz konusu değildi. Ancak bu tekel Luther'in ortaya çıkışı ile

kırılarak farklı bir çağ başladı. Artık önemli olan insan odaklı bir sistemdi; ancak bu sistemi oluştururken salt akla başvurmak mümkün müydü? Akıl ve bilim gibi konular tamamen Tanrı biliminden bağımsız olabilir miydi? (Lipsen, 200: 87-88) Bu soruların yanıtı Smith için cevabı olumsuz gözükmektedir. Nitekim her ne kadar 15. ve 16. yy'da reform ve rönesans ile akıl dinden bağımsızlığını ilan etse bile Smith'in çağı olan 18. yy arasında hem zaman olarak hem de Hristyanlık düşünce kodlarının etkisinin zayıflaması açısından yeterince zaman yoktur.

Bu evrenin büyük yöneticisinin iradesine yüce gönüllükle boyun eğiş, her açıdan insan doğasının sınırları içerisinde. Hayırseverliği ve bilgeliği ile evrenin uçsuz bucaksız makinesini mümkün olan en çok miktarda mutluluk üretmesi için yöneten ilahi varlık fikri, tüm insan düşüncesinin nesnelere en ulusudur. Kıyaslandığında diğer tüm düşünceler bundan aşağı görünür. Evrenin büyük sisteminin idaresi bütün akıl ve duygu sahibi varlıkların evrensel mutluluğunun korunması insanın değil; Tanrı'nın işidir. Bu konuda insana gücünün zayıflığına ve algılamasının darlığına uygun daha mütevazı bir görev verilmiştir: Kendisinin, ailesinin, arkadaşlarının, memleketinin bakımı ve mutluluğunun korunması (Smith, 1975: 21)...

Ekonomi insanın mutluluğunda vazgeçilmez yeri olan bir kavramdır. Bu kavram evrenin bir parçası olarak tüm kurumları ile son derece karmaşık bir makineyi andırmaktadır. İnsanın sınırlı iradesi ile bu karmaşık makineye müdahalesi Smith'in düşün dünyasında kabul edilebilir gözükmemektedir. Öte yandan insan ihtiyaç duyduğu tüm işeyi ekonomi makinesinden sağlama yoluna başvurur. Bu elde etme sürecinde Tanrı'nın elinin insanın rehberliğinde olması son derece doğaldır. Çünkü Tanrı insanın mutluluğunu istemektedir ve bu amaçla sürece müdahil olması yadsınmamalıdır.

Smith son aşamada koyduğu sosyal kurallara uymanın yanında aynı zamanda insan davranışlarına ilahi bir boyut kazandırdı. Normatif tanrı anlayışı ile uygun ahlaki tutumun ölümden sonraki hayata karşılık göreceği bir ahiret inancı üzerinde temellendirir. Bu temellendirme işleminde başvurulan vasıta baskın teolojik imhası ile görülmez el metaforudur (Karışman, 2010: 203).

Smith için İngiliz doğal teolojisinde önem bir yol ayrımı oldu. Doğal teoloji dinden bir miktar daha bağımsız ancak Tanrı'nın varlığını ondan bağımsız bir şekilde ispatlamaya çalışan daha ziyade felsefi bir anlayış olarak kabul edilmektedir. Amacı ise Tanrı'nın etkinliğini ve yaratılış melekelerini anlamada uzmanlaşmaktır (Oslington, 2018: 58).

Her ne kadar yukarıdaki açıklama Smith'in deist olduğu kanısını güçlendirse de Smith'in yetiştiği dini atmosferden etkilenmediğini iddia etmek makul olmayacaktır. Nasıl ki günümüz ekonomistleri istatistikten, ekonometrik modellemelere kadar çok çeşitli bilim dallarından faydalanma gereği duymuşlarsa, Smith'in de yaşadığı çağın dini atmosferinden etkilenmesi son derece doğaldır.

Smith'in ortaya attığı kişinin kendi çıkarlarının peşinden koşması fikri genel anlamda Katolik dünya için kabul edilemez bir fikirdi. Ancak Protestan düşüncesinin ortaya attığı yeni fikirler Smith için adeta deniz feneri oldu. Smith'in içinde doğduğu aile ve yetiştiği toplumun teolojik genetiği düşünüldüğünde 'kişisel çıkarların' o kadar da kötü olmadığı fikri olgunlaştı ve yayıldı.

Katolik inanç tüm insanların doğuştan kötü ve günahkâr olduğu fikrini doğru kabul ederken, Smith'in ait olduğu inanç dünyası ise bunu reddederek her insanın potansiyel kurtuluşa sahip olduğunu savunuyordu. Nitekim insan doğuştan kötü ve günahkâr değilse mutluluğu hak ediyordu. Mutlu olmasını ilahi irade istiyordu ve insanın bunu gerçekleştirme için müdahale etmesi son derece doğaldı. Mutluluğun yollarından birisi ise insanın kendi kendini tatmindi. Nitekim insanın yaradılışından kaynaklanan en verimli ve etkili tatmin yolu materyalist hırsı. Daha fazlasının insanı hep mutlu edeceğine inanılması, beraberinde daha fazla çalışma-üretim-zenginliğe sebep olarak toplumsal kalkınmanın da lokomotif olacağına inanılmaktaydı.

Öte yandan Protestan inancındaki Tanrı'nın rızasının çalışma-üretim-zenginlik ile kazanılacağı fikri, kurtuluş inancı ile ekonomik saiklerin arasında bir bağlantı kurabileceğimizi göstermektedir. Artık kadın ve erkeklerin kaderleri doğmadan önce

çizilmemektedir. Kurtuluş için insanın kendi çıkarları peşinde koşarak maddi zenginliğe sahip olması Tanrı'nın rızası ve akabinde cennet için yeterlidir.

Bu ise tamahkârlığa sebebiyet vermiştir. Smith insanın tamahkarlığı ile ilgilenir. “Bir insanı doğal ihtiyaçlarından fazlasını istemeye ve biriktirmeye iten saik nedir?” sorusu Adam için cevaplanması gereken bir sorudur. Zenginlik ve fakirliğin manası insanın duygu dünyasında ona verilen anlam ile doğru orantılıdır. Her türlü ticari ve mali eylemi harekete geçiren de insanın bu duygusudur. İnsanlar toplumsal rollerine uygun bir şekilde yaşamayı ister. Böylece herkesin sempatisinin devamını artırmayı hedeflerler (Buğra, 1995: 192).

Protestanlık ile beraber artık insan Tanrı'yı yüceltmek için var olmayacaktır. Bu düşüncenin yerine artık Tanrı, insanın mutluluğunda pay sahibi olduğu düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. İşte bu teolojik bakış açısı iki fenomenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bunlardan ilki “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” ikincisi ise ‘Görünmez el’. Ekonomik olaylara Tanrı, görünmez eli ile müdahil ise piyasalara müdahaleci bir devlet kabul edilemez.

Sosyal bilimleri birbirinden ayırarak analiz yapmak hayatın olağan akışına aykırıdır. Nitekim gerek din gerekse ekonomi insan odaklı olması sebebi ile hem insanın davranışlarını güçlü bir şekilde etkiler hem de insan davranışlarından etkilenir. Hangi kavramın diğerini daha fazla etkileyeceği, bu kavramlara verilen önem ile paraleldir. Ancak din duygusu hem bu dünyaya ait hem de diğer dünyaya ait düzenlemeleri içerdiğinden güçlü bir etkiye sahiptir. Smith için düşünüldüğünde 18. yy şartlarında yetişmiş ve ahlak üzerine eserleri olan bir entelektüel için din, sadece bir esinlenme aracı değil, toplumsal gelişmeleri anlamak ve geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmak için başvurulan bir kaynak niteliğindedir. Kaldı ki dönemin dini anlayışı olan Protestanlık ve Calvinizm İskoçya coğrafyasında güçlü bir şekilde hüküm sürerken toplumsal parametreler üzerinde etkisi analize değer bir özellik taşıyor. Çünkü din duygusu toplumun genetik kodlarına işlemiş vaziyettedir. Bu minvalde Smith'in ekonomik düşüncelerinin de etkilenmesi doğal karşılanmalıdır. Görünmez el ile doğa üstü bir gücün toplumun refahına müdahalesi ifade edilirken bu gücün işlerine asla müdahale edilmemesi “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” ile vurgulanmıştır.

“Bu nedenle, her birey, hem sermayesini yerli sanayiye desteklemek için kullanmak, hem de bu sanayiye, ürününün en büyük değere sahip olabilmesi için yönlendirmek için elinden geldiğince çaba gösterdiğinden; her birey, toplumun yıllık gelirini elinden geldiğince büyük kılmak için zorunlu olarak çalışır. Aslında, genel olarak, ne halkın çıkarlarını teşvik etme niyetindedir ne de onu ne kadar teşvik ettiğini bilir. Yerli halkın desteğini yabancı sanayinin desteğine tercih ederek, yalnızca kendi güvenliğini amaçlar; ve bu endüstriyi, üretimi en büyük değere sahip olabilecek şekilde yönlendirerek, yalnızca kendi kazancını amaçlar ve diğer birçok kolaylıkta olduğu gibi, bunda da “görünmez bir el” tarafından yönlendirilen, hiç olmayan bir amacı ilerletmeye çalışır. Ayrıca, bunun bir parçası olmaması toplum için her zaman daha kötü değildir. Kendi çıkarının peşinden koşarak, toplumun çıkarlarını, onu gerçekten ilerletmeyi amaçladığından daha etkili bir şekilde sık sık teşvik eder.”(Smith, 1977: 592).

Sonuç olarak Smith’in görünmez el teorisi çok net bir biçimde Hristiyan öğretilerinden ortaya çıkmıştır. Görünmez el’in teolojik felsefesinde insan’ın duyguları aracılığı ile ekonomik eylemlere müdahale eden bir Tanrı’nın varlığı söz konusudur. İnsan akli ise bu eylemlerde minör role sahiptir. Serbest piyasa Tanrı’nın insanlara verdiği duyguların bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştır. Serbest piyasa anlayışı Tanrı’nın kardeşliği sağlama projesinden başka bir şey değildir. Özetle ortaya çıkan düşünceler Hristiyanlık inancına dayalı politik ekonomiden başka bir şey değildir (Kurtoğlu, 2014: 43).

4.3.2.Ya Rahat Uyuyun ya da İyi Yiyin:Max Weber

Kapitalizmin Batı toplumlarında ortaya çıkmış olması, sadece tesadüf kelimesi ile açıklanamayacak kadar karmaşık ve uzun bir tarihsel süreçtir. Bu süreçte elbette önce kapitalizmin kurumsal manasına ve mayasına bakmak gereklidir. Bu özellik hiç şüphesiz akılcılıktır. Fayda-maliyet-kâr gibi unsurların ateşleyici sebebi olarak akılcılığın olduğunu iddia etmek hiç abartılı olmayacaktır. Bu bölümde kapitalizmin ortaya çıkmasında teolojik etkiler, Weberyen bakış açısı ile irdelenecek, böylece ekonomik parametlerin değişkenliği insan-inanç ekseninde incelenerek tarihsel bir panorama çıkartılmaya çalışılacaktır.

Max Weber²⁴ kapitalizmin ortaya çıkışının sebeplerini ekonomik olayları düzenleme biçimi olarak değil de varlığı kapitalizminden önce olan dini ahlak ve akılcılık ile açıklamaya çalışmaktadır. Nitekim kapitalizm vicdan ile alakalı bir kavramdır. Bu vicdanın görevi ise mülkiyetten öte, kültür, birey ve grup için gerekli kararları almaktır. Weber, Lutherci bir zihniyet ile hareket ederek geliri ve serveti elde ederken vicdan pusulasından faydalanılmasını vurgulayarak, kazancı ahlakileştirmiş ve kapitalist zihniyetin temellerini belirlemiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse kapitalist ruh akılda, bireysellikte, eğitimde, mükemmellikte ve kazancın ahlaki çerçevede kullanılmasının yüceltilmesinde yatmaktadır (Weber, 2014).

Weber insan davranışlarının temelinde gelenek, duygu ve değer gibi kavramların dominant bir rol oynadığı fikrini terk etmemekle beraber artan bir ivme ile akılcılık tarafından güdüldüğü fikrine de ilgi göstermiştir. Bu fikri için de özellikle Batı Avrupa toplumlarını analizleri için örnek seçmiştir. Weber, düşünce dünyasında şu sorunun yanıtını bulmaya çalışmıştır: Batı Avrupa uygarlığında akılcılığın gelişmesine hangi toplumsal parametreler yol açmıştır? Öyle gözüküyor ki bu sorunun cevabı özellikle ekonomi alanında akılcılık olmuştur (Coser, 1977: 218).

Weber'in kapitalizm ile bağlantısını kurmaya çalıştığı dini ahlakın bir parametresi olan akılcılık öyle gözüküyor ki din-kapitalizm bağlantısını kurarken başvurduğu önemli bir aşamadır. Akılcılık, tüm iş ve eylemlerde düşünceyi önde tutması gereken bir kavram olarak tanımlanabilir. Nihayetinde faydacı amaca metodolojik olarak ulaşmayı temel hedefi olarak görmektir. Durum böyleyse “insanı aklından uzaklaştıran her şey onu atalet hâline sokan bir kavramdır” demek yerinde bir ifade olacaktır. Bu istikamette, din dikkate değer bir özellik arz eder. Zira doğru din anlayışının tarihsel düzlemde oluşmaması toplumları atalet hâline

²⁴Max Weber(1864-1920). Alman sosyolog. Anne ve baba tarafından Protestandır. Kültürlü bir burjuva ailesinde büyümüştür. Özellikle Weber'in annesi Calvinci güçlü bir görev ve dini duygulara sahip kadındır. Babası ise anne'nin etiğinden uzak; hedonist bir portre ile tasvir edilebilir. Weber'in gençlik yılları daha ziyade babasından etkilendiği yıllar olarak bilinir. Heidelberg Üniversitesin'de hukuk,ekonomi,felsefe ve ilahiyat çalışır. Teyzesi tarafından dini konularda, özellikle New England papazı William Ellery'in çalışmalarını okuması için teşvik edilir. Protestan erdemlerine saygı duyması ise büyük olasılıkla Strasbourg döneminde gerçekleşir.1884'ün sonbaharında ise Weber, Berlin Üniversitesinde doçent olarak çalışmaya başlar (Coser,1977: 216-218).

sokacaktır. Nitekim Karl Marks'ın "Din afyondur." sözüne bu eksenle bakmak önemlidir. Öte yandan akılcılığın hayatın tüm alanlarını kapsaması ekonomik zihniyet ile ilişki kuracağı anlamına da gelmektedir.

İşte tam bu noktada Weber, din ve ekonomik saikler arasındaki sistematik bağı kurmaya çalışan kişi olarak, reform sürecinden geçen Katolik Hristiyanlığın, Protestan d/evrim ile özgürlüğe kavuştuğunu Kilise'nin dayattığı uhrevi asketik temelli ibadet eksenli bir hayattan kurtulmayı başardığını, daha doğrusu ibadetin şekli değişim sürecine girerek kilise'nin dışına çıktığını ve çalışma hayatında akılcılık olarak kendini gösterdiğini iddia ederek, artık ibadetin Tanrı'nın insana uygun gösterdiği meslekte başarı ile anılmaya başladığını ileri sürmüştür (Weber, 2014).

Böylece Weber için kapitalizm, genelde Hristiyanlık, özelde ise Protestanlık ile ilk kıvılcımını almıştır. Aslında Weber'in Protestan d/evrimden kastının, akılcılığın toplumsal parametreler ve özellikle ekonomi üzerindeki etkisi olduğu iddia edilebilir. Öte yandan din tarafından belirlenmiş, ekonomik parametreleri tespit eden ve düzenleyen belirgin bir kurallar bütünü de yoktur. Toplumların ekonomik faaliyetlerdeki davranış, düzen ve sistematikliğini belirleyen pek çok etmen bulunmaktadır. O yüzden Weber'in düşüncelerini tarihsel değişim süreci içinde irdelemek/inceleme konununun kısıtı olması açısından önemlidir.

Tarihsel süreç içinde Kilise, tüm Orta Çağ boyunca asketik (çileci) bir yaşam ile, dünyanın ve içindeki tüm zevklerin terki ile günahlardan uzak durularak Tanrı'nın rızasının ve cennetinin kazanılacağını savunmuştur. İbadet ve kurutuluş için Hz. İsa'nın çektiği çile vurgulanmış, dünyevi her arzu adeta aforoz edilmiştir. Oysa reforme olmuş Protestanlık için ne Kilise ne de herhangi bir kurum Tanrı ile kul arasında yoktur. Uhrevi asketizm yerini dünyevi asketizme bırakmış, Tanrı ile ilişki materyalize olmuş, kurtuluş dünya temelli bir başarı ve akabinde gelen servete bağlanmış gözükmektedir. Bu açıdan özellikle Calvin ve Püriten düşünce büyük önem arz eder (Özel, 1993).

Weber temelde kapitalizmin esinlendiği tek parametrenin Protestanlık olmadığı ya da Protestanlık mezhebinin söz konusu mezhep olmadığı, ancak oluşum ve gelişim sürecinde söz konusu mezhebin ateşleyici bir rol oynadığı fikrini ortaya atmıştır. O yüzden Weber'in amacının sınırlarının çizilmesi analiz açısından verimli olacaktır.

Din ve ekonomi iki fenomen olarak Weber'in dikkatini çekmiş, amaç olarak genelde din, özeldense Protestanlık ve kapitalizm arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurmayı seçmiştir. Bu amaçla Weber her iki fenomenin öz itibarı ile aynı kodlara sahip olduğunu iddia etmiştir. Zira Protestanlık, tanrı-insan arasındaki ilişkiyi hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan kurmayı amaçlayan, Tanrı'yı bu hiyerarşik ilişki içerisinde en tepeye yerleştiren, ona dominant bir rol biçen bir anlayışa sahiptir. Bu açıdan bakıldığında tam itaat ancak sadece Tanrı'ya mahsustur. Kapitalizmin ruhunda yer alan felsefe de tam itaattir. Zira sermaye sahibi üstün zekâsı ve seçilmişliği ile varlık sahibi olmuştur ve yönetmelidir. Bu hiyerarşi evrenin her aşamasında görülebilir. Nitekim aynı durum Tanrı için de söz konusudur. Tam egemenlik sahibi Tanrı'nın gücü sayesinde tüm kâinat kusursuz bir şekilde işlemektedir. Aynı düzen ve işleyişi, kapitalist ekonomi için düşündüğümüzde işçi sınıfının rant sahibine tam itaati sayesinde gerçekleşmelidir. Bu kınanması gereken bir konu değildir. Zira evrende olan bu ise toplumda görülmesi gereken de budur. Sonuçta her canlının hiyerarşik olarak kendinden altta bulunana hükmetmesi gerekirken, altta olan her unsur da yaratılışı gereği itaat etmelidir ki mevcut düzen tüm mükemmelliği ile devam etmelidir (Akalin, 2011b ve Sombart, 1967).

Reform ile beraber ruhbanlık kurumu adeta kavram olarak ciddi zarar görmüştür. Zira artık Kilise'nin aracı rolü ortadan kalkmıştır. Weber'e göre Reformistler tanrı-insan arasındaki her kurumu reddederek onun yerine KK'ı ikame etmişlerdir. Böylece Kilise'nin hiyerarşik otoritesi adeta çökmüştür. Artık iman Kiliseye değil reform sonucu ortaya çıkan yeni değerlere, daha doğrusu KK'a olacaktır. Reform ile kodları değişen, özgürleşen, bireyselleşen ve değeri artan ve KK'a aracısız ulaşabilen insan dünyevi her türlü nimet için özne hâlini almıştır (Akalin, 2011b: 256). Özgür Hristiyan bireyler artık Tanrı'nın rızasını Kilise'nin dışında aramaları gerektiğini anlayarak hayata daha fazla katılmayı tercih etmişlerdir.

Weber'in ailesinin Calvinici bir Protestanlık anlayışına sahip bir aile olduğunu ifade etmiştik. Dolayısıyla bu atmosferden etkilenmesi olası olan Weber'e göre, Calvinizm'in teodoktrininde insanlar iki sınıfa ayrılır: Seçilmişler ve lanetliler. Calvinizm'e göre kişi bireysel olarak hangi tarafta olacağına hiçbir şekilde karar veremezdi. Dinin de bu konuda yapabileceği hiçbir şey yoktur. Elbette bu doktrin, Calvinistleri hangi tarafta olduklarına dair endişeye düşmelerine sebep olmuştur. Bu endişeyi bertaraf etmek için ihtiyaç duydukları işareti ise, gündelik hayattaki başarılarında aramaya başladılar. Böylece çalışma, kazanma ve servet ön plana çıktı. Artık serveti elde etmek, tutmak, kullanmak seçilmiş olmanın alameti olarak kabul edildi. Calvin'e göre artık Tanrı rızasını gösterdiği kullarını servet ve zenginlik ile ödüllendirmeyi seçmişti. İşte bu motivasyon ile hareket eden Calvinciler daha fazla çalışmayı, kazanmayı, elde etmeyi kısaca dünyevi asketizmi kendileri için bir yol haritası olarak benimsediler (Ritzer, 2011: 150, Weber, 2014).

Calvinist anlayışta Tanrı rızası, hoşgörü, disiplin ve çalışmak üçgeninde şekillenmektedir. Calvincilik için mali başarı ve birikmiş servet, seçilmişliğin en önemli göstergesidir. Çünkü Tanrı, sadece rızasının olduğu kişilere başarı vermektedir. Bu yüzden de dünyevi asketizmi, dini emirlerin meşruiyetini ve kapitalizm için gerekli kısıtlamayı sağlamış gözükmektedir (Thompson, 2014: 59).

Bu bağlamda düşünüldüğünde Protestanlık, özellikle Calvincilik bu dünya da asketik bir yaşamı salık vermektedir. Sadece kâr elde etmek değil, aynı zamanda lüks yaşamdan uzak kalarak tasarrufu erdem olarak görmektedir. Bu davranış sonucu ortaya çıkan birikmiş sermaye, yeni yatırımlar için bir maya özelliği taşımıştır (Turner, 2011: 190). Bu açıdan bakıldığında dini anlayışın insan psikolojisi üzerinde çok güçlü bir etkisi olduğu iddia edilebilir.

Öte yandan Weber'e göre Püritenler²⁵, Calvinciler gibi kurtuluş için tek adresin Tanrı olduğunu savunuyorlardı. Kurtulacak kullar sadece Tanrı tarafından seçilmekteydi. Ancak

²⁵Puritanizm 16. yy'da İngiltere Protestan Kilisesi içinde bir reform hareketidir. Püritenler, hayatlarını Tanrı'nın iradesine göre şekillendirmeye çalışan Hristiyanlardır. Ailelerini, topluluklarını ve cemaatlerini Tanrı'nın krallığının parçalarına dönüştürmek için inançlarını ve uygulamalarını başkalarına söz ve örneklerle

bu kurtulmuşlar grubuna kimlerin dahil olduğunu bilen yoktu. Püritenler insan ile Tanrı arasında bir antlaşmanın olması gerektiğini savunuyorlardı. Onlar için insan günahkâr bir varlıktı. KK insan yaşamında tek rehber olmalıydı. Kutsal metinler sıradan kitaplar değillerdi ve bu amaçla etkili analiz edilmelilerdir. İşte bu yüzden Püritenler için entelektüellik vazgeçilmez bir meleke olarak kabul edilirdi (Tufan, 2019).

Reform döneminin yaşandığı yüzyılın sosyo-ekonomik şartlarına bakıldığında 16. yy ekonomik hareketlenmelerin azalmaya başladığını ve onlarca yıllık refahın ardından yaygın kıtlığın Avrupa nüfusunun bazı kısımlarını vurduğu bilinmektedir. Bu durumda yaşanan olumsuzluklar nedeniyle gittikçe daha fazla din adamı bitiş zamanının yaklaştığına inanmaya başladı. Elbette Orta Çağın sonundaki eskatolojik coşkuyla karşılaştırıldığında bu yeni bir şey değildi. Bununla birlikte, yeni olan şey, Protestanlık ve özellikle Calvinizm ve Püritenizm içinde eskatolojinin merkezi teolojik ilkelerden biri hâline gelmesiydi; Bin yıllık umutlar ve korkular, Protestan ülkelerdeki günlük yaşam tarzını etkilemeye başladı. Son zamanların işaretlerini gözlemlemek, dönemin dindar Protestanları için büyüleyici bir etkinlik gibi görünmekteydi. Hz. İsa'nın ikinci gelişinin çok yakın olmasından ötürü, eğitime yoğunlaşmanın acil olduğu gözlemlenmekteydi. Calvinistler için bu yaşananlar, soyut kader teorisinden ziyade kıyametin somut gerçekliği idi (Lehmann, 1987: 316).

Burada, eskatolojiye yoğunlaşan teolojinin, münzeviliğin yenilenmesini besleyen birkaç kaynaktan yalnızca biri olduğu söylenebilir. Birçok adanmışlık tezleri, kıyamete herhangi bir atıfta bulunmadan münzevi bir yaşam sürmenin gerekliliğini vurguladı. Özellikle Hollanda topraklarında, 1600 öncesi ve sonrasında, Stoacı felsefeye, yani Neostoisizme duyulan ilgi, çileciliği güçlendiren bir diğer unsurdu. Dahası, 1620'lerde ve 1630'larda birçok Protestan cemaati hem sosyal hem de politik anlamda bir azınlık konumundaydı. Öyle gözüküyor ki, hayatta kalma mücadelesinde, ödemeleri gereken bedellerden biri daha çok çalışmak ve her türlü lüksü terk etmektir (Lehmann, 1987: 316).

yaymak için Tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanıyorlardı. Hareketin ilk ortaya çıkışından 1630'lara kadar yerleşik İngiliz ulusal kilisesi içinde püriten etkiler gerçekleşmiştir (Bremer,2013: 1).

Protestanların özellikle Calvinist ve Püritenlerin gerek eskatolojik gerekse toplumsal anlamda ön planda olmaları için gerekçeleri vardı. Teolojik-eskatolojik anlamda Protestanların daha fazla çalışmaları gerekliydi. Zira seçilmişlerin mi yoksa lanetlenmişlerin mi tarafında olduklarını bilmiyorlardı ve bunun için bir işarete ihtiyaç duymaktaydılar. Toplumsal manada ise var oluşları mali-maddi anlamda güçlü olmalarından geçiyordu. Zira azınlık olma statüleri her an bir kıyıma uğrama endişeleri, onların güçlü olma motivasyonunda başat bir rol oynuyordu.

Özellikle Püritenlerin Yahudi teolojisine yakınlıkları analiz için dikkate değerdir. Nitekim Püritenlik, Yahudiliğin İngiliz versiyonu gibidir. Öyle gözüküyor ki kendilerini Yahudi dini ve tarihi ile özdeşleştirmeleri bazı aksiyonel kodlara sahip olmalarına neden olmuştur.

Kapitalizmin Calvinist ülkelerde bu kadar güçlü hâle gelmesi, Weber'e Calvinist dini-ahlaki ruhun kapitalizmin ruhunun doğuşu için özel bir anlamı olabileceği fikrini vermiş ve gerçekten de söylendiği gibi, araştırmasında Weber bunu kanıtlamıştı. Weber, münzevi Calvinizm, kapitalizmin kendisinin ortaya çıkışı için değil, kapitalizmin ruhunun ortaya çıkışı için manevi temeli yarattığını ileriye sürdü. Weber, modern dünyayı şekillendiren ve modern insan için dünyayı küçücük hâle getiren kapitalizmin çilecilikle yakın ilişki içinde görülmesi gerektiğini vurguladı (Lehmann, 1987: 308-310).

Weber, çileciliğin ilk gerçek temsilcileri olan ilk keşişlerin de çölde yaşamış olduğuna dikkat çekti. Takip eden yüzyıllarda manastır tarikatları münzevi ideale hayat vermişti. Püritenler nihayet, manastır tarikatlarının yaptığı gibi dünyadan çekilmek yerine yaşayarak, çileciliğe yeni bir kültürel nitelik verdiler. Böylece Weber kapitalizmin ruhunun ortaya çıkmasında münzevi Protestanlığın önemini vurgulamıştır (Lehmann, 1987: 311).

Protestan Hristiyanlık anlayışı, varlıklı olmanın bir avantaj değil bir görev olduğu anlayışını zihinlere dikte etmiştir. Katolik anlayışta fakirliğin erdem, zenginliğin ise kötülük olarak görüldüğü düşünüldüğünde, Luther ve Calvin gibi reformcuların ekonomik ve ticari hareketleri ahlaki sınırları içerisine çekmeleri sermaye birikimi, kalkınma ve büyüme için

lokomotif görevi görmüştür. Bu noktadan hareketle Almanya, İngiltere ve Hollanda hatta kuzey İtalya gibi nüfuslarının önemli bir çoğunluğunun Protestan olduğu ülkelerin sermaye birikimi, ticaret hacmi, tasarruf, büyüme ve kalkınma gibi kapitalist parametlerin yoğunluklu olarak görülmesi bir tesadüf olmadığı gibi Protestan zihniyetin ateşleyici güç olduğu aşıkardır (Özel, 1993: 21-22).

Weber bu zihniyet değişikliğinin temel sebebi olarak Luther ve en çok da Calvin'i vurgulamıştır. John Calvin'in eserinde temel olarak vurguladığı konular şu şekildedir (Broom ve Selznick, 1963: 631):

- İnsan doğuştan sorunlu ve bozuk bir şekilde yaratılır.
- Kurtulmak isteyen insan inanca ve pişmanlığa sarılmalıdır. Günah çıkarma seçilebilecek en basit ve kolay bir yoldur.
- Öz disiplin başarı için temel bir anahtardır.
- Kader, belirleyicidir ve insan Tanrı'nın çizdiği kaderden asla kaçamaz.
- Çalışmak Tanrı'nın seçkin kulları için bir ibadettir. Ancak bu şekilde Tanrı'ya yakın olmak mümkündür (Calvin, 1960: 241-255).

Sorunlu bir şekilde yaratılan insan içgüdüsel olarak bu durumdan kurtulmak isteyecektir. Kurtuluş o günkü şartlar düşünüldüğünde sadece inançtan geçmektedir. Ancak bu inanç ruhban bir sınıfın tekelinde olmamalıdır. Nitekim ruhban sınıfı kişiyi atalet hâline sürüklemektedir. Günahı için kiliseyi aracı yapan bir insan süje olma durumunu kaybetmiş, bu rolü ruhban sınıfına devretmiştir. Böyle bir atmosferde sosyal manada bir gelişimin olmayacağı açıktır. Kurtuluş reçetesi çok çalışmak ve başarıdır. Öyle ki artık temel, belki de tek ibadetin çalışma fikri olduğu benimsenmiş ve böylece Tanrı rızası elde edilmeye çalışılmıştır. Böylece dünyevi asketizmin önemi artmıştır.

Asketizm insanı irrasyonel güçlerin etkisinden ve dünyevi zevklerden kurtarmak için kadir-i mutlak bir gücün varlığına boyun eğmeyi, her daim nefsinin kontrol etmeyi amaçlayan, metodik bir yaşam tarzını düzenleyen bir anlayıştır. Weber asketik yaşam tarzı

için sistemli bir kurtuluş bulma çabası tanımını yapmıştır. Bu sistemli yaşam tarzı için iki yol vardır: “Ya kötü dünyayı kontrol et ya da onu kendine benzeterek şartlarını düzelt.” Burada olan bizzat etkin bir faaliyettir. Asketizm dünyayı kirlenmiş olarak görür, ancak yine de dünya Tanrı’nın emirlerinin yerine getirilmesi gereken bir yerdir (Çamlı, 2017: 89).

Weber’in temel savlarından biri de asketik yaşam tarzına ilişkindir. Zira Weber uhrevi bir yaşam tarzının insanlar üzerinde atalet yarattığını, ekonomik faaliyetleri sekteye uğrattığını ifade etmektedir. Weber’in bu yöndeki iddiaları haklıdır. Nitekim kurtuluşu uhrevi bir âlemde arayan, bu amaçla sadece ibadeti önceleyen bir zihniyet için ticaret sadece zaman kaybı olacaktır (Weber, 2014).

Reformasyon süreci ile beraber yaşanan düşünce kodlarındaki değişim etkisini tüm toplumsal parametreler üzerinde şiddetli bir şekilde göstermiştir. Bu parametrelerden en önemlisi Hristiyanlık inancıdır. Tüm Orta Çağ boyunca geçerliliğini koruyan uhrevi asketizm yerine dünyevi asketizme bırakmıştır. Başka bir ifade ile ibadetin şekli ve kodları tamamen değişmiştir. Artık kurumsallıktan kurtulan ibadet, bireyselliğe dönüşmüş, çile çekerek kurtulacağını düşünen Hristiyan inancından, ancak kazanarak kurtulacağına inanan Hristiyan inancında bir evrimleşme söz konusu olmuştur (Lindberg, 2010: 125-126). Tam bu noktada, Weber’in savunduğu akılcılığa dönüşümde ilk mihenk taşının Katolik iktisat anlayışından kopma olduğunu söylemek mümkündür. Katolik iktisat anlayış inancında insan’ın zaruri ihtiyaçları vardır. Bu zaruri ihtiyaçları dışında daha fazlasını elde etmek günah olarak kabul edilmiş ve lanetlenmiştir. Geliri elde etme araçları da bir bu kadar önem arz eder. O yüzden faiz’in her şekli lanetlenmiştir. Katolik iktisat anlayışını Aziz Thomas’ın ifadesi net bir şekilde özetler: Zenginlik arzusunu nihai bir amaç olarak ararsak, onu çok büyük bir özenle ararsak veya nefsi takip ederek ihtiyaçlardan yoksun kalacağımızdan korkarsak, bu haramdır (Fanfani, 2003: 110).

Bu noktada Katolik kilisesinin tarihsel önem ve rolüne de değinmek gerekir. Kilise amaç olarak sadece cemaat ruhunu ayakta tutmayı belirlemiştir. Kilise nezdinde birey değersizdir. Hatta öyle ki tarihsel süreçte kurulan engizisyon mahkemeleri bu değersizliği ispatlamış, Kilise öğretileri dışında bir fikri savunan her aydın şiddetle cezalandırılmıştır. En

azından kişisel düşüncelerin Kilise dogmaları ile paralel olup olmadığını incelemiş, bu yönde bir baskı kurmaya çalışmıştır. Kilise için şahsi menfaat asla kabul edilemez. Amacı, hangi anlamda olursa olsun, bu dünya olan her birey günahkardır. Kilise için insanın ihtiyacı akılcılık değil, inançtır. Bu inancın her bir bileşeni zaten Kilise tarafından insana verilmektedir. Aksi olan her davranış günahkar olmak demektir (Akalın, 2011b: 244-246).

Şahsi menfaatin kabul edilmemesi Kapitalist ruh ile taban tabana zıt bir durum teşkil etmekteydi. Zira kapitalizmin ilk ruhu girişimcilik , girişimciliğin özünde de şahsi çıkar fikri yatmaktaydı. Bu durum Orta Çağ boyunca kapitalist fikrin filizlenmesinde ciddi bir engel teşkil etti. Ancak bu durum reform dönemine kadar devam etmiştir. Reform ile beraber o güne kadar Katolik anlayışta birey yerine cemaat fikri işlendiğinden dolayı tüm Orta Çağ boyunca dışlanarak pasifize edilen birey Protestanlıkta artık başat bir roledir. Kişi günah ve sevap kavramları konusunda irade sahibidir. Kurtuluş Tanrı rızasında, rıza ise çalışmaktadır. Weber'e göre dünya zevklerinden arınmış birey, kurtuluş için ilk adımı atmıştır. Dünya zevklerinden uzak kalma ise daha mütevazı bir hayatı gündeme getirmiş, bu ise muazzam bir kapitalin birikmesine neden olmuştur (Özel, 1993).

Oysa dünyevi asketizmde Weber'e göre kişi kurtuluşa Kilise ayinleri ile değil bireysel anlamda gayreti ile disiplin içerisinde çalışarak ulaşabilecektir. Artık kurtuluş inancı kurumsallıktan çıkmış, bireysel hâle dönüşmüştür. Bireysel başarı ve ticari-mali anlamdaki yüksek kazanç Tanrı katında övgüye değer bir faaliyet olarak görülmeye başlamıştır. Ancak elbette bu yüksek kazanç lüks yaşam anlamına gelmemektedir. Beraberinde tasarruf eğilimi yüksek kazanç kadar erdemli bir hareket olarak kabul edilmiştir. Hatta öyle ki Hristiyanlığın temelindeki erdemlerden biri olan sevgi yasası, iş yerine taşınarak çalışma, kavramsal bir temele oturtulmaya çalışılmıştır (Akalın, 2011b: 239-259).

Uhrevi asketizmin vermiş olduğu atalet hâli dünyevi asketizm ile dinamik bir sürece bürünmüş, ibadet Kilise'nin kurumsal kimliğinden kurtularak bireysel bir nitelik hâline dönüşmüş ve bu bireyselliğin en önemli göstergesi ise üretmek, kazanmak ve servet biriktirmek olmuştur. Weber, Kilise'nin topluma aşılması olduğu atalet durumunu birçok düşüncesinde vurgulamıştır. Weber'e göre Katolik kilisesi kişilerin ben olma duygusunu

tamamen ortadan kaldırır, tek başlarına karar alma, inisiyatif kullanma duygularını körelterek bir sürü hâlinde davranmalarına sebebiyet verir. Oysa kapitalizmin ben duygusuna ihtiyacı vardır. Bireysellik sistemin adeta mottosu hükmündedir(Weber, 2014; Weber, 1978).

Kilise bir yandan hareket ve eylem biçimi olarak cemaat ruhunu telkin ve teşvik ederken öte yandan akılcı davranış kodu olarak yalnızca ahirete hazırlanmak amacı ile ibadeti ve münzevi hayatı salık vermiştir. Öyle ki Kilise, müntesiplerini ahirete yalnızca bu dünyadaki ibadet ile yakarışlarını götüreceklerine inandırarak uhrevi asketizmi sürekli dayatmıştır. Ayrıca azizlerin önemini öneminin altına çizerek onların himmetlerinin ahirette gölge olacağını bile vurgulamıştır (Akalin, 2011b: 246).

Kilise o denli bir güce sahiptir ki; tüm eylemleri, katı kararları ve ilahilik özelliği ile insanları ve toplumsal hayatı adeta tek tipleştirme ve yargılama hakkını elinde tutmayı başarmış, bu durum insanları manevi olarak güdülemiş ancak özerk ve bağımsız bireyler olmalarını engellemiştir (Akalin 2011b: 244).

Pek çok bilim insanı uzun zamandır belirli ülkelerin ekonomik başarısını ve diğerlerinin kalıcı yoksulluğunu açıklamakla ilgilenmekteydiler. Nihai neden arayışında, din için bariz bir rol önerilmiştir. Bu açıdan bakıldığında bir toplumun hayatının dinden etkilenmeyen bir yönü yoktur (Guiso; Sapienza ve Zingales, 2003: 226).

Kanımızca Weber, Protestanlığın akıl, özgürleşme ve bireyselleşme ekseninde değerlendirilmesi gerektiğine inanmıştır. Weber'in savlarını temellendirdiği temel alanın atalet hâlinin kırılması olduğu iddia edilebilir. Bu noktada Kiliseye yüklenmiş, bir anlamda Kilisenin ekonomik kalkınma ve büyüme önünde önemli bir engel olduğu iddiasını ispatlama çalışırken Protestanlığın bu noktada adeta kurtuluş olduğunu vurgulamıştır. Kilise'nin insana dair doktrini olan sorunlu ve bozuk bir şekilde yaratılan bir insan inancının ortaya çıkardığı atalet hâli, onun ekonomik hareketlerine de yansiyacaktır. Ancak Weber için doğuştan gelen bir günah ve kirlenmişlik hâlinin çaresi günah çıkartmak gibi son derece kolayca kaçan bir yol olmamalıdır. Bunun için çalışmak, Tanrı rızasını kazanmada temel bir

rol oynayacaktır. Tanrı kaderi belirlemiştir, ancak insan bunu bilemez. Böylece kapitalizm ile Protestanlığın adeta aynı kaynaktan beslendiğine inandığı iddia edilebilir.

4.3.3.Werner Sombart'ın Teo-ekonomik Görüşleri

Werner Sombart²⁶ din ve ekonomik zihniyet arasındaki organik bağı kurma esnasında çağdaşı Weber'den farklı bir yol izleyerek dikkatini Yahudiler üzerinde toplamıştır. Esasen Sombart'ın bu çabası kronolojik olarak önceliklidir. Zira Yahudilik Hristiyanlıktan çok daha önce kurumsal varlığını tesis ederek etik ve teolojik normlarını ilan etmiştir.

Sombart, ekonomiyi, insanın maddi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan ve ekonomik tutum (Wirtschaftsgesinnung), temel amaçlar, güdülerden oluşan insan faaliyeti alanı olan Wirtschaft (ekonomi) kavramıyla kültürün diğer sektörlerinden ayırır. Sombart'ın düşün dünyasında ekonomi üç aşamaya ayrılır: İnsanın ekonomik faaliyetlerini yöneten kurallar, ekonomik düzen (Ordnung) ve yasal, geleneksel, ahlaki düzen ve kurallar ile son olarak insanın ekonomik hedeflerine ulaşmak için kullandığı araçlar olan teknik kurallar. Elbette, Sombart'a göre ekonomi kavramı ekonomi biliminden önce gelmelidir, ancak ekonominin yukarıda bahsedilen üç unsurunun kendi özel biçimlerini sergilediği bir sınıflandırma düzenine ulaşıncaya kadar gerçek anlam elde edilemez. Sombart, tarihsel bir bağlama referansıya bu sınıflandırma anlamını 'ekonomik sistem' ('ekonomik çağ' onun ampirik eşdeğeridir) olarak adlandırmış ve onu "belirli bir amaç tarafından canlandırılan, maddi ihtiyaçları sağlamanın üniter bir modu" olarak tanımlamıştır. Sombart'ın dünyasında ekonomi belirli bir plana göre düzenlenmiş ve belirli bir teknik bilgiyi uygulayan ruhtur. Bu ruhun temel motivasyon kaynağı ise Yahudiliktir (Carosso, 1952: 35).

²⁶ Werner Sombart(1863-1941). Alman ekonomist ve sosyal teorisyen. Ermsleben'de doğdu. 1890'dan 1906'ya kadar Breslau Üniversitesi'nde ve 1906'dan 1931'e kadar Berlin Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olarak çalıştı. Sombart, Alman ekonomik düşüncesi ve politikaları üzerinde güçlü bir etki yaptı; Verein für Sozialpolitik ve Deutsche Soziologische Gesellschaft'ta öncü bir rol oynadı ve Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik dergisinin Max Weber ve Edgar Jaffe ile ortak editörlüğünü yaptı.(<https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sombart-werner-1863-1941>)

Seleflerinininki gibi Sombart'ın da asıl kaygısı gerçekliği anlamaktır. Bu amaca ulaşmak için kültürün bir sektörü olarak ekonomi tarihsel olarak incelenmelidir. Ancak Sombart bir adım daha ileri gitmiştir. Çünkü ekonomi sadece tarihsel olarak değil, aynı zamanda belirli bir düşünce sistemi içinde de incelenmesi gerekmektedir. Amacı, her dönemin ekonomik yaşamının temel özelliklerini kapsayacak olan kapitalizmin gelişimindeki aşamaları, adımları veya aşamaları keşfetmektir. Nihai amaç, teorik analiz için gerçekçi bir temel sağlamaktır. Her aşama, tarihsel gerçekliğin bir resmini elde etmeyi amaçlıyordu. Örneğin Sombart'ın ekonomik sistemleri soyut biçimler olmayı amaçlamaz, somut tarihsel özellikleri yakalamayı amaçlamaktadır. Bu somut tarihsel özelliğin Sombart'ın dünyasındaki karşılığı ise Yahudiliktir (Carosso, 1952: 33).

Yahudilik tek tanrılı dinlerin ilk prototipi olması sebebi ile diğer İbrahimî dinleri etkisi altına almayı da başarmıştır. Dolayısıyla öncelikle Yahudiliği anlamak, Hristiyan teolojik kodlarını çözmek için önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Sombart'ın Yahudilik üzerinde yoğunlaşması, din ve ekonomik zihniyet arasında ilişki kurulurken Weber'in tezlerinden önce dikkat edilmesi gereken önemli bir konu olduğu iddia edilebilir. Örnek vermek gerekirse Weber, Püritenler üzerinde dururken, atlanmaması gereken önemli bir konu da Yahudilik-Püritenlik arasındaki organik bir bağıdır.

Püritenlik, her ne kadar Protestanlık içinde değerlendirilen bir ekol bile olsa da Yahudiliğin İngiliz versiyonudur. Nitekim Püritenlerin başta İngiltere ve Hollanda'dan Amerika'ya göç ederken İngiltere'yi Firavun, Atlantik'i Kızıldeniz ve Amerika'yı vaat edilmiş topraklar olarak görmesi bu iddiayı destekler niteliktedir (Çaha, 2008: 99). Çalışmamızın bu bölümünde Sombart'ın, Yahudilerin kapitalizm ile doğumu ve gelişimi noktasında etkisi ve ilişkileri irdelenmeye çalışılacaktır.

20. yy'ın ilk on yılı içinde Sombart ekonomide objektif olma amacını gütmüştür. Değer hükümlerini bilim çerçevesinde değerlendirmenin doğru olmadığını, ekonomik olayları “Ne olmalıdır?” değil de “Nedir?” bakış açısı ile analiz edilmesi gerektiğini, bu yüzden ekonomik olayların bilimsel açıdan araştırılmaya elverişli olmadığını ileri sürmüştür. Elbette Sombart'ın bu fikirleri tam anlamı ile kabul görmese bile etkisiz de kalmamıştır. Zira

Sombart eko-politik analizlerinde teolojii asla göz ardı etmemiştir. Böylece literatürde teoloji tabanlı eko-politik metodoloji, yy'ın başından itibaren kendine yer edinmiştir (Sarc, 1942: 63).

Sombart, kapitalist zihniyetin sebeplerini açıklarken başvurduğu argümanlardan biri insanın genetik yaratılışıdır. Açıklamak gerekirse, kapitalist zihniyet bazı eğilimlere sahiptir. Bu eğilimlerin önde geleni ise doğuştan gelen yatkınlıktır. Ancak bu yatkınlığı sadece bireysel olarak kabul etmek doğru değildir. Bireylerin ait oldukları ulusların sahip olduğu sosyo-kültürel yatkınlıklar söz konusu genetik aidiyet için örnek verilebilir (Sombart, 2010: 7).

Nitekim sadece biyolojik mensubiyet değil, aynı zamandan dinî/felsefî akımların etkisi Sombart için kapitalist zihniyetin ortaya çıkmasında önemli bir sebeptir (Ülgener, 1940: 375). Sombart'ın analizlerinde ulaştığı en temel başarı kapitalizm ile insan zihniyeti ve bu zihniyetin tezahürleri olan hukuk, teknik konular, ırki ve özellikle dinî konuları birbiri ile harmanlaması ve aralarında organik bir bağ olduğunu keşfetmesidir (Sarc, 1942: 61).

Sombart, insanı ekonominin öznesi hâline getirerek adeta o güne kadar görülmeyen yeni bir metot geliştirmiştir. Nitekim insan '*homo economicus*' olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Kültür, Sombart için yekpare bir mermer sütun gibidir ve onu bölmek analizlerde verimsizliğe yol açabilir. Sombart'a göre insanı içinde varlığını sürdürdüğü kültür atmosferi şekillendirmektedir. Din ise bu atmosferin en başat bileşenidir. Öyle gözüküyor ki Sombart o güne kadar pozitivist bir kasırga içinde savrulmakta olan sosyal bilimlere getirdiği yeni ruh ile kapitalizm ve teolojii harmanlamayı ve açıklamayı başarmış gözükmektedir (Ülgener, 1942: 101).

Sombart, Yahudi ekonomik aktörleri amaçları açısından sınıflandırmayı da ihmal etmemiştir. Sombart, Yahudilerin ekonomik faaliyetlerini şu şekilde sınıflandırmıştır: İnsanların ekonomik davranışlarındaki amaçlarından biri basit ihtiyaçlarını karşılamak ya da kâr elde etmektir. Bu amaçla ekonomik kazanç araçlarını içinde buldukları toplumun kültürel bileşenlerine göre belirlemek ya da o araçların amaca uygunluğunu analiz ettikten

sonra akılcı olarak kullanmak. Son olarak içinde yaşadıkları ve çalıştıkları topluma bireyselci ve egoist bir duygu ile davranmak (Ülgener, 1940: 359). Yahudiliğin dünyevi amaçları arasında ihtiyaçlar ve kişisel menfaatler analizler için önemli iki veridir. Dünya üzerindeki ibadet anlayışları için ise pazarlıkçılığın öneminin büyük olduğu iddia edilebilir. Para ise adeta Yahudi için dünya üzerindeki yegane Tanrı'dır (Canbay, 2012: 164).

Sombart, Weber'in Protestanlığın -özellikle Calvinizm ve İngiliz Püritenliğinin- 'ethos'u veya 'modern kapitalizmin ruhu'nu üretmede anahtar rolü oynadığı argümanını yıkmak zorunda kalmıştır. Weber, bu dinî hareketlerin bağlı bireye faaliyetlerini özel bir göreve 'çağırma' (çalışma hayatının günlük faaliyetlerinde Tanrı'ya hizmet etmeye) veya adamaya ilham verdiğini ve dünya işlerinde refahın olduğu fikrini beslediğini öne sürmüştür. Protestan mezhepleri teolojide birbirinden bir takım farklılık gösterse de, Weber'e göre hepsi ekonomik kazanç peşinde koşmaktadır; ayrıca kişinin Tanrı'nın seçilmiş bir kulu olarak statüsünü teyit etme eğiliminde olduğu çok benzer bir etik yönelime sahiptir (Arkin, 1975a: 145).

Ancak Sombart'ın Yahudilerin katkıları hakkındaki düşünceleri konuya farklı bir bakış açısı kazandırmayı başarmıştır. Sombart'ın Yahudilere ve Yahudi halkına hayran olduğu ve temel eğiliminin filo-semitik olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Sombart için anti-semitik stereotiplerin olumlu karakterizasyonlara dönüştürüldüğü ve bu şekilde pekiştirildiği için aslında anti-semitik olduğu iddiaları da ortaya atılmıştır. Ancak bu iddia kabul görmemiştir. Tez, her hâlükârda büyük ölçüde abartılmıştır. Sombart'ın biyografi yazarları bu literatürü kapsamlı bir şekilde incelemiş ve Sombart'ın tezlerinin özellikle Almanya'daki siyonist azınlık tarafından memnuniyetle karşılandığı anlaşılmıştır. Sombart, Yahudileri asimile edilemeyecek bir halk olarak tanıdığını ileri sürmüştür. Bu konuda ısrarcı olan Sombart, siyonizmin Doğu Avrupa'daki Yahudiler için çözüm olabileceğini düşündüğünü, ancak Alman Yahudilerinin gitmesinin Almanya için büyük bir kayıp olacağını ilan etmiştir (Schefold, 2014: 17). Öyle anlaşılıyor ki Yahudiler, Sombart için oldukça önemli bir analiz donesidir ve Yahudiliğin anlaşılması kapitalist pratiklerin anlamlandırılması için önem arz etmektedir.

Almanya'nın dışında Yahudiler, Avrupa'da da ticari kapitalizmin gelişmesine iki yönlü katkıda bulunmuşlardır. Bunların ilki, ekonomik ve ticari hayata rasyonalizmi getirmişler, ikincisi ise, iş ahlakına önemli katkıları olmuştur. Kalite, dakiklik, çalışkanlık, yasalara bağlı kalmaları vb. erdemler Yahudi tüccarların önem verdikleri değerler arasındadır. Bu durum uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle çağdaş devletlerin kuruluşu esnasında piyasaların rasyonalizasyonunu sağlayan ticaret mekanizmalarının yasal zemine oturtulması, diğer ekonomik oyuncuların karar ve eylemlerinde rasyonel olmalarını da sağlamıştır (Akalin, 2015: 32).

Yahudilerin Avrupa ekonomik yaşamının odak noktasını, Akdeniz'den kuzeybatıya kaydırmada bir katalizör görevi gördüğü iddiası daha sağlam bir zemine oturmuş gibi gözükmektedir. Nitekim 15. yy sonlarında Yahudilerin İber yarımadasından sınır dışı edilmeleri, Akdeniz sahil şeridindeki ülkeler ve ardından İngiltere'de, mülteciler için borç verme faaliyetleri ve devlet başkanlarına mali hizmetler yoluyla kredi araçlarını yaygınlaştırmaları ve standart hâle getirmeleri kapitalist tekniklerin gelişmesini teşvik etmiştir. Sömürge girişimlerinin finansmanı ve lüks ticaretteki uzmanlıkları, uluslararası ticaretin tüm temposunu hızlandırmıştır. Anvers, Amsterdam, Hamburg ve Londra gibi şehirlerde büyük girişimciler için refahın temellerini oluşturmuştur. Böylece gittikleri yerlerde kalkınma ve büyümeyi sağladıkları tezi bir kez daha ispatlanmış gibi gözükmektedir (Arkin, 1975a: 146).

Sombart, Yahudilerle ilgili analizleriyle teo-ekonomik analizlerde bir adım öne çıkmayı başarmıştır. Nitekim Sombart'a göre kapitalizm sadece teknik bir düzen, sermaye birikimi, rekabet, ticaret ve özel mülkiyetten teşekkül etmiş bir sistem değildir. Elbette bu unsurlar tarihsel bir gerçekliğe sahiptir ve analizlerde ihmal edilmemesi gerekir ancak bu parametrelerin Sombart'ın iddia ettiği gibi insanın maneviyatından tecrit edilmemesi gerekmektedir. Bilakis kapitalizm düşünen, maneviyatı olan bir insan eseridir. Sombart'a göre süje insan ise analizlere, insanı etkileyen tüm diğer parametrelerin katılması gerekmektedir (Ülgener, 1942: 102). Bu bağlamda insanın büyük ölçüde etkisi altında kaldığı din olgusu Sombart'ın çabası ile analizlere katılmayı başarmış gözükmektedir. Özellikle Yahudiler ve kapitalizm konusunu incelerken ırk, sermaye, teknoloji gibi unsurların

yanında kültürün önemli bir bileşeni olan Yahudilerin dinî inancının incelenmesinin önemli olduğu ifade edilmelidir.

Sombart, öncelikle kapitalist zihniyetin nedenlerini anlamaya çalışmıştır. Vardığı sonuç ise akılcılıktır. Sombart, bilimsel zihniyet ve akılcılığı kapitalizm için ilk neden olarak görmüş, Batı sosyo-ekonomik tarihini bu temel üzerine oturtmaya çalışmıştır. Sombart için kapitalizm ile akılcılık aynı iki fenomendir ve birbirlerinden beslenmektedir. Sombart kapitalizmin tüm kurumlarının aynı akılcılık felsefesine dayandığını iddia eder. Örnek olarak İtalyan Luca Paccioli'nin çift taraflı kayıt sisteminin bu amaca hizmet ettiğini ifade etmek mümkündür (Canbay, 2012: 165).

Yahudi teolojisinde akılcılığın yanında zihinsel yetkinlik, iktisadi davranışların verimliliği ve daima hedefe yönelik davranışların varlığı bulunur. Yahudilerin dünyaya olan bakış açısında, her bir varlığın ve olayın bir amaç için yaratıldığı inancı görülür. Evrenin odağında seçilmiş halk olarak var olduklarına inandıklarından tüm mahlûkatın kendilerine hizmet etmesi gerektiğine inanırlar (Akalin, 2009b: 152). Tüm mahlûkatın tanımına üretim faktörlerini eklemek abartı olmayacaktır. Nitekim üretim faktörlerinin içinde insan, emek ve girişimci olarak dominant bir rol oynar. Üstelik Yahudi dinî inancında diğer tüm insanlar 'goyim²⁷' olarak adlandırıldığından Yahudi teoloji müktesebatında Yahudilere hizmet etmeleri zorunluluk olarak algılanmaktadır.

Sombart kapitalizmin ortaya çıkmasında başat bir rol oynayan akılcılığı, Hristiyanlar ile değil, daha ziyade Yahudiler ile ilgili tarihsel özellik olduğu iddiasındadır. Babil sürgününden bu yana dağınık yaşadıklarından, Yahudiler toprak ve ziraatten kopmuşlardı. Sürekli ülkeden ülkeye veya şehirden şehire göç etmek zorunda kaldıklarından, onlar için tarım oldukça riskli bir etkinlikti. Nitekim hasat vakti gelmeden sürülürlerse, bütün servetleri tarlada veya toprağın altında kalacaktı. O yüzden, değerli menkullere yatırım yaptılar ki, sürüldükleri zaman beraberlerinde rahatlıkla taşıyabilsinler. Özetle, ticarete ve özellikle

²⁷ Yasa'nın Tekrarı 7:6.

para ticaretinde uzmanlaştılar. Bu durum, Yahudileri akılcı (hesapçı) bir toplum hâline getirdi. Nitekim kapitalizmin de esası, hesapçılıktır (Özel, 2006).

Pek çok benzer genelleme ile Sombart, erken modern kapitalizmin ruhunun, Yahudiliğin ekonomik sorunlara yönelik akılcı yaklaşımıyla, özellikle de Yahudiler ve Yahudi olmayanlar arasındaki ticari ilişkiler- Özellikle faiz konusu- maddi çıkarlar noktasında farklı bir koda izin veren *Yasa'nın Tekrarı*²⁸'nin emriyle beslendiğini ileri sürmüştür. Öyle gözüküyor ki Sombart, Yahudiliğin akılcılığını aşırı derecede vurgulama eğilimindeydi (Arkin, 1975a: 146).

Sombart, kapitalist mekanizmanın ortaya çıkış noktasında sermaye birikimini de ihmal etmemiştir. Sermaye birikimi para ve mal ticaretinin bir sonucudur. Yahudiler ise tarihlerinin önemli bir kısmında mal ve para ticareti ile de uğraşmışlardır. Her iki ticaretin de öne çıkan aktörleri olan Yahudi tüccarlar gerek şehir içi gerek şehirlerarası gerekse uluslararası ticareti ellerinde tutmayı başarmışlardır. Dolayısıyla Yahudi tüccarlar para ve mal ticareti ile uğraşarak kapitalizm için gerekli sermaye birikimine sebep olmuşlardır.

Sombart'a göre Yahudiler dürüst, dakik ve tutumlu hayatları ile malın maliyetini düşürmüşler, sürümden kazanarak servet birikiminin artmasında önemli rol oynamışlardır (Akalin, 2015: 38). Bu bağlamda kapitalizm ile Yahudilik arasındaki ilişkiyi kurmak için yeterli sebeplerin oluştuğu görülmektedir. Her iki fenomeni bir araya getiren parametre akılcılıktır. Akılcılık her türlü mistisizmi, gizemi ve ruhani bir tutkusallığı kendinden uzak tutarak hareketlere yön verir. Bu hareketlerin görüldüğü alan ekonomik ve ticari eylemlerdir. Bir anlamda kişisel çıkarı kutsar ve onu odak noktasına yerleştirir (Sombart, 2016: 195). Öyle gözüküyor ki akılcılığın günlük ekonomik pratiklerdeki karşılığı servet birikimidir.

Yahudinin günlük hayatında hareketlerini düzenlerken kendine sorduğu sorulardan biri şudur: “*Senin bu davranışın, Tanrı'nın nazarında onun şanını yüceltecek mi yoksa ona saygısızlık mı?*” Yahudi normlarının düzenlendiği alan sadece insan-tanrı arasındaki ilişki

²⁸ Yasa'nın Tekrarı 23:19-20

değildir, sadece metafizik bir anlayışı düzenlemez. Etki alanı insan-insan ve insan-doğa arasındaki olası tüm ilişkilerdir. Yahudi yasası dinî sistemin de bir parçasıdır. Yasa sadece Tanrı'dan gelir ve etik yasalar ile ilahi emirler Yahudiliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Yahudi, dinî yasaya o kadar sadıktır ki yıl içinde *Tevrat* hem baştan sona okunur ve hem de incelenmek zorundadır. Dünya üzerinde hiçbir halk Yahudiler kadar Tanrı rızasını gözetmemiştir ve dinî normları uygulamak için çaba harcamamıştır (Sombart, 2016: 182).

Sombart, kapitalist motivasyon ile hareket eden insan ile Yahudi kültüründe ve teolojik ikliminde doğmuş ve yetişmiş bir insan arasında önemli bir fark olmadığını iddia etmektedir. Nitekim ekonomik akılcılık, kâr gibi kapitalist kavramlar, Yahudi dini ile kolaylıkla ilişkilendirilecek gibi gözükmemektedir. Hatta bu kavramlar Yahudi teolojisinin ekonomik eylemlere uygulanmasından başka bir şey değildir. Elbette kapitalizm öncesi toplumlar ile sonrası toplumlar arasındaki insanlarda çok farklı niteliksel özellikler vardır. Kapitalizm sonrası toplumlardaki insan artık daha akılcı bir motivasyonla hareket etmektedir. Yahudi toplumunda duruma bakıldığında *homo judeus* ile *homo kapitalist* arasında büyük bir fark olmadığı iddia edilebilir. *Homo judeus* ve *homo kapitalist*, *homines rationalistic* türüne aittir. Dolayısıyla Yahudi akılcılığı Yahudilerin yeteneklerinin sebebi olmasa bile bu yeteneklerin keskinleştirilmesi noktasında önemli bir rol oynadığı iddia edilebilir (Canbay, 2012: 163).

Sombart, Yahudiliğin akılcı olması sebebiyle tasavvuf konusunda oldukça isteksizce davrandığını iddia etmiştir. Yahudilerin öbür dünyada değil, bu dünyada yaşadığını dolayısıyla kutsallığın öbür dünya ile ilgili olmasından ziyade bu dünyanın ve işlerinin kutsallaştırılmasından ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Öyle gözüküyor ki dünyevi çileciliğin kaynağı Yahudiliktir. Dünya, Yahudilerin dini algı ve eylemlerinin merkezi olmuş gözükmemektedir. Tanrı ile aralarındaki sözleşmeyi²⁹ devam ettirmeleri veya bozmaları durumunda kendilerine ceza veya ödül verileceği inancı, motivasyonlarının ana kaynaklarını oluşturduğu söylenebilir (Davis, 1997: 58).

²⁹ Yaratılış 26:3., 28:15., Çölde Sayım 32:24., Yasa'nın Tekrarı 6:19.,7:8.,9:5.,

Sombart, mesleki birliklerin dışında bırakılan Yahudi tüccarların ilkel ve ilerici bulmadıkları Orta Çağ ticaretinin temellerine karşı ayırt edici bir antipati geliştirdiklerini savundu: Sombart, Yahudilerin Orta Çağ ticaretini, rekabetin sınırsız olduğu ve tek yasanın müşteriye memnun etmek olduğu modern kapitalizmle değiştirdiğini savundu. Sombart, Yahudilik de dahil olmak üzere dinî sistemlerin en güçlü ve otoriter olduğu yerlerde ticaretin gelişmediği savını hiçbir zaman kabul etmedi. Sombart Yahudi işadamlarının geleneksel dini çevrelerini terk ettiklerinde ve daha taze otlaklara geçtiklerinde en başarılı şekilde çalışma eğiliminde olduğunu iddia etmiştir (Sombart, 2016: 2).

Sombart, kapitalizmin ortaya çıkışında özel Yahudi katkısı, ticari teknikler, endüstriyel organizasyon türleri ve borsa gibi önemli finansal kurumların biçimlerini etkilemenin ötesine geçtiğini iddia etmiştir. Daha da belirleyici olan şey, ekonomik yaşamın altında yatan ilkeler ve modern ekonomik ruh olarak adlandırılacak biçimlendirme üzerindeki Yahudi etkisiydi. Yahudiler hiçbir zaman meslek birlikleri gibi dar tekellere ve ‘tefecilik yasağı’ ve ‘adil fiyat’ gibi kısır doktrinlere dayanan Orta Çağ ekonomik faaliyetlerinin durağan ve rekabetçi olmayan doğası ile uyum içinde olmayı başaramadı. Bu dünyayı değiştirmek için ellerinden geleni yaptılar ve bu çabanın sonunda kapitalizm ile dünyayı tanıştırdılar (Arkin, 1975: 146).

Sombart, kapitalizmin bir dalı olan finansal kapitalizm için Yahudiliğin çok özel bir biçiminden doğduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını ispatlamak için de 17. yy’ın ortalarından itibaren İngiltere’ye göç etmiş olan Polonyalı Yahudileri örnek gösterir. Sombart, İngiliz kapitalizminin 1648’de Rusya’dan kaçan Polonyalı Yahudilerin faaliyetleri sonucunda geliştiğini iddia eder. Polonyalı Yahudiler pazarlık konusunda oldukça yeteneklidirler. Öyle ki çağdaş ticaretin esasının pazarlık olduğuna inanmaktadırlar. Sombart bu iddialarını güçlendirebilmek için 19. yy’da İngiltere’de Polonyalı Yahudilerin varlığını delil olarak gösterir. Sombart’a göre *Talmud*, Polonyalı Yahudilerin pazarlık konusunda kendilerine rehber aldıkları önemli bir metindir. Sombart Polonyalı bir esnaf ve Yahudi antikacı ile birkaç gün süren, son derece zor koşullarda gerçekleşen bir pazarlıkta, Prusyalı aracılığı ile birkaç milyonluk bir borç üzerinden pazarlık eden İngiliz bankacısı Rotshild arasında tür açısından değil, ancak sadece seviye açısından bir fark bulunduğunu iddia eder. Yahudi tüccarların pazarlık yeteneği 1815’ten itibaren İngiliz ordusunda da kendini gösterir.

Nitekim İngiliz komutanlar savaş sonuçlarından öncelikli olarak Yahudileri haberdar etmektedirler. Sombart, örnekten anlaşılacağı üzere Kral Süleyman'dan bu yana Yahudilerin servetinin hiçbir şekilde ara vermeden uzayıp giden altın bir ip gibi olduğunu iddia eder. Dolayısıyla finansal kapitalizmin bir Yahudi icadı ve Yahudilerin uzmanlık alanı olduğunu iddia eder (Attali, 2019: 319).

Finansal kapitalizme ait yeni finansal araçlar ekonomik sistemde varlığını göstermeye başlamıştır. Bu araçların başında borsa, kredi sistemi, senet gibi temel finansal araçlar bulunur. Sombart, Yahudilerin dünyayı değiştiren borsa, farklı şekillerde borç alış veriş, kredi sistemini ticarete sokma gibi modern zamanın ticari uygulamalarını ilk icat edenler olduğunu, aynı zamanda senet iskontosu, para ticareti gibi işlemlerde oldukça yetenekli olduklarını, ticari çıkarlarını özellikle Yahudi olmayanlara karşı her türlü ahlaki normdan daha üstün tuttuklarını iddia etmektedir. Sombart'a göre kapitalizmin ruhu ile Yahudiliğin ruhu aynı şeydir (Öz, 2013: 166). Modern kapitalizmin araçları olan menkul kıymet alımı satımı, hisse senetleri ve tahviller ile sermayenin çok başlı olması, vadeli satışlar sonucu ortaya çıkan faiz gibi bazı uygulamalar tamamen Yahudilerin eseridir (Akalın, 2015: 45).

Yahudilerin katkıda bulunduğu bir diğer alan, kapitalizmin tapınakları olarak adlandırabileceğimiz banka ve borsa kurumlarıdır. Her iki kurum ekonomik hayatın ticarileşmesine ve sanayi kurumlarının kurulması için ihtiyaç duyulan sermayenin birikmesine sebep olmuştur. Halkın küçük tasarrufları sanayi kuruluşları için sermaye olmuş, böylece artan üretim üzerinde de Yahudiler söz sahibi olmuşlardır (Akalın, 2015: 41).

Yahudilik ve kapitalizm arasındaki bu bağ, sözleşme ile daha da görünür hâle gelmektedir. Tıpkı bir ticaret anlaşması³⁰ gibi, Yahudiler Tanrı ile alacak verecek ilişkisine girmişlerdir. Verilen sözlerin tutulması sonucu elde edilecek ödül ya da aksi bir durumda ceza sistemi, Yahudilerin genetik kodlarının oluşmasında başat bir rol oynamıştır. Tanrı vaat ettiğini verir, dürüst kimse de bunun karşılığında bir bedel vermek zorundadır. Ödül ve ceza

³⁰ Yasa'nın Tekrarı 26:18-19.

ise bazen bu dünyada bazen de öbür dünyada Yahudi'nin karşısına çıkmaktadır. Bu yüzden de kayıp ve kârlar daima hesaplanmalı ve takip edilmelidir. Bunun için ise bir çeşit muhasebe sistemi gereklidir (Sombart, 2016: 196). Bir Yahudi'nin iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesi, yerine getirilen ya da getirilmeyen emirler dengesine bağlıdır. Bu durum ise bir hesap tutmayı zorunlu kılar. Bu yüzden de herkesin her türlü eyleminin kaydedildiği bir muhasebe defteri vardır (Sombart, 2016: 197).

Sombart, Yahudi göç hareketlerini de analiz için dikkate değer bulmaktadır. Sombart'a göre göç ve kapitalizm arasında doğrudan bir ilişki vardır. Örnek vermek gerekirse Avrupa'da Yahudilerin yerleştikleri her merkez ticari ve ekonomik anlamda kalkınırken bilakis terk ettikleri yerleşim yerleri ekonomi ve ticari anlamda daralmaya girmiştir. Yahudilerin göç etmek/ ettirmek zorunda kalmaları bazı ticari yetenek ve tercihlerinin de oluşmasında büyük katkı vermiştir. Nitekim göç olgusunun taşınabilir ve değerli malların Yahudiler tarafından tercih edilmesini zorunlu kıldığı iddia edilebilir. Bu yüzden Yahudiler sürekli nakit ve değerli mallara sahip olarak onları gitmek istedikleri yerlere kolaylıkla taşıyabilmişlerdir. Öyle gözüküyor ki bu davranış kodu onların faiz ile para verme yeteneğine sahip olmalarına neden olmuştur. Kapitalizm ile ilişkilendirildiğinde göç olgusunun Yahudilere kattığı başka bir avantaj da dünyanın birçok noktasında adeva şubeleri olan bir millet hâline dönüşmeleridir. Bu avantaj iletişim olanaklarının her geçen gün artmasıyla ticari ağlarının genişlemesine sebep olarak ekonomik operasyon yeteneklerinin gelişmesine ve gittikleri her yerde ekonomik hayatta hareketlenmelere neden olmuştur (Öz, 2013: 166). Örnek vermek gerekirse Yahudilerin İspanya'dan kovulma tarihinden sonra Hollanda, Fransa, Almanya gibi kuzey Avrupa ülkelerinde göç sebebi ile 17. yy'dan itibaren büyük bir ekonomik gelişme ve kalkınma görülecektir (Sombart, 2016: 17-18).

Sombart'a göre, Yahudi girişimciler, pazarlama ve halkla ilişkiler konusunda da oldukça yeteneklidirler. Sattıkları mallar ve gerçekleştirdikleri hizmetler hakkında bilgi yayarak (reklam tekniği yoluyla), fiyatları düşürerek (daha küçük kâr marjlarına ve çok daha büyük cirolara odaklanarak) ticareti etkin hâle getirdiler. İkame ilkesini tanıtarak tüketiciler tarafından satın alınabilecek ürün çeşitliliğini zenginleştirdiler. Başka bir ifadeyle, ekonomik ve bireysel akılcılık kavramını daha da ön plana çıkardılar. Yahudiler, zamanın baskın

görüşlerine karşı ekonomik faaliyetlerde bireysel özgürlüğü savunarak Orta Çağ'dan tamamen farklı bir temelde örgütlenmiş bir dünyaya geçişte belirleyici bir etki yarattılar (Arkin, 1975: 147; Sombart, 2016).

Yahudi tacirler reklamcılığın bir üst seviyesine geçmeyi de başararak diğer ulusların tacirlerinden farklı olarak ürün tutundurma ve özendirme konusunda oldukça yetenekli olmuşlardır. Yahudi tacirlerin Avrupa'da ürün tutundurma ve pazarlama faaliyetlerine ilişkin ilk örnekleri sergilemişler; dahası Hristiyan Avrupa'da pazarlama faaliyetleri aforoz edilmişken bu teknikleri Yahudi tüccarlar kullanmış, hatta kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle şikayet dahi edilmişlerdir (Akçay, 2020: 257).

Kapitalist ekonomilerde pazarlama ticari hayatın bir parçasıdır. Bilinçli olarak farkında olunmasa bile pazarlama ve iş hayatının her alanında müzakere becerisine ihtiyaç olduğu gerçeğini akıllara getirir. Dolayısıyla pazarlama ve müzakere yeteneği ticari hayatın başarı basamaklarından sadece ikisidir. Pazarlama ve müzakere becerileri ne kadar gelişirse, iş hayatında o kadar başarı o kadar hızlı gelir (Brackman ve Jaffe, 2008: 96).

Uzun bir analiz sürecinden sonra Sombart'ın ulaştığı sonucu şu şekilde açıklamak mümkün gözükmemektedir: Yahudi dininin ilke ve pratikleri ile kapitalizmin ilke ve pratikleri arasında dikkate değer benzerlikler gözükmemektedir. Yahudi dinî anlayış ve uygulamaları aklı ve entelektüel bir zemin üzerinde yükselmiştir. Sonuç ve verimlilik odaklıdır. Metafizik öğeler ve gizem ilgisini çekmediği için kapitalizm ile aralarında ciddi bir benzerlik vardır. An içinde yaşamak ve faaliyet göstermek, Yahudi teolojisine uygun gözükmemektedir. Dünyaya hâkimiyeti teolojik bir zorunluluk olarak görmesi, çalışma motivasyonunun kıvılcımı olmuştur. Yahudi dininde vecd hâli yoktur. Bu anlamda diğer dinler arasında önemli bir fark vardır. Sözleşmecî bir din olması, kapitalizm ile aralarında bir benzerlik kurma noktasında dikkate değerdir. Tanrı ile Yahudi arasındaki bir sözleşme, karşılıklı bir çıkar ilişkisine dayanır, bir anlamda ticari özellikler taşır. Yahudilerin akılcılık ile donanmış hayatı muhasebe ilkelerini andırır. Aktif ve pasif arasındaki ilişki hep dengeli olmak zorundadır (Sarfati, 2019: 166). Sonuçta, Yahudi anlayışının akılcı, bireyci ve rekabetçi güdülerini onun ticarete olan motivasyonunu artıracak, kapitalizmin mantığını hazırlamış

olacaktır. Sombart, ulaştığı bu sonuçların çoğunun Hz.İbrahimî dinlerde görülebileceği çıkarımını yapmasının yanında elde ettiği sonuçları sadece Yahudiler ile ilişkilendirme yolunu tercih edecektir (Sarfati, 2019: 167).

4.3.4.Seküler Eko-Eskatoloji : Karl Marks

Karl Marks³¹ işçi sınıfının devrimci bir eylem planının her zaman gündeminde olduğunu vurgular. İşçi sınıfı çok büyük toplumsal kaotik türbülanslardan sonra iktidarı ele geçirecek ve sosyo-ekonomik sınıfların ortadan kalktığı yeni bir düzen kurulacaktır. Öyle gözüküyor ki bu türbülansın sonucunda üretim ilişkileri değişecek ve toplumsal sınıfların olmadığı paylaşımcı bir refah düzeni kurulacaktır (Bıyık, 2008). Aksiyonel açıdan bakıldığında Marks'ın pratikteki karakteri peygamberî bir nitelik arz eder. Peygamberlerin hayatları incelendiğinde devrimci bir ruha sahip güncel hayattaki uygulamalarında hayattan kopmadan bizzat hayatın içinde faaliyet gösteren, aksiyon içindeki bireyler oldukları göze çarpar. Öyle ki peygamberler içinde buldukları sosyal düzeni sorgulamışlar, bu sorgulama alanlarından biri de ekonomi alanı olmuştur. Bir peygamber için toplumsal düzenin ıslahı ilk hedefler arasındadır. Özellikle sosyo-ekonomik düzenin toplumsal huzur açısından önemi yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu amaçla üretimden ticarete kadar geniş bir eksen de bireyleri uyarak adil bir sistem üzerinde çaba göstermişlerdir. Temelde insanın harekete geçmesini ister. Amaçlarından biri de sosyo-ekonomik düzeni her yönüyle eleştirmek, soru işaretlerini zihinlerde oluşturmak ve düzeni değiştirmektir (Parsons, 1964: 61). Peygamberler tarihinden örnek vermek gerekirse (Yardımcıoğlu, 2017: 93);

“Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde, Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin avlusunda, faizle borç veren din adamlarının tezgâhları vardı. İncil³²'de anlatılan bir hikâyeye göre Hz.İsa Kudüs'e girdiğinde ilk işi Mabet'e gidip

³¹ Karl Marks(1818-1883) Alman filozof ve politik iktisatçı. Trier şehrinde doğmuştur. Anne ve avukat olan babası hahamların soyundan gelmektedir. Marks'ın aile yapısı daha ziyade burjuva özelliklerini gösteriyordu. Babasının entelektüel havzasından etkilenen Marks, Yunan ve Alman klasiklerinden oldukça etkilendi. Akademik kariyeri Bonn Üniversitesi Hukuk fakültesinde başladı. Daha sonraları Berlin Üniversitesinde kariyerine devam etti. Berlin Üniversitesinde Hegel'in düşünceleri ile tanışan Marks, 1843'te gittiği Pariste sosyalizm'in sıkı bir savunucusu oldu (Coser,1977: 69-71).

³² Markos 11:15.

oradaki faizci simsarların tezgahlarını devirmek ve onları kovmak olmuştur. Böylece Yahudi din adamları Hz. İsa'yı yok etmek için yollar aramaya başladılar. Tıpkı Kureyş müşriklerinin faizin yasak olduğunu söyleyerek kölelik sistemine çomak sokan İslam Peygamberi Hz. Muhammed'i öldürmek istemeleri gibi..."

Mekke'de yaşayan oligarkların³³ Hz. Muhammed'e olan düşmanlığın sebeplerinden birisi de ekonomik çıkarlarının zarar görmesidir. Kâbe ve onun kendilerine kazandırdığı ekonomik çıkarlar Mekkeli oligarklar için vazgeçilmez bir durumdur. Ticaret ve din adeta içi içe geçmiştir. Böyle bir toplumsal konjonktürde ortaya çıkan İslamiyet ve Hz. Muhammed ise aksine paradan para kazanma faaliyetini kesinlikle yasaklamıştır. Amr b. Sabit b. Akyeş³⁴'in faizli alacakları konusunda ısrarcı olması, faiz alacaklarını tahsil etmek istemeden İslamiyet'e soğuk bakması ekonomik çıkarların toplumda hala önemini koruduğunun delillerindendir. İslamiyet ve Hz. Muhammed ekonomik hayata ait bazı önlemler ile haksız kazancı yasaklamaktadır (Yılmaz, 2019a: 80).

Bu açıdan bakıldığında Marks bir rol model ve seküler peygamberdir. Bir anlamda kutsal bir görevi vardır. Mevcut düzeni en azından sosyo-ekonomik anlamda değiştirme gayreti içindedir. Dolayısıyla Marks'ın aksiyomu egemenliğin kime ait olduğudur. Nitekim bu soru dünya tarihi boyunca cevabı aranan bir soru olmuştur. Hristiyan düşünce dünyasında bu sorunun cevabı Tanrı Krallığıdır. Daha sonra Roma'dan, ABD'ye, komünizmden en son kapitalizme kadar bu tartışmalar yer kaplamıştır. Tanrı krallığı bu bağlamda Marks'ın teorileri ile benzerlik/ paralellik arz ettiği iddia edilebilir (Moltmann, 2004: 141).

Hz. İsa'nın bildirdiği Tanrı Krallığında da tıpkı Marks'ın teorisinde olduğu gibi mevcut düzenin tersine döneceği, egemenliğin el değiştireceği bir sistem değişikliğinin kast

³³Birkaç kişilik bir grubun, silsile halinde devam eden bir ailenin veya bir zümrenin siyasi-ekonomik iktidarı elinde bulundurması hali (Ayverdi, 2010: 948).

³⁴Amr b. Sabit b. Akyeş((ö. 3 / 625) . Mekkeli Sahabe. Medine'de yerleşmiş bulunan Evs kabilesinin Abdüleşhel boyuna mensuptur. Annesi Lübbe, meşhur sahâbi Huzeyfe b. Yemân'ın kız kardeşidir (Önkal, 1991: 90).

edildiğini ifade etmek mümkündür. Bu durum özellikle İncilde³⁵ delillendirilmektedir (Bıyık, 2008).

Söz konusu ayetlere Marks'ın felsefesi ile baktığımızda mevcut düzenin değişeceği söylenebilir. İşçi sınıfının kapitalist üretim ilişkilerinde ezilen sınıf olduğunu savunan Marks, bir devrim süreci ile bu durumun değişmesi gerektiğini her zaman vurgulamıştır. Marks'ın felsefi parametrelerinin teolojik alt yapısını oluşturmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim KK ezilen, sömürülen, acı çeken sınıfların gelecekte Tanrı'nın krallığında³⁶ hak ettikleri ödüle kavuşacakları zamanı hatırlatmaktadır. Marks bu durumun bir devrim ile oluşacağını iddia ederek Hristiyan teolojisi Mesih'in gelişi ile ilişkilendirmektedir.

Endüstriyel toplumlarda sosyo-ekonomik sınıflar, üretim faktörlerini elinde bulunduranlar ve egemen sınıf tarafından istihdam edilenler olmak üzere ikiye ayrılır. Marks'ın bakış açısından yeni bir zihin inşa etmek gerekirse her iki sınıf arasında kıyasıya bir çıkar çatışması vardır. Marks, bu çıkar çatışmasının sonunda işçilerin zafer kazanacağına, adaletsiz kapitalist sistemi yıkacağına ve herkesin mutlu yaşadığı mülkiyetsiz adil bir düzenin kurulacağına işaret eder. Bu adil düzende mülkiyetin tamamı emekçi elindedir. Böylece sistemde sadece çalışanlar kalacak ve devlet egemen sınıfların elinde baskı aracı olmaktan çıkacaktır. Başka bir ifade ile devlete de ihtiyaç kalmayacaktır. Böylece insanlar onurlu bir şekilde, özgürce ve eşit yaşama fırsatı bulacaklardır. Bu açıdan bakıldığında Marks'ın kehaneti ve hayalindeki sistem bir çeşit cennet hayatı gibidir (Kale ve Nur, 2016: 46).

Yahudi kültür ikliminde doğan ve büyüyen Marks, başlangıçta insanlık olarak ideal olandan kopulduğunu iddia etmektedir. Marks'a göre bu ideal olan tüm üretim faktörlerinin ortak olduğu komünal yaşamdır. İnsan bu günahla çalışmak, üretmek, iş, gelir, servet gibi kapitalizmle ilişkilendirilebilecek kavramları tanımış ve böylece sınıf kavramının ortaya çıkış süreci başlamıştır. O yüzden de insan devrimci gücünü tekrar kullanmalı ve tekrar kendi cennetini yaratmalıdır. Kısaca Marks'ın Tanrı Krallığını, yani herşeyin paylaşıldığı,

³⁵ Matta 3:2.

³⁶ Matta 3:2., Daniel 2:44., Matta 13:33-34., Matta 6:10.

mülkiyet ve diğer kapitalist kavramların olmadığı bir dünya kurmanın peşinde olduğu ifade edilebilir. Bu, tarihsel açıdan tamamlanması gereken bir süreç ve ulaşılabilecek bir sonudur.

Öyle gözüküyor ki Marks'ın düşünce dünyasında ilk günahın sonuçlarından biri de ortak mülkiyet kavramının ortadan kalkması ve bunun sonucunda sınıf kavramının ortaya çıkmasıdır. Eğer Adem ilk günahı işlememiş olsaydı, insan Eden'deki hayatına devam edecekti. Bu hayatın bir üretim sürecini gerektirmediğini düşündüğümüz zaman ortaya işçi-işveren gibi kavramların hiç çıkmayacağını öngörmek olasıdır. Üretim-işçi-işveren vb. modern ekonomik sistem ile alakalı parametrelerin insanlık tarihinin literatüründe hiç olmamasından dolayı kapitalizm kavramı insanlığın ortak düşmanı hâline gelmeyecekti. Bu açıdan bakıldığında Marks'ın kapitalizm ile mücadelesi -Marks'ın ait olduğu ve yetiştiği teolojik atmosfer ile beraber düşünüldüğünde- aslında insanın fabrika ayarlarına geri dönüş mücadelesidir. Nitekim işçiler kutsal bir mücadeleden (Armageddon) sonra kötülüğü (Kapitalizm) yenecek ve üretim faktörlerini elde ederek dünya hakimiyetini sağlayacaklardır (Oktay, 2018: 30). Tüm bu olumsuzluklardan kurtulmak ise ancak burjuva sınıfına karşı işçi sınıfının devrim yolu yapacağı bir müdahale ile yolu olacaktır. Böylece özel mülkiyet ortadan kalkacak üretim yeniden düzenlenecek, insan bu düzende hak ettiği yeri alacaktır. Marksist tarih anlayışında kapitalist sömürü ile oluşan düşmanlık (günah) işçi sınıfının (Mesih) devrimsel bir süreç(kaos) sonunda ortadan kaldırılacaktır (Marks ve Engels, 2013: 43).

Marks'ın teorisi de Tanrı Krallığı da insanlığın merkezileştirilmesi amacını güder. İnsanlık ancak politik ve ekonomik anlamda bütünleştiğinde refahın doruk noktasına ulaşabilir. Bu bağlamda Tanrı Krallığı ilahi bir evrensel âlem olarak var olabilir. Nitekim Marks'ın sınıfsız toplum teorisi küresel bir birliktelik arz etmesi açısından dikkate değerdir. Öyle gözüküyor ki bu küresel entegrasyon için öncelikle büyük bir kaosun çıkması sonucunda mevcut sistemin Marks ve Tanrı Krallığının amaçladığı gibi değişmesi gerekmektedir. Yani bir anlamda yaratıcı bir yıkımın olması gerekmektedir (Moltmann, 2004: 142).

Marks, modern ekonomi ve Judeo-Hristiyan sistem arasında ilgiyi kurmuş gözükmektedir. Zira Marks modern ekonominin kökenlerini Hristiyanlık ve Yahudilik arasındaki boşluklara yerleştirir. Marks, iki din arasındaki temel karşıtlığın Yahudiliğin 'pratik', Hristiyanlığın ise 'teorik' olması olduğunu öne sürer. Bunun anlamı, Hristiyanlığın, pratik ihtiyacı tamamen dışlayacağı saf bir kutsal alan, ruhsal âlem yaratmaya çalıştığıdır. Marks'a göre Hristiyanlık, Yahudiliğin dinî formalizmden başka bir şey değildir. Hristiyanlığın çok tanrıcılığı toplumun ihtiyaçlarının çoklaştırılmasına hizmet etmiş ve kapitalizmin ivmesini arttırmıştır (Karp, 2008).

Bu nedenle söz konusu ivmenin hızını ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için her birey, sermayesini hem yerli sanayinin desteğinde kullanmaya hem de üretiminin en büyük değere sahip olması için o endüstriyi yönlendirmeye elinden geldiğince çabalamalıdır. Aynı zamanda toplumun yıllık gelirini olabildiğince arttırmak için zorunlu olarak çaba göstermelidir. Böylece birey sık sık kendi çıkarının peşinde koşarak, toplumun çıkarlarına hizmet etmiş olur (Boer ve Petterson, 2014: 75).

4.4. Eko-Politik Teolojinin Kodları: Neo-Liberal Kapitalizm ve Yahudilik-Hristiyanlık

Yahudi dinî düşünce ve pratiklerinin aksiyonel anlamda bir Yahudi'ye yüklediği misyon ve sorumluluklar Yahudi'nin aktif bir hayat sürmesini zorunlu kılmaktadır. Tarihsel perspektifte Yahudilerin yaşadıkları ve tecrübeleri bu iddiayı destekler niteliktedir.

Kapitalizm, modern dünyada Yahudilerin kaderini şekillendirmede en önemli güç olmuştur. Elbette, modern dünya daki herkesin kaderini şekillendirmede en önemli güç olduğu makul bir şekilde iddia edilebilir. Ama Yahudilerin kapitalizm ile özel bir ilişkisi vardır. Çünkü Yahudiler bu konuda özellikle başarılıdırlar. Elbette her Yahudi için bu iddia geçerli değildir. Ancak Yahudiler eşit yasal zeminde rekabet etmelerine izin verildiğinde orantısız bir şekilde iyi performans gösterme eğiliminde oldular (Muller, 2010: 12).

Hristiyan dünyada ise, özellikle pozitivism öncesi dinin her alanda kendini göstermesi yadırganan bir durum değildir. Nitekim din gerek Reform dönemi öncesi Kilise'nin doktrininin katılığı gerekse Reform sonrası reformatörlerin aksiyonel yorumları ile hiçbir zaman Batı Hristiyan toplumlarında etkisini kaybetmemiş gözükmektedir. Her ne kadar modern çağda seküler bir hayat tarzı egemenliğini sürdürüyor gibi gözükse de bilinçaltı kodların etkisinin devam ettiği ifade edilebilir.

Öyle gözüküyorki Protestan reformu ile Hristiyanlık aksiyolojik etkisini toplumsal hayatın içinde daha da artırmıştır. Özellikle Protestan ekollerinin bu etkide payının büyük olduğu iddia edilebilir. Bu mezhepler Hristiyan için uhrevi yol haritasını belirlerken öte yandan dünyevi hayatın göz ardı edilmemesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Bunu yaparken elbette sadece teolojik motiflerin etkisinin olduğunu iddia etmek cesurca bir iddia olacaktır. Dönemin Avrupası'nın siyasi ve ekonomik konjonktürünün de etkili olduğu görülür. Protestan Reformu, Roma Katolikliğinde bulunan büyük aracı kilise rolünü ortadan kaldırarak, insan ve Tanrı arasındaki ilişkiye yeni bir bireycilik getirdi. Kurtuluş “yalnızca imanla”ydı ve bir erkeğin ya da kadının yüreğinde gerçekte ne olduğunu yalnızca Tanrı bilebilirdi (Nelson, 2001: 284).

Protestan ekollerinin yanı sıra Hristiyan dünyanın ortak inanç parametrelerinin de etkisinin olabileceği göz ardı edilmemelidir. Nitekim asli günah ve Tanrı Krallığı ve insan tasavvuru önemli bir motivasyon kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır.

4.4.1.Yahudi Ekonomi Teorisinin Genel Karakteristiği/Tevratta Ekonomik Saikler

5-6 bin yıllık geçmişi olması sebebiyle en eski ilahi dinlerden biri olan Yahudilik bir ahit dini olarak bilinmektedir. Yahudilik dönemimizde yaşayan dinler arasında farklı bir yerde durmaktadır. Bu fark onun ulusal bir din olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Yahudi Kutsal Kitab'ın (YKK)³⁷ daki ifadelere dayanarak kendilerinin

³⁷Çölde Sayım 23:9.

dünya ulusları arasında farklı bir yerde olduklarını adeta seçilmiş olduklarını vurgulamaktadırlar. Yahudilere göre Tanrı Sina'da kendileri ile bir antlaşma yapmış onları seçmiş muhatap almıştır (Küçük vd., 2017: 251).

Bir görüşe göre Tanrı, yaşamın gereklerini sağlayacak ve erkek Yahudi, yaşamını ilim tahsil etmeye adayacaktı. Bununla birlikte, Yahudi düşünürlerin çoğunluğu bu aşırı basitleştirilmiş görüşü reddetti ve bu nedenle Musa İbn Meymun³⁸ bir insanın zamanını, biri *Tevrat*'ı öğrenmeye, biri hayatını kazanmaya ve üçüncüsü yemek ve uyumaya adanmış olmak üzere üç bölüme eşit olarak ayırması gerektiğini ifade etti. Bu nedenle çalışmaya zaman ayırmanın üretmenin Yahudiliğin temel bir ilkesi olduğu açıktır (Tamari, 1997: 47). Bu ilkelerin teolojik dayanaklarını YKK'da görmek mümkündür.

Ekonomik açıdan bakıldığında YKK³⁹ da zenginliği öven ifadelere sıkça rastlamak mümkündür. Zira peygamber Kral Süleyman'a verilen saltanat sadece uhrevi değil, dünyevi zenginlik için çok değerli bir örnektir. Böylece zenginlik yüceltilir. Doğa üretir ve bereketlendirir. Tanrı ise doğaya hükmeder. O zaman üretim, bereket ve zenginlik doğrudan Tanrı⁴⁰ ile alakalıdır. Tanrı'nın seçtiği bir halk için bu zenginlik, bereket ve üretim doğrudan istifade edilmesi gereken bir nimettir (Akalin, 2014a: 74).

Tanrı'nın seçtiği bu halk, O'nun ortağı ve yardımcısı olarak dünyanın daha iyi bir yer olması amacı ile Tanrıya yardımcı olmaları gerektiğine inanmaktadır. Bu yardım hastalıklardan ekonomiye kadar geniş bir yelpazedir. O yüzden son derece aktif ve hayatın bir o kadar içindedirler. Bu eylem biçimini sosyal karakterlerinin önemli bir faktörü olarak görmekte-dirler (Dorff, 2006: 31).

³⁸Musa İbn Meymun (1135-1204).Yahudi filozof ve din adamı. Cordoba'da doğmuştur. Ailesi ile beraber dini baskılardan dolayı İspanya'da şehir şehir dolaşmış daha sonra 1160'ta Fez'e gelmiştir. 1165'e doğru tüm aile Fez'i terk edip Akka'ya sığınmıştır. Altı ay boyunca Meymun ve çocukları İsrail diyarında yaşamışlardır. Sonra Kahire'ye hareket edip ve Fostat'a yerleştiler. Meymun, ailesinin yerel ileri gelenlerle kurduğu ittifakların yardımıyla, Mısır'da hızla yüksek bir sosyal statü elde etmiştir. Tutsakların fidye verilmesi konusundaki güçlü eylemi, uzak topluluklar arasında tanınmasına yardımcı olmuştur. 1171'den itibaren Fostat Yahudilerinin reisi olarak tanınmış ve bu görevde beş yıl kalmıştır. Yaklaşık yirmi yıl bu görevden alındıktan sonra tekrar bu göreve atanmış ve ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür (Sirat, 2000: 157).

³⁹Yaradılış 13: 2, 24: 35, 26: 13, 30: 43; 1. Krallar 10: 14; 2. Tarihler 9: 22, 32: 27.

⁴⁰Mezmurlar 65: 9; Süleyman'ın Özdeyişleri 3: 16, 10: 4, 15, 16.

Seçildiğini düşünen ve dünya hayatının ahiret hayatına olan baskınlığına ve önceliğine inanan⁴¹ bu halk için üretim faktörleri bir haklıdır. Verimliliği optimum seviyeye çıkarmak için istediği şekilde kullanmak hakkına da sahip olduğuna inanmaktadırlar. Zira Yahudiler Tanrı ile Yahudi halkı arasında bir sözleşme⁴² yapıldığına inanılmaktadır. Bu sözleşme gereği Yahudiler, tek Tanrı'ya inanacaklar Tanrı da bu halkı bu dünyada yüceltecektir. Öyle gözüküyor ki bu yüceltmenin önemli sac ayaklarından biri de ekonomidir. Nitekim ekonomik güce sahip olan bir toplum yönetme erkine sahip olacaktır. O yüzden Yahudiler tarihleri boyunca bu önemi pek çok kez tecrübe ettikleri gibi gündelik pratiklerinde de uygulamaya büyük önem vermişlerdir. Genel anlamda ifade etmek gerekirse Yahudi ekonomi teorisinin temel aksiyomları şu şekildedir (Sauer ve Sauer, 2007: 4):

1. İnsan, Tanrı'nın suretinde⁴³ yaratılmıştır: Yahudilikte bu ifade, Tanrı'nın dünyanın yaratıcısı olduğu ve insanın da dünyanın yaratıcısı olduğu anlamında yorumlanır. İnsana, yaratma eyleminde Tanrı ile ortak olabilmek için ilahi bir öz verilmiştir. O yüzden genel anlamda insan sürekli bir aksiyom hâlinde bulunmalıdır. Bu aksiyomun ekonomi alanında kendi yansımaları mevcuttur. Öyle ki Yahudi, ticari ve mali alanda daima başat bir rol oynamalı ve bu aktif rolünü devam ettirmelidir. *Tevrat'da*⁴⁴ yer alan bir ayete göre Tanrı her şeyi altı günde yaratmıştır ve bu süreç hâlâ devam etmektedir. Öyle ise Tanrı'nın özüne sahip olan insan, üretim faaliyetine devam etmeli, adeta yaratma içinde olmalıdır. Yahudilikte çalışma, yaratıcı faaliyet ve yenilik, ilahi görüntünün ifade edildiği yollardır. Bu eksende hareket eden Yahudiler için günümüzdeki inovasyon uygulamaları söz konusu yaratıcı nüvenin tezahürleşmiş hâli olduğu iddia edilebilir. O yüzden günümüz dünyasında şahit olunan ar-ge ve inovasyon çalışmalarının önemli bir çoğunluğunun Yahudi sermayeli şirketler tarafından yapılması tesadüf ile açıklanacak gibi değildir. Öte yandan 7. günün dinlenme günü olarak belirlenmesini de kapitalizm bağlamında değerlendirmek mümkün gözükmektedir. Nitekim kapitalist mantık ile faaliyet gösteren günümüz ekonomileri haftanın bir gününü dinlenmeye ayırmaktadır.

⁴¹Çıkış 20: 5, 34: 7; Sayılar 14: 18; Yasalar 5: 9.

⁴²Yasa'nın Tekrarı 26:18-19.

⁴³Yaratılış 1:27.

⁴⁴Yaratılış 2:1-3

Böylece bu dinlenme günü aslında bireyin kazandıklarını harcaması/tüketmesi için kendisine tanınan bir çeşit fırsat olarak değerlendirilebilir.

2. Yahudi ekonomi teorisinin ikinci aksiyomu, özel mülkiyet haklarının esas olduğu ve korunması gerektiğidir: İnsana yaratma potansiyeli verilmiştir; ancak Yahudi bilgiler, insanın yalnızca maddi dünyaya hükmedeceğini ve emeğinin meyvelerine el koyma yeteneği varsa çalışıp yenilik yapacağını açıkça kabul etmiştir. İnsanı yaratma eylemine katılma emrini yerine getirmeye motive etmek için, özel mülkiyetin korunmasının sağlanması ve tavizsiz bir şekilde korunmasının gerekli olduğu kabul edildi. *On Emir*'den ikisinin doğrudan özel mülkiyetin korunmasıyla ilgili olduğuna dikkat etmekte fayda vardır: “Çalmayacaksınız⁴⁵.” ve “Komşunuza ait olan herşeye saygılı olacaksınız”.⁴⁶ Bu konuda *Talmud*⁴⁷’un da söyleyecek bir sözü vardır ve mülkiyet hakkının önemini, “Bir insandan çalmak, kutsanmış bir şeyi çalmaktan daha kötüdür.” şeklinde ifade eder. Çünkü *Tevrat*’ın büyük önem verdiği ve *On emir*’de ifade ettiği bir öncelikli bir konudur. Ek olarak *Tevrat*⁴⁸ rüşvet, ekonomik suistimal gibi ticari eylemleri erozyona uğratan ve verimliliği düşüren eylemlere karşı yasaklayıcı bir tutum içindedir. Öyle ki hırsızlık sadece tazmini değil Tanrı önünde tövbeyi⁴⁹ de gerektirir (Maune, 2015: 492).
3. Yahudi ekonomi teorisinin üçüncü aksiyomu, servet birikiminin bir kusur değil, bir erdem olduğudur: İnsan, yaratıcı sürece katılmakla yükümlüdür. Özel mülkiyetin yetersiz korunmasıyla motivasyonu kırılmamalıdır ve dürüst emeğin sonucu olarak zenginlik birikimi kutsanmıştır. *Tevrat*⁵⁰’ta üretken işçilerin büyük bir servetle ödüllendirileceğini ifade eder. Dürüst bir şekilde biriken zenginlik, yaratıcı süreçte Tanrı ile ortaklık kurmada büyük çaba, beceri ve başarının bir işaretidir. Zengin birey, maddi dünyayı yüceltmede ve ilahi imajı ifade etmede alışılmadık derecede başarılı olmuştur.
4. Yahudi ekonomi teorisinin öne sürdüğümüz bir diğer aksiyomu, hükûmetin verimsizliği ve yoğunlaşmış gücün tehlikeleridir: *Tevrat*⁵¹, hükûmetin ve

⁴⁵ Mısırdan Çıkış 20:15

⁴⁶ Mısırdan Çıkış 20:17

⁴⁷ Baba Basra: 78a-113a

⁴⁸ Yeşeya 5:22.,Eyüp 36:18.,Mısırdan Çıkış 23:8.

⁴⁹Vahiy 9:21.

⁵⁰Süleyman’ın Özdeğişleri 12:27.

⁵¹1.Samuel 8:11-18.

bürokrasinin kötü doğası hakkında uyarıda bulunur. Öyle gözüküyor ki *Tevrat*, serbest piyasa ekonomisinin teolojik kod ve alt yapısını oluşturmuştur.

Tevrat'ın alt yapısını oluşturduğu sistem, *Talmud*⁵² tarafından da detaylandırılmıştır ve içi doldurulmuştur. Öyle gözüküyor ki *Talmud* tarafından altı çizilen arz ve talebin, *Tevrat*'ın teorik alt yapısını ve serbest piyasa sisteminin omurgasını oluşturduğu iddia edilebilir. *Talmud*⁵³ bu manada, piyasada düzenleyici bir mekanizmayı, arz ve talebin de etkili olduğu rekabetçi bir fiyat sistemini savunmuştur. Bununla beraber *Talmud*, güçlü bir rekabet aracı olarak fiyat ve fiyat dışı rekabet arasında net bir ayırım yapmaya çalışmıştır. Ayrıca *Talmud*, ürün farklılaşmasının yanı sıra, ekonomik faktörlerin psikolojik özelliklerinin de piyasa fiyatının belirlenmesinde hayati bir rol oynadığının farkındadır (Ohrenstein, 1968: 191).

Tevrat'ta ahirete olan atıflar oldukça azdır. Dolayısıyla Yahudi bilinçaltı kodlarının bu dünya ağırlıklı olması beklenen bir durumdur. Nitekim Yahudi dininin ilk uygulamalarında ahiret hayatı ya da öbür dünya diye kavramlar yoktur. Tanrı cenneti de cehennemi de bu dünyada yaratmıştır. Tanrı, kişiyi cezalandırmak ya da ödüllendirmek istediğinde bunu bu dünyada yapar. O zaman bir anlamda zenginlik cennet, fakirlik ise cehennemdir. Bununla beraber Tanrı'nın sözleşme yaptığı bir halk seçilmiş bir halktır ve dünya seçilmiş halk için cennet olmalıdır. Bu saik ile hareket eden Yahudiler bu dünyayı kendileri için cennete çevirmeyi, başka bir ifade ile zenginliğe kavuşmayı bir görev bilmişlerdir (Akalin, 2014a: 74).

Bu düşünce ikliminde irdelendiğinde din, sadece din olmadığı gibi ekonomi de sadece ekonomi değildir. O yüzden de ekonomik parametlerin, insanın kültürel düşünce ikliminden faydalanmaması düşünülemez. Bu iklimin önemli bileşenlerinden birisi de din duygusudur. Yahudilik açısından bakacak olursak eğitilmiş bir ekonomist YKK ve rabbinik literatürü tarayarak bu müktesebatın ekonomik yönüyle ilgili ve günümüz modern ekonomik anlayışını ilgilendiren pek çok veri bulabilir (Ohrenstein, 1968: 185). Örneğin, Smith'in

⁵²Baba Metzia, 60a-b.

⁵³Baba Metzia 60a.

görünmez eli, fırsat maliyeti, iş döngüsü, fiyat enflasyonu ve paranın miktar teorisi ile hahamların düşünceleri arasında paralellikler olduğunu ve daha önce ifade ettiğimiz gibi *Talmud*'un serbest piyasanın düzenleyici bir mekanizması olarak rekabetçi bir fiyat sistemini teşvik ettiğini ileri sürmek mümkündür. Görünüşe göre uyumsuz tutkuların, nefsanî duyguların, kamu yararına dönüştüğüne ve tuhaf bir şekilde uyum sağladığına inanan hahamların, 18. yy *laissez-faire* (Bırakınız yapsınlar.) ekonomik liberalizminin habercileri olduğu iddia edilebilir (Roberts, 1995: 109).

Ekonomik özgürlükçülüğün Yahudi anlayışındaki ilk pratikleri olarak ifade edilen zihniyet örneklerinin *Tevrat* tarafından dillendirildiği ifade edilmişti. Nitekim hükûmetin verimsizliğini ve yoğunlaşmış gücün tehlikelerini göstermek için, *Tevrat*⁵⁴,taki bir ayet üzerinde durmak önemlidir.

“Bu, size hâkim olacak kralın yolu olacak: Oğullarınızı alacak ve onları savaş arabalarını kullanmaları için elinizden alacak. Ve oğullarınız savaş arabalarının önünden koşacaklar; Oğullarınızı savaşlarda kullanmak üzere asker olarak kendi ordusuna atayacaktır. Sadece bununla da kalmayacak; toprağını sürmek, hasadını biçmek, savaş aletlerini ve savaş arabalarının aletlerini yapmak için istihdam edileceklerdir. Kızlarınızı ise parfümcü, aşçı ve fırıncı olarak alacak. Tarlalarınızı, bağlarınızı ve zeytinliklerinizi, hatta mal varlıklarınızın en iyilerini bile alacak ve onları kendi kullarına verecek. Elinizdeki tohumun ve bağların onda birini alacak, subaylarına ve hizmetkârlarına verecek. Erkek hizmetkârlarınızı, kadın hizmetçilerinizi, en iyi genç adamlarınızı ve eşeklerinizi alıp işine koyacak. Sürülerinizin onda birini alacak ve siz onun hizmetkârı olacaksınız. O gün seni seçmiş olacağın kralın yüzünden haykıracak ve isyan edeceksin; Rab o gün sana cevap vermeyecek.”

⁵⁴1.Samuel 8: 11-18

Öyle anlaşılıyor ki Yahudi anlayışı hem özgür düşünceye taraftar hem de zenginliklerin merkezi bir güç tarafından tek elde toplanmasına sıcak bakmamaktadır (Sauer ve Sauer, 2007: 5). O zaman Yahudi tarihini ve kutsal kitaplarını çağdaş ekonomi teorisini (Serbest Piyasa / Kapitalizm) anlamada bir yol haritası olarak kabul etmek mümkündür.

Nitekim dünya ekonomi tarihi açısından bakıldığında, kapitalizm ile ilgili araştırma yapan bir tarihçinin ulaşacağı sonuçlardan biri de ilk tüccarlar arasında Yahudi kökenli tüccarların da var olduklarıdır. Kapitalizm öncesi dönem, üretimin sadece kişisel ihtiyaçlar için olduğu dönemdir. Özellikle Katolik Hristiyan düşüncesinde olduğu gibi kendisi için üreten bir tarım toplumunda ticaret ve tüccar zaman zaman hor görülmüş ve bu yüzden ticarete dikkate değer bir hacimde Yahudiler de görülmeye başlanmıştır. Hor görülen işlerin yapılmasından dolayı ortaya çıkan bu düşmanlık ise YKK'nın olumlu etkisi ile Yahudilerin ticari yetenek ve motivasyonlarının daha da artmasına sebebiyet vermiştir (Siegel, 2018: 116). Bu ticari yetenek ve motivasyonlar ise özellikle YKK etrafında şekillenmiştir. Öyle gözüküyor ki YKK ticari yetenek ve zekâyı belirleyen temel faktörler arasında başat bir rol oynamıştır.

YKK tarafından örülen kimlikle motive olan Yahudiler, tarihin bilinen zamanları ve doğudan batıya uzanan önemli bir coğrafi alanda ticari ve mali işlemler söz konusu olunca akla ilk gelen uluslardan olmuşlardır. Avrupa'nın önemli finans merkezlerinin tamamında Yahudiler bu etkin rollerini çok verimli bir şekilde kurmuşlar ve devam ettirmişlerdir. Bu etkinliğin yoğunluklu vücut bulduğu alan ise menkul kıymetler alanıdır. Zira bu tercihin tarihsel bir arka bahçe olduğu da unutulmamalıdır. Sürekli göçlere zorlanmış bir ulus için menkul bir varlık daima kurtarıcı statüsündedir (Coleman, 2006: 1). Yahudilik, karakteri gereği mal ve servete önem vermek zorundadır. Bu amaçla özellikle mobilizasyonu yüksek mallar düşünce kodlarında büyük bir öneme sahiptir. Bu tür mallar Yahudi'yi maddi ve manevi olarak güçlendirir. Zira Yahudiler hayatları boyunca zulüm, göç ve baskı görmüş ve çeşitli coğrafyalardan zorla sürülmüşlerdir. Bu yüzden beraberinde götürecekleri malların taşınabilir olması çok önemlidir. Bu mallar adeta Yahudilerin varlıklarının sigortası hâline gelmiş ve bu varlıkları kendi özlerinden bile daha fazla önemsemişlerdir. Bu durum rasyonel Yahudi mantığının gelişmesinde büyük rol oynamıştır (Erol, 2012: 56).

Ticaret ve ticarete olan eğilimler, Yahudilerin yerleşik toprak mülkiyeti ekonomisinden ve yalnızca Hristiyanlar için olan diğer birçok alandan genel olarak dışlanmış olmasının doğal bir sonucu olduğu iddia edilebilir. Bu nedenle menkul kıymet işlemlerinde, yükselen piyasa rekabet akımlarına çok yönlü olarak her zaman yeni fırsatlar ve ürünler arayarak tüm dünyaya yayıldılar ve uluslararası ticarete de aktif hâle gelmeyi başardılar.

Bu nedenlerden dolayı ticaret Yahudiler için hayatlarını sürdürmenin en önemli yolu haline gelmiştir. Diğer milletlerden ayrılan birlik ve beraberliklerini devamlı olarak koruyan Yahudiler, az bir zamanda ticari hayatta Hristiyanları geride bırakarak katedraller yanında ticaret üsleri inşa edecek kadar hırslı ve başarılı oldular. Yahudiler bu stratejiye bir anlamda mecburdurlar; zira yaşadıkları toplumda var olmaları katma değeri yüksek mal ve hizmet üretimi ve ticareti ile ilgilenmelerine bağlı olmuştur (Calance, 2012: 3 ve Coleman, 2006: 21).

Söz konusu strateji doğrudan Yahudi akılcılığıdır. Nitekim bir Yahudi'nin hayatının çerçevesini çizen Yahudi akılcılığıdır. Bu kod, ekonomik yaşam için de gerekli bir parametredir. Din temelli bu akılcılık hemen her ekonomik düzen içinde kendini göstermiş; tutumluluk, özgüven ve disiplin, dakiklik gibi ticari hayatı etkileyen bileşenlerde vücut bulmuştur. İlahi emirler ile beraber yaşanması hâlinde tüm yaşam servet edinmek için harcanmalıdır (Akalin, 2009a: 22).

Yahudi zihniyetinin mesleki anlamda yansımalarını, Yahudi akılcılığı ile beraber değerlendirdiğimizde para ticaretinin önemli bir yer kapladığı iddia edilebilir. Bir meslek olarak tefecilik ve para ticaretinin en büyük avantajlarından biri, Orta Çağ dünyasında tarımda veya zanaat faaliyetlerinde ağır emekten daha az zaman almasıydı. Bu, dinî riayet ve *Tevrat*'ın incelenmesi için daha fazla zamana izin verdi. Para aslında çorak bir meta olarak görülüyordu. İspanya'da Ferdinand ve Isabella'nın finansörü olan ve Rabbinik âlimi Yişchak Abarbanel, paradan kâr elde etmekle şarap veya mısır gibi mallarla ticaret yapmaktan getiri elde etmek arasında hiçbir ayrım görmedi (Wilson, 1997: 36).

Tevrat'ın pratiklerini belirleyen hahamların para ticareti konusunda söyleyecek sözleri *Tevrat* kadar önemlidir. Hahamlar, faizle borç verme yasağını paranın kısırlığı genel teorisine dayandırmadılar. Sermayenin üretkenliğini ve ticari kredi uygulamalarının genel kullanılışılığını kabul ettiler. Bazı hahamlar faizli borç verme üzerindeki tersine bir yasağın tüm kredi kaynaklarını kurutacağı gerekçesiyle Yahudi olmayanlara faizle borç verme iznini savundu. Bununla birlikte hahamlar, üstün piyasa gücünün aşırı sömürülmesinden kaçınmanın erdemini ve Yahudi'nin muhtaç düşmüş dindaşlarına faizsiz kredi verme sorumluluğunu vurgulayarak bir anlamda kendi dininden olanlara karşı bazı ekonomik gerçeklikleri yumuşatmanın önemi üzerinde ısrar ettiler (Green, 1997: 25).

Öyle gözüküyor ki Yahudiler dindaşları için faiz söz konusu olduğunda farklı bir pratik belirlemişlerdir. Hatta hahamlara göre, hayatını idame ettirmek için uğraşan kardeşine mali borç verirken tefecilik yapmayacaksın, din kardeşine verdiğin borç parayı verdiğin zaman hakkın olan alacağı faiz yolu artırmayacaksın. Bu nedenle hahamlara göre tefecilik yasağı hayatın idame ettirilebilmesi için alınan bütün mali borçlara uyarlanmıştır. *Tevrat*'ta⁵⁵ ifade edilen kötü ve iyi davranışlar kıyaslamasında kriterlerden birisi de tefeciliktir. Özellikle dürüst insanlar hayatın içinde büyük sıkıntılar ile karşı karşıyadır, belalar ve yedikleri her haramla Tanrının öfkesini üzerlerine çektiklerinin farkında bile değildirler. Burada haram lokmadan kast edilen tefecilikten elde edilen haksız kazançla birlikte alışverişten elde edilen kârdır. Hahamlara göre şayet din kardeşin bedelini gelecekte ödemek sözünü vererek erzak satın alırsa fiyatı da borcu da erzağı verdiğin günkü fiyat üzerinden hesaplamak gerekir. Yahudi mentalitesine göre din kardeşine asla bir tefeci gibi davranmayacak ve tefecilik yasağını ihlal edip fiyatı arttırmayacaksın. Sattığın her türlü malın parasını ne kadar sonra alacak olsan dahi sattığın günkü fiyat üzerinden hesaplayacak, asla artırmayacaksın; kardeşine borç para verdiğinde asla faiz almayacaksın; kardeşinden ne kâr ne de fazla alacaksın (Akalin, 2011a: 4).

Öte yandan tarih boyunca yaşadıkları sürgün ve katliamlar sonucu gayrimenkul ediniminin ticari mantığa uygun olmadığını da tecrübe etmişlerdir. Yahudi halkı, kendisini bir şekilde dünyayı değiştirme görevi olan öncü bir halk olarak kavramsallaştırmıştır. Yine

⁵⁵Mısırdan Çıkış 22:25., Levililer 25: 36. Yasa'nın Tekrarı 23:19-20., Hezekiel 22:12.

de zamanla Yahudiler, bu süreçte uzun yıllar hayatta kalmayı mümkün kılan birçok yaklaşımlar geliştirmişlerdir (Zweig, 1991: 130). Özellikle beraber yaşam sürdürme ihtiyacı, hayatta kalma refleksi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Nitekim Batı ülkelerinde Yahudiler ile beraber anılan *getto*⁵⁶ kavramı Yahudilerin yaşamlarında adeta bir bariyer görevini üstlenmiştir. Zira *getto* kavramı ile Yahudiler birlik anlayışlarını geliştirdiler, inançlarını ve motivasyonlarını güçlendirdiler. Nitekim seçilmiş halk duygusu ile hareket eden Yahudiler gettolarda kolektif bir kimlik oluşturmayı başarmışlardır. Oluşturulan bu kimliğin yansımalarından biri de öyle gözüküyor ki ekonomik ve mali başarılarıdır (Sayar, 2000: 8). Ekonomik alanda ortaya çıkan Yahudi mucizesi aslında mucize olmaktan çok Yahudilerin kendi dini ve milli özlerini koruma mücadelesinin bir örneği olarak gösterilebilir. Yahudilik tarihe olan uyumları sayesinde varlığını devam ettirmiştir (Siegel, 2018: 117).

Kefaret, gayrimenkul, işçinin emeği gibi konularda gümüşün kâhinler tarafından ölçek olarak belirlenmesi para ekonomisine geçişte önemli bir unsurdur. Para ekonomisi ile beraber ekonomik aktivitelerin hızlanması yanında borçlanma ve faiz kurumunun ortaya çıkması rantiyer sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Akalin, 2018: 218-219).

Yahudi düşünce sistemi mülk edinme konusunda da keskin çizgilere sahiptir. Nitekim seçilmişlik algısının oluşturduğu teorik ve pratik atmosfer mülk edinme konusunda Yahudileri hem motive eder hem de bunun bir hak olduğunu vurgular. Yahudi dinî anlayışında çilecilik olmadığı gibi ekonomik faaliyetler bağımsız bir alan değildir. Öyle ki ekonomik alan ilahi alan ile ilişki hâlinindedir. Servet, Yahudilerin hakkıdır. Çünkü Tanrı tüm dünyayı Yahudilere mülk olarak vermiştir (Akçay, 2020: 201-202). Aşağıdaki ayet bu iddiayı destekler niteliktedir:

“Haydi kalkın! Arnon Vadisi’nden geçin, işte. Heşbon Kralı Amorlu Sihon’u ve ülkesini elinize teslim ettim. Ona saldırın ve ülkesini mülk edinmeye başlayın. Bugünden başlayarak egemenliğinizin altındaki uluslara

⁵⁶Yahudilerin gönüllü olarak veya zorlanarak yerleştikleri ve her türlü ihtiyaçlarını başka yere gitmeden karşılayabildikleri mahalle (Parlatır vd.,1998: 846).

korkunuzu, dehşetinizi salacağım. Haberinizi duyunca korkuyla titreyecekler”⁵⁷

Ayrıca mülk süregelen bir haktır. Aşağıdaki ayette bu hakkın devamlılığını sağlayıcı teolojik altyapı sağlanmış gözükmektedir.

“Yabancılar sürülerinizi güdecek, ırgatınız, bağcınız olacaklar. Sizlerse Rabb’in kahinleri, Tanrı’mızın görevlileri diye çağrılacaksınız. Ulusların servetiyle beslenecek, zenginlikleriyle övüneceksiniz. Utanç yerine iki kat onur bulacaksınız, Aşağılanma yerine payınızla sevineceksiniz. Böylece ülkenizde iki kat mülk edineceksiniz; sevinciniz sonsuz olacak. Çünkü ben Rab, adaleti severim. Nefret ederim soygun ve haksızlıktan. Sözümde durup hak ettiklerini verecek, onlarla ebedi bir antlaşma yapacağım. Soylarından gelenler uluslar arasında, torunları halklar arasında tanınacak. Onları gören herkes Rabb’in kutsadığı soy olduklarını anlayacak”⁵⁸

Yahudiler için serveti elde etmek kutsal bir görevdir. Örneğin bu durum İbrani diline dahi geçmiştir. İbranicede sahip olmak fiili yoktur. Sahip olmak İngilizcede yer alan *to be*’ye (olmak) karşılık gelen *jesh*(לְהִישָׁב) eylemi ile ifade edilmektedir. Yani sahip olan ile sahip olunan aynı kişi olmaktadır. Kısaca Yahudi ile servet, mülk aynı şey hâline dönüşmektedir. Servet Tanrı katında iyi bir Yahudi olmak için vazgeçilmez bir unsurdur (Akçay, 2020: 201-202). Elbette Yahudi ekonomisi’nin karakteristiğini anlamak için YKK’nın analizi büyük önem taşımaktadır.

Antik dönemlerde YKK’nın şeriatî devletin yasasıydı. Bu kurallar gerek özel hayatta gerekse sosyal hayatta bir dizi ahlaki ilkeler ve uyulması gereken zor kurallardı. Egemenliğin tamamı ve otorite Tanrı’nındı. Dolayısıyla geleneksel Yahudilik daha çok teokratiktir. Ancak sonrasında Yahudi düşüncesi din=devlet düşüncesinden reformlar ile bireyin ve

⁵⁷Yasa’nın Tekrarı 2: 24-25.

⁵⁸Yeşaya 61:5-9.

toplumun liberilizasyonuna kadar uzanan uzun bir yolculuğu kapsamaktadır. Ancak bu durum sürgüne kadar devam eder. Sürgün döneminde teokratik ilkeler bir taban bulamaz ve hahamlık gücü sınırlanır. Yahudiler sürgündeki ev sahibi ülkelerin kısıtlamaları ile başa çıkma ihtiyacı duyarlar ve sık sık sınır dışı edilme durumu ile karşı karşıya kalırlar veya özel ve sıkı bir vergi rejimine katlanmak zorunda kalırlar. Bu amaçla ekonomik müdahalecilik yoluyla ayrımcılıkların hedefi olmuşlardır. İşte bu yüzden serbest piyasadan yana olurken devlet müdahaleciliğine karşı tavır almışlardır (Calance, 2012: 2).

Tevrat'ta ki cezalara ve ödüllere ilişkin birçok ifade büyük ölçüde bu dünyayı kapsar; ve ölümden sonraki hayat ikincil konuma itilmiştir. Ancak Yunan ve Zerdüştilik felsefelerinin etkileri ile en son aşamadaki ödüllendirmenin ve cezalandırmanın diğer dünyada gerçekleşeceği fikri daha ağır basmaya başlamıştır (Bokser, 1951). Yahudiler için bu dünyanın cennet ve cehennem hayatını yaşama anlamında üzerinde daha fazla durulması gereken bir alan olduğu iddia edilebilir. Ödül zenginlik, cezası fakirliktir. Zengin için dünya zaten cennet olurken, fakir için cehennemdir. Hz. Musa ve şeriatı daima fakirliği yok edip dünyayı cennet hâline getirmeyi amaçlar. İşte bu yüzden Yahudi için zenginlik erdemdir. Zengin Yahudi, Hz. Musa ve şeriatının varisi, rızayı kazanmış bir kuldür (Akalin, 2018: 214).

Tevrat uzmanları *Tevrat*'ın servet ve servet elde etmeye olan tutumunu çok olumlu olduğu noktasında iyimserdirler. Tevrat uzmanları özel bir mülke ve/veya servete sahip olmanın münzevilik veya takva ile kıyaslanmamasını, bunların farklı konular olduğu iddiasındadırlar. Öte yandan zengin ve zenginliğin yanı sıra fakir ve fakirliğinde olmasının doğal olduğunu ileri sürerler. Önemli olan servetin nasıl kullanıldığı ve şükran duyulup duyulmadığıdır. Zenginliğin ve uzun ömrün Tanrı'nın kanunlarına uymanın bir ödülü olduğu, böylece hayatın daha da bereketleneceğine dair olan inanç Yahudileri daha çok çalışmaya ve üretmeye teşvik etmiştir (Friedman ve Adler, 2011: 1018).

Tanrının kendisine zenginlik ve servet lütfettiği herkes, böylece bir alım gücüne kavuşur. Bu, Tanrı'nın ona bir lütfudur. Mutlu olmak, kazanmak için verilen bir kudret hayatı yaşanılabilir kılar. Maddi servet ise anılan her şeyi ve daha fazlasını elde etmek için

çok temel bir araçtır. Bu gibi ifadelerle⁵⁹ zenginlik övülmüş ve hatta kutsanmıştır (Akalin, 2009a: 18). *Tevrat*'ta piyasalar ekonomik hayatın doğal bir parçası olarak görülmektedir. Bir piyasa sisteminin faydaları övülmez; ancak piyasa işlemlerinde doğasında herhangi bir yanlışlık da yoktur. Alım ve satım, dayanıklı ve dayanıksız mallarda, konutlarda ve arazide izin verilen ekonomik işlemler normal günlük aktiviteler olarak görülür. Özel mülkiyetin alınıp satılabileceğine dair herhangi bir sınırlama yoktur. Piyasaların suistimal edilebileceği özellikle bir tarafın diğerini, daha fazla alım veya satım gücüne sahip olarak veya sadece bilgiye daha iyi erişerek sömürebileceğine dair bir kabul vardır. Örneğin “*Vatandaşlarınızdan birine arazi satarsanız veya ondan satın alırsanız, birbirinizden avantaj sağlamayın.*”⁶⁰ felsefesi hâkimdir. Adil ticarete⁶¹ ve tüm işlemlerde dürüstlüğe⁶² vurgu yapılır: “Uzunluk, ağırlık veya miktarı ölçerken dürüst olmayan standartlar kullanmayın. Dürüst ölçekler ve dürüst ağırlıklar, dürüst bir ephah (kuru maddeler için bir ölçü) ve dürüst bir hin (sıvı ölçü) kullanın.” Ticari işlemlerde yüksek etik standartların sürdürülmesi gerektiğinden aldatma her ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken olası bir cazibe olarak kabul edilir (Wilson, 1997: 37). Bu yaklaşım Yahudilerin ticari hayatlarında nitelikli ve rekabet edebilir mal ve hizmet üretmelerine neden olmuş ve öyle gözükiyor ki bu durum piyasalarda adeta Yahudilerin lehine tekelleşmeye yol açmıştır.

Tevrat, ekonomiden, finansa, bereketten verimliliğe kadar geniş bir yelpazedeki davranışların, *Tevrat*'a uygun olması gerektiğini ifade eder. Bu durum hayatın her alanında rasyonaliteyi gerektirir. Tanrısal yasa bu dünyaya ilişkindir ve ekonomik kazancı sevap olarak nitelendirir. Ekonomi ve insan sürekli etkileşim içinde olduklarından dolayı yasayı uygulamak ve rasyonel olmak ile mükellef olan Yahudi'nin ekonomik davranışları da akılcı ve verimli olmak zorundadır (Akalin, 2018).

⁵⁹Süleyman'ın Özdeğişleri 8:21.

⁶⁰Levililer 25:14.

⁶¹Levililer 19:36.

⁶²Yaratılış 42:11

Yaratılış 42:31.

Mezmurlar 26:1.

Mezmurlar 106:3.

Süleyman'ın Özdeğişleri 15:21.

Yeşaya 26:7.

2.Krallar 12:15.

Ekonomik konularda *Tevrat*'a göre yol gösterici ilke, tüm servetin Tanrı'ya ait olduğudur. O yüzden de Tanrı kendi mülkünü bakıcı ve hizmetkâr olarak insanlarla paylaştırmıştır. Öyle ki bir ayette geçen “*Yeryüzü ve içindeki her şey Rabbinindir.*”⁶³ ifadesi iddiayı destekler niteliktedir. Servete sahip olma ve onun koordinasyonu ilahi olarak desteklenmektedir. Nitekim Tanrı'nın seçilmiş halkı Yahudilerdir ve Yahudiler Tanrı ile sözleşme yapan ilk halktır. Öyle gözüküyor ki yeryüzü ve içindeki tüm servet Yahudiler için elde edilmesi teolojik olarak sakıncası olmayan, hatta gerekli olan bir mefkûredir. Tanrı'nın katında her Yahudi'nin servetin kiracısı olduğu iddia edilebilir (Green, 1997: 24).

Tanrı her defasında *Tevrat*'ta insanları uyarmakta ve bu uyarılara riayet edenlere ödüller bahsedileceği konusunu müjdelemektedir. O yüzden de insani ilişkilerde önemli rol oynayan ekonomik eylemlerin ilahi kurallara uygun yapılmasına yönelik ayetler⁶⁴ bulunmaktadır. Söz konusu ayetler yerlilerin ve yabancıların birbirleri ile yaptıkları ticaretleri sonucunda dostluk, akrabalık ve bereket elde edileceğini ifade eder. Ayrıca boş olan topraklar değerlendirilerek ürün artışı sağlanmış olur. Ticaret bir Yahudi'nin günlük hayatının parçasıdır. Nitekim *Tevrat*'ta geçen bu ifadede ticaret ile Yahudiler arasında bir bağ kurulduğu gibi, uluslararası ticaret içinde bir alt yapı sağlanmıştır (Alkan, 2019: 971).

Kapitalist sisteme baktığımız zaman küresel anlamda ticari sınırların ortadan kalktığını, tüm dünyanın uluslararası ticaret örgütleri ve çeşitli finans kuruluşları ile adeta örüldüğünü görmekteyiz. Bu bağlamda uluslararası ticaretin hacmi genişlemekte ve bu durum sistemi yönetenler için ayetin ifade ettiği gibi bir berekete sebep olmaktadır. Ayrıca ayette ifade edildiği gibi boş olan toprakların sürülmesini bugünkü zihniyet ile yorumladığımızda üretime kanalize edilmesi gereken tek bir üretim faktörünün atıl kalmaması gerektiği sonucuna ulaşmamız mümkündür. Bu eylemi sebep-sonuç ekseninde düşündüğümüzde sınırsız ve kâr amaçlı üretim için bir yol haritasıdır.

⁶³Mezmur 24:1.

⁶⁴Yaratılış 34: 10-21; Yaratılış 42: 34.

Tevrat para kazanmayı, servet biriktirmeyi potansiyel olarak doğru bir davranış olarak görmektedir. Ticaret adeta kutsallaştırılarak kâr elde etmek bir dindarlık olarak kabul edilerek Yahudilere teolojik bir bilinçaltı düzeyde mesaj verilmiştir. Zenginlik, servet ve ekonomik gücün *Tevrat*'ın başarı skalasında tevhitte sonraki en önemli kavram olduğunu iddia etmek mümkündür. Pratik hayattan bir örnek vermek gerekirse Kudüs'teki antik tapınakta başrahiplik pozisyonu için başvuran adayın maddi yönden zengin olması beklenmekteydi. Bunun nedeni olarak ekonomik açıdan başarılı kişilerin genellikle başka alanlarda da başarılı olabilecek potansiyele sahip iyi yöneticiler ve akıllı karar vericiler olarak görülmeleri düşüncesidir (Brackman ve Jaffe, 2008: 144).

Tevrat sadaka vermek ile para küsuratlarının bağışlanmasının Tanrı'nın lütuflarına neden olduğunu ifade etmektedir. YKK⁶⁵ "İsrail oğullarının hibe ettikleri her kutsal yine kendilerine dönecektir." demektedir. Yahudi geleneğine bakıldığında 'kutsal' ifadesinden kasıt hasadın ilk meyvesidir (Brackman ve Jaffe, 2008: 153). Açıktır ki *Tevrat*, ondalık kavramını servetin kutsamasını getiren garantili bir liyakat inşa etme yöntemi olarak görür. Ancak *Tevrat*⁶⁶'a göre bu durum küsuratları ibadet yerinize vermeniz gerektiği anlamına gelmez. Küsuratları doğrudan fakirlere veya başka bir hayır kurumuna vermek de ibadet olarak değerlendirilebilir (Brackman ve Jaffe, 2008: 156). Öyle gözüküyor ki sadaka ve bağış kurumunun hizmet edebileceği bir diğer konu iç talebin canlandırılmasıdır. Böylece gelir dağılımı kabul edilebilir bir seviyeye getirilerek hem *Tevrat*'ın hükmü yerine getirilmekte hem de ekonomik canlanma sağlanmaktadır.

Modern ekonominin literatüründe para ve servet maddi bir nesnedir. Ancak kullanım amacı onun bu karakteristiğini değiştirir. Nitekim *Tevrat* elde edilen maddiyatı Tanrı'nın rızasını elde etmek için kullanma niyeti ile davrandığımızda bu maddiyatın manevi bir yükselme yaşayacağını ifade eder. Örneğin bir gıda maddesini yerken sadece tadına ve verdiği keyfe odaklanırsak bedenimize daha fazla şeker ve enerji yüklemekten başka bir şey yapmadığımızı iddia eder. Ancak o gıdayı bir iyilik yapmak için ihtiyacımız olan enerjiyi almak adına tüketirsek, gıdayı kutsallaştırmış oluruz. Benzer şekilde sağlıklı kalmayı iyilik

⁶⁵Süleyman'ın Özdeyişleri 19:17., Levililer 10:14.

⁶⁶Yasa'nın Tekrarı 14:22-29., İbraniler 7:6.

yapmak ve dua etmek için güçlü olma bilinci ile yaptığımızda bu deneyimi kutsallaştırmış oluruz. Aynı mantık ile düşünüldüğünde ticaret yaparken paranın en az yüzde 10 ile sadaka vererek dünyayı daha iyi bir yer yapılabileceği bilincine göre davranıldığında işyeri ibadethaneye dönüşmüş olacaktır. İşte *Tevrat*, bu hareket tarzının serveti artıracakını vaat etmektedir (Brackman ve Jaffe, 2008: 164).

Yahudiler ve ekonomi arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Senet ve mücevherat, ustalıklarının sergiledikleri alanlar arasında sadece ikisidir. Zira her iki alan yükte hafif pahada ağır özelliktedir. Nitekim sürekli göç ve kırım hareketlerine maruz kalan bir kavim için rasyonel bir davranış bunu gerektirir. 17. yy Avrupa’ında büyük tüccar ve deniz ticareti yapanların Yahudilerin olması bilinen bir gerçektir. Yahudiler bu motivasyonlarının önemli bir kısmını kutsal kitaplarından almaktadırlar. Bu motivasyona⁶⁷ sebep olan ayetleri aşağıdaki gibi sayabiliriz (Bekçi, vd., 2014).

Ticareti öven ayetlerin amaçlarından birinin ekonomik canlılığı arttırmak olduğunu iddia etmek mümkündür. Nitekim iktisadi büyüme ancak ticaret sayesinde söz konusu olmaktadır. Bu durum *Tevrat*’ta açık bir şekilde ifade edilmektedir. Massa kralının annesi, krala şu şekilde öğüt⁶⁸ vermektedir: Bir kral halkını korumalı, bereketlendirmeli ve onun iyiliğini gözetmelidir. Günlerini eğlence içinde geçirmemelidir. Gerekli ekonomi politikalarını acil bir şekilde oluşturmalı ve uygulamalıdır. Bu politikaların hedefinde ticareti canlandıracak uygulamalar olmalıdır. Artan ticaret hacmi toplumu daha dinamik hâle getirecek ve refahı sağlayacaktır (Alkan, 2019: 971).

⁶⁷Süleyman’ın Meselleri 31:14
Süleyman’ın Meselleri 31:16
Süleyman’ın Meselleri 31:18
Süleyman’ın Meselleri 31:24
Hezekiel 17:4
Hezekiel 27:12-13-15-16-17-18-22-23-25.
Hezekiel 28:5
Yaratılış 34:10
Yaratılış 42:34
I.Krallar 10:22
I.Krallar 22:48
Yeşeya 45:14
Yeşeya 60:9
⁶⁸Özdeyişler 31:1-31.

Tevrat'ta sadece makro ekonomi, para teorisi gibi konularda yol gösterici hükümler bulunmaz. Emegın üretimden alması gereken minimum pay üzerinde bile emredici hükümlere rastlamak mümkündür. Nitekim İbn Ezra ve Musa bin Nahman gibi KK âlimleri işçinin alması gereken ücret ile ilgili olarak çeşitli tespitler yapmışlardır. Söz konusu âlimler, işçinin hayatını idame ettirmek için ihtiyaç duyacağı en az gelire sahip olması gerektiğini savunurlar. Öyle gözüküyor ki günümüz asgari ücretin antik modelini oluşturan bu pratik, işçinin ve ailesinin o dönemde de ihtiyaç duyacağı minimum geliri temsil etmektedir. Ezra ve Nahman'a göre, asgari ücret işçinin beden gücünü kullanması sonucu elde etmesi gereken ücret olarak tanımlanırken bazı âlimler ise asgari ücreti sadece bedeni güç ile sınırlandırmamış, katlandığı her türlü fedakârlığın bedeli olarak görmüşlerdir. Modern ekonomi teorisyenleri açısından da antik dönem Yahudi asgari ücret anlayışı kabul görmekte olduğu iddia edilebilir (Ohrenstein ve Gordon, 2009: 173).

Bununla beraber işçilerin motivasyonları konusunda *Tevrat*'ta bazı hükümler bulmak mümkündür. Nitekim *Tevrat*, efendiden kölesine bir ek ücret vermesini ister. *Tevrat*⁶⁹ şöyle der: “*Onu eli boş göndermeyin. Sürülerinizden, tahılınızdan ve şarap mahzeninizden ona verin. Tanrı'nız sizi kutsadığına göre siz de vererek kölelerinizi kutsayın.*” Ahlaklı bir efendi, *Tevrat*'ın bir köleye altı yıllık çalışmasından sonra bir ek ücret verilmesini uygun görmesinden dolayı işverenlerin uzun yıllardır bir şirkette çalışan sadık işçileri ödüllendirmesinin uygun olduğu kanısına varmak doğaldır. Hatta *Tevrat*⁷⁰, tarla çalışanına kendi yetiştirdiği üründen yeme hakkını bile verir. *Tevrat*⁷¹ motivasyonu arttırmak için şöyle der: “*Kardeşinizi aldatmayacak ve soymayacaksınız; işçinin maaşı sabaha kadar bir gecede sizinle kalmayacak.*” İşverenler çalışanlara zamanında ödeme yapmalıdır. İşçiler nedeniyle ödemenin kesilmesi de *Tevrat* yasasına aykırıdır (Maune, 2015: 495).

Tevrat da⁷² işverenlerin kölelere, yani en düşük çalışanlara insanca davranmasını istenmektedir: “*Onu sıkı bir emekle yönetemezsiniz.*” Dahası, efendinin köleyi küçük düşürücü görevler yapmasına izin verilmez ve zira köle ailesini geçindirmek zorundadır.

⁶⁹Yasa'nın Tekrarı 15: 13-14.

⁷⁰Yasa'nın Tekrarı 15: 13-14.

⁷¹Levililer 19:13.

⁷²Levililer 25:39-43.

Aşağılayıcı iş, amaçsız emek veya belirli bir zaman sınırı olmayan işler bir işçinin moralini bozabilir. Bu nedenle bu tür demotive edici davranışlar hizmetçiler ve çalışanlar için yasaklanmıştır (Maune, 2015: 491).

Yahudi ekonomi teorisinin ikinci aksiyomunda adı geçen ayetlerin⁷³ Kapitalist sistemin üzerine konuşulduğu özel mülkiyeti vurgulaması dikkate değerdir. Nitekim servet edinme motivasyonu ile hareket eden birey daha fazla kazanma hırsı ile kâr peşinde koşarken Smith'in ifadesi ile toplumsal faydaya da hizmet edecektir. Bu ifadeler açıkça özel mülkiyetin korunmasına yöneliktir. Eski Ahit, iktidarın en büyük yolsuzluklarından birisinin yöneticilerin mülkiyet haklarını kötüye kullanması olduğunu ortaya koymaktadır. Tanrı için özgür insanların iki temel özelliği vardır: İlki özel mülkiyet, ikincisi ise ekonomik özgürlüktür (Calance, 2012: 1). Nitekim her iki özellik de Kapitalist sistemin ruhunu oluşturan kavramlardır.

Serbest piyasa ekonomisi içinde malların satışında önemli bir işletme fonksiyonu olan pazarlama ve müzakere teknik ve taktikleri konusunda, Yahudilerin yeteneklerini din büyüğü olarak kabul ettikleri Hz.İbrahim'e kadar götürmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Yahudilerin pazarlama taktik ve stratejilerini Hz.İbrahim'in Tanrı ile diyalogundan esinlendikleri iddia edilebilir. Nitekim kutsal kitapların okumasında olduğu gibi olayları da hermenötik⁷⁴ bir metot ile okumak farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Bu bağlamda *Tevrat* ve içinde geçen bir hikaye analiz için dikkate değer verilere sahiptir. *Tevrat*, halkı son derece kötü olan iki şehrin, Sodom ve Gomorra'nın hikayesini anlatır. *Tevrat*'ta⁷⁵ yer alan ifadelere göre Sodom ve Gomorra ahlaksız ve cani insanlarla doludur. Örneğin konukseverlik Sodom ve Gomorra'da yasaklanmıştır. Ayrıca, aşırı derecede cinsel ahlaksızlık yaygındır. Her iki halk acımasız bir ölümle cezalandırılır. Tanrı, Sodom ve Gomorra sakinlerini yok etmeye karar verir ve kararını Hz.İbrahim'e bildirir.

⁷³Mısırdan Çıkış 20:15.

⁷⁴Teoloji,felsefe ve edebiyat çevrelerinde kullanılan Avrupa Protestan Teolojisi içinde ortaya çıkan çağdaş dönem teolojik konuların odağını oluşturan bir kavramdır. Bir eseri anlama çabasıdır. Eser Tanrı veya insan eseri olabilir. Anlama çabası, eserin birincil olmaktan ziyade ikincil anlamına odaklanır (Palmer,2015: 29-35).

⁷⁵Yahuda 1:7.

Hız.İbrahim, Tanrı'nın iyileri kötülerle birlikte, binlerce insanı öldürmesine karşı çıkar ve barışçıl bir anlaşma için müzakerelere başlar. Hız. İbrahim bunun için bir dizi müzakere taktiği kullanır. Sodom ve Gomorra'yı yok etmenin sebepleri konusunda şüphe uyandıracak sorular kullanır. Tanrı'ya, eğer iyileri kötülerle birlikte öldürürse adaletin sağlanıp sağlanmayacağını sorar. Ayrıca, Tanrı'ya Sodom ve Gomorra'da elli iyi insan olabileceğini öne süren farklı bir yaklaşım kullanır. Daha sonra başka bir soru ile devam eder ve şehirlerdeki potansiyel olarak elli iyi insan nedeniyle tüm sakinleri affetmek yerine toplu cezalandırmanın ve onları öldürmenin Tanrı'nın adaletine uygun olup olmadığını sorgular. Hız.İbrahim ayrıca Tanrı'ya tüm dünyanın yargııcı olarak Tanrı'nın adaletsiz bir şey yapmasının mümkün olup olmadığını sorar. Tanrı, orada gerçekten elli iyi insan yaşıyor olsaydı, Sodom ve Gomorra'yı yok etmeyeceğini söyler (Brackman ve Jaffe, 2008: 97).

Hız.İbrahim'in fiyat üzerinde (Sodom ve Gomorra'nın yok edilmesi) değil, daha çok bir koşul (adaletin dağıtılması için bir emsal oluşturulması) üzerinde pazarlık etme stratejisini uygulaması varılabilecek sonuçlardan biri olabilir. Başka bir deyişle, Tanrı'dan Sodom ve Gomorra'yı yok etme kararını tamamen iptal etmesini isteyerek bir anlamda iflasını kendi elleri ile sağlaması, bunun yerine iyileri kötülerle birlikte öldürmenin adaletini sorgulamış olabilir. Bu, Hız.İbrahim'e gerçek bir pazarlık avantajı sağlamıştır. Artık bazı iyi insanları arayabiliyordu: Eğer onları bulursa, bekleyen yıkım için pazarlık yapabiliirdi. Hız.İbrahim'in iyi insanları bulamamış olması konu dışıydı; çünkü Hız.İbrahim, müzakereleri kazandı. Tanrı istediğini aldı, bu şehirlerin yıkımıydı; Hız.İbrahim istediğini elde etti; bu, iyilerin kötüler yüzünden cezalandırılmaması için gerçek adaletin yerine getirildiğini görmektir. Bu stratejiyi iş hayatı açısından öğretici sonuçları ihtimal dahilindedir. Karşı tarafın kararını vermiş gibi görüldüğü ve güçlü bir konuma sahip olduğu bir anlaşmada, Hız.İbrahim'in liderliğini almak ve onlarla yüzleşmemek her zaman önemlidir. Başarılı bir sonuca yol açabilecek fiyat dışında bir alan aramaya çalışmak, anlaşmanın şart ve koşullarına bakmak, bir taviz verilirse anlaşmanın dinamiklerini önemli ölçüde değiştirebilir. Ancak aranan taviz, karşı tarafın konumunu bozmayan bir taviz olmalıdır. Bu şekilde, her iki tarafın da hedeflerini gerçekleştirmesine izin veren bir taviz verilebilir (Brackman ve Jaffe, 2008: 97).

Hız.İbrahim'in müzakerelerinin bir analizi, onun birincil taktik olan soruları kullanarak iki yönlü bir yaklaşım denediğini gösteriyor. İlk olarak, toplu ceza kavramını ve adaletini sorguladı. İkincisi, Sodom ve Gomorra'da çok sayıda iyi insan olduğunu öne sürdü. Bilgelerin dediğine göre Hız.İbrahim'in aslında söylediği şey, (Tanrı'nın Nuh ve ailesi hariç tüm dünya nüfusunu yok ettiği) tufandan beri, Tanrı'nın iyileri ve kötöleri ayırım gözetmeksizin birlikte öldürdüğüne dair bir algının var olduğuydu. Hız. İbrahim, soruları akıllıca kullanarak Tanrı'ya, eğer orada iyi insanlar varsa, Sodom ve Gomorra'daki herkesi (iyi insanlar dahil) öldürmenin Tanrı'nın itibarına zarar verecek büyük bir halkla ilişkiler hatası olacağını ima ediyordu. Sonunda, bu argümanlar gerçekler tarafından reddedildi: Sodom ve Gomorra'da on iyi kişi bile yoktu. On iyi kişinin bulunamaması, iki şehrin sakinlerinin ezici çoğunluğunun kötü olduğu ve bu nedenle cezadan sorumlu olduğu anlamına geliyordu. Hız.İbrahim, müzakere ederek Tanrı'ya, Sodom ve Gomorra'da iyi insanlar olsaydı, onlar yüzünden son derece kötü insanlardan oluşan tüm nüfusu kurtaracağını söyleme fırsatı vermişti. Bu durumda Hız.İbrahim, Sodom ve Gomorra'yı kurtaramasa da, adaletin yerine getirilmesini ve iyi insanların kötü komşuları yüzünden cezalandırılmamasını sağlamak olan amacına ulaştı (Brackman ve Jaffe, 2008: 98).

Çoğu anlaşma, müzakere edilebilecek ve çatışmaya girmeden alt çizgiyi etkileyebilecek yan sorunları içerir. Örneğin bir ev satın alırken evin fiyatı var ve ardından mobilya, onarım ve iyileştirme veya finansman gibi başka alanlar gelir. Bu yan öğeler üzerinde pazarlık yapmak, alt satırı değiştirebilir. Olmasa bile, anlaşmanın dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmeden tavizler verilebilir ve bu da başarılı bir müzakereye yol açar (Brackman ve Jaffe, 2008: 99).

Görünüşe göre Hız.İbrahim, müşteri hizmetleri altyapısının bu orta bölümünü uygulamamıştır. Müşteriyi/ inananı çok önemsiyordu, ancak zamanını ve kaynaklarını tamamen kendisi ve öğrettiği kişi arasındaki o birebir ilişkiye adanmıştı. Büyük bir organizasyon kurmadı. Tektanrıcılık tarzını coşkuyla benimseyen, ancak daha sonra parçası olacak bir topluluğa sahip olmayan çok sayıda bireysel takipçi yarattı. Görünüşe göre Hız.İbrahim, bireyle olan etkileşimi sayesinde kalıcı bir şey yaratabileceğini hissetti. Ancak nihayetinde, müşteri/ adanan bağlılığına ulaşamadı. Bunun yerine, Hız.İbrahim çok küçük bir kalıcı grup inşa etti, ardından sadece oğlu ve torununun (Hız.İshak ve Hız. Yakup)

çalışmasıyla uzun süreli bir başarı elde etti. Hz.İbrahim ne kadar gösterişli bir satıcı olursa olsun (ki şirketten iyi bir iş çıkaran babasına tevhid satmayı becerebilseydi herhâlde olurdu), birçok ihtiyacı karşılayan devasa bir teşkilat oluşturamadı. Bunu yapmak için Hz.İbrahim'in bazı sorumluluklarını başkalarına, takipçilerine devretmesi gerekiyordu. Böylece yeni mühtedilerinin ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla kaynak olacaktı. Bu yetki eksikliği, kendi etki alanını terk eden mühtediler için yedek bir topluluk oluşturacak kaynaklara veya insan gücüne sahip olmadığı anlamına geliyordu (Brackman ve Jaffe, 2008: 79).

Modern bir pazarlama danışmanı'nın bakış açısı ve Yahudi mentalitesi ile konu üzerinde beyin fırtınası yapacak olursak; Hz.İbrahim'in çölde çadırın ötesinde yeterli müşteri hizmetleri altyapısı sağlamadığı için ideolojisine sadık kalacak müntesipler sağlayamadığı sonucuna varılabilir. Hz.İbrahim, reklam yapma ve güvenilirlik yaratma konusunda olağanüstü bir performans sergileyememiş ve bir dinin gelişmesi için ihtiyaç duyduğu sosyal sistemi ve destek ağını oluşturamamıştı. Kabalistler olarak bilinen Yahudi mistik öğretmenleri, Hz.İbrahim'in stratejisinin “milmatah lemalah” veya “aşağıdan yukarıya” dedikleri şey olduğunu açıklar. Başka bir deyişle, bu bir taban stratejisiydi. Ancak başarılı bir din oluşturmak -yeni bir iş kurmak gibi- müşteri memnuniyetini artıracak unsurları içermelidir. Müşteri/inanan bağlılığı oluşturulmalıdır. Müşterilerin sadık müşteriler olarak kalabilecek kadar rahat ve güvenilir hâle gelmeleri, bir dizi destek sistemi oluşturmakla ilgilidir (Brackman ve Jaffe, 2008: 78).

4.4.2.Talmud'da Ekonomik Saikler

Talmud sözlü ilkeler olarak Yahudilerin hayatında önemli rol oynayan kutsal metinlerden biridir. Gündelik hayatla ilgili olarak tecrübe edilen ve tartışılıp sonucu bağlanan birçok olay kayıt altına alınarak *Talmud* külliyatına eklenmiştir. O yüzden Yahudiler için güncel olayların geçmişten gelen bir yansıması gibidir (Arnold, 2018: 19). Çalışmamızda adı geçen *Talmud*, Babil Talmududur.

Sözlü *Tevrat*'ın kitaplaştırılması bir mecburiyet hâlini almıştır. Nitekim yıllar içinde bilginlerin ölmesi, yoruma dayalı bilgilerin unutulması, artan konular bu zorunluluğun

başlıca sebepleri arasındadır. Oluşturulan bu kitaba genel anlamda öğrenim demek olan *Talmud* adı verilmiştir. *Talmud* sadece *Tevrat* ile alakalı bir yorum kitabı değildir. Hayatın hemen hemen tüm alanları -ekonomi de dahil⁷⁶- ile alakalı sistematik bilgiler içermektedir. Bu yüzden Yahudi toplumu için bir çeşit hukuk kitabı niteliğindedir. *Talmud* en az *Tevrat* kadar önemlidir. Zira sadece toplumsal hayatı düzenleyen bir hukuk kitabı değil, aynı zamanda ilahi bir nitelik taşıyan bir kitaptır (Küçük vd., 2017: 277).

Talmud, Yahudileri işlerini etkili bir şekilde yapmaya teşvik etmiştir. Özellikle Yahudi'nin yaptığı iki iş konusunda hassas olmasında ısrarcı olmuştur. Bunlar *Tevrat* çalışması ve kişinin yaptığı işteki üstün performansıdır. *Tevrat*'taki ticari hükümler ile beraber düşünüldüğünde *Talmud* ve *Tevrat*'ın motivasyonu ile hareket eden Yahudilerin ticari hayatlarında ne kadar başarılı olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Friedman, 2019: 7). Ticari hayatın dominant parametresi tacirdir. Buradan hareketle *Talmud* öncelikle Yahudi tüccarın iş dünyasını rasyonalite ile şekillendirmeye çalışmıştır.

Yahudi rasyonalitesinin tesadüf değildir. Öyle ki söz konusu rasyonaliteye ilişkin ilk nüvelerini *Talmud*⁷⁷'un mantığında görmek mümkündür. Nitekim *Talmud*⁷⁸'un yargılamaya ilişkin örnekleri bu anlamda dikkate değerdir. İsmail öldüğünde cennet veya cehennem kararını vermeye çalışan melekler arasında ortaya çıkan ihtilaf sonucu Yahve'nin sesi gökyüzünden duyulur. Bu ses, sevap ve günahların ayrı ayrı hesaplanıp değerlendirilmesini istemektedir. Yapılan ayrı ayrı hesaplama sonucunda İsmail'in sevaplarının günahlarından çok az farkla fazla olduğu ve cennetlik olduğu görüldüğünde büyük sevinç yaşanır. İşte bu noktadan sonra artık Yahudi için hayatlarının her aşamasında kullanabilecekleri bir mantık ortaya çıkmaktadır. *Talmud*⁷⁹'daki bu alacak verecek bakiyesi Yahudi'nin rasyonalizasyon sürecinin teolojik bir altyapısını oluşturmaktadır. Artık Yahudi ticaret hayatında giderlerini bir yerde, gelirlerini bir yerde toplayarak kâr (cennet) ya da zarar (cehennem) olma durumunu tespit ederek dünya hayatında ticari durumunu tespit etme yolunu buluyor. Bu durum çift kayıt yöntemi adını alarak muhasebede yerini almış olmaktadır. Böylece

⁷⁶Baba Bathra 175b

⁷⁷Esther Rabba 86a

⁷⁸Kethuboth 27

⁷⁹Esther Rabba,86a., Sifra,44b., Kohelet Rabba,77 c., Kethuboth,25., Kethuboth 27

ekonomik rasyonalite Yahudilerin ticari hayatlarında görülmeye başlamıştır (Akalin, 2009a: 15).

Elbette ticari başarının bir kanadı rasyonalite ise diğer kanadı da çalışmaktır. Rasyonaliteyi çalışma ile birleştirmeyi başarmış görünen Yahudiler için *Talmud*'un, çalışma konusunda da bir rehber görevi gördüğü iddia edilebilir. Nitekim *Talmud*'da çalışma övüldüğü gibi teşvik de edilir. *Talmud*'a göre kişi, *Tevrat* çalışmasını bir meslek ile perçinlemek zorundadır. “*Kim oğluna bir zanaat öğretmiyorsa ona soygun yapmayı öğretmiş gibidir.*⁸⁰” ilkesi örnek olarak verilebilir. Çalışma ile desteklenmeyen *Tevrat* bilgisi, verimli olmayacak ve en son günaha yol açacaktır. Bir kişi çalışmayı sevmeli ve ondan nefret etmemelidir. Tanrı bile kendi rahmetinin, İsrail oğullarının çalışmaya başlayınca kadar üzerlerine inmesine izin vermemiştir. O yüzden her Yahudi çalışmalı, meslek sahibi olmalı, üretime katkıda bulunmalı ve zenginleşmelidir (Friedman, 2001: 79).

Talmud sermaye yanlı bir profil çizerken emeği de ihmal etmemiştir. Nitekim emeğin toplumsal verimlilik ve huzur açısından önemini vurgulamış gözükmektedir. *Talmudik* düşünce, emeğin erdemini sürekli olarak överken, aynı zamanda varoluş sebebini de açıklar. İki temel neden üzerinde durulduğunu söylemek yeterli olacaktır: Ekonomik ve sosyal nedenler. İlki ekonomik bağımsızlığa duyulan ihtiyacı vurgularken, ikincisi tembelliğin sosyal kötülüğüne dikkat çekmektedir. Aylaklığın sosyal kötülüğüne de benzer bir vurgu yapılmaktadır. Tipik bir Mişnaik ifadesi aynen şöyledir: “Tembellik, ahlaksızlığa ve bozulmalara yol açar.”⁸¹ Bunlar, sosyal olarak yozlaşan bir topluluğun tezahürleri olarak görülmekteydi. Sonuç olarak, düzenli bir toplum hayatı sürdürmek için meslek sahibi olmak önemli bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. *Talmud*'da “Oğluna bir zanaat öğretmeyen, ona hırsız olmayı öğretti.”⁸² şeklinde ifadeler görmek mümkündür. *Talmud* için tembellik hayatı tehdit edici de olabilir: *Talmud* “*Aylaklık dışında kimse ölmez.*”⁸³ diyerek aynı zamanda bir iş ile uğraşmanın, fiziksel ve zihinsel olarak da tedavi edici yönünü de vurgulamaktadır (Ohrenstein ve Gordon 2009: 170).

⁸⁰Kiddushin 29a

⁸¹Keth. 5:5

⁸²Kiddushin 29a

⁸³ARN 11:8

Talmud bilginleri üretim konusunda da oldukça hassas bir politika izler. Nitekim insanı Tanrı'nın yansıması olarak görür ve Tanrı gibi sürekli bir faaliyet içinde olunması gerektiğini ifade eder. Bu amaçla üretim bu yaratıcı sürecin dünyadaki aksiyonu gibidir. *Talmud* bilgininin bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: *Talmud* bilgini bir rabbi iğne üretiminin oldukça kârlı bir meslek olduğu tavsiyesini verir. Başka bir *Talmud*⁸⁴ bilgini ise yatırım yapmanın ziraatle uğraşmaktan daha kârlı olduğunu ifade ederken, Rabbi Papa bira fabrikası açarak zenginleştiğini ifade etmiş aynı zamanda bu mesleği kişinin hayırsever ve zengin olmasını teşvik ettiği için seçtiğini ifade etmiştir. Öyle görülüyor ki din adamları bile bizzat iş hayatının içindedirler ve aktif bir şekilde üretim ve ticarete devam etmektedirler. Bu örnekten yola çıkarak, Yahudi zihniyetinin uhrevi bir asketizmden ziyade dünyevi bir asketizm olduğu ve zenginliği tavsiye ederek cennetin bu dünyada kurulmasını istedikleri görülmektedir (Friedman, 2001: 79).

*Talmud*⁸⁵, pek çok defa emeğin öneminden bahsederek vurgu yapar. Yaratıcı emek, ne kadar alçakgönüllü olursa bir tür ilahi ibadettir, O yüzden de emekçinin hakkı verilmelidir. Aksi halde bu büyük bir suçtur ve affedilemez. Nitekim Tanrıya karşı olan suçlar affedilebilir ama emekçiye karşı işlenmiş olan suçlar affedilemez. İnsanın insana olan hakları mutlak ve korunmalıdır. Çünkü bu ilahi niteliklerin kendisinden kaynaklanmaktadır (Maune, 2015: 489).

Kapitalizmin temel felsefesi hep daha fazlasını elde etmektir. Bu amacına ulaşmak için de verimlilik gibi bir faktöre çok önem vermektedir. Böylece kaliteyi artırarak üretimin hem rekabet edebilirliğini hem de kârlılığını artırmayı amaçlar. Burada bahsedilen kalite sermayenin daha fazla kazanma güdüsüdür. Verimliliğin artırılmasından hareketle en büyük görev öyle gözüküyor ki emeğe düşmektedir. Öyle ki *Talmud*'da emeğin verimliliğinin artırılmasına dair pek çok ifade görmek mümkündür.

⁸⁴ Pesachim 113a

⁸⁵ Nedarim 49b; Abot de Rabbi Nathan II, ch. 21; Pesachim 113a; Baba Batra 110a; Kiddushin 29a; Abot 4:4; Yerushalmi Hagigah 77b; Nedarim 24b; Yoma 35b; Yerushalmi Shabbat 35a.

*Talmud*⁸⁶, işçinin sadece işlerine odaklanmalarını isteyen bir zihniyete sahiptir. Öyle ki *Talmud* bu amaçla işçileri, çalışma esnasında yaşlı bireyler ve bilginler için dahi ayağa kalkma yükümlülüğünden muaf tutmuştur. Hatta *Talmud*, kişinin işverenine ait olan zamanı boşa harcamamanın ve işine göstermesi gereken özenin önemini güçlü bir şekilde göstermektedir. Ek olarak işçilerin bir ağacın üzerindeyken veya bir iskelenin tepesindeyken çeşitli dualar okumasına izin verildi. İşverene ait zamanı boşa harcayacağı için işçinin dua amaçlı dahi olsa işlerini bırakmasına izin verilmemiştir. İşveren ise duaları daha duygulu bir şekilde okumak için işlerini bırakmak zorunda bırakılmıştır. *Talmud* emeğe, verimlilik söz konusu olduğunda sermayeye oranla daha fazla önem vermektedir (Maune, 2015: 491).

Dahası *Talmud* efendiye köle açısından oldukça fazla sorumluluk yüklemiş gözükmektedir. Öyle ki eğer köle, efendisinden memnun ise efendi, kölenin bu memnuniyetine karşılık vermelidir. Bu amaçla *Talmud*⁸⁷ ifadesi, “Seninle iyi geçindiği için...”⁸⁸ ayetinden hareketle hizmetkârın efendiyle aynı yaşam standardına sahip olması ve efendisi ile eşit olması gerektiğini emretmektedir. *Talmud*, bir hizmetçi temin edenin kendisi için yeni bir efendi edindiği sonucuna varmaktadır. Kölelere uygulanan kuralların işçiler için de geçerli olacağını iddia etmek mümkündür. Bu nedenle, çalışanlara kötü davranmak yasaktır (Maune, 2015: 491).

İşçinin verimliliği ile yakından ilgilenen *Talmud*'un ilgilendiği tek kavramın sadece verimlilik değildir. Nitekim *Talmud* işçi etiğini de verimlilik ile ilişkilendirmiş gibi gözükmektedir. Öyle ki *Talmud*, işçiye işverene karşı dürüst davranması talimatını verir. Atas, kalem ve kağıt gibi ofis malzemelerinin küçük çapta çalınması çoğu ortamda olağan bir durumdur ve gerçekten de hafife alınabilir. Hırsızlık teşkil ettiği gerçeği genellikle göz ardı edilir. Bu, iş etiği alanındaki en büyük ikilemlerden biridir. Bir çalışanın kişisel kullanım için işten eve küçük eşyalar alacağı varsayılırsa, işte olması gereken zamanın bir kısmını kişisel işleri için veya iş arkadaşlarıyla sohbet etmek için kullanacağı varsayılırsa ve şirket telefonunda kişisel telefon görüşmeleri yapacağı varsayılırsa, bu tür bir davranışa fiilen yaptırım uygulanır mı? Hırsızlık mı yoksa başka bir yan fayda mı? Tabii ki, küçük hırsızlık,

⁸⁶Berachos, 16a.

⁸⁷Kiddushin 22a.

⁸⁸Yasa'nın Tekrarı 15:16.

yaptırım uygulanmış olsun ya da olmasın hâlâ hırsızlıktır. Aslında *Talmud*, yemek yiyen bir kişinin o yiyeceği ancak işyerindeyken ve ancak haklı olarak işverenine ait olan zamanı boşa harcamayacak şekilde yiyebileceğini belirtir. Onunla birlikte eve yiyecek götürmesi tamamen yasaktır. Bir işte vakit kaybetmeye gelince, az sonra verilecek vaka, bir işçi açısından alışılmadık derecede yüksek bir etik düzeyini göstermektedir (Friedman, 1980).

*Talmud*⁸⁹ da geçen bir ifadeler oldukça dikkate değerdir. Abba Chelkiya, dürüst bir adam olarak biliniyordu. Bir keresinde, ciddi bir kuraklık sırasında Rabb'e yağmur için dua etmesini istemek üzere bir heyet gönderildi. Heyet üyeleri onu bir tarlada çapalarken buldular. Ancak onu selamladıklarında Abba yüzünü dönmedi bile. Akşamın ilerleyen saatlerinde garip davranışları hakkında onu sorguladıklarında, bir günlük iş için işe alındığını ve kendisine ait olmayan zamanı boşa harcamak istemediğini açıkladı (Friedman, 2000: 54). Söz konusu örnek, işçinin sadece işi ile ilgilenmesi gerektiğini vurgular. Aynı hükmü Türk Borçlar Kanunu'nda (TBK)⁹⁰ da görmek mümkündür. Böylece *Talmud* işçinin işverene karşı sorumluluklarını belirlemiş ve gerekli teo-motivasyonu ve akabinde verimliliği sağlayarak çağdaş kanun yapımcılar için bir zemin oluşturmuştur.

Talmud için emek ve iş ne kadar küçük olursa olsun kişiye özgüven ve haysiyet kazandırır. Örnek olarak sokakta bir leşi temizlemenin dahi ücret kazanmayı ifade ettiği için teşvik eder. Böylece büyük veya küçük bir iş ayrımı yapmaz. Önemli olan elde edilen menfaattir. Elinin emeği ile yaşayan adamı, cenneti isteyen kişiden daha büyük olarak görür (Ohrenstein ve Gordon 2009: 170). Emek hakkındaki Talmudik öğretisi, sadece yaşamın etik ve faydacı yönleriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda yaratıcı insan eylemini teşvik eden bir emek kavramını da kapsamaktadır. Daha önce tartışıldığı gibi, burada vurgu, bireyin ve toplumun ekonomik yararına, insan ilişkilerinde sosyal uyumun sürdürülmesidir.

*Talmud*⁹¹ "Bir çalışanın ücretini kim keserse, sanki o kişinin canını ondan almış gibi olur." demektedir. *Talmud* bu yasayı, çeşitli kira ücretleri dahil olmak üzere, her türlü

⁸⁹Taanith 23a.

⁹⁰Sözleşmeden veya durumun gereğinden aksi anlaşılmadıkça, işçi yüklendiği işi bizzat yapmakla yükümlüdür (TBK 395.Madde).

⁹¹Bava Metzia 112a.

ödemeyi kapsayacak şekilde genişletir. Ev sahiplerine veya tedarikçilerine ödeme yapmakta geciken firmalar bu yasayı ihlal etmektedir. İşçilere zamanında ödeme yapmanın önemi, *Talmud*⁹² ile ilgili bölümde (Ohrenstein ve Gordon 2009: 172) görülebilir. Rabba Ben Huna tarafından tutulan bazı hamallar Huna tarafından ücretleri ödenmeyerek ihmal edildi ve bunun karşılığı olarak işçiler Huna'nın şarap fiçılarını kırdı. *Talmud*'a göre yapılan yargılamada sadece Huna tazminat almadı; yargıç, Huna'nın da işçilere ödeme yapmasını istedi. *Talmud* ilkelerine göre karar veren yargıç hamalların oldukça fakir olduklarından, bazen kanunun katı lafzının ötesine geçilmesi gerektiğini düşünüyordu (Maune, 2015: 494). Öyle gözüküyor ki *Talmud*'un amacı sadece işçinin hakkını ve motivasyonunu korumak değil, ek olarak paranın sirkülasyonunu da sağlamaktır. Böylece alım gücü korunacak ve ekonomik eylemler ivme kazanacak, akabinde ekonomik büyüme için gerekli koşullardan biri sağlanmış olacaktır. Nitekim *Talmud*⁹³'ta geçen ifadeler bu iddiaları destekler niteliktedir.

Talmud sadece üretim faktörleri kapsamında değil, mali konularda da günlük mali pratikleri etkilemiş gözükmektedir. Bu anlamda para ticareti sorgulanması gereken konuların başında gelir. *Talmud*'da çeşitli faiz ayrımları söz konusudur. Bunlardan ilki faizin kimden alındığı, diğeri ise neden alındığı ile ilgilidir. *Talmud* her ne amaçla olursa olsun kendi kardeşini (başka bir Yahudi) faiz ile borçlandırmamayı salık verirken, yabancıları bu yasak dışında tutmuştur. Diğer yasak ise zorunlu harcamalar ve ihtiyari harcamalar ayrımıdır. Ancak bu ayrım da kardeşlik hukukuna takılmaktadır (Akalin, 2016: 372).

Yahudilerin faiz karşılığı borç verme işlemlerindeki yeteneklerine ve bu konudaki zekalarına *Talmud*'un temel bir kaynak olduğu gösterilebilir. Nitekim bu konuda *Talmud*⁹⁴, *Tevrat* ile kıyaslandığında çok daha zengin verilere sahiptir. *Talmud*'da rabbilerin faiz ile ilgili düşünceleri ciddi bir muktasebat oluşturmaktadır. Özellikle para ile ilgili konularda rabbiler oldukça zengin ve nitelikli görüşler belirtmişlerdir. Öyle ki rabbiler borç para verme işlemlerinde neredeyse tek bir güç olmayı başarmış gözükmektedirler (Akalin, 2009b: 157).

⁹²Bava Metzia 83a.

⁹³Pesachim 113a

⁹⁴ Baba Mezia 70b.

Baba Metzsia diye adlandırılan bölüm boyunca nasıl borç para verileceğine dair çok büyük bir bilgi külliyatı mevcuttur. Söz konusu bölümlerde faiz oranlarına dair çok detaylı açıklamalar görülebilir. Örnek vermek gerekirse faiz oranlarının yükseltilmesinin sebepleri, oranların hesaplanması , paranın ekonomik hayatta nasıl kullanılması gerektiği gibi konular detaylı bir şekilde tartışılmıştır. *Talmud*, tarafsız bir bakış açısı ile okunduğunda akla gelmesi gereken en önemli düşünce faizin *Talmud*'un ana konularından biri olduğudur (Akalin, 2009b: 157).

Yahudilerin dışında herkesi borçlandırmada herhangi bir sakınca görmeyen *Talmud*, bu konuyu detaylandırmayı ihmal etmemiştir. Nitekim borçlanmanın aynı ve nakdi olacağı hakkında ikili bir ayrıma gider. Aynı zamanda detaya da girerek fiyatların yükselmesi durumunda nominal faiz ile reel faiz arasındaki ilişkiyi de nominal faiz lehine kurmaktadır. Böylece nominal faiz, daima reel faiz üzerinde hesaplanarak borçlanma süresi boyunca meydana gelen fiyat artışları nominal faize eklenmiş ve Yahudi tefecinin zarar etmesinin önüne geçilmiştir. Bir örnek ile açıklamak gerekirse bir ülkede enflasyon oranı %20 faiz oranı ise %15 tir. Eğer Yahudi tefeci 100TL'lik bir borç verdiği takdirde hazırlanacak senet dönem sonunda 115 TL olması gerekir. Dönem sonunda borçlu 7,5 TL karlı, alacaklı ise 7,5 zararlı çıkacaktır. Ancak enflasyon oranını senede eklediğimizde senet 135 TL olacaktır. Bu durumda tefeci hiçbir şekilde zararlı çıkmayacaktır. Dolayısıyla para ticareti teşvik edilmiştir (Akalin, 2016: 371).

Herkesi borçlandırırken kendi hayatlarında borçlanmanın olumsuz yanlarına dikkat çekmeye de önem arz ettiklerini iddia edebiliriz. Nitekim *Talmud*⁹⁵ bu konuda bir özdeyiş ile Yahudilere gereken mesajı verir: “*Ördek yiyip saklanmaktansa: sebze ye ve alacaklılardan korkma.*” Böylece *Talmud* ekonomik eylemlerde ve hayatta itidalli olmanın önemini vurgulamışlardır. Bu bağlamda *Talmud* şirketleri ve bireyleri imkanlarının ötesinde harcama yapmamaya çağırır. “*Borçlu olduğunuzda, her zaman alacaklılardan ve borçlu olmanın getirebileceği aşağılanmadan korkarsınız.*” diyerek bu ilkeyi ön plana çıkarır (Kahaner, 2003).

⁹⁵Pesachim, 114a

Görünen o ki *Talmud* para ekonomisine gereken önemi vermiştir. Nitekim paranın elde tutulmasının sebeplerini dahi günümüzün para teorisine çok yakın bir şekilde belirleyerek modern ekonomiyi etkileme derecesini şaşırtıcı bir şekilde göz önüne sermektedir. *Talmud*⁹⁶ parasal varlıkların işlev ve amaçlarına göre sınıflandırılmasından yanadır. Parasal varlıkların üçte birinin elde tutulmasını, üçte birinin iş dünyası için ayrılmasına, üçte birinin arazi olarak elde tutulmasını tavsiye etmektedir. Günümüz çağdaş kapitalizminin para teorisine baktığımızda benzer bir sınıflandırmanın olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda para talebi üç amaç için söz konusudur.

1. İşlem güdüsü (Günlük işlemlerin yapılması)
2. Spekülasyon güdüsü (Fiyat dalgalanmalarından faydalanmak)
3. İhtiyat güdüsü (Yatırım amaçlı) (Friedman, 2001: 79).

Paraya verilen önem, ister istemez biçimine bağlıdır. Talmudik otoritelerin çoğu, parasal kavramları tartışırken, paranın, özellikle tasarlanmış para birimleri yani genel olarak kabul edilen metalik paralar olarak tanımlanmasını akıllarında tutmaktadır. Bununla birlikte, bazı kaynaklar para tanımını madeni paralar dışındaki ödeme araçlarını içerecek şekilde genişletir. Bu uzantılar, *Talmud* tarafından paranın tanımları olarak açıkça tanınmamakla beraber daha çok Talmudik tartışmalardan çıkarılmaktadır. Böylelikle para standart bir şekil olan madeni ve banknot gibi şekli sınırlamalardan kurtulmakta, modern kapitalist çağda yeni formlara bürünmek için teorik alt yapısına kavuşmaktadır. Nitekim günümüz kapitalist finans uygulamalarında paranın çeşitli türev ve araçları, tahvil ve menkul hisse senetleri gibi menkul kıymetler yolu ile çok farklı formatlara bürünmüş durumdadır (Lieberman, 1979: 257).

Öyle gözüküyor ki ödeme aracı olarak para, *Talmud* tarafından çok geniş bir anlamda tanımlansa da, örneğin Milton Friedman tarafından tarif edildiği gibi katı bir emtia standardıyla tanımlanmamıştır. Tanım, bir kuraldan ziyade bir istisnadır ve muhtemelen beklenen ek zararlarını en aza indirerek borç veren Yahudi tüccarı korumaya hizmet eder.

⁹⁶Baba Mezia 42a

Mesela işlem maliyetlerinin ortaya çıkması, borçlunun borç miktarını nakit olarak talep etmesini beklemekten daha az maliyetli olabilir. Böylece *Talmud* müntesiplerine en az maliyet ile en yüksek faydanın elde edilmesi için bir yol haritası çizer. Amaç yüksek kârlılıktır. Gerek alacaklı gerekse borçlu için zaman maliyetlerini en aza indirgeyerek kârlılığını maksimize etme yoluna giderler. Bu durum kapitalizmin ruhuna son derece uygun bir eylemdir (Lieberman, 1979: 257).

Bu konudaki en dikkat çekici görüş, bir başkasına verilen zararlar nedeniyle tazminat ödemesi yapmakla yükümlü bir kişinin bunu aynı ödeme yoluyla yapabileceğine dair kurallardır. Gemara⁹⁷, bu kuralı yalnızca borçlunun parasının bittiği durumlarda geçerli olacak şekilde değiştirir. Günümüz sigortacılık uygulamalarında bazı sigorta şirketlerinin üstlendikleri riskleri aynı olarak ödemeyi taahhüt etmeleri ifade edilen ilkeler ile paralellik arz etmektedir. Böylece para bilinen anlamından kurtularak farklı forma girmiş, böylece asıl amacın parayı elde etme ve tutma olduğu bir sistem için *Talmud* adeta rehberlik yapmış olmaktadır (Lieberman, 1979: 257).

Verimlilik konusunda hassas olan *Talmud*⁹⁸, verimsizliğe asla müsaade etmez; özellikle hile yapmama emri ticari faaliyetleri doğrudan etkileyen bir parametredir. Zira ticari malın kalitesi pazar payını doğrudan etkileyen bir unsur olarak Yahudi ticari karakterini doğrudan etkiler (Akalin, 2018: 218). Dürüstlüğü olumsuz anlamda etkileyecek olan her davranış *Talmud* tarafından aforoz edilmiştir. Bu bağlamda *Talmud* ticari hayatı ve üretim ilişkilerini yozlaştıracak rüşvet konusunda oldukça katıdır.

*Talmud*⁹⁹ *Tevrat*'in¹⁰⁰ bir yargıcın, masumu beraat ettirmek veya suçluyu sorumlu ilan etmek için bile rüşvet almasını yasakladığını ifade eder. Bu noktayı daha da detaylandırmak için *Talmud*¹⁰¹ Haham Yosi'nin oğlu Haham Yishmael'in her cuma öğleden sonra kendisine bir meyve sepeti (Haham Yishmael'in kendi bahçesinden) getirdiği

⁹⁷Kelime anlamı olarak tamamlamak, ikmal etmek etmek anlamlarına gelmektedir. Yahudi din adamlarının Mişna'da yer alan ifadelerin daha iyi anlaşılması için yaptıkları yorum ve açıklamalardır (Meral, 2021: 159).

⁹⁸Shabbat 31a.

⁹⁹Kethuboth, 105a.

¹⁰⁰Çıkış 23: 8; Tesniye 16: 19

¹⁰¹Kethuboth, 105b.

hikayesini anlatır. Bir gün perşembe günü sepeti getirdi. Haham Yishmael, meyveyi neden erken getirdiğini sorduğunda, paydaşın kendisini bir davada yargıç olarak kullanmak istediği öğrenildi. Haham Yishmael, kendini geri çekti ve davayı denemek için başkalarını buldu. Daha sonra, Haham Yishmael davaya kulak misafiri olduğunda, ortaklığın davayı kazanmak için kullanılabileceği argümanları kendi kendine düşünmeye devam etti. Ne yaptığını anlayınca rüşvet alanlara lanet okudu. Hediye almadığını ve alsa bile kendi bahçesinden aldığını, bu durumda yine de önyargılı olduğunu ve net düşünemediğini söyledi. Dahası, rüşvet alan (veya hatta çıkar çatışması olan) kişi asla tarafsız olamaz (Maune, 2015: 493).

Talmud,¹⁰² bir Yahudi'ye ahirette ilk sorulacak sorulardan birinin “İş ilişkilerinde dürüst müydün?” sorusu olacağını belirtir. Bu ifade kendi başına iş dünyasında dürüstlüğün önemini göstermektedir. İş ilişkilerini dürüstçe yürüten insanlık tarafından beğenilir ve tüm *Tevrat*'ı uygulamış gibi kabul edilir. Bu ifade bile tek başına iş dünyasında dürüst davranmanın önemini göstermektedir. Talmud, ilahi olanın daima dürüstlüğü dilediğini ileri sürmektedir. Hatta kabalist Ben Gamiel dünyanın üç ilkeye dayandığını iddia etmektedir: Hakikat, adalet ve barış (Maune, 2015: 491).

Dünyaya hoş gelen yedi özellikten birisi de zenginliktir. Aboth, “Tanrı'ya dua eden bir kimse, tüm servetini ve mülkünü düşünerek dua etsin; çünkü unutmasın ki, sahibi olduğu her şey, iş hayatındaki çalışmasının sonucu değildir, Tanrı'ya olan bağlılığının bir sonucudur.” demektedir. Dürüst bir insan, sahip olduğu servetini ve kazandığı parasını, kendisinden bile daha fazla sevmelidir. Çünkü, kazanç ve mülk, kendi dürüstlüğünün bir bedeli olarak Tanrı'nın kendisine verdiği ödülleriştir. Tanrı, serveti ve mülkü şerefli kıldığı için R. Akiba da zenginlik hakkında övücü ifadeler kullanmıştır. İnsan fakirliğe düştüğü zaman, servetin ne kadar değerli olduğunu anlamakla kalmaz, bunun bir Tanrım katından gelen bir ceza olduğunun da farkına varır (Akalin, 2009a: 18).

İki Yahudi arasında bile ticaret sıkı kurallara bağlanmıştır. Vadesi gelen bir alacak hâlâ ödenmemiş ise, alacaklı Yahudi din mahkemesine başvurarak bu alacağın tahsil

¹⁰²Shabbos, 31a.

edilmesini isteyebilir. Öyle ki bu vade Shemitah yılına denk gelse bile alacağın tahsili garanti altına alınır ve borçlunun ölmesi durumunda ise bu borç mirasçılara tereke ile beraber geçecektir (Bekçi, vd., 2014).

Rabbilerin rasyonel mantığı ile yazılan *Talmud* da mali ilkelerde bu mantıktan etkilenmiş gözükmektedir. Kardeş-yabancı ayrımı kalkmış, faiz meşrulaştırılmış, vadeden kaynaklanan fiyat artışları normal olarak kabul edilmiştir (Akalin, 2018: 209).

Talmud yazarlarının çoğunun oldukça fazla ticari hayat deneyimleri vardır. Hatta iddia edilebilir ki bu yazarlar birer ekonomi uzmanlarıdır. Bu yüzden de *Talmud* ekonomik doktrinler açısından zengin bir kaynaktır. *Talmud*'un ekonomik doktrinlerini aşağıdaki başlıklarda toplayarak özetlemek mümkündür:

- *Talmud* zenginliği bir dini sorumluluk ve görev olarak görmektedir. Bu bağlamda Yahudilik, zenginliği küçümsemez; tam tersine zengin olmayı öğütler. Zenginliğin Tanrı rızasını kazanmada önemli bir metot olduğunu öne sürer. Ancak zenginliğin menkuller üzerinden olması gerektiğini vurgular. Zira göze batmamalı ve nefretleri üzerine çekmemeli.
- Para ticari hayatta adeta kan hükmündedir. Ticari ilişkilerin akışını sağlar. Örneğin tazminatta dahi sadece para kullanılmalıdır.
- Ticarete dürüstlük esastır. Satıcı mal hakkında tam ve iyi bilgiyi vermek ile mükelleftir. Böylece gelecek dönem için bile müşteri portföyü korunmuş olur.
- Mülkiyet önemli bir haktır. Ancak sınırsız değildir. Örneğin uzun süre işletilmeyen arazilere el koyulabilir. Böylece üretimin sürekliliği sağlanmaya çalışılır.
- Çalışmak, Yahudi'nin hem hakkı hem de görevidir. Yahudi hayatının sonuna kadar üretmek ile sorumlu tutulmuştur. Hahamlara verilen ondalıklar onların çalışmasına gerek bırakmasa da sürgün zamanlarında hahamların da çalışmaları bir gereklilik olmuştur (Akçay, 2020: 172–174).

Eğer *Talmud*'un zenginlikleri elde etme noktasında ne kadar verimli bir rehber olduğuna dair canlı bir örnek vermek gerekirse; verilebilecek en iyi örneklerden biri de Mayor Amschel Rothschildtir¹⁰³. Rothschilds *Talmud*'un talimatlarına daima sadık kaldı ve ilkelerini hayatına adapte etmeye çalıştı ve çocuklarına da aynısını yapmalarını tavsiye etti. Şöhret ve servetin doruğuna ulaştığı zamanlarda bile yaşam tarzını hiçbir şekilde değiştirmede. Hatta O ve oğullarının giydiği giysiler genellikle eskiyinceye kadar giyilirdi. Rothschilds ölüm döşeğindeyken *Talmud*'dan pasajlar okunmasını isteyerek *Talmud*'un hayatındaki önemini bir kez daha göstermiştir (Coleman, 2006: 6-IX).

4.4.3.Hristiyan Mezheplerininin Kapitalizme Olan Tepkileri-Lutheran Teoloji

Kilise ve temsil ettiği Katolisizm ortaçağ yaşamının tüm yönlerine egemendi. Eğitimi ve dolayısıyla toplumun davranışlarının şekillenmesini kontrol etti. Bu kontrol mekanizması önce manastırlar ve katedral okulları ve daha sonra üniversiteler ile gerçekleşti. Kasabalarda ve köylerde, panayırarda ve pazarlarda Kilise hayatın tüm ritmini kontrol ediyordu. Hatta zaman kavramı bile Kilise ile ilgiliydi. Saat kilise çanlarıyla, takvim, ayın yılıyla ve boş zaman kutsal günlerle ölçülürdü. Kilise Hristiyanların ekonomik yaşamı üzerinde daha da kişisel ve doğrudan bir etkisi vardı. Papa, Hristiyan toplumunun başı olarak, tüm insanlığın evrensel yargıcı olduğunu iddiasındaydı. Bu, herkesin Kilise yasasına, kilise hukukuna ve kilise mahkemelerinin yargı yetkisine tabi olduğu anlamına geliyordu (Wood, 2002: 2-3).

Hristiyan mahkemelerinin yasal yetkileri çok büyüktü ve hatta çoğu ekonomik meseleleri içeriyordu. Kilise, din adamlarını ilgilendiren tüm davalarda, hatta en küçük tarikatlarda bile yargı yetkisini kullanıyordu. Mülkiyet ve ticari sözleşmeler de dahil olmak üzere tüm meseleler Kilise'nin yetki alanındaydı. Kilise tarafından maneviyat teşvik edilirken ekonomik büyüme ve kalkınmaya gereken önem verilmedi. Kilise, para kazanmaya çalışan her şeyi veya herkesi kınadı. Ticaret ve tüccarlar özellikle bu durumdan memnun olmadı. Ama hepsinden öte, kredilerden faiz alınmasına sıfır tolerans yaklaşımı uygulandı.

¹⁰³Mayor Amschel Rothschilds(1744-1812). Yahudi asıllı Alman bankacı. Frankfurt/Almanya doğumludur. Uluslararası finansın kurucusudur. British Museum'un kayıtlarına göre soy ağacının 15. yy kadar gittiği bilinmektedir (Coleman, 2006).

Kilise, anaparayı aşan bir borç verene iade edilen herhangi bir eylemin tefecilik, lanet olası bir günah olduğunu sürekli vurguladı (Wood, 2002: 2-3). Kilise ve Katolisizm'in temel düşünce ve eylem kodları böyleyken farklı bir devrimsel dönüşüm sürecine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı bile.

Söz konusu dönüşüm girişiminin adı olan Protestanlık kültürel genetik olarak Katoliklik mezhebine mensuptur. Öte yandan, Protestan doktrin bazı hususlarda farkını ortaya koyar. 16. yy Protestanlığı bir “kilise medeniyeti” olmaya adaydı. Temel felsefesi'ne göre “Kiliseden başka başka bir yerde, kurtuluş, huzur ve mutluluk yoktur”. Elbette bu doktrin, genel olarak Protestan doktrin üzerinde büyük etkisi olan Calvin'in teori ve pratikleri ile uyum sağlamamaktadır. Ayrıca Lutheranlar, Püritenler, Pietistler ve onların güncel varyantı olan Evanjelistler vb. gibi köktenci Protestan mezhepleri, bu kalıba girmediği gibi geniş bir alanda etkilidirler. Protestanlığın anayapısını oluşturan bu kiliselerin ülkeleri yukarıda tanımlandığı gibidir. Öte yandan, modern dünya doğaüstü vahiyleri ve bunlara dayalı dini otoriteyi geniş ölçüde reddetmiş bulunmaktadır. Katolik ilahiyatın yerini, Protestanlığın akılcı, bilime önem veren ve özgür düşünceli bireyleri ön plana çıkaran doktrini ikame edilmiştir. “Kilise medeniyeti” toplumu önceden belirlenmiş gerçeklerle bir uyum içine sokmayı hedeflerken, modern dünya tüm kurumları ile – ekonomi de dahil - yeni gerçekler keşfetmek yolunda elinden gelen herşeyi yapmaktadır (Alatlı, 2014: 533).

Açıktır ki, Reform bu faktörlerin incelenmesine elverişlidir. Siyasi alanda, modern ulus-devletin yükselişine, Kutsal Roma İmparatorluğu'nu Avrupa siyasetinde geçerli bir güç haline getirmek için yapılan son ciddi girişime ve hanedan din savaşlarının başlangıcına tanık oldu. Reformun Almanya'da başarılı olmasının, Fransa'da başarısız olmasının ve İspanya'da hiçbir zaman kök salmamasının nedeni ancak bu devletlerin farklı siyasi tarihlerinin ışığında anlaşılabilir. Ekonomik olarak, Yeni Dünya'dan altın akışı ve feodal toprak ekonomilerinin dağılmasıyla birlikte, kontrolden çıkmış enflasyon ve ekonomik altüst oluşlar yarattı. Reform ve kapitalizmin yükselişi arasındaki ilişki kapsamlı bir şekilde incelendi ve hala tartışma yaratmaya devam ediyor. Aynı şekilde, Reform'da etkin olan toplumsal güçler olan Lutheranlar, 16. yy'ın toplumsal gerçeklerine çok daha uyumlu bir kültürel kodlara sahiptir (George, 1988: 22).

Lutheranlar ve Kilise arasındaki tartışmalar, dini inanç ve uygulama konularına odaklanmıştır. Bu nedenle, bazı dinler tarihçileri, Reform'un neden meydana geldiğini açıklamak için Luther'in dini fikirleri hakkında neyin bu kadar çekici olduğunu düşünerek işe başlarlar. Bu bağlamda Martin Luther¹⁰⁴, Kilise'nin söz konusu politika ve uygulamalarına teolojik olarak karşı çıkan ve derin izler bırakan din adamlarının önde gelenlerinden biri olarak Avrupa dinler tarihi ve sosyolojisinde mümtaz yerini almıştır (Tarr ve Randell, 1989 : 47).

Reform gibi büyük bir tarihi olayın nedeni tek bir faktörle açıklanamaz. Diğer tarihçiler Reformasyon'u öncelikle müdahaleci, kavrayıcı ve kısıtlayıcı kabul edilen bir Kiliseye karşı bir toplumsal devrim olarak görürler. Yine de bir çok dinler tarihçisi siyasi ve ekonomik faktörlerin de önemli olduğunu iddia etmektedir. Özellikle Kilise'nin Alman prenslerinin kendi topraklarındaki gücünü kısıtlamak istemesini Luther'in çok iyi değerlendirmesi ve bu durumu Kilisesi'nin inançlarını ve uygulamalarını sorgulamak için kullanması reformun başarısının siyasi nedenleri arasında gösterilebilir (Tarr ve Randell, 1989: 47).

16.yy'da Almanya siyasi birliğini kurmayı başaramamış bir ülkedir. Kutsal Roma Germen İmparatoru'nun Alman prens ve şövalyeleri üzerinde herhangi bir otoritesi yoktur. Tam anlamı ile özgür olan prensler mali, idari ve siyasi anlamda İmparatorluk ile mücadele halindedir. Ancak Kilise, İmparatorluğun bile gücünün ulaşamadığı topraklarda dominant bir şekilde tüm gücünü hissettirmektedir. Böyle kaotik bir ortamda Luther'in takınacağı tavır Reform'un başarısını da etkileyecektir (Olgun, 2016: 21).

Bu bağlamda Luther'in tavrı dünyevi otoriteden olmuştur. Nitekim Luther, Kiliseye karşı muhalif bir tutum içerisindeyken Prensler ile iyi geçinmiştir. Bu politik manevrasının

¹⁰⁴Martin Luther(1483-1546). Alman teolog ve reformcu. Almanya /Eisleben'de doğdu. 1501'de Erfurt Üniversitesinde Ockham felsefesi ile tanıştı ve okulunu 1505'te bitirdi. Daha sonra Augustinler manastırına girdi. 1508 yılında Wittenberg'e profesör olarak atandı. 1510 sonlarında ise Augustin manastırlarının birleştirilmesi için Roma'ya gönderildi. Romadaki papaların siyasi karakteri ve hafifliği gelecekteki düşüncelerinin oluşumunda büyük etki yaptı. 1512 baharında ise Wittenberg manastırının başına atandı. Böylece düşüncelerini geliştirmek için imkan buldu (İnalçık, 2011: 170).

teolojik nedenleri için ise Yeni Ahit¹⁰⁵'i referans göstermiştir. Ayrıca yayınlamış olduğu 95 maddelik bildiride¹⁰⁶yeryüzündeki tek gücün dünyevi iktidar olduğunu bir kez daha ifade etmiştir.Böylece Luther siyasal yöneticileri ve prensleri adeta kutsayarak kendini destekleyecek en azından engel olmayacak siyasi konjonktürü oluşturmuştur (Olgun, 2016: 22). Luther temelde üç noktada Kiliseye karşı bir tutum içinde olmuştur. İlki; kurtuluşun Kilise'nin değil Tanrı'nın iradesinde olduğudur. Yani Luther Hristiyanın Kiliseyi değil Tanrıyı memnun etmesi gerektiğini savunmuştur. Öyle gözüküyor ki bu memnun edişin temel parametresi çalışmak, meslek ve servet sahibi olmaktır. İkinci olarak; Luther, Kilise'nin özellikle alt sosyo-ekonomik grublar üzerindeki sömürüsüne karşı çıkmıştır. Son olarak ise; Bir Hristiyana yaptığı ibadetler için otomatik olarak kurtuluş verilmez, ancak iyi bir Hristiyan için yaptığı her işi en iyi şekilde yaptığında ona otomatik olarak kurtuluş verilecektir (Archer, 2013).

“16.yy'ın genel görünümüne bakmak, Reform hareketinin nasıl bir ortamda geliştiğini anlamak bakımından önemlidir. Bu yıllar, veba salgını ve benzeri hastalıkların ve büyük kıtlıkların yarattığı nüfus kaybının geride kaldığı, görece hızlı bir nüfus artışına sahip olunan yıllardır. Bu nüfus artışına ticarete, teknolojiye, eğitim ve sanatta gerçekleşen gelişmeler eşlik etmiş ve özellikle de kentlerde yaşayan burjuva sınıfı açısından yeni toplumsal ve siyasal taleplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte nüfusun çok büyük bir kısmı hâlen köylerde yaşamaktadır. Fakat nicelik açısından daha alt seviyede olan kentler, yenilik yaratmak açısından önemli bir potansiyele sahiptir ve değişimi tetikleyen bir çatışma da mevcuttur” (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 88-89). İmparatorluk, prensler ve köylü sınıfı beklentilerinin azami seviyeye ulaştığı bu dönem, her ne kadar din görünümü olsa dahi burjuva sınıfının önemli rolünün olduğu bir toplumsal devrim olarak değerlendirilmelidir. Reformasyonun itici gücü ticari güdü ve çıkarlar ile hareket eden burjuva sınıfıdır (Yazıcıoğlu, 1993: 104).

¹⁰⁵ Romalılar 13:1-2.

¹⁰⁶Papa, kendi otoritesi ya da Kilise kanunlarının verdiği cezalar dışında hiçbir cezayı bağışlamayamaz ve kaldıramaz (Luther,1915: 5. Madde).

İşte bu toplumsal, kültürel ve siyasi konjonktürde tarih sahnesine çıkan Luther'in kapitalizme olan katkısı Pavlus'un "Herkes ne durumda çağrıldıysa o durumda kalsın¹⁰⁷." cümlesinin yeniden yorumlanması ile ortaya çıkar. Luther öncesinde, Kilise çağrı anlamına gelen 'vocatio' kelimesini, ruhban sınıfının mesleki teolojisi olarak yorumlamıştır. Bu teoloji ruhban sınıfına bir kutsiyet atfederek, Orta Çağ Avrupası'nda Katolik Kilisesinin Hristiyan toplumunun ikiye ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Böylece meslek sadece dini görev olarak algılanmış ve sadece bir grubun tekeline verilmiştir. Diğer grup ise herhangi bir kutsal çağrıya muhatap olmaksızın dünya işleri ile uğraşan sıradan bir sınıf olarak algılanmışlardır (Roland, 1995: 130-140).

Luther "çağrı" ifadesini farklı bir şekilde yorumlamıştır. Bu farklılık "meslek" ve "iş" ifadelerinde kendini gösterir. Luther'in düşün dünyasında "meslek" ya da "dünyevi çaba" aynı zamanda Mesih ile ilgili bir kavramdır ki insanları "Tanrının Krallığına" çağırır. Bunun için Luther, Pavlus'un "Bunun için ey kardeşler, *Çağrılmışlığınızı ve seçilmişliğinizi kökleştirmeye daha çok gayret edin*" ifadesini rehber kabul ederek "çağrılmışlık" sözcüğünü "Dünyevi uğraş" olarak çevirmiş ve ifadeyi bir Hristiyan için görev olarak tanımlamıştır (Lessnoff, 1994: 31). Ayrıca Luther "geçim uğraşı" anlamına gelen "Beruf" sözcüğü ile Pavlus'un "Vocatio" sözcüğünü aynı mantık ile yorumlamış bu ifade ile insanların Tanrı tarafından çağrıldığı bir görevi tanımlamıştır (Olgun, 2012: 149).

Reformcular "meslek" konusundaki ortaya çıkan bu yeni anlayışı Tanrı'nın tüm insanlara yönelik çağrısı olarak yorumlamış bu ekseninde "çağrı" ve "mesleği" monastik hayat ile bağdaştıran anlayış, Calvinçi Protestanlık tarafından reddedilmiştir. Çünkü Tanrı insanları sadece teolojik imana değil bu imanın yaşamın her anında gerçekleştirilmesine çağırmıştır. O yüzden insan önce Hristiyan olmalı sonra yaşamda eylem yani yüksek bireylere dönüşmelidir. Dolayısıyla reform düşüncesi "vocatio" ifadesini seküler bir eylem veya meslek olarak yeniden yorumlayarak yeni ve dinsel bir nitelik kazandırmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde insan /Hristiyan Tanrıya yaşamın her alanında hizmet etmek ile mükelleftir. Tamamı ile teolojik motifler içeren Luther'in bu yorumu, Pavluşçu eskatolojiye

¹⁰⁷1.Korintliler 7:24.

dayalı “meslek” anlayışına dünyevi statü katarak yeni bir ruh kazandırmıştır (Olgun, 2012: 149).

Luther’in meslek ve sekülerizmin tanımına getirdiği yenilik aslında Yeni Ahit’te yer alan *vocatio* kelimesine verdiği anlama dayandırması Luther ile Pavlus’un arasında bu manada ortak bir payda olduğunun kanıtıdır. Nitekim her ikisi de *vocatio* kelimesine aynı anlamı yüklemişlerdir. Ancak zaman içinde Kilise’nin zihniyeti kelimenin anlam kaymasına neden olmuş ve Luther ile Pavlus’un yüklediği anlamına tekrar kavuşmuştur. *Beruf* sözcüğü Luther’in çevirisinde ‘meslek’ anlamına gelen, daha ziyade dünyevi bir anlama sahiptir. Bununla beraber Luther için *beruf* kelimesi Mesih’in insanları Tanrı Krallığına çağırışıdır (Olgun, 2019: 329).

“Eğer “Dünya Krallığı” söz konusu ise , Protestanlığın ‘meslek’ tanımı sekülerleşme açısından büyük önem arz etmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi Kilise; papaz, keşiş, rahip ve rahibelerin asketik monoteizm olarak adlandırılan dünyadan uzak manastır yaşamlarındaki dinsel hayatlarını Latince bir kelime olan ve ‘çağrı’ ya da ‘çağrılmak’ anlamına gelen *vocatio* sözcüğü ile tanımlamıştır. Katolik düşünce açısından bu çağrı, sadece ruhban sınıfını ilgilendiren Tanrı’nın çağrısıdır. Dolayısıyla ruhban sınıfının dinsel yükümlülüklerini ve manastır yaşamlarını şekillendiren sadece Tanrı’nın çağrısıdır. Dolayısıyla *vocatio*, manastır üyelerinin ya da ruhban sınıfının görevlerini, bir başka deyişle, mesleki anlamda Kilise’ye ait bir görevi yerine getirme amacını ifade etmektedir. Bu nedenle sadece ruhban sınıfının meşguliyetini içeren *vocatio*, bu sınıfın dünyevi yaşamlarında yerine getirdiği görev ve yükümlülükler olarak tanımlanmış ve rahipler yaptıkları işler itibariyle kutsallık ayrıcalığına sahip olmuştur. Sözcüğe yüklenen bu anlam, Katolik ruhban sınıfının bağışlanmak amacıyla dünyadan uzaklaşmalarını ve bir anlamda dünyevi her türlü meşguliyeti geri itmelerini gerektirmiştir. Ruhban sınıfın haricinde olanlar ise kutsal bir ‘çağrı’ olmaksızın dünyevi işler ile uğraşmaktadırlar” (Olgun, 2012: 148).

Daha sonraki aşamada Luther, ilk olarak çalışma hayatına ilişkin görüşleri yeniden biçimlendirmiştir. Geleneksel olarak Kilise, bazılarının kiliseyle ilgili bir mesleğe ‘çağrıldığını’ öğretmişti. Bu bireyler için, dünyanın tehlikelerinden ve cazibelerinden uzak

güvenli bir şekilde hayatlarını sürdürmeleri amacıyla çeşitli manastır tipi düzenler oluşturuldu. Bu durum iki aşamalı bir Hristiyanlık kurdu. Çok dindar ve kutsal olanlar manastırda tutulurken, bu düzeyde bağlılığa ulaşamayanlar hayatlarını en iyi seküler âlemde yaşayabilecekleri öngörüldü (Eaton, 2013: 4). Luther'e göre, bir Hristiyan'ın vicdani bir şekilde giriştiği her "iyi, düzgün ve yararlı" iş, Hristiyan bir meslek olarak görülmelidir. Her meslek, Tanrı'nın eşit derecede erdemli ve etkili bir çağrısıydı. Ancak hiçbir kurtuluşa giden bir yol değildi. Marangoz ve prens, maden işçisi ve yargıç, ev hanımı ve bankacı hepsi görevlerini vicdani bir şekilde ve mümkün olduğunca Tanrı'nın ve başkalarının hizmetinde yerine getirmek için Hristiyanca yerine getirmelidir. Luther, özellikle kamu görevlilerinin topluma hizmet etmek için özel bir çağrıya sahip olduklarını savundu. Bu çağrı, onların bir Hristiyan kişisel etiğinden farklı bir Hristiyan toplumsal etiğini benimsemelerini gerektirebilir (Witte, 2014: 8).

Böylece Luther, Tanrı'yı memnun etmenin, itaatkâr olmanın tek yolunun Kilise'nin öngördüğü ruhban sınıfına dahil olmanın gerekli olmadığını vurgulayarak Hristiyan'ın üzerindeki atalet halini kaldırmayı başardı. Aksine, sıradan kişilerin Tanrı'yı kolaylıkla memnun edebileceklerini, bunu yaparken de normal aile hayatlarını sürdürmelerinin ve yaptıkları işleri Tanrı'ya ibadet duygusu ile yapmanın yeterli olduğu konusunu vurguladı (Hart, 1995: 36).

Luther, bir açıdan bakıldığında zaman Katolisizmden daha muhafazakârdı. Çünkü Katolisizmin uhrevi asketisizmini ortadan kaldırarak Hristiyanlığın daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla yüksek bir doğruluk düzeyi için seçilmiş bir alan belirledi; bu alan Protestanlık olarak adlandırıldı. Luther'in bu çağrısı, her ne kadar kendisi karşı çıksa dahi, bir anlamda seküler bir niteliğe bürünüp tüm inananlara rahip özelliği kazandırarak ilahi çağrı kavramını genişletti. Sonuç olarak meslek kavramının anlamı da genişlemiş, tüm mesleklerin kutsal olduğu sonucu kabul edilmiştir (Bainton, 1995: 232).

Katolisizm kadar muhafazakâr olan Luther yine de bazı noktalarda Kilise ile ters düşmekteydi. Özellikle Kilise'nin en az iki unsuruna şiddetle tepki göstermiştir. Bunlar aşırı ve çoğu zaman çığınca, paranın zarafetle karışımı ile 14. yy ve 15. yy boyunca Rönesans

döneminde lüks ve paraya karşı olan tutumun yarattığı zenginliğin meyvesi olan Roma ve İtalya'nın ihtişamı. Dolayısıyla Luther İtalya'da karşılaştığı bu toplumdaki derinden ancak olumsuz bir şekilde etkilendi. Luther'e göre bu durum, Kilise'nin kemer sıkma politikası ve yoksulluk teolojisi ile örtüşen bir konu değildir. Dolayısıyla, Lutheran Reformu'nun güçlü tepkisi sadece Roma kilisesinin teolojisine değil, aynı zamanda İtalyan Rönesansı'nın yaşam tarzına, saraylarına, sanat başyapıtlarına, yeni paganlardan etkilenen Michelangelo ve Leonardo sanatına da karşıydı. Bu nedenle, Protestan kültür programı, daha özgün ve daha az para odaklı bir toplumun yeniden kurulmasını da içeriyordu. Var olanın aksine Luther sadelikten, basitlikten yanaydı. Fakat paradoksal olarak ve kısmen Kilise'nin hiyerarşik aracılığının ortadan kaldırılması nedeniyle, Luther'in fikri önderliğini yaptığı Protestan kültürü, kapitalist ekonominin daha da gelişmesine çok daha uygun bir ortam yarattı. Aslında, Güney Avrupa'da karşı reformasyon, ticaretle ve siyasette daha önce sivil hümanizm tarafından teşvik edilen özgürlük sürecini bir dereceye kadar nitelendirirken, kuzey Protestan ülkelerinde daha da serbest bırakılmış bir bireysel özgürlük, kapitalist devrimin ana motoruydu (Bruni ve Milbank, 2019: 222).

Böylece Luther, tövbe yolu ile Tanrıya sığınıldığı takdirde lütfi mazhar olacaklarına inandırıldıkları günahkârların yerine, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu atılcı, rekabet konusunda istekli, kendine güvenen azizler yetiştirilmesi gerektiğine inanmıştır. Luther'in düşüncesi temel anlamda Tanrı ile bağın atalet hâli ile değil de bizzat hayatın ve dolayısıyla ekonominin içinde olmak ile sağlanacağıdır. Bu özgüvene ulaşmak için en uygun araç olarak dünyevi faaliyetler önerilmektedir. Yani bir anlamda uhrevi asketizmden kopuş ve dünyevi asketizmi benimseyiştir. Bu duygu tek başına dini şüpheleri dağıtır ve başarıyı beraberinde getirir (Spater ve Tranvik, 2019: 1970).

Meslek kavramının yeni tanımı ile hem Protestanlığa yeni bir ruh, hem de kapitalizm için bir sebep oluşturan Luther'e göre Tanrı, insanları onlara emek verdiği için çalışmaya çağırmaktadır. Luther için insan ve Tanrı aynı mesleklerde çalışmaktadır. Örneğin Tanrı geyiklere bir yıl dayanacak bir palto diken bir terzi ve yine onlardan daha uzun süre dayanacak olan bir ayakkabı yapan bir kunduracıdır. Aynı zamanda Tanrı iyi bir aşçıdır, güneş ışığında her türlü canlıyı olgunlaştırarak üretir. Tanrı serçeler için bile ziyafet düzenleyen ve bu amaçla Fransa kralından yıllık olarak daha fazla harcayan bir uşaktır. Tanrı

olduğuna inanılan İsa da hayatını marangoz olarak sürdürmüştür. Görüldüğü üzere Luther çalışmak kavramına ilahi bir sıfat kazandırmış, adeta onu kutsamıştır (Bainton, 1995: 232).

Luther'in kapitalizme elverişli bir ortamın gelişmesine bir diğer katkısı, Hristiyanların seküler çalışmaları konusundaki görüşleridir. Luther'in işle ilgili tartışmaları, özellikle Mezmur 127 ve 128.3 için olan yorumlarında yer alır. Luther, çalışmanın dünyanın temelinden gelen Tanrı'nın bir lütfu, ve emri olduğunu hissetmiştir. Luther'e göre gerçekten de cennette bile çalışmak gerekmektedir (Eaton, 2013: 4).

İki Krallık

Kapitalizmin yeşermesine olanak sağlayan havza, Reformasyon ile beraber sekülerizmdir. Luther'in, sekülerleşme ve Reformasyon ile en çok ilişkilendirilen söylemi ise 'iki krallık' doktrinine dayanmaktadır. Reform teolojisinin sac ayaklarından biri olan bu öğreti, akıllara Augustine'in "iki ülke" kavramını getirmektedir. Ancak Luther bu konuda şu şekilde düşünmektedir: İki krallık biri dünyevi biri manevi olsa bile aynı kaynaktan beslenmektedir. İki krallığın manevi boyutunun dayandığı kurum Kilise olurken diğeri yani dünyevi boyutunun dayandığı kurum siyasi idaredir. Her iki kurum da sorumluluk alanları itibari ile Tanrı'nın egemenliği altındadır (Olgun, 2012: 141).

Luther'in iki krallık teorisi aynı zamanda geleneksel hiyerarşik insan toplumu teorisini kendi kodları ile yorumlaması ile ortaya çıktı. Yüzyıllar boyunca Kilise, din adamlarının meslekten olmayanlardan üstün olduğunu öğretmişti. Din adamları, daha yüksek göksel lütuf aleminin özel görevlileriyken, meslekten olmayanlar sadece doğanın, alt dünya aleminin üyeleri idi (Witte, 2014: 7).

Daha yüksek göksel alemin üyeleri olarak, din adamları Tanrı'ya ve Tanrı'nın gizemlerine daha kolay erişime sahipti. Böylece laikler ve Tanrı arasındaki lütuf kanalına aracılık ettiler. Tanrı'nın lütfunu ayinler ve vaaz yoluyla dağıttılar ve Tanrı'nın lütfu için itirafları dinleyerek, sadaka alarak toplum adına kendilerine rol biçtiler. Bu anlamda en alt

düzeydeki din adamı en soylu imparatorundan üstündü. En alttaki papazdan en büyük papaya kadar tüm din adamları dünyevi kanunlardan, vergilerden ve diğer görevlerden muaf tutuldu (Witte, 2014: 7).

Luther dünya krallığına olan ihtiyacı ve onun görevlerini tanımlarken Pavlus'un ifadelerine başvurur. Pavlus mektuplarında tüm Hristiyanların mevcut siyasi otoriteye sadık kalması gerektiğini istemekte tüm otoritelerin egemenliğinin kaynağı olarak Tanrıyı görmektedir. O yüzden Pavlus' a göre Tanrı'nın egemenliği ile siyasi otoritenin egemenliği arasında fark yoktur. Birine isyan diğerine isyan demektir. Siyasi idare kötüyü kanunları ile cezalandıran, intikam alan öfke saçan bunu yaparken Tanrıyı referans alan ve O'nun hizmetinde olan bir kurumdur (Olgun, 2012: 146). Öyle gözüküyor ki Luther, küresel bir kapitalizm için teolojik bir alt yapı hazırlamıştır. Küresel kapitalizmin öncelikle tüm dünyanın ekonomik bir beraberlik ve merkezden yönetim gibi ilkeler ile tek dünya krallığı kurma idealini amaçladığını iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Neo-liberal kapitalizm uygulamalarına baktığımızda ise en önemli amaçlardan birinin ekonomik bir bütünleşme olduğu iddia edilebilir.

İki krallığın her iki unsuru olan manevi ve maddi idare yetkisel ve kutsiyet bazında birbirleri ile rakip değildir. Her iki krallıkta aynı görev ve sorumlulukları yerine getirmektedirler. Nitekim her ikisi de ilahi bir güç tarafında yetkilendirilmektedir. Biri toplumun ahireti ile ilgilenip günah ve küfrü önlemeye çalışırken diğeri toplumun günlük yaşesini karşılamaktadır. Her iki krallıkta Hristiyan toplumuna maddi ve manevi bir huzur ortamı sağlamayı amaçlamaktadır (Olgun, 2012: 142).

“O yüzden de Tanrı, dine has olan ve manevi sorumluk alanına ait yükümlülüğü Luther'in 'Hristiyan cemaati' olarak tanımladığı Kilise'ye tevdi etmiştir. Dünya işlerinin düzenlenmesi, toplumun güvenlik, eğitim, ekonomi ve diğer dünyevi işleyişinin yolunda gitmesi sorumluluğunu ise sivil/ politik otoriteye yüklemiştir” (Olgun, 2012: 142).

Luther'in çabalarının somut sonuçları olarak, orta ve alt sınıflar üzerindeki Kilise hâkimiyet ve baskısının zayıflatılması ve Kilise elindeki mülkiyete el konulması iddia

edilebilir. Genel olarak, dini hareket devlete bağılıydı, ancak ulusal duyguları ifade edebilecek bir siyasi liderin yokluğu, dinin ilk başta seküler güçlere öncülük etmesine izin verdi (Gordon, 1937: 16).

Bu bağlamda Protestanlık ve kapitalizm arasında organik bağ kurmaya çalışan bir araştırmanın odaklanması gereken konular arasında ilk olarak Luther'in arka bahçesi olarak nitelendirilen Calvinist ve Püriten anlayışın da anlaşılması beklenir. Bu ekollerin hakimiyet alanları da Avrupa'nın kuzeyidir. Lutheran öğretinin kapitalizm ile ilişkisinin daha ziyade kuzey Avrupa eğilimlerinde görülmesi ise Luther'in öğretisinin ekonomik yanı için aslında bir yetersizlik olarak ifade edilebilir. Tüm bu sebepler ışığında kapitalizm üzerinde Calvinist öğretinin etkisini görmek daha olasıdır. Öte yandan Luther'in kilisesinin uhrevi asketik yaşamına karşı eleştirileri meslek anlayışını Kilise'nin sultasından kurtarıp Pavlus zamanındaki anlayışa tekrar döndürmesi, Luther'in ekonomik ve ticari hayata dair felsefesinin omurgasını oluşturması açısından önemlidir. Elbette bu inanç felsefesinin kapitalist mantığı etkilemesi ihtimal dahilinde olacaktır (Olgun, 2019: 329).

Reformasyon, laik düzene yönelik tutumlarda dikkate değer bir dönüşüme sebep oldu. Orta Çağ boyunca neredeyse tüm en iyi Hristiyan teolojisinin ve ruhani yazılarının kaynağı olan manastır Hristiyanlığı, dünyaya ve içinde yaşayan ve çalışanlara bir dereceye kadar küçümseme ile muamele etti. Kilise'ye göre gerçek Hristiyanlar dünyadan çekilir ve bir manastırın manevi güvenliğine girerdi. Bu durum Hristiyan dünyanın sokaktan kopuşuna neden oldu. Tüm bu inanca rağmen reformculara göre, bir Hristiyan'ın gerçek mesleği, dünya da Tanrı'ya hizmet etmektir. Manastırlar bu görevle alâkasız bir şeydi. Hristiyan yaşamının asıl işi, manastır hücrelerinin görkemli izolasyonunda değil, seküler dünyanın şehirlerinde, pazar yerlerinde ve ticaret hayatında olmak zorundaydı (Mc Grath, 2012: 254).

Luther'in ekonomik görüşleri Almanya'da merkantilizmin gelişmesine de ortam hazırlamıştır. Ona göre hükümet ekonomik eylemler noktasında aktif rol almamalı, millî menfaatleri bireysel menfaatlerden üstün görmemelidir. Ayrıca Luther, Orta Çağ'ın hiyerarşik toplum yapısından yana tavır almış ve serflerin senyöre itaat etmeleri gerektiğini savunmuştur. Luther, feodalizmin kurumlarına sadık kalmanın yanında, Hristiyanın çalışıp

kazanması gerektiğini ve kazancıyla özel mülk sahibi olmanın yararlılığını savunmuştur. Ona göre bir Hristiyan çok çalışıp kazanmalıdır (Aydemir ve Güneş, 2006: 144).

Kapitalist sistemin önemli bir parametresi de Luther'in ajandasında yerini almıştır. Luther, faiz konusunda da daha liberal bir görüşe sahiptir. Nitekim 1525'te Danzig Meclisine yazdığı mektubunda faizin belirli oranlar¹⁰⁸ ve sınırlar aşılmadığı takdirde, tamamen normal ve izin verilen bir şey olduğunu yazdı. Luther'in bu eseri daha çok bir ekonomik model, programatik bir metin, mükemmel bir Hristiyan refah toplumunun Tanrı'nın iradesine göre yapılandırılırsa nasıl görüneceğine dair aksiyomatik bir eserdir. Öyle gözüküyor ki Luther piyasalarda prensipte, Hristiyan yargısı ve Tanrı'nın seçtiği düzen tarafından dikte edilen gerçek bir 'adil fiyat' gibi bir şeyin var olduğunu öne süren, oldukça adaletli bir "*Bırakınız yapsınlar...*" mantığını savunan bir teologtu (Rössner, 2019: 241).

Gerek faizin gerekse "*Bırakınız yapsınlar...*" ile tanımlanan serbest piyasanın sebep olduğu sosyo-ekonomik eşitsizliğin teolojik gerekçeleri de Lutherde karşılık bulmuştur. Nitekim Luther, KK'da¹⁰⁹ yer alan *yerli-yabancı* gibi ifadeler ile bu eşitsizliği açıklamaya çalışmış, herkesin prens, senatör veya yönetici olamayacağını, kölelere de toplumsal açıdan ihtiyacın olduğunu ifade ederek, eşitsizliğin Tanrı'nın emri ile olduğunu vurgulamıştır. (Akalin, 2010c: 11)

Luther ve Reformasyon ile birlikte, Avrupa'nın büyük şehirleri yeni Hristiyan düşünce ve hareket tarzlarının beşiği ve uygulama potası hâline geldikçe, Hristiyan düşüncesi ve yaşamının biçimlendirici merkezleri yavaş yavaş manastırlardan ticaret alanlarına kaydı. Modern Batı kültürünün oluşumunun merkezinde yatan siyasi, sosyal, ekonomik ve dinî değişimlerin bu değişimde karşılığını bulabileceğini iddia etmek mümkündür. Ana akım Reformasyon, manastırın dünyadan çekilme dürtüsünü reddetti. Bu süreçle beraber artık Hristiyan, hayatın her alanında artık kendi varlığını göstermek için

¹⁰⁸ Luther, bazı kredilerde yılda yüzde 6'ya kadar maksimum faiz oranına izin verdi. Sadece yüzde yedi, sekiz, dokuz, yüzde on'dan daha fazla suçlayanlar yargılanmalıdır, demiştir (Rössner, 2019: 240).

¹⁰⁹ Yasa'nın Tekrarı 23:19-20

yeterli teolojik desteği bulmuştur. Elbette bu mevcudiyetin hissedildiği en önemli alan ekonomik hayat oldu (Mc Grath, 2012: 255).

Ekonomik hayatın canlılığının artmasını Protestan reformunun Kilise'nin öğretisi ve pratiklerinin büyük bir kısmını yok etmesi ile açıklamak mümkündür. Protestan reformcular, yoksulluğun manevi idealleştirilmesini ve hayırseverliğin manevi etkinliğini reddetti. Tüm insanların Tanrı'nın dünyadaki işini yapmaya çağıldıklarını savundular. Boş durmamalı ya da gönüllü olarak kendilerini yoksullaştırmamalıydılar. Gönüllü yoksulluk, ödüllendirilecek manevi fedakarlığın bir sembolü değil, cezalandırılması gereken bir sosyal asalaklık biçimiydi. Çalışmak, üretime katılmak yeni ve kutsal bir erdem olarak kabul edildi. Artık her meslek ile Tanrı iradesini yeryüzünde gösterebiliyordu (Witte, 2018: 23).

4.4.4. Calvinist Teoloji

Calvinizm'in temel felsefesi kutsal metinlerin literal anlamda anlaşılmasıdır. Bu bağlamda metinlerde açıkça yer almayan her şey reddedilirken açıkça yer alan her şey tartışmasız kabul edilmektedir. Elbette Calvinizm'in teolojisinde sadece teolojik doktrin değil aynı zamanda kilise'nin organizasyonu , politik yapılanması , sosyal yapının da kutsal metinlerin literal anlamı üzerine bina edilmesi vardır. Bu amaçla John Calvin¹¹⁰ Cenevre'de faaliyete geçmiştir. Öncelikle Kilise'nin yapılanması ile şehrin sosyal hayatına ilişkin katı ahlaki düzenlemelere girişmiştir. Ayrıca Kilise ve kent idaresini birleştirmiştir. Calvin tüm bunları yaparken pusulası daima KK olmuştur. Dolayısıyla ilk teo-politik düşünür ve faaliyetlerini sürdürdüğü Cenevre'yi KK ilkelerine göre Kilise tarafından yönetilen bir teokratik devlete dönüştüren teolog olduğu iddia edilebilir (Gündüz, 2010: 127).

¹¹⁰ John Calvin (1509-1564). Fransız hukukçu ve teolog. Picardy'nin ünlü bir kasabası olan Noyon'da/Fransa doğmuştur. Babası, çocukluk dönemlerinden bu yana onu ilahiyat okumaya yöneltmiş ve Calvin'in doğal bir eğilimi olduğu sonucuna varmıştır. Çünkü Calvin küçük yaşta bile son derece dindardır ve aynı zamanda arkadaşlarına kötü olan her şeyi sıkı bir şekilde yasaklamıştır (Potter ve Greengrass, 1983: 2). Roma Katolik Kilisesi'nden kopmasına ve büyüyen Protestan hareketine katılmasına neden olan bir dini dönüşüm yaşayarak Fransa'dan kaçmak zorunda kalan Calvin, 1536'dan 1538'e kadar İsviçre'nin Cenevre kentinde, ardından 1541'e kadar Strassburg'da bir bakan oldu ve Cenevre'ye döndü ve 1564'teki ölümüne kadar burada kaldı (Ambalu vd. 2013: 237).

Calvin'in Cenevre'de kurduğu teo-politik sistemin başarısının temelinde kilise yasaları olduğunu iddia etmek mümkündür. Cenevre kilisesini dört papazlık kategorisi -ki bunlar doktorlar,papazlar, diyakozlar ve ihtiyarlar- ortaya koyarak ve her birinin çalışması için kurumlar oluşturarak organize etmiştir. Doktorlar KK çalışmalı ve öğretmelidir; onlar teolojik çalışmaları doktrinsel saflığın sürdürülmesine ve papazların hazırlanmasına hizmet edecektir. Papazlar Tanrı'nın kelamını vaaz etmeli; sakramentleri yönetmeli ve bilgi ve nasihat vermelidir. Papazlık görevi için adayların doktrin ve idare konularında sınanmaları ve papazlar ile küçük meclis tarafından onaylanması gerekmektedir. Cenevre ve ona bağılı köylerdeki papazlar teoloji ve doktrin üzerine tartışmak için haftada bir buluşuyorlardı. Diğer diyakozlar yoksullara yardım ve hastaneleri denetlemeleri de dahil olmak üzere hayır işlerinden sorumludurlar; onlarda ihtiyarlara aynı şekilde yılda bir kez seçiliyorlardı (Lindberg, 2010: 254).

Calvinizm, kader öğretisi sayesinde diğer reformcuların düşüncelerinden ayrılır. Calvinizm'de insanın kurtuluşu en başta Tanrı tarafından belirlenmiştir. Kurtuluş için insanın değil Tanrı'nın iradesi başat bir rol oynar. Dolayısıyla kurtuluş Tanrı'nın seçtiğı için kulları için söz konusu olmaktadır. Doğru davranışlar ise seçilmiş olmanın en temel göstergelerinden biridir. Söz konusu kader ve seçilmişlik öğretisinin gündelik hayattaki yansımaları ise çok çalışma ve başarı olduğu ifade edilebilir (Gündüz, 2010: 127).

Kapitalist ekonomi anlayışının teolojik kodlarının ortaya çıktığı dönemin reform dönemi olduğu ispat edilebilir bir iddiadır. Nitekim Hristiyan dünyasında kapitalist parametrelerin temellerinin (çalışmak, kazanmak, biriktirmek ve servet vb.) bu dönemde atıldığını görmek mümkündür. Öyle gözüküyor ki Calvinizm bu konuda adım atan teolojilerden biri olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir ideolojidir. Calvinizm'in yaptığı, yeni bir düşünce iklimi oluşturmak değil, daha önce var olan düşünce kodlarının Kilise'nin dogmalarından kurtarıp Protestan kodlar ile yeniden yorumlanması faaliyetidir. Bu bağlamda Calvinizm'in aksiyomu, Kilise'nin hegemonyasına bir başkaldırı üzerine kurulmuş olmasıdır. Calvinizm, özgür düşünceyi gündeme getiren ve pratikleştiren bir rol üstlenerek Protestan ekolünde önemli bir yer edinmiştir. Calvinizm'in düşünce bazında özgürleştirdiğı Protestan için ekonomik hayatta artık bir engel kalmamıştır. Calvinizm'in çerçevesini belirlediğı kurtuluş kodu ise Protestan için artık önemli bir pusula hâline

dönüşmüştür. Bu pusulanın gösterdiği yön ise öyle gözüktüyor ki “Kazan, tasarruf et ve kurtuluşa erenlerden ol.” yönüdür. Nitekim bu bakış açısı Tanrı ile organik bağ kurmak için bulunmaz bir fırsattır. Çünkü Tanrı, insanı hizmet için yaratmıştır ve bu hizmetin en kolay ve Protestan için verimli ve kârlı yolu çalışmaktır. Hem çalışıp hem kazanan Protestan aynı zamanda Tanrı’ya ibadet ediyor, dahası başarıları ile seçilmişlerden olmanın farkındalığını tüm hücreleri ile yaşıyordu. Bu motivasyon ise onu, daha çok ibadet (çalışmak) etmesi için yüreklendiriyordu. Böylece Protestan kişi üretmeyi, kazanmayı ve dünyayı imar etmeyi, Tanrı’ya hizmet etmek ile birleştirmeyi başarmış görünüyordu (Gündüz, 2010: 127). Çalışmamızın bu bölümünde Calvinizm’in kodlarının Protestan’ın ekonomik hayatındaki etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

Avrupa 16. yy başında siyasi ve dini yönden bir değişim sürecinin içine girmişti; toplum yapısı değişmiş, burjuvazi önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Kilise’nin otoritesi sarsılmış merkezi otoriteler güç kazanmış ekonomik hayatta derin değişiklikler olmuştu. Kapitalizm ilk semptomlarını yavaş yavaş gösteriyordu. Ekonomik zihniyette de önemli değişimler söz konusu olmaya başlamıştı. Sosyal ve ekonomik hayat eskiden olduğundan çok daha canlıydı; ekonomik ve mali anlamda zenginleşen ve güçlenen burjuva sınıfı Avrupa toplumunda derin ulusal etki yaratıyordu. Rönesans ve Hümanizm hareketleri de çarpan etkisi ile süreci hızlandırıyordu. Maddi ve hayata bakış açılarındaki derin değişiklikler din alanındaki yeni eğilimlere de yansdı; fikri ve ekonomik alanda önemli bir rol oynayan bireyselcilik ilkesi hayatın her alanında etkili olmaya başlamıştı (İnalçık, 2011: 157).

Protestan Reformasyonu bir fenomen olarak Hristiyanlık ve kapitalizm arasındaki etkileşimi ve ilintiyi bir şekilde ortaya koyar. Bu bağlamda hareketin lider ideolojisi olan Lutherizm ile beraber diğer bir ideoloji de Calvinizm’dir. Genel olarak ele alındığında Calvinizm’in, ekonomik hayat ile ilgili düşünceleri, yaklaşımları ve açıklamaları daha kapsamlıdır. Bu açıdan Calvinizm Protestan Reformasyonu içinde öne çıkan teo-ekonomik kodlar içeren bir ideolojidir demek yerinde olacaktır.

Calvinizm, temel olarak bireysellik, emek, çalışma, faiz, yatırım, dış ticaret vb. ekonomik konu ve parametreler üzerinde görüş bildirmiştir. Calvinizm’in bu ve benzeri

ekonomik görüşleri Protestan inanca ve düşünceye göre yeni şekillenmekte olan ekonomik, ticarî, siyasi ve sosyal hayatta önemli oranda yön vermiştir. Örnek olarak Calvinizm için emek, ilahi nitelikte ekonomik bir değerdir. Sanayi ve ticaret mallarının üretiminde faize cevaz vererek adeta üretimi kutsamaktadır. Uluslararası alanda ticareti desteklemek suretiyle yoksulluğun azaltılabileceğini savunur (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 188).

Calvinizm'in ortaya atıp savunduğu düşünceler -daha önce değinildiği gibi- aslında yeni değildir. Düşüncelerinin bazıları Kilise ve/ya Hristiyan teologların görüşleri ile paralellik arz etse de, bazıları oldukça farklı bir rota izler. Önemli Skolastik teolog-filozoflardan Thomas Aquinas (ö. 1273), meselâ asırlar önce artan ekonomik hareketlilik ile borçlanılan paranın sermayeye dönüştüğünü ve sahibine rant sağladığı ekonomik gerçeğini tespit ve ifade eder. Aquinas'a göre faiz ve faizle ilgili işlemler aforoz edilmeyi zorunlu kılan durumlardır. Calvinizm, yukarıda da işaret edildiği üzere, bu hususta farklı görüşe sahiptir. Bu noktada Calvinizm'in yaptığı daha önce Hristiyan teologların görüşlerinin bazılarını tekrar gündeme taşıyıp mevcut durum karşısında hâlihazırdaki görüşlerin yeni şartlara ve durumlara paralel olarak 'yeniden uyarlanabileceği' hususunu öne çıkarmaktır (Akalın, 2006: 10).

Konu bu kodlar merkezinde ele alındığında Calvinizm'in ekonomi ekseninde yaptığı analizler bir şekilde doğrudan veya dolaylı olarak KK kaynağı ile ifadesini bulur. Onun ortaya koymaya çalıştığı şey, ekonomik anlamda paranın yaratıcı gücünün farkına varılması ve bu ekseninde KK'nın Yasa'nın Tekrarı ekseninde yeniden okunması gerektiğidir. Bunun için de dini, Katolik teolojisinin dayattığı 'sabit-donuk' anlayıştan kurtarıp değişen koşullara uydurmak gerekmektedir (Akalın, 2009c: 238).

Bu nokta Calvinizm'in Protestan ajandasının en önemli unsurlarını taşır. Bir taraftan Kilise'nin ilgili konudaki doktrininin yanlışlığını vurgularken diğer taraftan da aynı hususun toplumun gelişimi önünde bir engel olduğunu açıkça belirtir. Onun *protest* tavır ortaya koyduğu alanlardan birisi bu bağlamda ekonomi olarak belirir. Kilise'nin politik gücünün zayıflaması, ulus devletlerin güçlenmesi ile elinde bulunan sermayenin, toprakların fabrika

ve imalathanelere dönüşmesi, ekonomik kalkınma ve büyüme için lokomotif görevi görmüştür (Aydemir ve Güneş, 2006: 143).

Calvinizm, bir yandan Kilise'nin mali ve ekonomik kontrol ve baskısını, öte yandan da çalışma bilinci ve uygulamalarını eleştirmiştir. Artık bireysel özgürlükler daha fazla konuşulmuş ve ticari hayatta da kendini göstermeye başlamıştır. Bireyselliğin ortaya çıkışı, ekonomik ve ticari hayatın önündeki Kilise baskısı ortadan kalkınca bireysel girişimler hızlanmış ve bu durum ticari işlem hacminin artışına yol açmıştır. Bu gelişmelerin üstüne Calvinizm teolojisinde başarının sadece bu dünyada değil diğer dünyada da olumlu karşılığını bulacağını söylemesi, yüzyıllardır Kilise'nin baskısı ile bunalan ekonomik hayatın daha da canlanmasına sebep olmuştur. Akabinde Rönesans'ın insanı, mutluluğu ve refahı ön plana çıkarması bireyciliğe yeni bir ivme kazandırmış ve bu durum klasik iktisat düşüncesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Acar, 1). Kendini artık skolastik prangalardan kurtaran akıl, ekonomi alanında da daha rahat ve güvenli bir rota izlemeye başlayacaktır (Çetin, 2002: 82). Artık akıl bir anlamda sekülerleşmiştir. Aslında gerçekte olan ise Kilise'nin egemenliğinden çıkmış olmasıdır. Ortaya yeni bir teolojik boşluk çıkmıştır. Zira Kilise'nin doktrinini eleştirmek tek başına çözüm değildir. Yapılması gereken, yeni bir teoloji ile ortaya çıkan bu ekonomik anlayışı, çalışmak ve üretmek gibi aksiyomları aklamaktır.

Calvinizm'i Kilise'den ayıran temel düşünce kodu kurtuluş inancında gizlidir. Kurtuluş inancı Calvinistleri Kilise'nin temel dogmalarından ayırdığı gibi, ekonomik hayatta üzerlerinden ataleti atmış, kazanç hırsı ile hareket eden ve bu pratikleri sevap olarak kabul eden bir Hristiyan portresi çizmiştir (Calvin, 1960: 3.20).

Nitekim Calvinizm kurtuluş inancında Tanrı'nın bazı insanları ödüllendirmek, bazılarını ise cezalandırmak için seçtiğini iddia etmektedir. O yüzden Kilise'ye göre Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi tüm insanların selameti için olurken, Calvinizm Hz. İsa'nın sadece seçilmişler için bu fedakârlığa katlandığını iddia eder (Duran, 2022). Böylece, insanın Tanrının kendisi hakkında en başından bu yana belirlediği kaderin dışında bir hayatının olmayacağına inanan inanan Calvinistler; seçilmişliğinin işaretlerinin özü kazanç ve

servettir. Her ne kadar Calvinizm kendisinin seçilmiş mi yoksa lanetlenmiş mi olduğunu kesin olarak bilemeyecek olsa bile ticari hayatında kazanan ve kazandığını lüks tüketim ile harcamayan, tasarrufu ve akılcılığı benimseyen, iş ve aile hayatında lider bir rol üstlenen bir Calvin taraftarı seçilmiş olduğunu düşünebilir (Calvin, 1960: 3.20 ve O'Brien, 2003: 84-85).

Calvinizmde tembellik ve israf lanetlenmiş olmanın en temel göstergeleridir. Calvinizm bu durumun aksine verimli olmayı, tasarrufu ve zaman yönetimini önemser. Aynı zamanda işinde ve hayatında gösterdiği sadelik, ticari hayatındaki başarı ve hedefleri onun seçilmiş olduğuna dair en önemli göstergelerdir. Calvinizm'in kadercilik anlayışı asla bir atalet hâli değildir. Aksine aktif yaşam onun şiarıdır. İşte bu yüzden de Calvinizm taraftarları kendini Tanrı katında seçilmiş olarak görmektedir. Calvinizm ayrıca asla olumsuz bir ruh hâline sahip değildir. Nitekim başına gelen kötü olaylar için bile af dilenmemiş ve bu durumu günahlarının sonucu olarak görmüştür. O yüzden de dua etmek Calvinizm için dindarca bir eylemdir (Akalin, 2007: 89).

Calvinizm'in teolojik iddiası Tanrı ile bütünleşmek değildir. Zira uluhiyet makamında olan aşkın bir gücün ontolojik varlığını anlama gayretini, haddi aşan bir davranış sayıp yalnızca 'çağrıldığına' inandığı meslekte Tanrı'nın rızasını kazanmayı kendine amaç edinmiş bir görev ve amaç adamı olduğu iddiasındadır. Öte yandan kader inancı da Calvinizm için dikkate değerdir. Calvinizm, Tanrı'nın kendisi için biçtiği rolü düşünmek yerine, kendi hareket ve davranışlarının sonuçlarını sezinlemeye çalışarak seçilmiş mi yoksa lanetlenmiş bir kul mu olduğunu öngörmeye çalışır. Kendisine emredilen yaşam tarzı ise atalet hâlinde savurgan, miskin bir yaşam tarzı değil, aksine çağrıldığı görevde (meslek) verimli, dakik, disiplinli olarak Tanrı'nın takdirinin işaretlerini taşıdığına inanmaktır. Tüm bu davranış biçimleri aslında Tanrı'nın razı olduğu seçkin kul olmanın bir sembolüdür. Calvinizm, kapitalist zihniyetin biricik temsilcisi ve aksiyomu olarak kazanmanın ve servet biriktirmenin peşindedir. En büyük günah ise bu servetin üstünde yatarak onun verimliliğini yok etmektir (Ülgener, 2006: 47-48).

Bu amaç açısından bakıldığında, Calvinizm için en yüce ibadet, mesleğinde başarı; en kutsal ibadethane ise işyeridir. Calvinizm, bunu yaparak Tanrı'yı yeryüzünde yücelttiğini

düşünür. Böylece Calvinizm'in dünyasında uhrevi asketizm, yerini dünyevi asketizme bırakmış olur. Calvinizm daima Tanrı ile beraberdir. Bu yüzden de Kilise'nin kendisini maddi ve/ veya manevi olarak ödüllendirmesine ihtiyaç duymaz. Calvinizm için tek başarı mesleğinde gösterdiği başarıdır. Böylece Tanrı'ya giden en kutsal yolu bulmuş olur. Bu saikler ile harekete geçen bir Calvinizm için Tanrı'ya ulaşmada Kilise'nin hiçbir rolü olamaz. Dahası Kilise'nin ekonomik ve ticari hayattaki ataletli yönlendirmeleri Calvinizm için adeta günaha giden bir yoldur. Nitekim Tanrı'nın şanı, kullarının yeryüzünde gösterdiği başarı ile doğru orantılıdır (Akalin, 2007: 80).

Calvinizm'de ekonomik akılcılık ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca Calvinizm, Hristiyan'ın dünya hayatı boyunca sadece Tanrı'nın şanına hizmet etmek için var olduğunu iddia etmektedir. Tanrı'nın emirlerine uymak Hristiyan için elzemdir. Tanrı'nın sosyal hayatta emirlerine uymak Hristiyan için bir görevdir. Dolayısıyla ekonomik alanda da Hristiyan, Tanrı'nın buyruklarına uymak zorundadır. Bu yüzden de çalışmak, ilahileştirilmiş ve Tanrı'ya hizmet etmenin bir yolu olarak kabul edilmiştir (Madi, 2014: 171).

Calvinizm, Kilise'ye rağmen bir hareket olsa dahi, Kilise ile örtüşen bazı parametrelere sahiptir. Hz. İsa'nın çektiği sıkıntılardan hareket ile Hristiyan'ın hayatında eğlenmeye vakit ayırmasını doğru bulmayan Calvinizm, ekonomik anlamda çabalara hiçbir zaman engel olmamış, bu eylemleri düzenlemek veya denetlemek gibi bir çaba içine girmemiştir. Ancak iş dünyası dışında her türlü eylemi özellikle eğlence, haz, zevk ve vakti boşa geçirme gibi eylemleri adeta aforoz ederek Kilise ile aynı tutum ve davranış içine girmiştir (Akalin, 2006). Böylece serbest pazarın mentalitesi için ilk adım atılmış olur. Nitekim çok daha sonra Smith, liberal düşüncüyü “*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.*” diyerek ve düşünce kodlarını devam ettirerek perçinlenmesini sağlamıştır.

Calvinizm için Tanrı'nın rızası, üretim faktörlerinin tüm bileşenlerinin ekonomik aktivitelere kanalize edilmesi, rasyonel bir meslek anlayışı çerçevesinde disiplinli bir yaşam ile beraber tutumluluk ilkesinin benimsenmesi ile kazanılabilmektedir. Böylesi bir motivasyon ile ortaya çıkan zihniyet için haz ve zevk yolu kapalı olduğundan metodik, akılcı

ve disiplinli çalışma ile ivme kazanarak artan üretim ve servet birikiminin tekrar yatırımlara gitmesinden başka bir yol söz konusu değildir (Ülgener, 2006: 49).

Calvinizm'in düşünce dünyasında Tanrı, kullarının rızıklarını her zaman düşünmekte ve bunun için kişinin karşısına seçim yapabileceği birçok mesleği alternatif olarak çıkarmakta ve seçilmişliğin bir ifadesi olarak başarı kriterini getirmektedir. Kişi eğer Tanrı'nın rızasını kazanmak istiyorsa, meslekî anlamda statüsünü yükseltmek zorundadır. Böylece başarı kazanca dönüşecektir. Artan kazanç, Calvinizm için hem Tanrı rızası hem de yeni kazançlar için bir çeşit mayadır. Böylece kişi zenginleştikçe Tanrı'nın kendisinden razı olduğu sonucunu çıkartabilir. Çünkü o başarı rütbesi ile seçilmiş ve kutsanmıştır. Tam tersi durumda öteki konumuna düşecektir. İşte Calvinizm için Tanrı'nın rızası bir anlamda kendi elindedir. İradesi ile öteki mi yoksa beriki mi olacağı kararını verecek ve kaderini kendi yazacaktır. O yüzden denilebilir ki Calvinizm artık daha akılcı ve atalet hâlini terk etmiş dünyevi bir asketiktir (Akalin, 2014b: 10).

Calvinizm'in insana ilişkin temel ideolojilerinden biri de insanın kendi amaçları için değil de Tanrı'nın ortaya koymuş olduğu sisteme hizmet etmek için dünyaya geldiğidir. İşte bu yüzden de söz konusu sistem, içerisindeki insanların kapitalizmin ihtiyaç duyduğu akılcı yönlerini geliştirmek için bireylere bir fırsat vermiş, böylelikle serbest pazar sisteminin mekanizmalarına ilahi bir nitelik katmış ve onları kullanmaya sevk etmiştir. Öte yandan Calvinizm lüks bir yaşama karşı göstermiş olduğu tavır sebebiyle elde edilen her türlü zenginliği kişinin aşırı harcamalarını finanse etmek için kullanmaması gerektiğini ifade ederek bir çeşit servet birikimine yol açmıştır. Bununla beraber başarının Tanrı'nın sevdiği kullarına dair bir işaret olarak kabul edilmesi, bireylerin Calvinizm anlayışında çalışkan olmaya sevk edilmelerine sebep olmuştur. Böylelikle şekillenmeye başlayan kapitalizm daha çok netlik kazanmıştır (Mardin, 1969: 26).

İnsana ilişkin bir diğer parametre de sınıf ayrımıdır. Calvinizm'in teo-ideolojik dünyasında efendi-köle ayrımı vardır. Bu ayrımın temelinde ilahi buyrukların olduğu iddiası vardır. İlk aşamada ekonomideki efendi-köle ayrımı ve karşıtlığı Calvinizm'i belirler ve etkiler. Bu teolojinin mantığında, Tanrı'nın seçilmişleri olarak efendiler ile günahkârlar

olarak köleler vardır. Aynı zamanda Calvinizm'in teolojisi, efendilerin iyilik, tanrısallık, kutsallık, saflık gibi olumlu yanlarını temsil ederken kölelerin ve çoğu insanın dinsizliğini, yozlaşmasını ve ahlaksızlığını temsil etmektedir. Seçilmiş efendi ile kölelerin teolojisi olarak kurulduktan sonra kader dogmasını kınayan Calvinizm, efendiler ile köleler arasındaki bu bölünmeyi ve ihtilafları yeniden üretir ve kutsallaştırır (Zafirovski, 2016: 18). Çağdaş kapitalist uygulamalara baktığımızda aynı zihniyetin var olmaya devam ettiğini görmek mümkündür. Sosyo-ekonomik anlamda üst gelir grubu için cennet yeryüzündedir. Zira bu sınıf Tanrı'nın seçilmişleridir. Alt gelir grupları ise günahkâr oldukları için kaderlerinde olanı yaşamaktadırlar ve dünya hak ettikleri cehennemdir.

Calvinizm ile kapitalizm arasında çok sıkı ilişkilerin olduğu açıktır. Zira Kilise tarafından adeta afroz edilen ticari ve ekonomik faaliyetler Reform ve Calvinizm ile beraber herkes tarafından saygı ile anılan kavramlar olmaya başlamıştır. Nitekim Calvinizm bu tür faaliyetlerin teolojik çevresini değiştirmiş, Tanrı ile organik bir bağ kurmasına sebep olmuştur. Hatta öyle ki para ve zaman arasında direkt bir alaka kurmuş, vaktin boşa harcanmasının paranın verimsizliğine ve kaybına neden olacağını ve ortaya bir günahın çıkacağını iddia etmiştir (Ülgener, 1984). Calvinizm, bir Hristiyan'ın günümüzdeki kapitalist öğretisi ile psikolojik bağlantılarını kuracak temel bazı parametreler de belirlemiştir. Nitekim Calvinizm'e göre,

1. Çalışmak ve üretmek için, daha verimli olmak için bedensel isteklerimizden vazgeçmek gereklidir.
2. Tembellik veriminizi düşürür.
3. Vakit nakittir. Bu ilke tembeller tarafından daima ilke edinilmiştir.
4. Vaktinizi verimli işlere adarsanız, tembeller günah işlerken siz, Tanrı'ya hizmet etmiş olursunuz.
5. İşinizi vaktinde yapın. Böylece hem Tanrı'ya çalışarak hizmet eder ve sevap kazanırsınız hem de dua etmek için yeterli vaktiniz olur.
6. Tanrı'ya çalışarak yaklaşp ihtiyaçlarınızı karşılamasını bekleyebilirsiniz. Böylece kendinize ve ailenize iyilik etmiş olursunuz.

7. Bu şekilde davranarak beden sağlığını korur ve zinde kalırsınız. Oysa tembellik sizi Tanrı'ya yaklaştıran her şeyi yok eder (Alatlı, 2010: 600).

Calvin aslında hayatın tam içinde olan bir teologtur. O yüzden de düşüncelerinde ve pratiklerinde ekonomik hayata değeri vermektedir. Bu yüzden sermaye sınıfının beklentilerini dikkate almakta, yasalar içinde kalmak şartı ile sermayenin sorunlarına eğilmekte, ortaya çıkan sorunların çözümünü hiç de sanıldığı gibi dine aykırı olmadığını savunmaktadır (Akalin, 2014b: 13). Sermayenin başat rolü kapitalizm için hâlâ anlamlıdır. Nitekim sermaye ile kapitalizm neredeyse aynı anlamda kullanılmaktadır. Calvinizm'in sermayeye atfettiği anlam, günümüzün kapitalist anlayışında hâlen kutsallığını korumaktadır. Sermayeye sahip olmak bir erdem olarak görülmekte, övülmekte ve adeta cennet ile ödüllendirilmektedir. Tam tersi durum ise günahkârlık olarak kabul edilmekte ve adeta cehennem hak edildiği bir durum olduğuna inanılmaktadır. Öte yandan sermayeyi servet olarak görmek mümkündür. Bu amaçla elde tutulması, kazanılması gibi ayrı bir erdem olarak düşünölmektedir.

Calvinizm için servet ve servet hırsı son derece doğaldır; dahası Calvinizm, servetin Tanrı tarafından seçilmiş kullara verilen bir hediye olduğunu düşünmektedir. Calvinizm için lüks asla tasvip edilen bir davranış olmadığı gibi, elde edilen kazancın tasarruf edilmesi bir erdemdir (Madi, 2014: 168). Calvinizm için kazanarak elde edilen kazanç kutsanmıştır. Ancak Calvinizm daha da ileri giderek elde edilen gelirin tekrar yatırıma dönüştürölmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşımın ise kapitalizmin doğumu ve gelişimi için uygun bir ortam olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda Protestanlık, özelde ise Calvinizm endüstriyel kapitalizm için yeter sebeptir. Calvinizm çok çalışıp çok kazanmayı teolojik anlamda aklamış, Kilise'nin uhrevi asketik doktrininin tutarsızlığını eleştirmiştir. Bir de faizi meşrulaştırarak kapitalizm için yeter şartların doğmasına neden olmuştur (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 188).

Calvinizm aslında Hz. İsa'nın zenginlere faiz ile borç verilmesini yasaklamadığını iddia eder. Calvinizm, faiz konusuna son derece işlevsel bakmaktadır. Nitekim faizin yeryüzünden kaldırılmasının sadece niyet aşamasında kalacağını, gerçek dünya da bunun

uygulanabilir olmadığını, o yüzden kamu çıkarlarının ne olması gerektiğinin düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Calvinizm'e göre faizin Yahudi toplumunda kesin bir şekilde yasaklanmasını o günkü şartlar belirlerken, kendi yaşadığı dönemin farklı olduğunun altını çizer ve adalate uygun olmak şartı ile faiz için bir açık kapı bırakır (Alatlı, 2010: 594-595). İşte bu yüzden kapitalizm ile Protestanlık arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulmak isteniyorsa ilk olarak analiz yapılması gereken konulardan biri de genelde Protestan mezhebinin, özelde ise Calvinizm'in faiz hakkında neler düşündüğünün tespitine ve uygulamalarına bakmak gerekir (Akalin, 2006).

Calvinizm, bu bağlamda faizi en basit ifade ile zenginlerden ve fakirlerden alınan olmak üzere ikiye ayırmıştır. Fakirlerden alınan faiz Calvinizm'in düşün dünyasında bir çeşit gasptır ve tamahkârlığın sonucudur. Ancak zenginden alınan faiz için farklı bir durum söz konusudur. Nitekim zengin bu borcu yatırımlarını genişletmek amacı ile almaktadır. Dolayısıyla artan mal varlığından bir kısmını alacaklı kişilere bu kazancın bedeli olarak vermesi doğal karşılanmalıdır (Akalin, 2009c: 240).

Calvinizm için bir diğer şart faizin yasal sınırlar tarafından belirlenmiş oranı aşmamasıdır. Calvinizm'e göre oranın belirlenmesi parayı kullanan tarafın kim olduğuna göre değişmektedir. Parayı günlük ihtiyaçları için tüketimde kullanan tarafa karşı insafli olunmasını isterken, parayı sermaye yapacaklar için farklı bir tutum önermiştir. Ancak bu durumda bile yasal sınırlar asla göz ardı edilmemelidir. Böylece Calvinizm, parayı ihtiyacı için değil de para kazanmak için kullanan faktörleri birbirinden ayırmış ve günümüzdeki yatırım bankacılığının mantıksal temellerini o günlerde atmış olmaktadır (Akalin, 2014b: 14).

Calvinizm ile ivme kazanan Protestan akımı faizin teolojik anlamda özgürleşmesi ile sanayileşme, üretim, tüketim ve dolayısıyla kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Calvinizm inançlı Hristiyanlar için iktisadî faaliyeti aklamak ile beraber kutsamış, dünya işlerinin önemsizliği kavramını değersizleştirmiş ve bu düşüncelerini faiz ile beraber destekleyerek ekonomik büyüme, kalkınma kapitalizmin temel mottolarından biri

olan sürekli çalışmak kavramı için teolojik bir temel atmıştır (Aydemir ve Güneş, 2006: 144). Zira çalışmak eylemi Calvinizm ile anlamına ilahi bir değer kazanmıştır.

Tanrı'nın kullarından istediği, günlük rızık için çalışmak ve tembelliği bırakmaktır. Sadece günahsız Adem cennet bahçesine konmuştur. Böylece rızıkını kolayca elde edebilir. Ancak insan günahkârdır ve çalışmak zorundadır. Nitekim (Yaratılış 3:19) bunu emretmektedir. Aksi hâlde çalışmayanların rızıklanması yasaklanmıştır (2. Selanikliler, 3: 6-10-12). Beden tembelliğe bırakıldığında önce kendisi, sonra ruh hastalanır. Hatta o kadar ki hastalanan ruh, dua bile edemez hâle gelecektir. O yüzden ruhun kurtuluşu için çare, çalışmaktır (Alatlı, 2010: 601). Böylece Calvinizm çalışmanın ruhsal boyutunun da altını çizerek beden sağlığının ruh sağlığı ile ruh sağlığının ise çalışmak ile elde edilceğini vurgulamıştır. Ruhunun kurtuluşu için artık Calvinizm daha çok çalışacak ve üretecektir. Calvinizm'e göre Tanrı, kullarından rızıkları için cüzi iradelerini kullanmalarını isterken kendi iradesinin de unutulmaması gerektiğini vurgular. Böylece insanın iradesi ve kendi rızası arasında organik bir bağın doğması söz konusu olmaktadır.

Artık çok çalışan ve kazanan Hristiyan için elde etmek teolojik bir zorunluluk hâline gelmiştir. Elde etme hırsının yansıması ile mülkiyet kavramı da Hristiyanın ajandasındaki yerini almıştır. Calvinizm, mülkiyet konusuna iki ayrı dönem itibari ile bakmıştır. İlkel çağlarda insanların ihtiyaçlarını takas yolu ile gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Calvinizm için bu durum adildir ve onların kıtlık gibi bir sorun ile karşılaşmadıklarını ileri sürmüştür. Calvinizm'e göre mülkiyet hakkı Tanrı'nındır. Tanrı bu mülkiyet hakkını sadece sevdiği kullarına bağışlamıştır (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 188). Böylece çalıştıkça kazanan, kazandıkça edinen Calvinist artık Tanrı'nın seçilmiş olduğu daha fazla inanmaktadır. Bu durum bir çarpan etkisi ile daha fazlasına sahip olma güdüsünün doğmasına yol açarak günümüz kapitalist ruhu ile paralellik arz etmektedir.

Calvinizm için ekonomik faaliyet üretim için vazgeçilmezdir. Emek ise üretim faktörü olarak değerli bir ekonomik etkidir ve üretime katılması bir Hristiyanlık görevi olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak Calvinizm, ekonomik olayları Kilise'nin etkisinden çıkartarak yeni bir teolojik kisve ile yeniden yaşamın içine sokmuştur. Böylece

daha liberal, daha özgürlükçü bir anlayış Hristiyan dünyaya hakim olmaya başlamıştır. Artık birey kendi kararlarını almaya başlamış, günah-haram-yasak gibi kavramların baskısından kurtularak çalışmak, üretmek, servet biriktirmek gibi kapitalist düşüncesinin temel parametleri artık yavaş yavaş Hristiyan dünyanın düşünce kodlarını oluşturmaya başlamıştır (Madi, 2014: 169).

4.4.5.Tevrat'ın Yolundaki Kapitalistler: Püritenler

1568'de Londra'da kendilerine “Püritenler” veya Rab'bin lekesiz kuzuları diyen birçok Anabaptist cemaati vardı. İngiltere Kraliçesi Elizabeth döneminde (1558-1603) Püritenler giderek artan bir şekilde sayılarını arttırmaya başladı. Bu artış, Hristiyan din adamlarının kardeşlik örgütü olarak ortaya çıktı ve büyüdü (Hulse, 2000: 1).

Püritenlerin teolojisinde kutsal yazıların literal okuması, bunları açıklayıcı vaazlar, ve hayatın her alanına uygulanan pratik tanrısallık ve kişisel kutsallık ön hatlarda yerini almıştır. 16.yy’ da Püriten kelimesi, yaşam tarzları konusunda titiz olan bu insanları ifade etmek için kullanılmaya başlandı. “Tanrısallık” veya itibari olmayanlara Püritenler deniyordu. Püritenlerin temel misyonu Müjdeyi (İncilciler) önemsemek ve müjdeyi yaymaya çalışmaktı. Teolojilerinde Tanrı yolunda olanların, kutsal yaşam tarzları için kınanmayı göze alması gerektiği inancı dikkat çekicidir (Hulse, 2000: 18).

Püriten din adamlarının ABD macerasının başlaması, İngiltere'deki Anglikan kilisesinin kutsal metinlere olan tutumuydu. Püritenler İncil'i, Anglikan kilisesinin tutum ve davranışlarının şeklini belirleyecek bağlayıcı ilkelerin kaynağı olarak gördüler. Her türlü gösteriştenden uzak Püritenler, İncil'de emsal bulamadıkları cübbelerden törenlere kadar, "insan icatlarını" bir kenara atmaya hevesli, İncil'deki "ilkelciler"di. İncil'in yolundan yani kastettikleri "eski yoldan” yürümeye kararlıydılar (Holifield, 2003: 29).

Bu nedenle, tüm teolojik doktrinlerin kutsal metin tefsirinden gelmesi gerektiğine inanıyorlardı ve kutsal yazının kendini yorumladığı geleneksel Calvinist öğretiyi kabul

ettiler. Püritenlere göre zor pasajları anlamak için din adamının onları daha açık olan ayetlerin ışığında okuması gerekiyordu. Bu durum, metnin gerçek veya "tarihsel" okuması olarak adlandırdıkları eyleme karşı büyük bir güven üretti. İncil'i bir alegori olarak da okuyan ortaçağ yorumcularının aksine, ahlaki gerçekler ve Yeni Kudüs'e yapılan referansların bir kataloğu olan New England din adamları, metnin dilbilgisel anlamına büyük bir değer atfettiler (Holifield, 2003: 29).

Kapitalist kodların karakteristiği olarak iddia edilen fikirlerin genel anlamda Püriten Protestanlığa ait olduğu iddia edilebilir. Örnek vermek gerekirse kapitalistin tüm kısıtlamaların devlet tarafından kaldırılmasındaki ısrarı, Püriten Protestan'ın tüm kısıtlamaların Kilise tarafından kaldırılması konusundaki ısrarı ile benzerdir (O'Brien, 2003: 75). Protestanlık, kurtuluşun "yalnızca bireysel inanç" meselesi olduğunu savunan, her bir Protestanı Tanrı ile olan ilişkisinden sorumlu kılan temelde bireyci bir dindi. Bu güçlü bireycilik, nihayetinde teoloji alanının dışında derin sosyal sonuçlar doğurdu. İngiliz Püritenlerinin dini inançları, hem hükümet (demokratik sistem) hem de ekonomi (serbest piyasa) alanlarında modern özgürlüklerin temelini attı (Nelson, 2001: 137). Dolayısıyla Püriten inanç ve ilkelerinin bu bağlamda değerlendirilmesi, metodolojik bir zorunluluk olarak gözükmektedir.

Siyasi nedenler ile İngiltere'de tutunamayacağını anlayan Püritenler için yeni rota ABD'dir. Eylül 1620'de Hollanda'dan yola çıkan Mayflower isimli geminin yolcuları o güne kadar ABD'ye göç edenlerden çok farklı bir amaç ile gemiye binmişlerdir. Nitekim yolcuların 35'i Hollandalı, 67'si İngiltereli olmak üzere tamamı Püriten'dir. Bu göçmenler Protestanlar üzerinde uygulanan ağır baskılar sebebi ile ABD'ye göç etmişlerdir. Daha sonraları aralarındaki 41 kişi kendi aralarında anlaşma yaparak ABD anayasasının ve Amerikan davranışlarının örneği olacak olan prototip oluşturmuşlardır. Öyle gözüküyor ki bu anlaşma daha sonra kapitalizmin ortamında filizleneceği uygun bir atmosfer olarak anılabilir. Bu sözleşme ile anılan atmosfer, Püritenler'in ABD'ye ayak basar basmaz uygulamaya çalıştıkları demokrasidir. Püritenler demokrasinin sadece ilk pratiklerini uygulamakla kalmamış temelini de atmaya başlamışlardır. Böylece kapitalizmin içinde yeşerip ivme kazanacağı adeta korunaklı bir alan sağlanmıştır (Aksel, 2010). Püritenler, toplumu bir dizi sözleşme veya sözleşme tarafından yönetilen bir toplum olarak tasavvur

etmişlerdi. İyi bir Püriten, yalnızca toplumun diğer üyeleriyle sözleşmeler yapmakla kalmamış, aynı zamanda Tanrı ile de bir antlaşma yapmıştır. Püriten sözleşmeye dayalı düşünce tarzı toplumda hükümetin kurulmasının temelini oluşturan bir başlangıç toplumsal sözleşme teorisinde sekülerleştirilecektir. Serbest piyasa teorileri, aynı zamanda, toplumun sözleşmeye dayalı ve bireysel işleyişine ilişkin genel Püriten görüşünün ekonomik alanına mantıklı ve uygun bir uzantı gibi görünüyordu (Nelson, 2001: 285).

Protestan mezhebi ile Calvinici ekolün içinde yer almasına rağmen Püritenizm, kendine has teolojik düşünceler ve pratikler ile farklı bir karaktere sahiptir. Protestanlığa teolojik anlamda birçok katkısı söz konusudur. Yaptığı katkılar inananın iç dünyası ile alâkalı olduğu gibi öbür dünyaya ilişkin algılar ile de ilgilidir (Güngör, 2005: 25).

Öyle gözüküyor ki ‘radikal’ bir Protestan grup olarak kabul edilen Püritenlerin kapitalist pratikler ile uyumu ve yayılmasında önemli etkileri olduğunu iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Püritenlerde diğer Protestan gruplar gibi sıkı bir disiplin anlayışına sahiptirler. Disiplinin Püriten’in hayatında önemi büyüktür. Nitekim Püritenler asli günahın da etkisi ile doğdukları an günahkâr olduklarına inanırlar. Bu yozlaşmanın ve günahkârlığın temizlenmesi ancak oldukça ağır bir disiplin ile söz konusu olacaktır. Sözü edilen disiplin, ibadetin yeni formu olan çalışmakla birleştirildiğinde bu davranışın yansımalarının ekonomik ve ticari hayatta etkisinin olacağı iddia edilebilir. Bu bağlamda disiplin ve çalışmak (ibadet), analizler için oldukça önemli done olarak karşımıza çıkmaktadır.

Püritenler için disiplin ile iç içe geçmiş çalışmanın ahlaki bir boyutu da vardır. Püritenler çalışmanın ödülllerinden bahsettiklerinde, neredeyse otomatik olarak Tanrı’ya hizmet etmenin insanlığa hizmet etmek olduğuna inanmışlardır. Püritenler için hayatın ana amaçlarından biri de “İşlerimizde insanlara hizmet etmek, Tanrı’ya hizmet etmektir.” mottosudur (Christianity Today , 2006).

Disiplin ile beraber sahip oldukları akılcılık ve kader anlayışı genel anlamda mensup oldukları Protestan mezhebinin karakteristiğinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki geliştirdikleri kader anlayışında, Tanrı ezelde kurtulacak olanları zaten seçmiştir. Püritenlerin bu anlamda

ihtiyaç duydukları işaretin ise ancak bu dünyada olması gerekmektedir. O işaret de başarı ve refahtır.

Püriten disiplin, ibadet ve ticareti aynı potada eritmeyi başararak kapitalist pratikler için uygun bir zemin, gelişim içinde atmosfer oluşturmayı başarmış gözükmektedir. Öyle ki göç ettikleri ülke olan ABD de bile -kapitalizmin merkez ülkesi ve Püriten nüfusun etki alanının yüksek olması sebebi ile- oynadıkları rol teo-ekonomik analizlerde dikkat edilmesi gereken bir parametredir. Bu bağlamda, ABD'nin kapitalizmin amiral gemisi olarak misyon duygusu ile hareket ettiğini Püritenlerin “*belirlenmiş kader*¹¹¹” anlayışı ile açıklamak olası gözükmektedir. Püritenizm kazanmaya, elde etmeye yönelik olarak kapitalist zihniyet ile doğrudan alakalı, görünüşte mantıksız ancak olağanüstü bir dürtü üretmiştir. Akılcılık ve sonsuz elde etme hırsı gibi her iki kaynağın temelinde ise belirlenmiş kader teorisi yer almaktadır (Walzer, 1963: 62).

Saf bir inanç ekseninde hareket eden Püritenler için Tanrı ile insan arasında aracı kabul edilemez bir durumdur. Bir anlamda bu inanç kodları, Kilise'yi Hristiyan'ın hayatından çıkarmayı başarmış gözükmektedir. Kilise'nin kolektif bilincinden kurtulmuş olması ise Püriten'in bireyselliğe yönelmesine ve ayrıca liberal bir bakış açısının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Püriten, Tanrı karşısında yalnız olduğuna inanmaktadır. Bireysellik ise Tanrı ile kendisi arasında bir güce karşı görev duygusunu zayıflatır. Sistemli ve disiplinli bir çalışma Tanrı rızasını kazanmak için önemli araçlardır. Bu ekseninde faaliyet gösteren Püriten, zaman içinde kapitalizmin istediği kararlı ve istikrarlı tüccar karakterine sahip olur. Ancak bu tüccar artık aziz karakterli bir tüccardır (Torun, 2002: 93).

Püriten'in toplumsal dinamikleri Katolik gibi durağan değildir. Her bir Püriten değişimden fayda sağlayacağına inanmışsa, mesleğini değiştirmesine soğuk bakılmadığı

¹¹¹ABD'nin varoluş politikasıdır. Bu politikanın temelinde siyasetin yanısıra ekonomi ve din olduğu gibi sınırları tüm dünyadır. Bir anlamda küreselleşmeyi amaçlar (Kurtoğlu, 2019b: 218).

gibi aksine cesaretlendirilmişlerdir. İş hayatlarında bir kâr fırsatı ortaya çıktığında bunun Tanrı'nın işareti olduğuna dair güçlü bir kanı söz konusu olduğu gibi, Hristiyan'ın bu kâr fırsatından mutlaka faydalanması tavsiye edilmiştir. Fakirliğin ortadan kaldırılması bir zorunluluk olarak görüldüğü gibi Kilise'nin aksine durağan, kanaatkâr bir dünya görüşüne karşı olumsuz bir tutum sergilenmiştir. Püriten anlayışta rızık için çalışmak adeta bir görev olarak görülmüştür. Tanrı'nın daha fazla kazanmak için yasal bir yol göstermesi durumunda bu asla reddedilmemeli, az kazançlı yol seçilmemelidir. Aksi hâlde Tanrı'nın çağrısı ve hizmetçisi olma şansı rededilmiş olacaktır (O'Brien, 2003: 94).

Püritenlerin etkisi altında kaldıkları Yahudilik, Püritenler ile alâkalı analizlerin doğru yapılabilmesi için üzerinde durulması gereken bir parametredir. Özellikle Eski Ahit, Püritenlerin teolojik kodlarını aldıkları bir diğer metin olarak Püritenlerin inanç dünyalarında önemli bir rol oynamıştır. Öyle gözüküyor ki Eski Ahit'te yer alan ekonomik kodlar önemli ölçüde Püriten değerler ile uyumaktadır. Ayrıca zenginlik fikrinin övülmesi, hatta ibadet ile bağdaştırılması Püritenlerin davranış kodlarını belirleyen bir diğer parametre olarak ortaya çıktığı iddia edebilir. Refah ve başarı seçilmişlik fikrinin sembolleri olarak ilk defa Yahudilik'te ortaya çıkmıştır. Eski Ahit, insanların diğerlerinden ayırt edilmesinin işaretleri olarak onların dünyevi şanı ve şerefini vurgular. Hatta Eski Ahit ile modern kapitalistin bakış açısı arasındaki benzerlik o kadar çarpıcıdır ki, bazen kapitalizmin büyümesinin Yahudilerin Avrupa'ya dağılmasının bir sonucu olarak bile görülebilmektedir (O'Brien, 2003: 95).

Püritenlerin Eski Ahit'te buldukları motivasyon, kendi kaderleri ve zarafetin yok edilemezliği kavramlarından geliştirdikleri ahlaki koda tam olarak uyuyor gibi gözükmektedir. Eski Ahit'te sosyal ve ekonomik meseleler hakkındaki öğretiler karakter olarak tamamen sağduyuludur. Kişinin çalışmak konusunda içinde bulunduğu atalet ve tembelliğin ortaya çıkardığı kötülükler eleştirilirken, gayret ve tasarruf övülür. Bu dünya daki erdemin ödülüne dair Eski Ahit fikri, Püritenlerin mesleğe olan bakış açısına uyuyor gibi gözükmektedir. Seçilen insanlar, dünyevi çağrılarının yerine getirilmesiyle kendilerini kanıtlama çabasıındadırlar. Nitekim Püriten için motto şudur: İşyerinde oturan ve işine sahip çıkan tüccar Tanrı'nın yüceltilmesine katkıda bulunur (O'Brien, 2003: 97).

Püritenliğin temel ilkelerinden biride İncil’de ifade edildiği gibi, Tanrı’nın kilisedeki insanların üzerindeki en yüksek otoriteye sahip olmasıdır. Bu nedenle Püritenler KK’ın öğretilerine hem bireysel hem de kurumsal anlamda uyum sağlamaya çalıştılar ve hem ahlaki saflığın hem de dinî saflığın peşinden gittiler. Kadere inanmak, Püritenleri diğer Hristiyanlardan ayırdı. Püritenlere göre Hz. İsa’ya inanç ve ayinlere katılım, kişinin kurtuluşunu tek başına gerçekleştiremezdi; kişi kurtuluşu seçemez, çünkü bu yalnızca Tanrı’nın ayrıcalığıdır. Kurtuluşun tüm özellikleri, kurtarılabilecekleri ve Tanrı’nın karşı konulamaz lütfunu alacak olanları seçmek dahil herşey ancak Tanrı’nın egemenliği tarafından belirlenmektedir (Kang, 2009: 149). Püritenlerin davranış kodlarının temelinde yerini alan ahlaki anlayışın Püritenlerin kader anlayışı ve öğretilerine olan güçlü bağları ile birleşmesi, davranışlarının akılcı olmasını sağlamış; Tanrının hoşnut edilmesini mesleki faaliyetlerindeki başarı ile açıklayarak dünyevi asketizmin kendi dünyalarında önem kazanmasını getirmiş, böylece daha fazlasını elde etme güdülerini başarı ve kabiliyetlerinin kaynağını oluşturmuştur (Akalin, 2007: 79). Püritenlikte en yüksek gelişimine ulaşmış olan, dünyevi asketizme göre Hristiyan’ın en önemli görevi, eski Katolik anlayışından farklı olarak çağrı ve çalışma, Tanrı’yı yüceltmenin ve kendi seçimini kanıtlamanın en iyi yolu olarak yüceltilmiştir. Öyle gözüküyor ki bu türden bir sistemde tembellik ve aylaklığın en ağır suçlar olarak kabul edileceği açıktır. Böylece Püritenlerin gözünde lüks veya tembellikten kaynaklanan zaman kaybının en büyük günah olduğu iddia edilebilir (O’Brien, 2003: 91).

Bir Püriten için akıl vazgeçilmez bir güdüdür. Öyle ki cenaze merasimlerinde bile birçok dinsel ritüeli reddetmiş, aklın dışında yer alan büyü gibi uygulamalardan kurtulmak istemiş, bunu ispatlamak için de en yakınlarının cenazesinde bile ayinleri yapmamışlardır. Püriten’in dünyasında eğer Tanrı bir kişiyi lanetmeye niyetlenmişse onu bu lanetten kurtarabilecek herhangi bir uygulama yoktur. Her inanan bir gün kendisinin Tanrı’nın lütfuna layık olup olmadığını sorgulayacaktır (Akalin, 2007: 76).

Bu yüzden de Püritenler Tanrı’nın rızasını kazanmak, lanetten kurtulmak motivasyonu ile hareket etmek ihtiyacını hissetmişlerdir. Tanrı’nın rızasını kazanabilmek için çok çalışmaya ve dolayısıyla daha fazla rekabete ihtiyaç duymuşlardır. Bu manevi değer, Weber’in 17. yy’da kapitalizmin ortaya çıkışının destekleyici bir değişkeni olarak gördüğü şeydir. Bu arada, kapitalizmin daha geniş alana yayılmasını kültürel olarak

destekleyen değerler, çevre üzerinde kişisel kontrol, değişim, zaman üzerinde kontrol, bireysellik ve mahremiyet, kendi kendine yardım, eylem ve iş yönelimi ve materyalizm gibi değerlerdir. Kapitalizm genellikle daha iyi bir hayat getirir. Sıkı çalışma, demokrasi ve rekabet gibi pozitif değerler kapitalizmin karakteristiğidir. İnsanlara en yüksek hayallerini gerçekleştirme şansı veren Puriten kültür aynı zamanda kapitalizmin ruhu ile paralellik arz eder. Çünkü sıkı çalışmayı ve bireysel başarıyı takdir eder. Başarılı bireyler, diğer insanların karşılaştığı zorluklara daha özenli ve daha dayanıklıdır (Adi, 2015: 36). Weber, Püritenizm olmadan, kapitalist ruhun tarihsel anlamda uygulanabilir bir şekle bürünemeyeceğine inanmaktadır (Walzer, 1963: 70).

Püritenizm, Kilise'nin geleneksel otorite ve hiyerarşisini Roma ve Anglikan şekilleri de dahil olmak üzere reddederek İncil'den üretilmiş bir bireyselliliğe ve inananların kardeşliği ile rahipliğine dayanan yeni düşünce kodları ve pratikleri oluşturdu. Aynı zamanda Püritenler faydacı bir bakış açısı ile karakterize edildi. Böyle bir bakış açısı taşıyan Püritenizm, özellikle sanayi etiği, tasarruf ve zenginleşme ile ilgilenen ve ilerlemeye ilgi duyan tüccar ve zanaatkarlar için oldukça çekici hâle geldi (Solt, 1967: 20).

Püritenler oluşan bu bireysellik duygusu sayesinde kendilerine son derece güvenilirler ve kendi kaderlerini tayin etmeye değer verirler. Dahası, mümkün olduğunca az devlet müdahalesini tercih ederler. Merkezi otoritenin hastalandıklarında veya ciddi bir sıkıntı durumunda kendileriyle otomatik olarak ilgilenmesini beklemezler. “Kendi başımızın çaresine bakabiliriz.” mottosunu hayatlarının merkezine koymuşlardır. Bu davranışlarının temelinde Kilise'ye karşı göstermiş oldukları başkaldırının ve seçilmişlik duygusunun psikolojik etkilerinin olması muhtemeldir. Bu bakış açısı özgürlük ve bireysellilik kavramını mükemmel bir şekilde ifade eder. Bu noktada, Püritenlerin ‘dünyevi’ otoriteden son derece rahatsız oldukları defalarca ve açıkça ortaya konmuş bir gerçekliktir. Merkezi otoriteye karşı göstermiş oldukları bu tepkisel davranış ekonomik alanda da kendini gösterme eğilimindedir. Nitekim ekonomiye devlet müdahalesinin hiç olmaması ya da az olması fikri Smith ile gündeme taşınmış, dolayısıyla kapitalizmin temel gereği olan serbest pazar fikri kapitalizm ile şekillenmiştir (Berge, 2017).

Bırakınız yapsınlar... (*Laissez-faire*) felsefesinin temel tezi olarak gördüğümüz fikre yani özel ve kamusal çıkarların uyumu olarak gördüğümüz bir Püriten fikrine işaret etmedikçe, analogi tamamlanmış olmayacaktır. Artan üretimin ve aralıksız sermaye birikiminin teşvik edilmesi, bireylerin ekonomik faaliyetlerindeki yönünün devlete veya başka bir kamu otoritesine bağlı olması gerektiği düşünüldüğü sürece, karakteristik olarak kapitalist bir tutum üretilemezdi. Kişinin özel kazanç arayışı üzerindeki kısıtlamaların tamamen gevşemesi, bireysel girişimin ve hırsın mutlak özgürlüğü, kapitalizm olarak tanımladığımız şeyin temel bileşenleridir (O'Brien, 2003: 93).

Bireyin sınırsız özgürlüğü, mesleğini gereği gibi yerine getirebilmesi için gereklidir. Püriten anlayışta ifade edilen, kişinin mesleğini yerine getirmesinin topluma verilebilecek en iyi hizmet olduğu fikrini de görmek mümkündür. Çalışmak Tanrı'nın en çok memnun olduğu, onurlandırdığı eylemdir. Halkın refahı ya da çoğunun iyiliği Püriten için her zaman değerlidir. Püriten için ruhsal konularda gereksiz yere engel ortaya çıkaracak kadar dünyevi tüm kaygılar ya da işler terk edilmelidir. Püriten, kamu yararına hizmet edebileceği tüm bedensel ve zihinsel işleri, emeği geri çevirmemelidir. Püriten, üyesi olduğu topluma iyiliği için kendi gücünü azami ölçüde kullanmak ile mükelleftir (O'Brien, 2003: 95).

Püritenler için iş etiği kavramı da kapitalizm ile ilişki kurma noktasında önemli bir perondur. Bir kişinin kurtuluşu elde etmek için çalışması gerektiği ve mesleki başarının kurtulanlar veya seçilmişler arasında olmanın bir işareti olduğu Püritenler arasında yaygın bir görüştür. Bu işaret ise çağrı kavramı ile ilişkilidir. Bu kavram ağır, sebatlı, zihinsel ve bedensel emek ile ilgili iyi özellikler hakkında olumlu anlamdaki düşünce ve pratikleri ön plana çıkartırken tembellik, lüks ve zaman kaybı ile ilgili olumsuz nitelikleri eleştiren bir özellik arz etmektedir (Messaoudi, 2012). İş etiğinin bir diğer yönü ise işçi ve işveren arasındaki ilişkidir. Yeni Püriten dini ekolünün özellikle yükselen kırsal ve kentsel kapitalistler sınıfına hitap eden bir yönü de, bir ideolojik zorlama biçimi olarak işverenlerin işçilerine vahşi ve maskülen bir çalışma disiplini uygulaması ve bunu salık vermesiydi (Heller, 2011: 97).

Püritenliğin misyonları arasında olan eğitimli, disiplinli ve münzevi bir yaşam tarzına sahip; yüksek bir ahlak standardını koruyan bireyleri yetiştirmenin öneminin yanı sıra dikkat edilmesi gereken bir diğer kavram Püritenlikten etkilenmiş olan iş etiğinin sıkı çalışmaya olan olumlu bakış açısıdır. Bu ahlaki kodlar, insanları sıkı ve disiplinli çalışmaya, maddi olarak başarılı olmaya motive eder. Söz konusu çalışma etiği, maddi başarının Tanrı tarafından sevilen bir şeyin işareti olduğuna olan inançlarının bir sonucu olarak New England'daki Püriten kolonilerinden gelmektedir. Maddi olarak başarılı olanlar ve faydalı insanlar hâline gelebilenler, cennete kabul edilecek seçilmiş kişilerdir (Adi, 2015: 36).

Püritenler için 'iş etiği' ve 'disiplin' çok önemli iki kavramdır. Püritenlerin hayatlarında disiplin, kutsallaştırılmış bir kavram olarak yer almıştır. Çünkü bu disiplin kavramı onların hem Rablerine hem de diğer insanlara hizmet etmelerine yardımcı olan bir rehber gibidir. Püritenler bir iş gününe ya dua ederek ya da bazı özbenliği temizleyen ritüelleri yapmak için kendilerine biraz zaman ayırarak başlamayı tercih ederler. Bu davranış onların iş gününde Tanrı ile beraber oldukları inancını taşımalarına neden olarak verimliliklerinin artmasına sebep olmaktadır (Berge, 2017).

Püritenler için sıkı ve disiplinli çalışmak adeta bir keyiftir. Çünkü bu davranışı Tanrı'dan gelen bir çağrı olarak görmektedirler. Ancak aşırılığın cazibesine kapılmak da hoş görülen bir davranış değildir. Bu davranışları Tanrı'dan kurtuluşa bir işaret olarak yorumlarken, ekonomik ve ticari hayatta elde ettikleri başarı ve kazanç gibi çalışma sonucunda elde ettiklerinden makul ölçüde yararlanmayı tercih etmişlerdir. Bu noktada Weber, sıkı çalışmaya yönelik sistematik, misyon sahibi ve istekli Püriten davranış kodlarının kapitalizmin ruhunu şekillendirdiğini savunmaktadır. Weber'e göre, Püritenlerin aşırılıktan uzak makul davranışları tasarruf kültürünün gelişmesine neden olmuştur. Öyle ki sırf para biriktirmenin zevki için para biriktiren sayısız işkolik, Püritenizm'in ruhani torunlarıdır. Bu bağlamda Püritenler için kapitalist sistem onları sarıp sarmalayan evleri gibi olduğu iddia edilebilir (Berge, 2017: 34). Hatta zamanı, parayı, altın ve gümüşleri kaybetmemek için dikkatli davranmayı adeta kutsal bir görev gibi görmenin yanında "Vakit nakittir." ilkesini hayatlarının önemli bir kısmına yayacak şekilde uygulamaya özen göstermişlerdir (O'Brien, 2003: 91).

Bununla beraber Püritenlerin kaderci olduklarını anlamak kapitalizm ve Püritenler arasındaki organik bağı anlamak için önemlidir. Bu kavram kaderlerinin zaten doğuştan mühürlendiğine inandıkları anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Tanrı'dan kaderlerini açıklayacak işaretler aramak dışında bu konuda yapabilecekleri hiçbir şey yok gibi gözükmektedir. Refahı, kazanç ve serveti kurtuluşa bir işaret olarak görmelerini, bu inancın bir yansıması olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla Püritenlerin çok odaklı ve disiplinli, sıkı bir çalışma ahlakına sahip olması beklenen bir davranış olduğu iddia edilebilir. Ayrıca, daha önce açıklandığı gibi, Püritenler çalışmayı Tanrı'nın çağrısı olarak görmektedirler. Kısaca ifade etmek gerekirse “Ne kadar çok çalışırsan, Tanrı'ya o kadar yakınsın.” (Berge, 2017).

Püriten meslek doktrininin temelinde tanrısal bir motivasyon vardır. Nitekim günlük iş, manevi yaşamın merkezindedir. Püritenlerin kendilerini işlerine bu kadar büyük bir zevkle vermeleri şaşırtıcı değildir. Püriten çalışma etiği şuydu: “Çağrılarınızda zahmetli ve gayretli olun; ellerinizin emeği ile Tanrı'ya cennetteki gibi ve itaatkar bir akılla neşeyle hizmet ederseniz, bu onun için sanki sizmişsiniz gibi kabul edilebilir olacaktır. Tüm o zamanı daha ruhani egzersizlerde geçirmiş gibi kabul edirsiniz.” (Christianity Today, 2006).

İnsanları işlerine çağıran Tanrı olduğu için, işçi Tanrı'ya hizmet eden bir kâhya olmaktadır. Bu nedenle, “Her yaratık Tanrı'nın hizmetkarıdır ve Tanrı'yı yüceltmek için yaptığı işi vardır; bazıları Tanrı'nın bir çağrısında, bazıları diğer çağrısında bu görevini yerine getirmekle mükelleftir.”. İkinci olarak, Tanrı'nın dünyadaki tüm işçileri görevlerine çağırdığı şeklindeki Püriten görüş, tüm meşru çalışma türlerini onurlandırır. Her şeyden önce, Püriten meslek doktrini ortak çalışmayı kutsallaştırır. Dışarıdan bakarsak, bulaşıkları yıkamakla, Tanrı'nın sözünü vaaz etmek arasında fark vardır; ama Tanrı'yı memnun etmek noktasında aralarında herhangi bir fark yoktur. Püritenler Tanrı'nın esas olarak işin dış kısmına değil, onu yapan kişinin kalbine çok daha fazla baktığına inanmaktadırlar. Püriten meslek doktrini (Luther ve daha sonra Kıta Reformcuları'ndan miras alınmıştır) dünyadaki yaşamı manevi yaşamla bütünleştiren bir manevi koda sahiptir. Püritenlerin inancında manevi yaşam artık bir ‘kutsal’ alanla sınırlı değildir. Tanrı'nın rızası artık sadece rahipler ve rahibelerin elde edeceği bir kavram değildir. Bu inancın yerine Püriten'in işyeri Tanrı'nın

varlığını ve kutsamasını en emin şekilde bekleyebileceğiniz yer olarak Püriten'in ekonomik ve ticari kodlarını belirler (Christianity Today, 2006).

Püritenlere göre, doğası gereği bir kişi günahkâr ve yozlaşmıştır; ancak şiddetli ve aralıksız disiplinle iyiye ulaşabilir. Her insan, 'kalıcı günah' ile mücadele etmek ve Tanrı'nın önünde doğru olanı yapmak için Tanrı'nın lütfuyla sürekli olarak yeniden düzenlenmelidir. Bu nedenle, sıkı çalışmayı dinî bir görev olarak gördüler; sürekli olarak kendi kendini denetlemeye ve disipline vurgu yaptılar. İnsanın Tanrı'nın isteğini yerine getirmekle yükümlü olduğuna inanıyorlardı, bu yüzden KK'ı ve Tanrı'nın yarattığı, kontrol ettiği evreni inceleyerek anlayabilmeyi bir ibadet olarak gördüler (Kang, 2009: 149).

Püritenizmin kapitalizmin gelişiminde açıkça etkili bir faktör olduğu iddia edilebilir. Püriten ahlakı ,Püriten'i başarıya götürmesinde etkili olmasının yanısıra geçmişin hatalarını ve kurak, kısır tecrübelerini ona göstererek ders çıkarmasını sağlayan adeta sihirli bir ayna gibiydi. Püriten'in insanüstü mücadelesi ahlaki tutumlarının yanısıra onu para biriktirmeye de sevk etti. Ancak Püriten sadece teolojik kaygılardan dolayı para biriktirmiyordu. Düşünce olarak azınlık olması onu tıpkı Yahudiler gibi teyakkuzda olmasını zorunlu kılıyordu. Ayrıca kolonileşme ve sömürgeleşme motivasyonu dünya zenginliklerinin önündeki zihinsel engellerin kaldırılmasında da etkili olmaktadır (Walker, 1937: 19).

Püritenlerin Yahudiler ile olan teolojik ve tarihsel bağ ve ilgisi kapitalist kod ve pratikler ile Püritenler arasındaki ilişkinin farklı boyutunu temsil etmesi açısından dikkate değerdir. Nitekim Püritenler ve Yahudiler aynı tarihi olay ve sürgünleri yaşamışlardır. Üstelik bu coğrafyanın İngiltere olması ayrıca ilginçtir. İngiltere'den 13. yy'da kovulmalarının üstünden 400 yıl geçtikten sonra ülkeye girmesine izin verilen zengin Yahudiler zengin İngiliz soylular ile beraber kapitalist burjuvazinin önemli aktörlerini saflarına çekmeyi başardılar. Bu zor olmadı; nitekim Püritenliğin ilkeleri Eski Ahit ile tam anlamı ile paralel özellikler taşımaktadır. Üstelik Püritenler ile Yahudiler arasında ezilmişlik duygusu gibi önemli bir ortak nokta da bulunmaktadır (Aksel, 2010: 96).

ABD kurulduğundan bu yana dünya liderliğini kendisine ait ilahi bir görev olduğu inancı ile hareket etmektedir. Bu misyon duygusu Püritenlerin önceden belirlenmiş kader anlayışına dayanmaktadır. Püritenler ABD'nin Tanrı'nın isteği doğrultusunda dünyaya rehberlik etmesinin doğal bir durum olduğuna inanırlar. Bu açıdan düşünmek gerekirse yapılan mali yardımlar, kapitalist kültür ve sistemin tüm dünyaya dayatılmasını anlamak mümkün hâle gelmektedir (Yılmaz, 2019b: 68). Kapitalizmin kalesi olarak kabul edilen ABD'nin ekonomik anlamda gelişmesi ve kalkınmasında Püriten ahlak büyük rol oynamıştır.

ABD'de bir kiliseye üye olmayanın ticari hayatında başarılı olması beklenemez. Zira "Takvalı insan güvenilir insandır." ilkesi çok yaygındır. O yüzden de ekonomik kalkınmanın lokomotif sınıfı olarak kabul edilen orta sınıfın kapitalist iş ahlakının yayılmasına ve korunmasına hizmet ettiği bilinmektedir (Torun, 2002: 92).

Püritenizm'in özellikle orta sınıfa olan ilgisi dikkate değerdir. Nitekim orta sınıf diğer toplumsal sınıflara göre dinî değerlere daha az bağlıdır ve o yüzden de yeni dinî fikirler karşısında daha fazla liberaldir. En azından daha az tutucudur. Bu durumu Orta Çağ Avrupası'ndaki mevcut sosyo-ekonomik düzey ile beraber değerlendirdiğimiz zaman Püriten düşüncelerin orta sınıfın ekonomik anlamda sınıf atlama çabasına hizmet ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Nitekim Püritenizm'in maskülen ve disiplinli yapısı yükselmeye çalışan bir orta sınıfın duygusal yapısına çok daha uygundur (Hudson, 1949: 17).

Püritenlerin daha ziyade serbest meslek sahipleri ve küçük toprak sahibi gibi orta sınıfa mensup gruplar arasından çıkması şaşırtıcı değildir. Zira Püritenlik alt sınıflar için bir çekiciliği olmayan ve entelektüel olarak karmaşık bir düşünceydi. Püritenlerin çalışkanlık ve tasarrufu dinî bir erdem olarak görmeleri, vurgulamaları ve uygulamaları ekonomik anlamda ilerlemelerini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Püritenlerin üzerlerindeki siyasi baskı onları halkla ilişkiler ve eğitim gibi alanlardan uzaklaştırmış, ticarete yönelmelerini sağlayarak bu alandaki sayı ve etkinliklerini artırmıştır (Hudson, 1949: 17).

Püritenizm aynı zamanda Amerikan bireyciliği kavramını da yansıtır. Püritenler güç ve otorite konusunda çok şüpheli bir yapıya sahiptirler . Hatta bu yapı her insanın Tanrı ile kişisel bir ilişkisi olduğu konusunda oldukça ısrarcıdır. Dahası, Püritenler kişilerin kendini ekonomik arenada varlıklarını göstermeye ve kendilerini geliştirmelerine değer vermektedirler. Böylece Püritenlerin hem Tanrı ile kişisel bir ilişkiye olan inançları, hem de kendini geliştirmeye odaklanmaları Amerikan kapitalizminin önemli bir parametresi olan bireyciliğini beslemektedir denebilir (Berge, 2017: 51).

Püritenler'in her insanın Tanrı ile kişisel bir ilişkisi olduğu fikrini savunmalarının anlamı, Kilise gibi otoriter bir kuruma ihtiyaç olmadığı anlamına geliyordu. Tanrı ile kişisel bir ilişkiye yapılan bu vurgu ve özel bir deneyim olarak inanç kavramı, Amerikan bireyciliğinin başlangıcını gösterir. Dahası, önceden de belirtildiği gibi Püritenler, kendilerini yansıtmaya çok zaman ve enerji adayan kadercilerdi. Kendi içinde bireysellik bağlantılı olabilecek kişisel gelişime çok değer verdiler. Sonuç olarak, Püritenizm'in Amerikan bireyciliği kavramını doğurduğu açıktır. Amerikan Püritenler sadece kişisel inançlar konusunda güçlü bir şekilde, başkalarının onlara ne yapacaklarını söyleme yetkisini de reddederler. Bu makamların en iyi çıkarlarına sahip olup olmadıkları konu dışıdır (Berge, 2017: 51).

Böylece Batı medeniyetinde bireyselliğin ortaya çıkışı kapitalizmin ilk belirtileri olarak ortaya çıkmıştır. Weber'e göre bireyselleşmenin temel sebeplerinden biri asketik düşünce sistemi ile genelde Protestanlıktır özelde ise Püritenlik. Öyle gözüküyor ki kapitalist ahlakın meşruiyet zeminini sadece protestan mezhepleri tarafından sağlanan metodik yaşam biçimi verebilirdi ve Püritenlik bu zemini sağlamış gözükmektedir.

Herşeye rağmen ortaya çıkabilecek gelir dağılımındaki adaletsizlik Püriten teolojik kodlar tarafından meşrulaştırılabilmektedir. Öyle ki Püritenizm'in insanların bir sebepten dolayı eşit olmadığı inancına sahiptir. Bu anlayışta herkesin kalp olması gerekmektedir. Bazılarının ayak olması gerekir. Ancak, bu durum Tanrı'nın çağrısı olmasından dolayı utanılacak bir şey değildir. Ayak bile olsa kişinin yapabileceğinin en iyisini yapması, aşırıya kaçmamayı akılda tutarak, olabileceği en iyi ayak olması gerektiğini ön plana çıkarmaktadır.

Örneğin iyi bir marangoz olmak asil bir davranıştır. Ancak Püritenler ondan kâr elde etmeye çalışırken diğer görevlerini yerine getiremezlerse yaptıkları işin asaletini azaltmış olacaklarına inanmaktadırlar (Berge, 2017: 26).

Öyle gözüküyor ki Püriten ekolde bireyin özgürlüğünün “Bırakınız, yapsınlar.” anlayışı tarafından, en fazla sayıda en büyük iyiliğe, yani faydacı bir çağın ‘en yüksek iyi’ ilkesine yol açtığı gerekçesiyle meşrulaştırılmıştır. Ancak Püritenizm’in en önemli ilkesi Tanrı’nın yüceltilmesi ve haklıların seçilmesinin güvencesiydi. Görüldüğü üzere Püritenizmin, bu amaca ancak her bireyin görevini yerine getirmesiyle ulaşılabileceğini öğrettiği iddia edilebilir. Ancak kişinin mesleği ancak bitmeyen faaliyet ve çalışmayla yerine getirilebilir. Bu nedenle, bireylerin bitmek bilmeyen faaliyeti ve çalışması, tıpkı faydacılığın zirvesine ulaşılmasında olduğu gibi Püritenliğin zirvesine ulaşmanın yoluydu (O’Brien, 2003: 94).

4.4.6.Luther’in sadık takipçileri :Pietistler

Pietist hareketler 17. yy’da Almanya’da kurumsallaşmış Protestanlığın rehavetine karşı gösterilen tepkilerin sonucu ortaya çıkmıştır. Pietistler,tövbe, kutsallaştırma ve bin yıllık umut temaları gibi konularda Hristiyan yaşamının pratiklerini vurgulamışlardır. Pietizmin başlangıçta Alman Lutheranism’de Philipp Jakob Spener¹¹² ile ilişkili hareketlerle bağlantılı olmasına rağmen hem Luther taraftarları hem de diğer Reformcular tarafından Avrupa ülkelerinde tanındılar (Strom, 2010: 1).

Kanımızca her ne kadar Püriten önderlerin önemli bir kısmı Pietist olsa da, Pietizm ile Püritenlik arasında bir ayrım yapılabilir. Nitekim Püritenler daha ziyade doktrinel bir bakış açısına sahip olurken Pietistler daha ziyade daha bireyci, daha fazla ruhsal tekamüle

¹¹² Alman teolog Philipp Jakob Spener (1635-1705) yukarı Alsace'deki Rappoltsweiler'de doğdu. İlk üniversite deneyimi, 1651'den 1659'a kadar tarih, felsefe, filoloji ve teoloji okuduğu Strassburg'da başladı. Daha sonra eğitimine Basel, Tübingen'de devam etti. Cenevre'de Reform öğretileri ile tanıştı.1663'te Strassburg'a döndü ve burada vaiz yardımcısı oldu. Üç yıl sonra, Lutheran kilisesinin kıdemli papazı olmak üzere Frankfurt am Main'e çağrıldı. Bu pozisyonda Spener, anlamlı reformlarla cemaatin dini yaşamının seviyesini yükseltmeye çalıştı. Kilise disiplini güçlendirdi, gençlerin eğitimini ve ilmihal kullanımının önemini vurguladı (https://en.wikipedia.org/wiki/Philipp_Spener).

önem veren bir anlayışa sahiptirler. Bu bağlamda irdelediğimiz zaman Pietizm'in kurtuluşu ruhi bireyselleşmekte görmesi, Pietistlere bir manada daha bireyci bir yaşam tarzı kazandırmıştır. Bu durum ise kapitalizmin ihtiyaç duyduğu parametreler açısından dikkate değerdir. Öte yandan Püritenler daha ziyade çözülmesi gereken sorunlar üzerinde durup çözüm ararken Pietistler ise bu sorunların çözüm yöntemine odaklanmaktadırlar.

Pietistlerin ön plana çıkan bir diğer özelliği ise bin yılıcı¹¹³ bir zihniyete sahip olmalarıdır. Nitekim bu zihniyet doğrultusunda Kilise ve devlet kurumlarına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda düşünecek olursak bir anlamda merkeziyetçi, müdahaleci bir anlayışa karşıdır. Dolayısıyla kapitalizm, oluşturmaya çalıştıkları serbest piyasa için uygun şartları sağlıyor gibi gözüktüğü iddia edilebilir. Öte yandan neo-liberal düşüncesinin ulusal sınırların kaldırılmasına, dolayısıyla küresel bir sistemin kurulmasına ilişkin idealini düşündüğümüzde Pietizm ile neo-liberalizm arasında bir ideal birlikteliğini görmek mümkün olabilecektir (Deniz, 2018: 111).

Pietistlerin geleneksel Lutheran dindarlığını dönüştürme girişimlerini analiz etmek gerekirse; kurtuluşla ilgili resmi Lutherci öğretileri değiştiremediklerini veya günah çıkarma kurumunu ortadan kaldırmadıkları görülür. Bu nedenle, Pietistlerin teolojisine ilişkin analizde, temel bir tutarsızlıkların ne olduğunu tespit etmek önemlidir (Gawthrop, 1989: 239).

Pietistler tanrısal bir vahyin insanın kurtuluşu için elzem olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu düşüncenin temelinde de asli günah vardır. Nitekim asli günah için kefareti insanın bilinci bulamaz. Tanrı'nın uluhiyeti ve azameti de bu büyük günahı karşılıksız bırakmaz. İnsanın kendi kendine bulacağı cezalar da Tanrı'nın vereceği karşılık ile kıyaslandığında

¹¹³Anlam olarak bin yıl demek olan milenyum inancı, bin yıl içeren öğretiler için kullanılır. Hristiyanlıkta milenyum inancının tek bir şekli yoktur; dolayısıyla bu konuda bir fikir birliğinden söz edilemez. Mesih'in dönüşünün zamansal sürecinde Mesih'e ve inananlara düşen roller açısından farklı anlayışlar söz konusudur. Öte yandan, konuya ilişkin farklı anlayışların kökeninde sadece teolojik konular yoktur. Bu farklılığın temelinde KK'yı yorumlama tarzı, içinde yaşanılan zamanın toplumsal ve politik durumu, heretik hareketler karşısında Kilise'nin kendisini tanımlama çabası ve Yahudiliğe yaklaşım şekli etkili olmuştur (Elmas, 2020: 6).

yetersiz kalacağından Tanrı'nın insanın aradığı kurtuluşu göstermesi gerekir ki bu kurtuluş meslek doktrindir (Deniz, 2018: 106).

Bir pietist için Kilise fenomen değil, numendir. Kilise'yi içselleştirerek Tanrı huzurunda daha samimi olacağına inanan pietist için Tanrı rızası ekonomik faaliyetlerde kendini göstermektedir. Bu yüzden ekonomik kazanç ve çaba ilahi başarının da en önemli göstergelerinden biridir. Bir kimsenin Tanrı'nın lütfu ile donatılması sistematik olarak başarı anlamında daha yüksek derecelere ulaşması anlamına gelmektedir. Pietistlere göre Tanrı'nın rızası kişinin kendini sürekli daha iyi konuma taşıması yolu ile kazanılmaktadır. Aynı zamanda Tanrı'nın işaretine mazhar olanlar yaptığı işte sabırlı ve sistematik olarak faaliyet gösteren kimselerdir. İşte bu yüzden meslek, kişi için Tanrı rızası ve kurtuluş için tek bir yol hâline gelmiştir. Tanrı, razı geleceği kulunu seçmiş ve bu kişiyi mesleğinde başarılı kılmıştır. Pasif bir Hristiyan için disiplinli bir hayat sürse de kazanç ve başarı söz konusu değildir (Akalin, 2015: 23).

Pietistlerin insanın kurutuluşunu dünyadaki mesleki başarıda görüyor olması dikkate değerdir. Bu konuda Pietistlerin uygulamadaki etkinliği oldukça fazladır. Reforme edilmiş diğer kiliseleri daha az önemli gördüklerinden dolayı bu kiliselerin Pietistlerin gözünde saygınlığıda daha azdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde iş ahlakının ve mesleki başarının oluşturulması, önemi ve kontrolü Pietistler için daha elzem hâle gelmektedir (Weber, 2014).

Pietist için kurtuluş Tanrı'nın rızası ile şekillenmiş bir hayat tarzıdır. Elbette bu tarz beraberinde bu dünya da Pietist'in ihtiyaç duyduğu mutluluğu da getirebilecek özellikte olmasıdır. O yüzden Pietist dünyevi zevklerden uzak durmamalı, asketik hayatı dengelemeli ve mesleki hayatı dahilinde mutluluğu aramalı ve güvence altına almalıdır. Pietist için günahlarının affedilmemesi gibi bir ceza yoktur. O yüzden de Pietist için yaşam her zaman akılcılık etrafında şekillenmek zorunda değildir. Mesleğini disiplin ve özveri içinde yapması yeterlidir. Pietizm'in öğretileri bu bağlamda kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan tipini oluşturmuştur. Bu gruplar sadık ve disiplinli imalatçılar, memurlar ve işçiler gibi sosyo-ekonomik anlamda orta sınıf olarak kabul edilen ve kapitalizmin ateşleyici gücü olan sınıflardır (Gençoğlu, 2012: 108).

Pietistler hem dindar hemde girişimci bir ruha sahip bir topluluk olarak kurtuluşu sosyal bir düzen yolu ile elde edilebileceğini öngörmektedirler. Sosyal düzene dair motivasyonlarını girişimci ruh ile birleştirdiklerinde ortaya çıkan verim, kapitalizm için bulunmaz bir nimet olmuştur. Pietistler bireyci dürtüleriyle belirledikleri hedeflere ulaşmak için kolektif hareket etmeyi tercih ederler (Nagy, 1976).

4.4.7.Methodizm ve Evanjelizm

Kapitalizmin ilk merkezi konumundaki İngiltere’de kapitalist parametrelerin ortaya çıkmasını ülkenin sömürgecilik refleksleri ile açıklamak gerekli, ama yeterli değildir. Şüphesiz İngiliz kolonyalizmi açısından ham maddenin İngiltere’ye getirilmesi önemlidir; ama kapital üretim ve ilişkiler bağlamında iki faktör oldukça önemlidir: Sermaye ve emek.

18. yy tarihsel olarak Endüstri Devrimi’nin gerçekleştiği ve Endüstri kapitalizmi’nin şekillenmeye başladığı dönemdir. Böylesi bir dönem olsa da devir hâlâ emek-yoğun bir nitelik arz etmektedir. Bunun anlamı, insan sermaye ile beraber ekonominin önemli parametrelerinden bir tanesidir. Bu yüzden de insanın üretim süreçlerine ve ilişkilerine katılması gerekmektedir. Bu bağlamda üretime katılan insan yoğun bir kentleşmeye sebep olmuş nüfus yoğunluğu artmıştır. Ortaya çıkan yeni kentleşmeye ise İngiliz Kilisesi karşılık verememiştir (Polat, 2008: 50).

Kanımızca bu süreçlerin makul ve muteber hâle gelebilmesi için de bir tür kültür ekonomik veya teo-ekonomik motivasyonlara sahip olması beklenen durumlardandır. Üretim faktörleri açısından insan, hem emek hem de girişimci olarak ekonomik süreçlerde merkezî bir rol oynar. Diğer bir ifade ile, ekonomi sadece ekonomi değil; insan ile ilgili değerlerin (aksiyolojik ilkeler) de belirleyici faktör olduğu bir alandır. Bireyin ekonomik olaylara, üretim ilişkisi ve süreçlerine bakış açısı, pratiklerini de olumlu veya olumsuz etkileyebilecektir. Bu bağlamda, teolojik ve etik kodların ekonomik pratikleri belirlemesine örnek olarak metodist düşünce ve yaklaşım verilebilir.

Metodist¹¹⁴ teolojik ekolün kurucusu John Wesley¹¹⁵ ile taraftarları maddi kazancın fazla olmasını makbul görmüşlerdir. Elde edilen kazanç, onlara göre, daha kârlı yatırımlara yönlendirilmeli ve daha fazla kazanmak için fırsatlar yaratılmalıdır. Fakirliğin utanç olarak kabul edildiği bu ekolde maddi yardım verme hoş görülmez. Wesley, yoksulluk ve işsizliği bir anlamda madalyonun iki yüzü gibi görmektedir. Zenginlik varsa yoksulluk da olacaktır; ve bu normal bir durumdur. Wesley, yoksulluğun Tanrı'nın iradesi olduğunu ve yoksul kişilerin Tanrı katında değersiz oldukları için bu durumun kendilerini bulduklarını düşünmektedir (Madron, 1965: 39). Wesley'in düşük gelir gruplarına yardım etme arzusu kendini ekonomik yaşamda göstermiştir. Wesley, istihdam için özellikle iş projeleri üzerinde durmuştur. Başka bir ifade ile girişimciliği destekleyerek ekonomik aksiyonun artmasını savunmuştur. Örnek vermek gerekirse, pamuğun işlenmesinde işçilerin eğitilmesini sağlamış ve istihdam için öncü olmuştur. Dolayısıyla kapitalist ekonomi için lokomotif görevi gören küçük ve orta ölçekli işletmelerin varlığı için teolojik bir zemin hazırlamıştır. Böylece artan istihdam ile düşük gelir gruplarının üretimden aldıkları pay artmış, bu durum ise toplam talep ve akabinde toplam arzın artışına sebep olarak tüketim ve üretimi büyüme anlamında desteklediği ifade edilmiştir (Madron, 1965: 43).

Metodik ekonomik anlayışta maddi yardım yapmak yerine iş olanakları yaratmak esas olmalıdır. Böylece üretime yönlendirilen emek, hem ekonomi için verimin artmasına, hem de gelir dağılımındaki adaletin teminine olumlu katkılar sağlayacaktır (Akalın, 2008: 10). Kısaca ifade etmek gerekirse, metodik teolojinin ekonomik anlayış, düşünce ve aktiviteler üzerindeki kurucu rolü dönemin kapitalist dönüşüm süreçlerinde özellikle öne

¹¹⁴18.yy'da Protestan İlahiyatçı John Wesley (1703-1791)'in fikirlerini esas alarak ortaya çıkmış bir mezheptir. Wesley ve bazı Anglikan papazları manevi hayat metodu fikri ile ortaya çıkarak bir dini uyanış başlatmışlardır. Bu grup, ibadetlerde yeni bir yol izlemeleri, tutukluları sistemli bir şekilde ziyaret etmeleri, fakir çocukların eğitim ve işlerini üstlenmeleri ve dini gün ve ibadetlerde metodik bir düzen izlemeleri sebebi ile "Methodistler" olarak adlandırılmışlardır (Küçük vd., 2017: 392).

¹¹⁵İngiliz Protestan İlahiyatçı. Henüz on bir yaşındayken, çalışkanlığı ve öğrenmedeki ilerlemesi ile fark edildiği Charter-House'a yerleştirildi. On yedi yaşında Oxford'daki Christ Church'e seçildi ve burada çalışmalarını üstün bir başarıyla sürdürdü. Şubat 1727'de Master of Arts derecesini aldı ve Ağustos 1727'de papaz yardımcısı oldu; ancak çalıştığı üniversitenin rektörünün ricası sonucu Kasım 1729'da tekrar Oxford'a yerleşti. Pek çok gezisi sonrası tekrar İngiltereye döndü. Kendi adı ile anılacak özü disiplin olan dini uyanışın öncüsü ruhban (Wesley, 1997: 10-11).

çıkılmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde metodist düşünce ve pratiklerin kapitalizmin oluşum süreçlerine olan katkıları incelenmeye çalışılacaktır.

Bu noktada ilk önce ifade edilmesi gereken husus şudur: Bir metodist için meslek, Tanrı'ya ulaşmak ve rızasını kazanmak için biricik ve yegane bir yoldur. Başarı ve kazanç ise, bu rızaya kavuşmanın adeta sembolik bir meyvesidir. Öte yandan, metodistler için çilekeşliğin yeni bir anlamı vardır: Bu anlam bir tür 'kapitalist keşiş' modelinde ifadesini bulur. Öyle ki bir metodist, işyerini Tanrı'ya ibadet edebileceği kutsal bir mekâna tahvil etmiş, verimliliği de O'na teslimiyetin bir nişanesi olarak taçlandırmaya başlamıştır. Bu 'zamane keşişi', tahvil edilen bu yeni mekânda ve kendi ticari ilişkilerinde müşterisine iyi hizmet etmek suretiyle Tanrı'ya yakınlaşmada önemli bir yol katedebilecektir. Bu anlayışla gündelik hayatın içinde var oluşuna devam ederek servet kazanımı ve birikimi karşısında şımararak 'metodik' disiplinini kaybetmeyecek ve tutumlu olabilecektir (Akalın, 2010a: 200). Bunun anlamı meslek ve çalışmanın takdis edilerek sosyo-ekonomik hayata katılmasıdır. Emeği teolojik disiplin ile birleştiren bu özellikler Wesley ve taraftarları açısından önemlidir ve merkezi bir teo-ekonomik motivasyon sağlamıştır.

Benzer bir şekilde, metodizmin umdeleri ile çok çalışma ve bireysel disiplin bir hayat tarzına dönüşmekle kalmayıp bu durum iman potası içinde eritilerek maddi sermaye ile dini prensipler uyumlu hâle dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm ile beraber çalışmalardan beklenen gelir elde etme amacı ötelenmeye başlamıştır. Bu da her evi ve her mahalleyi adeta bir üretim merkezi hâline getirmeye sebep olmuş görünüyor (Akalın, 2008: 4).

Bir metodisti disiplinli bir yaşama ve başarıya götüren dinamikleri şu şekilde açıklamak mümkündür: Akıl ile alınan kararlar, üstlendikleri görevlere ilişkin sadakat, kazançlarını harcamada savurganlıktan uzak bir strateji. Böylece gelen başarıyı tanrısal kabul etmişler; bu durum iç disiplinlerinin daha da artmasına sebep olmuş ve bu döngü sürekli devam etmiştir. Artık metodist ile tanrı arasında bir bağ oluşmuştur (Cohen, 1986 :147-148).

Öte yandan, metodist için bu başarı motivasyonu bu dünya ile öbür dünyayı birleştirme güdüsünden kaynaklanmaktadır. İnançlarına göre, iki dünyanın birleştirilerek ulaşılan başarı ile sadece bu dünyadaki huzur değil öbür dünyadaki kurtuluş da mümkün olabilecektir. Tüm bunların dayandığı teolojik ve antropolojik ilke ise seçilmişlik inancıdır. Bu çerçevede bir metodistin bizzat kendi cemaati hakkındaki düşünceleri söz konusu mantığı anlama açısından dikkate değerdir. Buna göre, cemaat üyeleri her anlamda erdem sahibi bireyler olmalıdır. Her işlerinde akılları ile hareket etmeyi kendilerine rehber edinmelidirler. Ekonomik başarıları, onlara sadece Tanrı katında bir kabul değil, aynı zamanda Tanrı ile özel olarak kurulabilen bir bağa sahip olacakları inancını aşılacaktır. Benzer şekilde, elde ettikleri maddi zenginlikler onların nefsi anlamda gevşekliğe düşmelerine neden olmamalı, savurganlıktan uzak durma noktasında ısrarcı olmalarını temin etmelidir (Wesley ve Chiles, 1982: 242-243).

Ritüel bilinciyle yaklaşılan bu çalışma ve meslek anlayışı ile artık her meslek branşında uzmanlaşma mümkün olabilmiş, oluşturdukları ekonomik ağ ile de bu başarıyı devam ettirme gayreti içinde olmuşlardır. Bahse konu ekonomik ağ ve kilise örgütlenmesi metodist için önemli bir dayanak noktası olmuştur. Bu dayanağın mümkün kıldığı sosyal ve teo-ekonomik ambiyans, metodist iş insanının ekonomik faaliyetlerinde kendisini yalnız hissetmemesine sebep olmuş görünüyor. Nitekim, 1840 yılında yaşanan bir olay metodist iş insanlarının ne tür bir motivasyon ve destek ile iş hayatlarını sürdürdüklerine dair iyi bir örnek olabilir. Metodist bir iş insanı *yükümlülüklerini yerine getirmediğinden dolayı* iflas etmesi durumunda bu iş insanı kilise üyeliğinden çıkarılmaktadır. Bu durum ilk bakışta makul bir gerekçeye dayanmakta olduğu kabul edilebilir; ancak böyle bir iflas durumunda, ilk aşamada iki kilise görevlisi iflasın nedenlerini araştırmaktadır. Eğer iflas, iş insanının kontrolü dışındaki bir nedenden dolayı gerçekleştiği tespit edilirse, hem dua hem de gerekli maddi yardımlar ile iş insanı desteklenmektedir. Böylece metodist iş insanı iş hayatında başarılı olması için sosyal bir motivasyon ile desteklenirken, kontrol dışı durumlarda yalnız başına bırakılmayarak mensup olunan cemaat tarafından mali anlamda desteklenmek suretiyle ticari hayatınının devam etmesinin sağlanmakta olduğu ifade edilebilir (Jeremy, 1998: 69). Kısaca ifade edilecek olursa, bir metodist toplumsal ve ticari hayatta yalnız bırakılmamaktadır. Bu kolektif dayanak metodiste ekonomik faaliyetlerde bir güven ortamı yaratarak verimli olmasını adeta dayatmaktadır.

Bununla birlikte metodist, iş hayatında bireyci bir karakterde faaliyetlerini sürdürmeyi tercih eder. Bu açıdan metodizm, Tanrı ile birey arasındaki doğrudan bireysel ilişkiye büyük önem verirken, kurumsal eyleme veya toplumsal inisiyatife daha az önem verir. Bu bağlamda şu iddiayı dillendirmek yerinde olacaktır: Metodizm, kadim Hristiyan (hayat, ekonomi, vb.) anlayışının bireysel bir biçimde yeniden canlanışını temsil etmektedir (O'Brien, 2003: 76).

Bunlara bağlı olarak şunu ifade etmek mümkündür: Methodizm bireyselliğin ciddi anlamda canlanmasına zemin hazırlamıştır; çünkü bir metodist için kurtuluş, artık kapalı kapılar arkasındaki şatafatlı Kilise ayinleri ile değil, bizzat hayata katılarak, ekonomik faaliyette bulunarak, servet peşinde koşarak elde edilebilecektir. Başta ekonomik olmak üzere bireysel başarı bu açıdan seçilmişliğin en önemli göstergesi olarak kabul edilmeye başlanır. Öte yandan tek tek metodistlerin bireysel başarıları, Smith'in de ifade ettiği gibi, tüm cemaatin başarısı demek olacaktır (Akalın, 2008: 5).

Bu bağlamda şu tezi dillendirmek yerinde olacaktır: Methodist düşünce sistemi, teolojisini seküler eksene oturtmayı başarmıştır. Hayattan kopuk, çile yüklü dualarla kodlu Kilise doktrini yerine dinî faaliyeti bizzat hayatın içine taşıyan, kutsalı insan ve hayatla beraber ören bir anlayışı şekillendirmiştir. Kurtuluş, manastırın veya kilise'nin dört duvarının arasında değil, çalışma hayatında üretmek ile, gelir elde etmek ile, tasarruf ederek ve tasarruf ettiğini yine ticaret hayatına aktarmak ile mümkün olabilecektir (Akalın, 2010a: 204). Metodist teo-ekonomik tasavvurda tasarruf, anahtar bir role sahiptir; zira biriktirme, çalışma ile yatırım arasında köprü görevi görmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, bir metodist için bilgelik, istikrar ve mesleki faaliyet ile servet elde edildikten sonra, ikinci kural devreye girer. Bu da elde edinilen kazancın tasarruf edilmesi ilkesidir. Tasarrufsuz ekonomik faaliyet, yetenekleri denize atmak gibi boş bir sonucu intaç edecektir. Elde edilen servetin bir kısmının bile sadece bedenini, gözünü veya yaşamın arzusunu tatmin etmek için harcanması doğru değildir (Wesley ve Chiles, 1982: 243).

Wesley'in teolojisi, kişisel çıkarların doğallığını ve meşruiyetini kabul ederken kişisel çıkarların kontrol altına alınması ve uygun perspektifte tutulması gerektiğini de

savunmaktadır. Bu görüş, ‘normal, makul, sağduyulu olarak kendini sevme’ olarak nitelendirilir. Kendini sevme prensibi, başkalarını sevmek için rol model görevi görebileceği inancına dayanır. Böylece bireyselliğin yolu açılmış olmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi, Wesley’in görüşleriyle paralellik arz eden Smith’e göre, bireysel çıkarların toplumsal çıkarlara hizmet etmesi beklenir. Bunun anlamı, kapitalizm için bir çeşit ilk kıvılcım olarak ifade edebileceğimiz aksiyon için teolojik meşruiyet zemini oluşturulmuş olmaktadır (Koch ve Lowery, 2014: 14). Bireyselleşen metodist artık daha yalnızdır ve böylesi bir ekonomik arenada hayatta kalmak zorundadır; dolayısıyla daha faydacı olmak durumundadır.

Bireyselleşen ve bir bakıma zorunlu olarak pragmatistleşen bir metodist artık geçmiş ve gelecek ile ilgilenmez. Çünkü gelecek daha gelmemiş; hatta geleceğinden bile şüphe duyulması gerekmektedir; geçmiş ise, bitmiştir; müdahale edilemez ve değiştirilemez; dolayısıyla yaşanmamış gibidir. Bu durumda ortada tek bir zaman boyutu vardır. O da sadece bugündür ve ‘bugün’ün en faydalı ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi gerekir (Akalin, 2010b: 2). Artık ân’ı yaşayan birey için dünya tek ve biriciktir. Fayda da verim de bu ân içinde realize edilebilecektir.

Öte yandan, bireyci ve faydacı niteliklere sahip olması bir metodistin alçak gönüllü olmasına engel değildir. Bu yüzden başarı, onun için gurur duyulacak bir sonuç değildir. Onun sadece âna odaklanması beklenir. Bu ânda da verimli ve disiplinli olması gerekir. Bir metodist, bu derece disiplinli/ ‘metodik’ çalışırken bu iş disiplininin gelecekteki getirilerini de hayal etmez. Geçmiş ile gurur duymak suretiyle gelecekte daha disiplinli çalışacağını hayal etmek, bugünü boş geçirmek anlamına geleceğinden metodist bu düşünce ve yaklaşım ile hareket etmez. Metodistin mottosu bellidir: Ân’ı yaşa, verimli ol!.. (Akalin, 2010b: 2) Bu anlayışa sahip olan bir metodist, verimin beraberinde parayı getireceğinin farkındadır.

Genel olarak ifade edilecek olursa, metodistin dünyasında paranın varlığı kutsanmıştır. Metodist teo-ekonomik tasavvurda kötü olan, para ve parayı kazanma güdüsü değildir. Kötü olan, kazanılan paranın günah yolunda harcanmasıdır. Bu bağlamda, kapitalizmin gerekli şartı olan maddi hırs, girişimcilik, yatırım gibi paraya ulaşma faktörlerinden oluşan bileşenler metodizmde adeta kutsanarak, dinsel bir şemsiye ile

korunmuştur. Bu noktada sorulması gereken analitik soru şu olmalıdır: Dinî bir şemsiye altında adeta korunan paranın elde edilmesi tüm gündelik ve ekonomik alanlarda meşru ve makbul müdür? Metodist teo-ekonomi buna şu cevabı verir: Para ancak mesleki faaliyetler ile kazanılmalıdır. Elde edilen kazancın da biriktirilmesi ve ekonomik faaliyet için kullanılması gerekmektedir. Böylece paranın çoğunlukla ticari eylemlere yönlendirilmesine dikkat edilerek sürekli bir parasal sirkülasyon sağlanmaya çalışılır (Akalın, 2010b: 3).

Öte yandan, bir metodist için sadece kazanmak önemli değildir. O kazandığını, ticaretini ve ticaret ağını genişletmek için kullanmak durumundadır. Ayrıca kişisel harcamaları aşan kısım metodist düşünceye göre savurganlık olarak kabul edilir. Servetini kişisel zevkleri için harcayan, kârlı yatırımlara yönlendirmeyen kimse için olumsuz bir tablo çizilerek ilahi affa mazhar olamayacağı vurgulanmıştır (Akalın, 2010b: 10).

Metodist, servetin Tanrı'ya ait olduğuna inandığından ve kendisini bir emanetçi olarak gördüğünden dolayı kendini adeta bir 'muhasebe elemanı' gibi düşünmektedir.

“Tanrı her türlü mal, servet ve gelir ve idaresini metodistin sorumluluğuna yüklemiştir. Akıllı ve inançlı ol! Maddiyat ve varidat bu dünyaya aittir ve götürebileceğin sadece imandır. Ne kilisedeki ayinler ve ne de diz çöküp boyun kırdığın tasvirler sana eşlik edecektir. Kendinden başka şefaatchin yoktur. Tanrı'nın sana yüklediği mutemetlik görevini layıkıyla yerine getirmek ise bir kulluk borcudur” (MacArthur, 1936: 138).

Bahse konu muhasebe elemanı sadece patronu adına parayı takip eden ve daha verimli kullanmanın yollarını arayan bir emanetçi konumundadır. Nasıl ki bir emanetçi servet üzerinde hak sahibi değilse ve onu kendi adına kullanması bir suç ise, metodist için de aynı durum söz konusudur. Böylesi bir durum isyankârlık olarak kabul edilmektedir. Kısaca, Tanrı'ya ait olan tüm servet akılcı bir biçimde kullanılmalıdır. Gelecek kaygısı ile elde tutulan servet nihayetinde âtil ve verimsizdir. En sonunda da tüketime gidecektir. Bu ise verimsizlikten başka bir şey değildir (Akalın, 2010b: 3).

Wesley'in düşünceleri ve yaklaşımları teolojik açıdan değerlendirildiğinde, ticari hayat hakkındaki görüşleri -genel olarak- reformist düşünürler ile büyük ölçüde uyumludur. O, zenginliğin tehlikelerine dikkat çekerek paranın dünyevi zevklere harcanmasına kesinlikle karşı çıkmıştır. Girişimcilikle ilgili düşünceleri de oldukça teşvik edici mahiyettedir. Bireylerin dünyevi faaliyetler ile ilgilenmesini doğru ve yerinde bulan Wesley, bu hususta takipçilerine ellerinden geleni yapmalarını ve tasarrufa yönelmelerini birçok vaazında önemle ifade etmiştir.

Wesley'in teo-ekonomik yaklaşımlarının merkezinde bireysel sorumluluk, çaba ve disiplin yer alır. Hem Calvinist hem de Anglikan Kilisesi'nin pasif pratikleri reddedilerek bunun yerine kendini geliştirmenin yolları ve önemi vurgulanmıştır. Wesley'e göre, bunu gerçekleştirmek bireyin sorumluluğundadır. Bu nedenle disiplinli ve gayretli bir şekilde emekle uğraşmak temel ilkelere dendir. Bu ilkeler hem bir yaşam tarzıdır hem de Wesley davasına olan inancı ve bağlılığı göstermenin yollarındandır (Hollow, 2020: 10).

Metodizmin iman ile ekonomik ilişkiler arasına koymuş olduğu bağ, oldukça verimli sonuçlar üretmiş görünüyor. Metodist düşünce, Calvinist ve Püritenler gibi çalışmanın Tanrı'ya yakınlaşmada önemli bir yol olduğuna inanmakla kalmayıp, elde edilen servetin âtıl bir hâlde kalmasına da izin verilmez (Akalin, 2010b: 4). Bu meyanda artık kişiler zamanlarını çok daha faydalı işlere ayırma eğilimine sahip olabileceklerdir. Verimli üretim ile ticaret alanlarının genişletilmesi bu süreçlerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. İnançın yüklediği bir diğer husus da zamanın boşa harcanmamasıdır. Bu özellikleri taşıyan ve böylece üretime katılan birey için de olumlu sonuçlar oluşacak ve gelir seviyesi yükselecektir (Akalin, 2010b: 4).

Öte yandan, lüks tüketim ve gösteriş bir metodistin hayatında yeri olmaması gereken durumlardır. Getirisi olmayan eylem, faydasız ve boştur. Bununla bağlantılı olarak eğlence ile ilgili oldukça katı düşüncelere sahiptirler. "Vakit nakittir." düsturu ile eğlence için ayrılan zamanı, verimliliğin düşmanı olarak görüp, aşırı eğlence ve oyunlara karşı tavır almışlar; hatta daha da ileri giderek yer yer tiyatro ve spor faaliyetlerini yasaklama yoluna dahi başvurabilmişlerdir (Akalin, 2010b: 3).

Bu ve benzeri düşünce ve tutumları sebebiyle ‘radikal’ denebilecek bir anlayışa sahip metodistler, seçilmişlik ve Tanrı rızasının ticari kazanç ve meslekte başarı ile doğru orantılı olduğu konusunda ısrarcıdırlar. Bununla beraber maneviyat adına sahip olduklarının tamamından vazgeçme eğiliminde değillerdir; zira onlara göre bu irrasyonel bir tutum ve kabuldür. Nihai olarak, tüm servet Tanrı’ya aittir ve emanet olarak tutulan bu servetin ekonomik etkinlikler ile çoğatılması beklenir. Böylece başta toplumsal alanda olmak üzere pek çok faydalar sağlanacaktır (Akalin, 2008: 11).

Wesley, çalışma etiği ve iş ilişkileri konularında da oldukça ilgilidir ve her iki kavramı birbiri ile ilişkilendirir. Bu iki kavramı da ruh algısı üzerinde temellendirir. Buna göre, emeğin sahibi ile emek arasında psikolojik bir bağ kuran Wesley, işçilerin kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yapmaları ile içinde buldukları ruh hâli arasında çok yakın bir ilişki olduğu üzerinde durur. Bu düşünceden hareketle bu ruhun bu dünyaya ait bir ruh mu, yoksa tarih üstü Mesih’e ait bir ruh mu olduğunu sorgular. Bu sorununun cevabının, işçilerin sorumluluğundaki işlerin ne kadar verimli yapılıp yapılmadığında saklı olduğunu iddia eder. Bu açıdan bakıldığında metodist inancın işçileri kendi içinde tutarlı olarak daha güvenilir ve daha verimli bir insan yapmaya teşvik ettiğini iddia etmek mümkündür. Onun bu yaklaşımının özetini şu ifadelerde yakalamak mümkündür:

“Korkarım ki iyi Hristiyan denilen binlerce kişi bir gerçeği anlamıyor. Mesih’in ruhuna uygun hareket ederseniz, tüm çalışmalarınızda başarılı olursunuz. Her şeyi fedakârlık ruhu içinde yaparsanız, iradenizi Tanrı’nın iradesine bırakırsanız ve sürekli olarak rahatı zevki veya zenginlikleri ve bu kısa ömürlü dünyanın verebileceği hiçbir şeyi değil de yalnızca Tanrı’nın ihtişamını hedeflerseniz, dünyevi iş yapmanın en mükemmel yolunun bu olduğunu fark edersiniz” (Madron, 1965: 42).

Öte yandan, Wesley’in bir takipçisinin yazdığı mektup metodistin Tanrı ve iş hayatı arasında nasıl bir ilişki kurduğuna dair güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Mektuptaki ifadeler şu şekildedir: “Bir iş insanı olarak, Tanrı’nın önüme koyduğu en verimli iş fırsatlarına onun takdir ve rızası ile giriyorum. Yolumu O’nun iradesi farklı bir yöne

yönlendireceği zamana kadar ısrarlı bir şekilde o yolda yürümeye devam edeceğim (Hollow, 2020: 19).

Wesley'in söz konusu takipçisi, faaliyet gösterdiği sektörü Tanrı'ya hizmet edebileceği bir alan olduğunun altını çizer. Bu husus onun eşine yazdığı mektupta açıkça ortaya çıkar:

“En yoğun stresin yaşandığı bir ortamda dahi Hristiyan gibi yaşam sürmemiz gerekmektedir. Dünya Tanrı'nın verdiği görevleri yerine getirmek için bize verilmiş uygun bir ortamdır. Dünyada bize verilen nimetlerden zevk aldığımız gibi aynı zamanda çalışarak Mesih'e hizmet edebiliriz. Mesih'e hizmet için dünyevi işleri terk etmek zorunda değiliz. Bu çok eski bir batıl inaçtır.” (Hollow, 2020: 20).

Bu ifadeler Kilise'nin klasik anlayışının dışında olup teolojik vurgulu seküler bir çalışma etiğinin parametrelerini ortaya koyma imaları taşır.

Bu eğilimin sonucu olarak Kilise'nin üyelerinin sosyal ve ekonomik yaşamdan uzak durması ve devletin bireylerin özel girişimlerine herhangi bir şekilde müdahale etmekten kaçınması, eski kurumsal sosyal yaşam fikri 18. yy'ın sonunda neredeyse ortadan kayboldu; yerini bireyin kişisel çıkarının aydınlanmış ve zeka arayışının yanılmazlığına dair yeni kavrayış aldı (O'Brien, 2003: 76). Kilise'nin otoritesinin zayıflaması ile ortaya çıkan bu boşluğu doldurmak için metodistler KK'ın ayetlerini yorumlamaktan ziyade literal bir bakış açısını tercih etmişlerdir. O yüzden de ayetlerin modern ekonomik durumlara uygulanabileceğini savunmaktadırlar. Wesley taraftarları KK'ın ekonomi için organize olmuş bir plandan başka birşey olmadığını iddia etmektedirler (Powell, 2021: 5).

Metodistler çalışmayı dini ritüel olarak görmektedir. Bu bağlamda çalışan metodist kendisini adeta kutsanmış olarak görmektedir. O yüzden çalışan bir metodist için sosyo-ekonomik seviyesinin düşmesi durumunda bile çalışmak ve üretmekten başka bir alternatif

düşünülmemesi gerekmektedir. Öyle gözüküyor ki ekonomik kriz dönemlerinde düşen gelir seviyesinde bile dilencilik ile elde edilen emeksiz bir kazanç, kaçınılması gereken bir davranıştır. Zira çalışmadan bir gelir elde etmeye daima karşıdırlar. Metodist için işsize iş bulmak bir ibadet şeklidir. İstihdam yaratmak Tanrı'ya yakınlaşmanın imani bir yoludur. Metodist servetini lüks tüketimden ziyade yatırıma yönlendirmeli ve işçiyi verimsizlikten ve sefillikten uzak tutarak üretime sevk edecek yolları mutlaka bulmalıdır. Bu amaçla içki içmek ve kumar oynamak gibi emeğin âtil kalmasına sebep olacak davranışları şiddetle eleştirmişler ve yasaklamışlardır . Hatta öyle ki hapisteki mahkumların bile çalıştırılmalarını istemişlerdir (Akalın, 2010a: 200). Kanımızca bu derece yoğun bir çalışma toplumsal ölçekte düşünüldüğünde ortaya devasa bir sermaye ve üretim gücünün ortaya çıkması beklenen bir gelişmedir.

Metodizm ve sanayi devrimi arasında da organik bir bağın olduğu açıkça görülmektedir. Sanayinin gelişmesinin inanç ve iman gibi kavramlar ile uluhiyet kazanması metodist kodların dönemin kapitalizmine önemli bir katkısıdır. Hatta öyle ki metodizm, ekonomik kriz dönemlerinde bile oluşturduğu düşünce kodları ile bir lokomotif görevi görerek kapitalizm için kurtuluş reçetesi hâline gelmiştir (Akalın, 2010a: 205). Kapitalizmin ivme kazandığı bu dönem, teolojik bir motivasyon ile desteklendiğinde süreç momentum kazanarak gelişimi hızlandırmıştır. Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu emek gücü artık manevi katalizatörünü metodizm ile bulmuştur. Emeğin, sermayenin hizmetine girmesi teoloji ile meşruluk kazanmıştır. Böylece sadece emeğin sermayenin kontrolüne girmesi değil, aynı zamanda verimsizlik ve eksik istihdam gibi sermayenin istemeyeceği ve verimsizliğin söz konusu olduğu durumların da önüne geçilmiş olmaktadır.

Wesley ve kapitalizm arasındaki uyumu ve ilişkiyi incelerken ilahi takdir anlayışı önemli bir kavşaktır. Nitekim Wesley, ekonomik sonuçların önceden tayin edildiğini ve dolayısıyla eylemlerimiz tarafından gerçekten değiştirilemeyeceği görüşünü kabul etmez. Bunun yerine, etik ve akıllıca davranma sorumluluğunun bireyin omuzlarında olduğunu ifade eder. Yardımı Tanrı'dan beklememiz gerektiğini, ancak olayların gidişatında sorumluluğumuzu ortadan kaldıracak şekilde doğrudan bir iradesi olduğunu reddeder. Serveti onaylar, ancak servet ile gelen sorumluluğu kabul ettiğimiz sürece finansal refahı aramanın ahlaki olduğunu iddia eder (Koch ve Lowery, 2014: 14). Wesley'in teolojisinde

mükemmellik kavramı ise kurtuluşun son aşamasını oluşturmaktadır. Bu teolojide Hristiyan mükemmelliğinin insanın her türlü eksik ve kusurdan arınmasını amaçladığını ifade edebiliriz. Wesley her Hristiyan'ı mükemmel görür. Mükemmel olan da kutsaldır. Wesley insanın günahkâr olduğundan dolayı her türlü ilerlemeye ve bilgiye ihtiyaç duyduğunu iddia etmektedir. Mükemmellik ancak Tanrı'yı sevmek ile söz konusu olmaktadır. Sevmenin günlük hayatta pratiği ise hizmettir. Tanrı'ya en iyi hizmet ise ancak çalışmak ile olabileceğini iddia etmek mümkündür. İnsan çalıştıkça Tanrı'yı sevdiğini kanıtlar ve arınır. Wesley mükemmellik kavramının Tanrı'ya ait bir kavram olduğunu ve kaynağını bizzat KK¹¹⁶'tan aldığını savunmaktadır (Polat, 2008: 83-84). Söz konusu mükemmellik ilkesi ile hareket eden, bu amaçla metodik/ disiplinli bir hayatı seçen metodist için başarı ve akabinde arınmışlık gelecek gibi görünmektedir.

Bu tartışmalardan hareketle İngiltere'nin neden kapitalist sistemin ortaya çıkışında bu denli önemli bir rol oynadığını anlamak bir nebze mümkün olmaktadır. Sosyo-ekonomik kodlar ile teolojik parametlerin burada birbiri ile etkileşim içinde olduğunu iddia edebiliriz. Nitekim metodizmin çalışma, başarı, gelir ile servet ve dolayısıyla Tanrı rızasını kazanma ve cennet ile müjdelenme fikirleri dönemin kolonyel İngiltere'si ile beraber düşünüldüğünde ekonomi ve teoloji birlikteliğinin adeta bir gereklilik hâlini aldığını söyleyebiliriz. Nitekim biriken ham maddenin işlenmesi günün şartları düşünüldüğünde emek-yoğun bir teknolojiyi gerektirmektedir. O yüzden de insan, bu ham maddeyi işleyen önemli bir üretim faktörüdür. Sanayi devriminin arefesi olarak adlandırılabilir bu dönem nicelikli bir iş gücü gereksinimini köyden kente göç ile karşılamış gibi gözükse de nitelik bu iş gücünün verimi üzerinde önemli bir faktördür. Özellikle motive olmuş, sorgulamaktan uzak, az ile yetinen ve cenneti hayal eden bir iş gücünün verimi sermaye sahiplerinin de iştahını kabarttığı iddia edilebilir.

Bu bağlamda sanayi devriminin/ kapitalizmin İngiltere'de başlamasının tesadüflere bağlı olmadığı görülmektedir. Biriken sermayenin üretim sürecinde teolojinin de verdiği destekle ivme kazanmasından dolayı metodizmin, İngiliz kapitalizminin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığını ifade edebiliriz.

¹¹⁶Göksel babanızın mükemmel olduğu gibi siz de mükemmel olun (Matta, 5: 43).

Evanjelizm

Evanjelizm terimi aynı zamanda Yeni Ahit'te sıklıkla *euangelizein*, *euangelizesthai* ve *euangelion* şeklinde geçer. Ancak bu terimler Orta Çağ boyunca neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bugün bile İngilizce çevirilerde kullanılmamaktadır. *Euangelion* kelimesi İngilizceye “müjde(İncil)” ve “müjdeyi vaaz et” anlamlarında tercüme edilir. Evanjelizm terimi 1920-1960 arası sık bir şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda Evanjelizm demek İncil düşüncesini yayma eylemi veya bu eylemler üzerine dini fikirler anlamlarına gelirken; Evanjelizasyonun anlamı ise, İncil'i yayma süreci veya İncil'i yayma alanını bölgesel anlamda daha da genişletme anlamlarına gelmektedir. Dünyanın Evanjelizasyon anlamında dönüşüm süreci henüz tamamlanmadığı için de bu çabalar bir süreç olarak değerlendirilir (Bosch, 1991: 349).

Evanjelizm kavramı özellikle Protestan Reformasyonu sırasında Luther ve Protestanları ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak öne çıkar. 17. yydan itibaren başta İngiltere'den Amerika'ya göç eden Pürütenlerin Protestanlığı kuzey Amerika ile tanıştırması ile 'radikal' bir grup olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüşlerdir (Bedir, 2013: 80).

Evanjelic teoloji ile kapitalist sistemin arasındaki etkileşimi anlamak için ilk olarak evanjelic teolojinin mantığı ile kapitalist sistemin uygulamaları üzerinde durmak gerekir. İkinci olarak evanjelic teolojinin eskatolojisini, kapitalist bağlamda irdelemek gereklidir. Evanjelic teoloji, ütöpik kodlara sahip ve diğer mezhepler ile kıyaslandığında aşırı muhafazakar bir nitelik arz eder. Bu mezhep ile ilgili olarak dünyanın sonu ve sonrası ile ilgili mitler dikkate değerdir. Nitekim bu mitler evanjeliklerin davranışlarının genetiğini oluşturur. Bu genetik kodların yönlendirdiği evanjelikler Tanrı'nın müdahalesini beklemektedirler. Ancak bu bekleyiş pasif bir bekleyiş değildir. 'Tanrıyı kıyamete zorlamak' olarak ifade edilen bu motto ile hareket eden evanjelikler, kapitalizmin pratiklerini amaçları için kullanma konusunda istekli gözükülmektedirler. Bu zorlama konusunda kozmosa müdahaleyi tercih eden Tanrı, bir anlamda evanjeliklerin beklediği eskatolojik sonuçları onlar için sağlamış olacaktır. Ancak dahasını da amaçlayan evanjelikler için Tanrının krallığı için bir adım daha gereklidir. Bu adım, tüm üretim faktörlerinin Tanrı tarafından

seçilmişlerin elinde olması ütopyasıdır. Böylece sadece siyasi değil aynı zamanda ekonomik birlik ve egemenlik tamamlanmış olacaktır. Çalışmamızın bu bölümünde evanjeliklerin eskatolojik ve dünyevi amaçları ile kapitalizmin uygulamaları arasında bir bağ kurulmaya çalışılacaktır.

Farklı zamanlarda yeni anlayışlarla yeniden ortaya çıkan bu telooji, 19. yy'da Margareth Mc Donald'ın "İsa Mesih'in geri dönmesi" ile ilgili vizyonu ile yeniden canlanır. Onun vizyonu, büyük kaos öncesi gerçek Hristiyanların 'yeniden doğacağı'na inananlar tarafından hemen kabul görür. Teolojiye göre, Hz. İsa'yı sadece ona inananlar görebilecek ve onunla beraber gökyüzünde yaşayabileceklerdir. Tanrı'nın duasının Yahudilerin duası olduğuna inanırlar; dolayısıyla YKK evanjelikler için HKK'ın dayandığı temel referans kaynağıdır (Yarar ve Bozkurt, 2020: 72).

'Radikal' Protestan grup olan evanjeliklerin öne çıkan inanç kodları şu şekildedir: KK'nın ve literal anlamının esas olduğu; Hz. İsa'nın teslisin ikinci unsuru olarak oğulluğu; O'nun ölümünün insanlığın günahlarından dolayı olduğu; O'nun tekrar geri geleceği; dönüşün bir an olacağı (Kuzu, 2018: 29).

Eskatolojik anlayışlarının dayandığı metinler Paul, Yakup, Petrus ve Yuhanna'dır. Bu metinlerde Hz. İsa'nın yeniden doğumu, dönüşü; akabinde ölmüş bedenlerin yeniden diriltilmesi konuları öne çıkar. Buna göre, Hz. İsa'nın ikinci gelişi ruhsal formda; üçüncü gelişi ise, yedi yıl sonra bedensel şekilde gerçekleşecektir. İkinci gelişi Evanjelikleri kurtarmak için; üçüncü gelişi ise, milenyumda Tanrı'nın krallığını kurmak için olacaktır.

Onlara göre, Daniel kehaneti (Matta, 24: 1-30) de zamanın sonunda gerçekleşecektir (Yarar ve Bozkurt, 2020: 72-75). Bu bağlamda düşünüldüğünde, evanjeliklerin esinlendiği ve inançlarını temellendirdiği kutsal metinler genelde HKK'nın Yeni Ahit bölümü, özelde ise Yuhanna'nın vahiy kitabıdır. Evanjelikler, bu metinlerde bahsedilen olayların lafzi olarak, birebir gerçekleşeceğine inanmaktadırlar. Tarih tasavvurları ve hayatları genellikle evanjelik kodlarla şekillendiğinden, geleceğe ait anlayışları ve beklentilerini bu eksende oluşan çeşitli periyotlara taksim edebilmektedirler. Hareket, özellikle İsa Mesih'in ikinci kez

yeryüzüne geleceğini, gelecek planının merkezine yerleştirmektedir. İkinci gelişi hazırlayan sebepler arasında büyük bir kaosun vuku bulması yer alır. İçinde ekonomik krizlerin de olduğu bu kaotik sürecin sonunda da Armageddon Savaşı'nın gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Savaştan galebe çıkacak olan İsa Mesih ve yanlıları Tanrı'nın krallığını yeryüzünde hakim kılacaktır. Bu hakimiyet de binyıl sürececek altın çağ olarak kabul edilmektedir. Bu amaçla yeryüzü ve insanlık "İkinci Geliş" için hazırlanması beklenir. Evanjelicler 'seçilmiş' olduklarından bu süreçlerden olumsuz olarak etkilenmeyeceklerdir (Gündüz, 2010: 161).

Evanjelicler için kaos, kıyametin ve dolayısıyla Tanrı egemenliğinin anahtarıdır. Zira Evanjeliklere göre devasa bir türbülans sonrasında İsa Mesih dünyaya tekrar gelecek ve onlar da İsa Mesih yardım ve önderliğinde dünyaya hâkim olacaklardır. Bu yüzden de İsa Mesih'in dünyaya gelmesi için her alandaki türbülans hızlandırılmalıdır. Yine Evanjeliklere göre İsa Mesih'in dünyaya dönmesi için Yahudilerin kendilerine Tanrı tarafından vaat edilmiş topraklara dönmesi ve bu topraklarda egemenliği aynı zamanda Mescid-i Aksa'nın yıkılıp yerine, eskiden var olan Süleyman Tapınağı'nın da yeniden yapılması gerekmektedir (Çetin, 2014: 2). Evanjelic kredoya göre, Tanrı'nın mutlaka gerçekleştireceğine inanılan tüm süreçlerde hakiki bir Hristiyan'ın Tanrı'ya yardımcı olması gerekir. Bundan da öte, Armageddon Savaşı er veya geç gerçekleşeceğine göre 'Tanrı'yı kıyamete zorlamak' Hristiyan için bir tür görevdir (Kurtoğlu, 2019a: 54).

Bahse konu kaosun bir ayağının da ekonomik türbülanslar olması öngörülebilir. Milenyal süreçlerle beraber -2000'li yılların başı- İsa Mesih'in İkinci Gelişi Evanjelicler tarafından ilkesel olarak beklenmeye başlanır. Bununla ilintili olarak da bazı ekonomik türbülansların ABD ve Avrupa Birliği (AB) merkez bankaları tarafından yapay olarak çıkartıldığı iddialarının öne çıkması manidardır. Bununla paralel olarak 2008'de yaşanan ekonomik türbülansı da söz konusu kaosun ekonomik ayağı olarak ileri sürmek zor olmasa gerektir. 2008'de yaşanan bu küresel ekonomik krizde ABD ve AB merkez bankalarının 'kurtarma' adı altında yaptığı müdahaleler de bir yönüyle kaosu daha da derinleştiren faaliyetler kapsamında ele alınabilir. Tüm bunları neo-liberal kapitalizmin teolojik temelini oluşturan kehanetler ile ilişkilendirmek olası gözükmemektedir. Bu kehanetlerden bazıları ise;

tek dünya devleti¹¹⁷ ve bu bağlamda kurulacak olan tek dünya ekonomik¹¹⁸ düzenidir (Kurtoğlu, 2016: 37).

Kaosu derinleştiren bu durumun ekonomik açıdan analizi şu şekilde ifade edilebilir: Finansal piyasaların ihtiyaç duyduğu likiditenin aşırı miktarda tedavüle sürülmesi ekonomik bir ‘balon’ oluşmasına neden olmuştur. Böylesi kırılgan bir süreçte küresel piyasalar ‘patlamaya hazır bir bomba’ noktasına gelir. ABD’nin kuruluşundan 2008 krizine kadar geçen 232 yılda dolaşımdaki dolar 827 milyar iken, günümüzde 4 trilyon doları geçmiş bulunmaktadır. 2013’te dünyanın toplam milli geliri 80 trilyon dolar iken, türev ürünlerden sanal para 830 trilyon dolar civarına ulaşmıştır. Bu miktarın yaklaşık 500 trilyon doları 10 bankanın kontrolünde olan faiz swaplarından (takas) oluşmaktadır (Kurtoğlu, 2014: 396).

Washington Mutabakatı (1978) ile oluşum sürecine giren neo-liberal paradigma - Öyle gözüküyor ki- evanjelizmin teo-ekonomik unsurlarıyla yeniden harmanlanarak piyasada deveren etmeye başlar. Evanjelik diskur ile okunacak olursa, bu olaylar zinciri ‘Armedgeddon Savaşı’na doğru akan zorunlu süreçlerdir. Evanjelik yönelimleri oldukça belirgin olan ABD’nin 39. başkanı Jimmy Carter (bşk. 1977-1981)’ın döneminde gerçekleşen söz konusu mutabakat ile finansal yıkımın gelir dağılımı üzerindeki kaotik etkisini görmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında sermayenin lehinde, emeğin ise aleyhinde yeniden bir dağılımın gerçekleştiği görülecektir (Bocutoğlu, 2013: 15).

1980’li yıllara gelindiğinde ise, evanjeliklerin ABD siyasetinde ve ekonomisinde başat bir rol oynamaları dikkate değerdir. Evanjelik yönelimleri oldukça güçlü olan başkan Ronald Reagan’ın uygulamış olduğu ekonomik politika neo-liberal kapitalizmin temel kodlarına göre şekillenir. Reaganomics adı verilen bu politikalar ile arz esaslı bir iktisat politikası uygulanır. Böylece ekonomiye devlet müdahalesi sınırlandırılmış, özellikle kurumlar vergisi azaltılarak gelirin sermaye lehine yeniden dağıtılması sağlanmıştır. Sermaye lehine bozulan gelir dağılımının bir şekilde ekonomik kaosa zemin hazırlayacağını öngörmek zor olmasa gerektir.

¹¹⁷ Vahiy 13:7.

¹¹⁸ Vahiy 13:16-17.

Öte yandan evanjeliklerin ekonomik motivasyonları ele alındığında, ekonomik anlamda başarı ile kişinin inancının derinliği arasında doğrudan bir ilişki olmadığına inanırlar. Bunun yerine, birçok evanjelik, hem Hristiyanların hem de diğer insanların bu dünyada başarılı olabileceğini iddia eder. Tanrı, Hristiyan olsun veya olmasın insanları çeşitli yeteneklerle, farklı melekelerle kutsamakta, onların çabalarına karşılık vermektedir (Roels, 1997: 113).

Bununla birlikte, evanjeliklere göre, Tanrı gelecek hayatta insanların inançlarını esas alarak lütuf ve inayette bulunacaktır. Diğer bir ifade ile yeryüzü krallıkları'nda çoğunlukla görünen ekonomik adaletsizlik, 'göksel krallık'ta düzeltilecek olup Tanrı'ya sadık olanları yüceltirken, iman etmeyenler cehenneme atılacaktır (Roels, 1997: 114).

Öte yandan Evanjeliclerin mikro ekonomik düzeyde iş hayatlarında göstermiş oldukları dindarlığın tezahürü farklı şekillerde belirmektedir. Savundukları ve/ya ilkesel olarak ortaya koydukları değerler iş verimliliğini artırmaktadır. Verimliliği tetikleyen değer ve pratikler bağlamında şunlardan bahsedilebilir: Evanjeliclerin önemli bir çoğunluğu iş dünyasında ayrımcılığa karşı duyarlıdırlar. Aynı şekilde, onlar iş yerlerinde KK okumalarını ve dua gruplarını teşvik etmeyi dini bir görev olarak görmektedirler. Bu ve benzeri destek ve teşvik türü faaliyetler bireysel ve kurumsal motivasyonu ve dolayısıyla verimliliği artırmaktadır. Diğer yandan, bu tür faaliyetler, onlara göre, evanjelik inanca inanmayanların ihtidasına hizmet edebilmektedir (Roels, 1997: 115).

Evanjeliclerin Hristiyanlık anlayışında iki temel amacının olduğu ifade edilebilir: (1) HKK'nın literal anlamı esastır. (2) Buna bağlı olarak da Hristiyan gelenekleri modern yorumlara tabi tutulamaz. Özetle, metnin lafzî anlamına bağlılığın devam etmesi sayesinde dinin en saf hâlinin korunduğunu ve dolayısıyla Hristiyanlığın yozlaşmasının engellendiğini düşünürler (Çetin, 2014: 5).

Bu bağlamda düşündüğümüzde, söz konusu literal bakış açısı ve evanjeliklerin YKK) külliyatına da önem verdiği gerçeği ile beraber düşünüldüğünde, YKK'daki ticari ve mali motivasyonların evanjelikler için de geçerli olacağı sonucuna varmak mümkün olacaktır.

Genel Hristiyan mezhep ve okullarında olduğu gibi, evanjeliklerin eskatolojik tasavvurunda Mesih beklentisi merkezî rol oynar. Lafzî ve reel olarak İsa Mesih gelecek ve yeryüzünde Tanrı'nın krallığını kuracaktır. Bu İkinci Geliş için apokaliptik kehanetlerin gerçekleşmesi gerektiğine inanılır. Bu kehanetlerin ana örgüsü kaos ve felaket olaylarından oluşur. Beklenen İkinci Geliş'in hızlanması için apokaliptik olaylar dizgesinin sürece girmesi gerekir. Böylesi bir konjonktürde evanjeliklerin rolü şartların olgunlaşmasına hizmet etmektir. Bu şartlardan biri de ekonomik krizlerin yaygın ve etkin bir şekilde vuku bulmasıdır.

Küresel aksta özellikle milenyal kavşak sonrasında yürütülen ekonomi ve maliye politikaları global olarak ekonomilerde deregülasyona sebep olmaktadır. Bu süreçleri tetikleyen en önemli ekonomi politikası -Öyle gözüküyor ki- Washington Mutabakatı ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Bahse konu mutabakatın uygulayıcılarının başında evanjelik duyarlılıkları olan Başkan Reagan'ın olması dikkat çekmektedir.

Kısaca ifade edilecek olursa, neo-liberal politikalar ile küresel çapta el değiştiren sermaye ve bozulan gelir dağılımı, hem global anlamda ekonomik kaosa sebebiyet vermiş hem de üretim faktörlerinin ve araçlarının el değiştirmesine yol açmıştır. Bu küresel değişim ve el değiştirme ekonomik olarak gücün monopolileşmesine kapı aralamaktadır. Bu da dünya piyasalarının ekonomik krizlere ve kaotik müdahalelere açık hâle gelmesinin önünü açmaktadır. Böylesi bir apokaliptik bağlamda "kaosun kozmos" hâline gelmesi ile "İkinci Geliş" beklentileri de daha fazla tetiklenebilecektir.

4.4.8.Kapitalizm ve Hristiyan İnanç Dünyası- Hristiyanlıkta Asli Günah ve Kapitalizm

İlk olarak asli günahı anlamak, doktrinin doğasını ve etkilerini kavramak açısından önemlidir. Hristiyan dünyanın kahir ekseriyeti için asli günah, Hz. Adem'in kendisine yasaklanmış ağacın meyvesinden yemekle büyük bir günah işlediğine ve Tanrı tarafından lanetlendiğine ve bu günahın nesilden nesile geçtiğine, o yüzden de tüm toplumun kolektif bir şekilde günaha saplandığına inandığı bir doktrindir. Bu yüzden asli günah doğumu anlamında bireysel, etkileri anlamında toplumsaldır; toplumun düzenini bozucu etkisi söz konudur. Bu bozucu etki tüm Orta Çağ boyunca reformasyona kadar Hristiyan toplumu üzerinde kendisini göstermiştir. Lakin asli günah doktrininin Kilise tarafından yapılan yorumunun yarattığı olumsuz motivasyon, Kilise'nin toplum üzerindeki etkisini güçlendirmiş; asketik bir yaşam tarzına yöneltilen toplum için ticari hayat adeta aforoz edilmiştir (Doğan, 2008: 133).

KK'ye göre Hz. Adem, insana ait bir özellik olan nefsi duyguların var olmadığı günahsız ve yalansız bir ortam olan ve Tanrı'nın bahşettiği Aden¹¹⁹ bahçesinde yaşar. Bolluk ve bereketin hâkim olduğu bir bahçedir Aden bahçesi. Hz. Adem'den beklenen, bu bahçeyi korumasıdır. Diğer bütün işlerden adeta muaftır. Bu bahçede önce tek başına, sonra bir eş ile hayatı sürdürmesi beklenmektedir. Hz. Adem'in hissettiği ilk ihtiyaç yalnızlıktır. Bu bahçede Hz. Adem ve eşi için yasak olanlar gıda ile ilgili olanlardır. Bilgi ağacının ve yaşam ağacının meyvelerinden uzak durması istenir. Aksi hâlde şüphe ve sonsuz yaşamı keşfedebilir. Her iki durumda ise Tanrı'dan uzaklaşması tehlikesi ortaya çıkacaktır. Bu ise insanlığın ekonomik kaderine dair ilk kayıptır. İnsanın arzularından uzak kalabilmesi için cehaletinin ve durumunun sınırlarını bilmelidir. Yaşam ağacının meyvesini yediği anda nefsanî duygularının farkına varır. O anda çalışmak¹²⁰ artık Hz. Adem'in kaderi olmuştur. Hz. Adem çalışmadan elde edemeyeceği kıtlık dünyasına adımını atmıştır. Kutsal sanıldığığının aksine kıtlığın arzuyu değil, arzunun kıtlığı doğurduğu vurgular. Bu ise ilk eko-politik derstir (Attali, 2019: 18).

¹¹⁹Yaradılış 2:15.

¹²⁰Yaradılış 3.17-19.

Hz. Adem, bir rol model ve rehber olarak etki unsuru yüksek olan teolojik bir unsurdur. Diğer iki ilahi dinde olduğu gibi Hristiyanlık için de dikkate değer davranış modelleri içermektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Hz. Adem'in Asli Günah'ın sebebi olarak kabul edilmesinin bazı sonuçlarının olması muhtemeldir. Söz konusu doktrin her ne kadar Hristiyan dünyasında olumsuz bir doktrin gibi kabul edilse de etkileri en azından reform dönemi sonrası yorumlarla farklı bir renk ve etkiye bürünmüştür. Bu bağlamda düşünüldüğünde Hz. Adem ve Hz. Havva'nın ekonomik analizlere konu edilmesinin en önemli sebebi Hz. Adem ve Hz. Havva'nın ilk ekonomik birim olduğu düşüncesinden dolayı olmalıdır (Mohler, 2015: 14). O zaman bir manada Hz. Adem'in ve ailesinin oluşturduğu tarihî ve sosyolojik anlamda ilk topluluk olmasının yanı sıra içinde kapitalist öğeler barındırması muhtemel ilk topluluk olduğu düşüncesini yaratır.

İnsanın bilgiyi edinme yollarından en önemlisi akıldır. Hz. Adem'in aklî melekelerini kullanmaya başladığını Tanrı'nın emrini çiğnemesinden çıkartmak mümkün gözükmemektedir. Ancak Hz. Adem'in düşüşü ile beraber akıl da artık güvenilir bir durumdadır. Dolayısıyla bir insanın aklına, akıl yolu ile teoriler oluşturmasına güvenmenin yollarından bir tanesi çaba ve emektir; nitekim çaba ve emek insan aklının hayatta kalabilmek için ortaya koyduğu bir refleksidir. İnsan, atası Hz. Adem'in düşmesi ile olumsuz bir değişime uğrayan yapısını ancak yoğun ve sıkıntılı bir çalışma ile düzeltebilir (Oslington, 2018: 26).

Asli günah, Hristiyan'ın düşünce kodlarında bıraktığı olumsuz etki ile yüzyıllardır bilinçaltını etkilemeye devam etmiş ve edecek gözükmemektedir. Hz. Adem ilk cennet insanı, ilk insan ve ilk günahın sebebi olması ile Hristiyan düşünce kodlarında prototip rol olarak varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmiş ve bu rol, pratiği de önemli ölçüde etkilemeyi başarmış gibi gözükmemektedir. Kilise'nin bu konuda doktrini, reform dönemine kadar Hristiyan bilinçaltını uhrevi asketizm ile pasifize ederek birçok alan ve anlamdaki eylem gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Ancak reform dönemi, farklı bir bakış açısına kapı aralamıştır. Yine de bu kapının asli günahı arkasında bırakmak yerine onu farklı kodlar ile yeniden anlamlandırıldığını iddia etmek mümkündür. Zira Luther'den Calvin'e kadar geniş bir yelpazede bu kodların görülebileceği iddia edilebilir. Luther, bu anlamda meslek kavramını yeniden yorumlamış, hatta kutsiyet katmıştır dense yanlış olmayacaktır. Luther'in bu düşünce yapısını anlamak zor değildir. Öyle gözüküyor ki Luther'in mesleğe atfettiği

kutsiyetin Hz. Adem'in meslek kavramını dünya hayatında uygulayan ilk kişi olması sebebiyledir. Çünkü peygamberler tarihine bakıldığında mesleğin peygamberlerin de hayatında önemli bir rol oynadığı görülür. Nitekim mesleksiz peygamber de yoktur.

Öte yandan meslek, hayatın içinden bir faaliyettir; başka bir ifadeyle bir eylem içermektedir. Üretimi, kazancı, serveti içeren bir faaliyet... İşte bu yüzden asli günahın etkisi ile başlayan Hz. Adem ile eyleme geçen Luther'in reform dönemindeki düşünceleri sayesinde kutsiyet kazanan meslek kavramı, reform dönemi sonrası asli günah ile Hristiyan'ın bilinçaltında artık farklı bir formata bürünmüştür.

Kilise'nin etkisi ile asli günah, Hristiyanlığın üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu olumsuz etki sebebi ile Hristiyanlar günlük eylemlerinde olumlu davranışları sergileyememişlerdir. Nitekim insan sadece Tanrı'nın iradesi ile kurtuluşa erebilir. Tanrı bu kurtuluşun kararını çok önce vermiştir. Bu karar ise insanın yaptıkları ile alâkalı değildir. Tanrı, kurtuluşa erecekleri önceden seçmiştir. Bu seçilmişliğin ise dünyada bazı simgelerinin olması ise muhtemeldir (Tarakçı, 2010: 95).

Calvinizm'de kurtuluş inancı Kilise'nin doktrininden farklıdır. Nitekim Calvinistler Tanrı'nın bazı insanları ödüllendirmek, bazılarını ise cezalandırmak için seçtiğini iddia etmektedirler. O yüzden Kilise'ye göre Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi tüm insanların selameti için olurken Calvinistler Hz. İsa'nın sadece seçilmişler için bu fedakârlığa katlandığını iddia ederler (Duran, 2022).

Tanrı'nın insanı seçilmişler ve lanetlenmişler şeklindeki sınıflandırmasının ezeli bilgi bankasında kayıtlı olması fikri, reform döneminin en önemli kredo esaslarından birisidir. Asli günahın olumsuz etkisi ile insan, tam anlamı ile donanımsızdır. Bunun doğal sonucu olarak kurtuluş, insanın eylemlerine değil, Tanrı'nın iradesine bağlı olacaktır. O yüzden insanın yapıp ettikleri, kurtuluş açısından yorumlandığında neden değil sonuçtur. Başka bir ifadeyle iyi davranışlar kişinin seçilmişler sınıfında olduğunun göstergesidir (Tarakçı, 2010: 102).

İşte bu yüzden bir insanın ekonomik hayatta başarılı olması onun iyi davranışlar içinde olduğunun göstergesidir. Ancak bu eylem onun kurtuluşunun sebebi değil sonucudur. Nitekim Tanrı istediği için o kişi ekonomik hayatında başarılı olmuş ve Tanrı'nın rızasını kazanmıştır. Bilinçaltı bu tür kodlarla donatılan bir Hristiyan için kurtuluş, artık başarı ile anılır olmuştur. Bu başarı her alanda olduğu gibi en çok ekonomik hayatta kendini göstermiştir. Bir Hristiyan daha çok kazanmayı, tasarruf etmeyi, servet toplamayı kurtuluşun sembolü olarak görmüştür (Tarakçı, 2010: 102).

Kader ile ilgili tartışmalar büyük ölçüde asli günah doktrinine dayandırılmaktadır. Burada hareketle Calvin, insanın bir anlamda lanetlenmelerini onların doğalarından ziyade Hz. Adem'in işlediği günah sebebi ile olduğunu iddia etmektedir. Calvin bu durumu oldukça dramatik bulur ve her şeyi bilen Tanrı'nın insanın akıbetini bilemeyeceği düşüncesi akla yatkın olmayacağını ve olacak olan her şeyin Tanrı'nın ezeli bilgi bankasında kayıtlı olduğunu ve kontrol ettiğini iddia eder (Tarakçı, 2010: 96).

Bu noktada ise Calvin'in sürece asli günahın olumsuz etkisinden kurtulmak için seçilenler ve lanetlenenler kavramını ortaya atarak katkıda bulunması insanın lanetlendiğini ve bunun sebebi olarak da asli günahı vurgulaması Calvin tarafından oldukça travmatiktir. Bu durum ise kader ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kurtulacak olanların ezelde seçildiğini, seçilenlerin ise bir şekilde öngörülebileceğini, öngörmek için de dünya başarılarına bakmanın yeterli olduğu fikrini Hristiyan inancına sokmayı başarmıştır.

Reform döneminde Calvin, iki yönlü kader anlayışı ile daha da ileri gitmiştir. Calvin'in iki yönlü kader düşüncesi birçok fikrin ana çıkış noktası olduğu kabul edilmiş ve yine birçok fikir bu ana fikre dayandırılarak meşruiyet kazandırılmıştır (Tarakçı, 2010: 95).

Günahın sonraki nesillere geçmesi, üzerinde durulması gereken bir sorundur. Buradaki temel argüman ilk günahın tekrarı ve taklidi değildir. Zira bu durumda günahın sahiplerinin ölüm cezası ile cezalandırılması gerekirdi. Ancak HKK'da ölüm, Hz. Ademin işlediği günahı işleyemeyenler için de söz konusudur. O yüzden de insanların ölümleri günahların sonucu değil, ezelden gelen günahın kaçınılmaz sonucudur. Zira vaftiz

sakramenti insanların beraberinde getirdikleri günahın temizlenmesinin sonucudur. Yeni doğanların suçlu olmadıkları açık olduğuna göre, bu bebekler dünyaya asli günah ile gelmektedir (Tarakçı, 2006: 311). Eğer bir toplumda herkes suçlu ise herkesin kendisini affettirmesi gerekmektedir. Bunun yollarından birisi ise reformasyon sonrasında ekonomik başarı olarak belirlenmiş gözükmektedir. Öyle gözüküyor ki bu motivasyon ile hareket eden Hristiyan üretimin, başarının, kazancın ve servet biriktirmenin her aşamasında yer alma isteği ile hareket edecektir. Bu durum modern ekonomik sistemde kapitalist parametreler ile uyum hâlinde gözükmektedir.

Asli günahın etkisi bakımından toplumsal olmasını, Hz. Adem tüm insanlığın başı olması ile beraber düşündüğümüzde Tanrı'nın Hz. Adem'e yaptığı sınav, aslında tüm insanlığa yapıldığını iddia etmek anlamına gelmektedir. Nasıl ki bir devlet başkanının yaptığı hata tüm toplumu etkiliyorsa, Hz. Adem'in günahı da tüm toplumu etkilemiştir. Öyle gözüküyor ki Tanrı da bu bağlamda insanlığı cezalandırmıştır (Doğan, 2008: 136).

Asli günah sebebi ile Tanrı tarafından cezalandırılan insan, Kilise'nin hâkimiyet döneminde affedilmek için çareyi yine Kilise'de aramış, bu günahkârlık psikolojisini Kilise çok iyi değerlendirerek ve asketik bir hayatı devamlı tavsiye ve tesis ederek kurtuluşun adeta sadece bu şekilde gerçekleşeceğini Hristiyanlara inandırmıştır. Ancak reform döneminde bu durum tam tersine dönmüş, özellikle Calvin uhrevi asketik bir anlayıştan dünyevi bir asketizme geçiş yapılmasını sağlayarak düşünce dünyasındaki aksiyonel kodların pratikleşmesini sağlamıştır. Artık Hristiyan, seçilmiş veya lanetlenmiş olduğunu dünya hayatındaki başarı ya da başarısızlıklarına bakarak anlayabilecektir. Her bir başarı aslında Tanrı'nın rızası ya da bir anlamda affin sembolleşmiş hâlidir. Bu yaklaşım Katolik Kilise'nin bakış açısından oldukça uzaktır. Nitekim artık reformasyon ile Protestanlık güç ve ivme kazanmış, yeni kodlar toplumsal katmanların önemli alanlarında kendini hissettirmeye başlamıştır.

Protestan görüşün asli günaha bakış açısı Kilise'ye göre daha mesafelidir. Nitekim Luther ve Calvin insanın doğar doğmaz bu günah ile beraber olduğunu savunmuşlardır. Bu amaçla asli günahtan kurtulmanın yollarını aramışlar, bunun için temelde iki yolun

olabileceği sonucuna ulaşmışlardır. İlk olarak Tanrı inayeti, ikinci olarak insanın kendi gayreti... Bu gayretin sebep değil sonuç olacağı inancı, Hristiyan'ın başarıya, kazanma duygusunu kamçılamış ve bu amaçla daha fazla çalışır ve kazanır olmuştur (Doğan, 2008: 153).

Asli günahın kurtulmanın yolu olarak seçilmişlik inancı ile hareket eden Protestanlar, Tanrı'nın katında kurtuluş ile ödüllendirilen kişiler için seçilmişliğin gerçekleşeceğini öngörmektedirler. Öncelikle, HKK'nin etkin çağrısına kulak vermelidir. Bu çağrının muhatapları günahlarından temizlenerek son evrede kutsanarak aklanmaktadır. Bu durumda çıkarmamız gereken, imanın sonuç olduğu düşüncesidir. Aynı eksenle düşünecek olursak, iyi ve başarılı davranışlar seçilmişliğin bir sonucudur. Başka bir ifade ile sadece Tanrı tarafından seçilmiş olanlar iyi davranışlar sergiler ve başarılı bir yaşam sürebilirler. Lanetliler ise asla başarılı olamazlar. Seçilmişlik kazanmak, elde etmek, servet demek iken lanetlenmişlik ise fakirlik ile açıklanabilir. Kapitalist mantığın bu bakış açısından farkı yoktur. Nitekim servet sahibi için cennet daha bu dünyada varken cehennem de fakirler/lanetlenmişler için bu dünyadadır (Duran, 2022).

Bu mantık Hristiyan'ın düşünce kodlarında devrim etkisi yaratmıştır. Nitekim artık seçilmişlik veya lanetlenmişlik kavramından haberdar olan Hristiyanlar seçilmiş olanların arasında olmak için hayatlarının her aşamasında olduğu gibi ekonomik hayatta da başarılı olmayı artık zorunluluk olarak görmeye başlamıştır. Nitekim başarı, seçilmişliğin sebebi değil sonucudur. Başarılı olanın seçilmişlerin arasında olduğu açıktır. Kurtuluş için seçtiklerine, bu yola ulaştıracak vasıtalar; cezalandırmak üzere seçtiklerine de onları aksi yola sevk edecek vasıtalar planlamış ve göndermiştir (Duran, 2022).

Asli günahın sonucu, bir düşüştür. Bu düşüş ile artık Hz. Adem için dünya hayatı başlamış gözükmektedir. Düşüş ile beraber artık bazı kavramların Hz. Adem'in hayatına girdiği iddia edilebilir. Bu kavramlardan başında ihtiyaç kavramı gelmektedir. Nitekim cennet hayatında Hz. Adem için bu kavram oldukça yabancı bir kavramdır. Dünya hayatı, hayatta kalmak için bir çaba gerektirmektedir. Bu çaba ise ihtiyaçların karşılanması içindir. Bu bağlamda çaba ve mesleği aynı potada düşünmek mümkün gözükmektedir.

Klasik ekonomi kitaplarında ihtiyaç için yapılan tanımların ortak noktasının yokluk hâlinde kaynaklanan acıyı azaltmak olduğu ifadesine yaygın olarak rastlanmaktadır. Sözlük anlamına bakacak olursak kavramın tanımı, liberal ve sosyalist literatürde ortak bir şekilde karşımıza çıkar. Bir çeşit yokluk hâlidir. Bu yokluk hâlinde ise özel anlamda birey, genel anlamda ise toplum etkilenmektedir (Burhan, 1984: 18). Oysa yokluk ve ihtiyaç kavramı cennet hayatında olan Hz. Adem için yabancı kavramlardır.

Hız. Adem'in cennetten düşmesi, cennetteki sonsuz kaynaklardan mahrum kalması anlamına geldiği için artık sonsuz arzularını tatmin edecek yeterli kaynağa sahip değildir. Tanrı'yı arzulaması gereken yerde dünyadaki kaynakları arzulaması gereklidir. Nitekim bu bir çeşit zorunluluktur. Hayatını idame ettirmesi dünya kaynakları ile mümkündür. Tanrı'dan uzaklaşınca bu durum iki temel sonuca yol açmıştır: İlki tatminsizlik duygusu; zira Tanrı dışında her şey geçici ve değersizdir. İkincisi ise tatminsizlik duygusunu yok etmek için yöneldiği her şeyin sınırlı oluşu. Bu ise herkesin arzularının, ihtiyaçlarının, isteklerinin karşılanmaması anlamına gelebileceği ifade edilebilir. O yüzden de bir kesimin ötelenmesi ve yoksul kalması adeta asli günahın doğal bir sonucu olarak kabul edildiğini iddia etmek mümkündür (Oslington, 2018: 29). Bu noktada varlık yanında yokluk normalleştirilmiş gözükmektedir.

Hız. Adem'in cennet hayatında ihtiyaç diye bir kavramı tanımaması cennet nimetlerinin Hız. Adem ve Havva'ya çalışmadan hazır bir şekilde verilmesi ile açıklanabilir. Ancak dünya hayatı demek, cennette sunulan bu nimetlerin olmaması anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakılacak olursa dünya iaşesinin karşılanması için çalışmak ve meslek gibi kavramların olması gerekmektedir. Yeri gelmişken burada ifade edilmesi gerekir ki, söz konusu cennetin, hemen her yönden yaşam şartları en güzel bir şekilde hazırlanmış ve hiçbir problem yaşanmayan fevkalâde bir yer olduğu Kur'an'da yer alan bazı ayetlerden (Mümin 40, Vakıa 32, Tur 22, Kaf 35, İnsan 20) anlaşılmaktadır (Dartma, 2009: 14).

Çalışma kavramının Hız. Adem'in hayatına girmesi kendi iradesi sonucu ortaya çıkmış gibi gözükmektedir. Nitekim Tanrı Hız. Adem'e, şu şekilde seslenmiştir.

“Eşinin sözüyle hareket ettiğin ve sana meyvesini yasakladığım ağaçtan yediğin için toprak lanetlendi. Yaşam boyunca emek vermeden yiyecek edinemeyeceksin. Topraktan diken ve çalı çıkacak, yabancı otları yiyeceksin. Ölünceye kadar, rızkını alın teriyle elde edeceksin. Çünkü aslın topraktır, yaratılışın topraktır ve nihayetinde yine toprağa döndürüleceksin.” (Yaratılış 3:14-19).

Hz. Adem’in düşüşü sonrası kendisine verilen eşyanın hakikatine ilişkin bilgiler ile dünya şartlarında hayatını idame ettirecek araç ve gereçleri üretmesi olası gözükmektedir. Ayrıca Tanrı Hz. Adem’in iaşesini ilk aşamada sağlayabilmesi için dişi ve erkek olmak üzere sığır, koyun, keçi vb. çiftlik hayvanlarını Hz. Adem’in kullanımına vermiştir. Ayrıca Tanrı düşüş sonrası Hz. Adem ve Hz. Havva’nın yeryüzünde çıplak olmalarına izin vermeyerek koyunlardan birini kesmelerini emredip yününden kendilerini örtmelerini sağlayacak elbiseler yapmalarını da istemiştir. Hz. Adem bir elbise yaparken Hz. Havva bir entari ve başörtüsü yapmıştır (Öztürk, 2004: 164). Tüm bunların şunu gösterdiği iddia edilebilir ki Hz. Adem için artık üretim ve tüketim gibi kapitalist pratiklerin ilk örnekleri gözlenmeye başlamıştır.

Hz. Adem ve Havva ilk insanlar olarak Tanrı’ya itaatsizlik edip bahçedeki yasak ağacın meyvesinden yediğinde beraberinde gelen düşüşün sebep olduğu bazı sorunlar kümesi ortaya çıkmıştır. Düşüş sadece ekonomi teorisyenleri için önemli bir veri kaynağı olmamıştır, aynı zamanda özel mülkiyetin ortaya çıkması mitini ve dolayısıyla serbest piyasa doktrinini de beslemiş gibi gözükmektedir. Hz. Adem’in yasak ağacın meyvesine yönelik bu iradesi liberalizmin parametleri için özgür iradeli bireyi ortaya çıkarmış gözükmektedir. (Boer ve Petterson, 2014). Artık iradesinin farkına varmış olan Hz. Adem için özgürce karar verme süreci ortaya çıkmış gözükmektedir. Bu karar verme iradesinin bir ayağının da ekonomi olacağı bellidir.

Antropolojik veriler ışığında Hz. Adem ve Hz. Havva’nın ilk sapiensler olduğu düşünüldüğünde, onlar gündelik hayatlarında sadece ham maddeye ve gıdaya ulaşmıyorlardı; bunları nerden nasıl toplayacaklarına dair bilgiye de sahip olmak

zorundalardı. Hayatta kalmak için bölgelerini tanıyor, haritalandırma yapıyor ve bu bilgileri değerlendiriyorlardı. Günlük besin ihtiyaçlarını karşılamak için ise etkinliklerini en üst düzeye çıkarmak zorundaydılar. Bu ekseninde birçok hayvan ve bitkinin gelişimlerini takip ediyorlar, hangi besinin hangi değere sahip olduğunu, hangisinin hasta ettiğini, hangisinin iyileştirdiğini, hangi mevsimde hangi tür bitki ve meyvenin yetiştiğini biliyorlardı. Dolayısıyla entelektüel seviyelerinin oldukça üst düzeye çıktığını düşünmek mümkündür. Nitekim hangi taştan en iyi bıçağın yapılabileceği bilgisine sahip olduklarını, bir giysinin tamirini, tuzağın nasıl kurulacağını, yırtıcı bir hayvanla karşılaşınca nasıl davranmaları gerektiğini bildiklerini ifade etmek mümkün gözükmektedir. Bu bilgiler ışığında Hz. Adem ve Havva'nın know-how kavramına yabancı olmadıklarını ve dolayısıyla ilk medeniyet örneklerini dünya kültürüne kazandırdıklarını ifade edebiliriz. Bu bağlamda kapitalizmin içinde yeşereceği girişimci ruhun kültürel havzasının ve teknolojik enformasyon çağının ilk temellerinin bu çağda atıldığı iddia edilebilir (Harari, 2014: 62).

Hz. Adem'in cennetin dışındaki ilk mesleğinin çiftçilik olması da yüksek bir ihtimal gibi gözükmektedir. Tohumları ekmesi, sulaması, hasat zamanı biçmesi, daneleri ayırmak için rüzgârı ve aletleri kullanması, buğdayı un, unu hamur, hamuru ekmek yapması; ayrıca demircilik gibi zamana göre yüksek teknoloji gerektiren mesleği yapması, demirden bıçak yapması gibi durumlar, meslek kavramının varlığının ve belli bir sermaye, üretim, emek gibi faktörlerin olduğunun bir ispatı sayılabilir. Dolayısıyla Hz. Adem ile kapitalizmdeki üretim faaliyetlerinin ilk örnek ve uygulamalarının başladığı iddia edilebilir. Hatta iş bölümü ile uzmanlaşmanın sağlanması muhtemel sonuçlar arasındadır. Öyle gözüküyor ki ilk insan ve onun kurduğu ilk toplum ya da aile ile üretim-tüketim ilişkileri ile iş bölümü gibi günümüzde ekonomik parametreleri oluşturan kavramların ilk örnekleri görülmeye başlanmıştır (Yıldırım ve Çelik, 2010: 69).

Tanrı'nın Hz. Adem'e her türlü araç ve gereçlerin isimlerini öğretmiş olması hatta bu öğretim işlevinin süt kabından tencereye kadar geniş bir yelpazeye dağılmış olması, Tanrı'nın tüm eşya isimlerini Hz. Adem'e öğretmesi faaliyetinin yanında, bunlardan hareketle Hz. Adem'e düşünme yetilerinin verilmiş olduğunu da söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında Hz. Adem tüm mesleklerin babasıdır denebilir. Bu bağlamda, Luther'in tüm meslekleri ve dolayısıyla emek ve üretim kavramını Tanrı'nın çağrısı olarak kabul etmesini

ve kutsal görmesini bu ekseninde değerlendirebilmek mümkün gözükmemektedir. Böylece, Luther'in Hristiyan'ı asli günahın ezikliğinden kurtarmanın bir yolu olarak, ekonomik eylem ve üretime yönlendirmeye çalıştığını iddia edebiliriz (Yıldırım ve Çelik, 2010: 69).

Hz. Adem ve dolayısıyla insan ve toplumun bilinç ve düşünce kodlarına asli günah ile beraber korku hâkim olmuştur. Bu korku Hz. Adem için Tanrı, toplum için ise egemen güç korkusudur. Bu korku ile toplum fertleri, içlerindeki gizli gündemlerini, çıkarlarını gizleme yoluna başvurmuşlar, bir anlamda bireyselleşmişlerdir. Modern ekonomi açısından bakacak olursak böyle bir toplum modelinde her birey kendini düşünür ve diğerinin ne durumunda olduğu ile asla ilgilenmez (Oslington, 2018: 29).

Bireyselliğin tarihine baktığımız zaman ilk avcı toplayıcılar olarak ifade edilen Hz. Adem ve Hz. Havva döneminde ilk örneklerini de görmek mümkündür. Nitekim Paraguay'da 1960'lı yıllara kadar yaşamış olan Ache klanı avcı toplayıcı klanların ilk bireyci uygulamalara örnek olarak verilebilir. Acheler ile temas sağlayan antropologlar klanın sistemine ayak uydurmayan bir klan üyesinin terk edildiğini tespit etmişlerdir. Bir Ache kadının klanına ayak bağı olduğu görüldüğünde ise öldürülmeleri oldukça normal bir olay görülmüştür. Dolayısıyla kapitalist sistemde ekonomik olay ve eylemlerde sisteme hizmet etmeyen aktörün sistem dışında kaldığı bilindiğine göre, Hz. Adem döneminde de gerçekleşebileceğini öngörebileceğimiz bu eylemlerin kapitalist zihniyet ile aynı mantıktan doğduğu iddia edilebilir (Harari, 2014: 66).

Çağdaş Batı kültürünün büyük bir bölümünü şekillendiren bireyci ve tüketimci insanbilimi, seçimin yalnızca seçicinin iradesiyle belirlendiği bir özgürlük modeline dayanmaktadır. Asli Gunahta, Hz. Adem özgür iradesini kullanmıştır. Ve kullandığı bu irade bir tüketim malına yönelik bir iradedir. Elbette olası seçim nesnelere maddi koşullar tarafından sınırlandırılmıştır (örneğin, parası veya kredisi olmayan bir kişi şapka satın alamaz) ve kişinin yaptığı seçimler, seçen tarafından istenmeyen sonuçlara yol açabilir (ör. bir şapka çalarsa tutuklanabilir); Kendi inisiyatifiyle seçme eylemi, radikal bir şekilde özel ve özerk olarak algılanır: birey, nihayetinde, seçtiği şeyden yalnızca kendisine karşı sorumludur. Tüketimci paradigma içinde, bir kişinin seçimleri kesinlikle diğer insanları

etkileyecek ve kendileri de başkalarının tavsiyelerinden ve fikirlerinden etkilenecektir; ancak bu tür ilişkiler, seçim hesaplamasını ne kadar çok etkilese de, seçim eyleminin dışında kalırlar, bu da her zaman onlardan özünde, kendisi tarafından ve kendisi için olan bir karar olarak soyutlanabilir. Bir bireyin eylemlerinin ahlaki karakteri, buna uygun olarak, kapasitesinin ve niyetlerinin değerlendirilmesiyle belirlenir. Bu bilgiler ışığında, asli günaha neden olan eylem de özel ve özerktir. Ancak tüketimci paradigma üzerinden konuşulması gerekirse bu eylemin sonuçlarını farklı şekillerde okumak mümkündür. İlki, Hz. Adem'in eylemi maddi bir nesne, bir tüketim maddesi üzerinedir. Bu maddi nesne üzerinde yoğunlaşan ve tercihten kaynaklanan ve daha fazlasına ve/veya daha iyiye ulaşma isteği ile perçinlenen bir *homo-economicus* eylemi olduğunu iddia etmek mümkündür. Diğeri de, Hz. Adem'in bu eylemiyle oluşturduğu tüketimci paradigmasının etki gücüdür. Nitekim asli günahın sebebi ile beraber sonucunun, Hristiyan düşünce kodlarında tüketime yönelik bir etkisinin olduğunu iddia etmek olasıdır (Mc Farland, 2010: 5-6).

Kanımızca Asli günah sadece Hristiyan'ın inanç dünyasında değil, modern Batı kültür ve sosyal hayatında derin etkiler bırakmış bir doktrindir. Her şeyden önce Kilise'nin tüm Orta Çağ boyunca asli günahı yorumlama şekli, Hristiyan dünyayı atalet hâline sokmuş gözükmektedir. Böylece Hristiyanlar kurtuluşu kendileri dışındaki eylem ve kurumlarda aramışlardır. Reformasyon ile ortaya çıkan Protestanlık ve akabinde değişen yorum metodu bu atalet hâlini kırmış gözükmektedir. Yapılan yeni yorumlar ve ortaya çıkan teolojik kodlar Hristiyanları asli günahın olumsuz etkilerinden kurtulmak için daha aktif ve aksiyolojik eylemlere yöneltmiştir. Bu eylemlerin başında ise ekonomik eylemlerin olması dikkat çekicidir. Nitekim ekonomik eylemler çabayı gerektirdiğinden üzerlerindeki ölü toprağını atmış gibi görünen Hristiyan'ın kendini kurtulanların sınıfına dahil etmesi için uygun bir alan gibi gözükmektedir. Zira hem bu dünyada çalışma, başarı ve biriken servet sayesinde rahat bir yaşam imkânı söz konusu olurken hem de seçilmişler sınıfına dahil olmanın huzuru zincirleme etkiye neden olmuş, sonuçta çalıştıkça kazanan, kazandıkça cenneti garantileyen bir toplumun ortaya çıkmasına yol açarak günümüz kapitalizminin istediği şartların doğmasına zemin hazırlamış olmaktadır.

Hz. Adem'in asli günah sebebi ile düşüşünün adeta bir ilerleme olduğu iddia edilebilir. İlk bakışta itaatsizlik ve bahçeden kovulmak, aşağı doğru bir dönüş gibi gözükse

bile bu düşüü aynı zamanda büyük bir nimet olarak da okumak mümkündür. Hz. Adem ve Havva, Tanrı'ya itaatsizlik etmemiş olsaydı, insanlık asli günah ile asla doğmayacaktı. Öyle gözüküyor ki kurtuluşa ulaşmak için herhangi bir çabaya ihtiyaç olmayacağı; insanın kendini Tanrı'ya affettirebilmesi için göstermek zorunda olduğu çaba gündeme gelmeyeceği için ihtiyaç, meslek, çalışma, kazanç, servet gibi kavramların önemi şu anki öneme sahip olamayacaktı (Boer ve Petterson, 2014: 45).

4.4.9.Hristiyanlıkta İnsan Tasavvuru, Gelecek Zaman Tahayyülü ve Kapitalizm

İnsan, yeryüzünde yüce bir otorite tarafından, toplumda bir uyum içinde yaşasın diye yaratıldığına inanılan bir varlıktır. Bu otorite, Tanrı tarafından şartları belirlenen bir otoritedir. İnsan sadece Tanrı'nın yüceltilmesi, takdiri ve övgüsü için değil kabiliyetlerini geliştirmek için de yollanmıştır. Bu yolculuğun gereklerini yerine getirmek ile insan, yaradılışın hem geçici hem de ebedi mutluluğuna erişebilecektir (Madi, 2014: 197). O yüzden de söz konusu otoritenin insana biçtiği rolün, kurtuluşun anahtarı olduğu iddia edilebilir. Bu otorite patriyarkal bir otorite olarak bireyi daima kontrol altında tutar ve hareketlerini takip eder.

Hristiyan teslis inancında Tanrı'nın baba olarak tasviri bir anlamda antropomorfik nitelikler taşır. Baba ile çocuk ile arasındaki ilişkinin bir benzerinin Tanrı ile Hristiyan arasında kurulduğu iddia edilebilir. Yani çocuk babasına nasıl davranıyorsa benzer ilişkiyi Tanrı ile birey arasında da görmek mümkündür.

Bu bağlamda düşünüldüğünde gerek babanın zaman zaman şımarık çocuğu olarak, gerekse Hz.İsa'nın çarmıha gerilmesinin kefarecini ödemeye istekli Hristiyan olarak dünyevi başarının önündeki engellerin aslında pek bir önemi yoktur. Nitekim reformasyon dönemi Hristiyan ilahiyatçılar, bu engellerin pek çoğunun Tanrı'yı ve Hz. İsa'yı anlayamayan Kilise'nin eseri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse Calvin zengine ödenen faizi meşrulaştırırken bu argümanı kullanmıştır. Eğer baba her durumda çocuğunun kurtuluşunu istiyorsa bu kurtuluşun dünyadaki en temel parametrelerinden ve göstergelerinden biri de zenginlik ve başarı olsa gerektir. Nitekim baba çocuğunun

mutluluğunu, çocuk da babasının takdirini toplamak ister. Birçok insanı ise bu dünyada en çok mutlu edecek başarı unsurlarından biri de maddi refah ve ekonomik başarıdır.

Hristiyan'ın Tanrı'ya ilişkin anlayışının günlük hayatında bazı sonuçlarının olması beklenen bir durumdur. Özellikle “Baba” imajı ve “Tanrı'nın çocukları” inancı bu noktada önem taşır. Nitekim her iki kavram'ın da Hristiyan'ın yaşamında etkileri vardır. Bu etkilerden birisi de ekonomik saiklerdir (Tokat, 2017: 127).

Calvin'in Baba inancının bir Hristiyan üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır: İnsanın yaşadığı tüm baskılara rağmen bile Baba'mızın lütuf, hikmet ve cömertliğini görmemiz önemlidir. Çünkü o her an bizimledir ve sadece kurtuluşumuzu düşünmektedir. Çocuk babasının her zaman affedicisi ve koruyucu olduğunu bilir. Bu ilişkide ise merhamet sınırsızdır. Baba ve çocukları arasındaki ilişkinin bir Hristiyan üzerindeki olası etkilerini düşünmek gereklidir. Tanrı şımarık çocuğu olan Hristiyanı her zaman affedicidir. Hatta bu amaç ile kendi oğlunun bile çarpmıha gerilmesine izin vermiştir O zaman baba figürünün derleyici, toparlayıcı bir faktör olarak kabul edildiğini ifade etmek mümkündür (Calvin, 2014: 613).

Konuya ekonomik sistem ve ekonomik düzen içindeki aktörlerin niceliği açısından bakıldığında ise ekonomi ilk etapta bir çeşit koatık görünümündedir. Ancak teslisin bir aktörü olan baba kavramı ilişkilerin çokluğuna vurgu yapan anarşi değil, düzen hakkındadır. Teslis kavramı, Hristiyanların ekonomi de dahil olmak üzere tüm ilişkileri çok boyutlu terimlerle ele almaları gerektiğini öne sürer. Hristiyan için bu durum iktisadî insanı teslis aracılığıyla Tanrı ile ilişki içinde olan bir insana dönüştüren şeydir (Wilson, 1997: 94).

Nitekim teslis'in Baba unsurunun ticaret toplumunun ortaya çıkışında önemli bir rol oynadığı iddia edilebilir. Smith'in 'görünmez el' anlayışının, çeşitli piyasa alışverişlerinin kamu yararını gözettiği bir gizli düzenlemeler sistemi, teistik olduğu kuşku götürmeyen bir dille ifade edilmiştir. Smith'in düşün dünyasında 'görünmez el'in insan duyguları kanalıyla çalışan Tanrı olduğu iddia edilebilir. İnsan aklı bu süreçte küçük bir rol oynamaktadır. Piyasa, yararları insanlarca anlaşıldığı için ortaya çıkmamıştır. Tanrı'nın onlara lütfettiği

içgüdülerin bir çeşit türevi olarak ortaya çıktığı iddia edilebilir. İskoç Aydınlanması'nın diğer düşünürleri gibi Smith de insan davranışları ve pratiği üzerinde akıldan çok duygu ve geleneğin etkili olduğunu iddia etmektedir ve yine diğer aydınlanmacı düşünürler gibi Smith de, duyguları analize katmayan bir akıldan kuşku duyuyordu (Gray, 2013). İnsanın Tanrı ile ilişkisinin bu noktada ortaya çıktığı iddia edilebilir. Nitekim Tanrı görünmez eli ile insan üzerinden toplumsal çıkarlara müdahale edebiliyordu. Bunu yaparken insanı elbette unutmamıştı. Nitekim tek tek bireylerin çıkarları toplumsal faydaya hizmet etmektedir.

Hristiyanlıkta gelecek zaman tahayyülünü ekonomik eylemlerde bekleyişler kavramı ile ilişkilendirmek, kapitalizmi anlamak noktasında önemli bir konudur. Nitekim bekleyişlerin, ekonomik eylemlerde özne olan insanın karar ve eylemleri üzerinde etkisi yadsınamaz bir parametredir. Dini motivasyonların bu bekleyişlerin etkisini daha da arttıran bir özellik arz ettiği iddia edilebilir.

“Hristiyan ilahiyatında, sekülerleşme konusunun analizine ilk dönem Hristiyan ilahiyatçılarından Augustine'in ‘Tanrı Krallığı’nu konu edindiği tezinden başlamak daha doğru olacaktır. Batı Hristiyan düşüncesinin tarihsel gelişimini derinden etkilemiş olan Augustine, bu tezinde iki ülkeyi analizine dahil etmiştir. Dünyanın algılanış biçimini dikotomik bir şekilde açıklayan Augustine'e göre, dünya bir yanda manevi, diğer yanda ise maddi değerlerin hüküm sürdüğü iki farklı kamusal yapı (ülke ya da şehir) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu ülkelerden birisi, “Bu dünyada gerçek olarak vardır; diğeri ise Tanrısal bir düzenin hayal edildiği bir sistemdir.” Augustine paganların, maddi ülkede yaşadığını; Hristiyanların ise her iki ülkede de aynı anda yaşayabildiğini iddia etmektedir. Böylece Hristiyanlar, manevi yolculuğun sona ereceği yer olan göksel ülke hayali ile ölümlü hayatın yeryüzü ülkesinde yaşamış olmaktadır. Dolayısıyla Augustine seküler alanın, sıradan yaşamın dünyası olduğu iddiasındadır. Fakat bu alanın din ile ilgisinin olmadığını söylemek kolay değildir. Aksine, seküler alan dinî davranışlarla adeta kuşatılmıştır ve Tanrı ile olan ilişkiler çerçevesinde tanımlanmıştır” (Olgun, 2012: 140).

Tanrı Krallığı fikri çıkış noktasının Hz. İsa ve müritlerine kadar indiği söylenir. Nitekim Hz. İsa ve inananları dünyadaki her türlü zulmün her an sona ermek üzere olduğu

bir an'da yaşadıklarına inanıyorlardı. Son bir savaş hastalık ve ölüm, kıtlık ve açlık ve zulüm gibi tüm olumsuzlukları topyekün ortadan kaldıracak, kötü güçler bütünüyle yok edilecekti. İlk Hristiyanları bu tür inanç tarafından motive edildi ve *ahir zaman* sonraki Hristiyan düşünürlerce tinsel bir değişim metaforu olarak yeniden yorumlandıysa da *apokalips* düşünce sistemi ilk evrelerden bu yana Batı yaşamında çeşitli şekillerde tezahür etmeye devam etti (Gray, 2013).

Bu noktada Hristiyan inanç dünyasında Tanrı'nın krallığının kurulması beklentisi önemli bir eskatolojik bir beklenti olmuştur. Hristiyan mezheplerinden evanjeliklerin Tanrı krallığına olan bakış açıları bu noktada dikkate değerdir. Nitekim evanjeliklerin inançları diğer inançlara göre daha aksiyoneldir. Evanjelikler doğal tarih anlayışları ile Tanrı krallığını olağanüstü boyutlarından olağan boyutuna geçirmişlerdir. Evanjelikler için beklenen krallık apokaliptik veya eskatolojik değil an'da, bu dünyada gerçekleşecek olandır. Evanjelikler Hz. İsa'nın bildirdiği Tanrı krallığının göksel bir nitelik değil, bizzat yeryüzünde kurulacak bir egemenlik olduğuna inanmaktadırlar. Bu egemenliğinin amaçlarından öne çıkan insan yaşamlarının kontrol edilmesi ve insanların birbiri ile ilişkisinin düzenlenmesidir. Bu noktada ekonomik parametreler yaşamın kontrol edilmesi noktasında önemli bir basamaktır (Bıyık, 2008: 225).

İki ülke söylemi öğretisinde iki farklı egemenlik kast edilmektedir. İki farklı egemenlik biri manevi alanı temsil eden Kilise olurken, diğeri ise siyasi otoriteyi temsil etmektedir. Hem uhrevi hem de politik sorumluluk her iki anlamda Tanrı'nın egemenliğindeki bir düzeni kastetmektedir. Tanrı, uhrevi sorumluluğu ve bunun getirdiği mükellefiyeti Hristiyan cemaat olarak tanımladığı Kilise'ye yüklemiştir. Ancak seküler düzenin kapsama alanında olan ekonomi gibi dünyevi işler politik egemenliğe yüklenmiştir (Olgun, 2012: 141).

Bu sınıflandırma Tanrı temellidir. Çünkü Tanrı her anlamda müdahaleci ve insanlığın iyiliğini isteyen bir kudrettir. Hristiyanlar'ın yaşam alanı, biri seküler diğeri ise İncil'in öğretileri olan iki krallıktır. Düşmüş varlıkların kurtulması ve huzuru için yine tanrısal bir egemenliğin çatısı altında toplanması gerekmektedir (Olgun, 2012: 143). Her Hristiyan,

Tanrı krallığının bir üyesidir ve aralarında bir fark yoktur. Bu düşüncesini Pavlus'un "Azaları farklı olsa da ortak bir bedendedirler ve vaftiz oldukları ruh aynıdır." ifadesinden almaktadır. Bu durum tüm insanları tek bir statüye sokmaktadır. Bu statü ise Tanrı'nın krallığında meşruiyet kazanmaktadır (Olgun, 2012: 145).

Protestan doktrinde dünya krallığı Pavlus'a dayandırılır. Pavlus herkesin dünya krallığının idaresinde olması gerektiğini mektuplarında hep savunmuştur. Bu yönetimin ise Tanrı'dan olduğunu ileri sürmüştür. Yönetime muhalefet edenlerin ise Tanrı'ya karşı geleceğini ve yargılanması gerektiğini ileri sürerek tek merkezli sistemin teolojik alt yapısını oluşturmuştur (Olgun, 2012: 146).

Bu öğretilerde iyi insanlar için hukuk gereksizdir. Herkesin yüce bir düşünce temelli egemenliğin altında yaşaması idealini savunan Pavlus'a göre bu sistem aslında kutsal bir idaredir. İşte bu yüzden gerek hukuki normlara gerekse seküler uygulayıcılara ihtiyaç duymayan Tanrı krallığı vatandaşları için dünyevi bir egemenlik söz konusu olmayacaktır. Bir anlamda herhangi bir devlet düzeni gereksizdir. Dünya Adem-i merkeziyet ilkelerine göre tanrısal bir düzen ile yönetildiğinde İncil'in eskatolojisi gerçekleşecektir. Ekonomi de bu eskatolojinin bir parametresi ve ütopyasıdır demek gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Nitekim bu amaçla tek ekonomik düzeni tesis etmek için bir çok teorik ve pratik düzenlemeler yapılmaktadır. Dünya ekonomisi her geçen gün hızla, ekonomik kurumlar (AB, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü) ve antlaşmalar ile (Washington Mutabakatı, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)) Tanrı krallığına doğru adım adım ilerlemektedir (Olgun, 2012: 144).

Tanrı krallığını kurmada bir yöntem olan küreselleşme her anlamda entegrasyon demektir. Bu entegrasyonun bir yönü de ekonomik entegrasyondur. Bu süreç günümüz ekonomi teorisinde en fazla tartışılan teorilerden biri olarak uzun süre gündemde kalacak gibi gözükmektedir. Küreselleşme neo-liberal kapitalizm uygulama aparatı olarak malların, sermayenin, hizmetlerin serbestçe dolaşmasının yanında tek merkezli bir sistem ile yönetmenin amaçlandığı bir uygulama alanıdır (Danışoğlu, 2004: 215). Küreselleşme

politikalarının bir anlamda dünyayı tek ve büyük bir devlete çevirmek istediklerini ifade edebiliriz. Bu amaca giden yolda ise ulusal devletlerin ekonomiler üzerinde denetim etki ve yetkilerinin zayıflatılarak piyasalarda deregülasyonun güçlendirilmesinin amaçlandığını iddia edebiliriz. Böylece önemli kararların daha üst düzeyde alınmasına yol açılmaktadır. Örnek vermek gerekirse özellikle Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri faiz oranlarını belirlemede merkez bankalarına bu görevi devretmiştir. Merkez bankaları ise IMF ve Dünya Bankası gibi küresel aktörlerin etkisi ile hareket etmektedir. Yani bu örgütlerin politikaları küresel anlamda etki alanlarını genişleterek küreselleşmeyi bir diğer ifade ile tek dünya devleti amacını her geçen gün güçlendirmektedir (Fox, 2002).

Tanrı krallığının kurulma sürecinde ticari ve mali her türlü ekonomik hareket yanında asıl amaçlardan biri de ulus devletin ekonomideki rolünün azaltılmasıdır. Bu amaçla adeta çevreden merkeze başka bir ifade ile merkezî devletlerden tek dünya devletine doğru bir sermaye hareketliliği amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmada başvurulan en önemli metot ise özelleştirme. Özelleştirme ile devletin ekonomideki payı ya azatılmış ya da en aza indirgenmiştir. Bunu yaparken de para ve maliye politikaları kullanılmış, kamu harcamaları kısılmış, piyasalar Smith'in istediği 'görünmez el'in kontrolüne bırakılmıştır (Danışoğlu, 2004: 220).

Küreselleşmeyi, tek dünya devleti ya da Tanrı'nın krallığı bağlamında düşündüğümüz zaman şunları iddia etmek mümkün gözükmektedir: Elit finansal grupların veya hiper küreselci denebilen sermaye kartellerinin artık ulus devlet kavramına karşı gösterdikleri muhalefet, Tanrı krallığının kurulmasındaki basamaklardan biri gibi gözükmektedir. Amaca ulaşmak için ileriye sürdükleri argümanlar dikkat çekicidir. Nitekim bu gruplar ticaretin önündeki tüm sınırların kaldırılması gerektiğini ileri sürerken neo-liberal politikaların küresel refahı arttıracığını düşünmüşlerdir. Elbette bu amacın önündeki en büyük engeline ulus devletler olduğu açıktır. Küreselleşme ya da Tanrı krallığı, ulus devletlerin ekonomideki rolünü azaltmıştır (Duman, 2014: 17).

Küreselleşmenin ya da Tanrı krallığının savunulmasındaki amaçları ise şu şekilde açıklamak mümkündür: Günümüzde insanlığın çok derin ekonomik ve sosyal sorunlar ile

karşı karşıya kaldığı iddia edilebilir. Peki Tanrı'nın dünya krallığı ile ilgili düşüncesi nedir? İnsanlık çok uzun süredir kutsal yoldan sapıp kendi kendini yönetmeye istekli olmasından bu yana, Tanrı insanlığın içinde ekonomik sıkıntıların da olduğu birçok sorunu için dünya hükûmetini düşündüğü iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre Tanrı, kutsal ve küresel hükûmetin üstün bir yöneticisidir. Yönetimine bizzat Tanrı'nın katılması dünya hükûmetinin meşruiyetini de sağlamıştır. Yönetimde yer alan Tanrı'nın vereceği her kararın doğruluğu, işlevselliği ve sonuçları sorgulanamaz ve aksi düşünülemez. Bir anlamda sonucu en başından beri bilen bir yöneticidir. Bu bağlamda düşünecek olursak dünya hükûmetinin vereceği her kararın kutsiyet içereceğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla dünya hükûmetinin kurulmasının adeta bir zorunluluk olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim bu zorunluluğu *“Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu, birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın¹²¹.”* ayeti ile açıklamak mümkün olabilir. Zira bu ayet ile insanlığın kaos içinde yaşamaya meyilli bir genetik kod içinde olduğu iddia edilebilir. Bu kaosun en temel parametlerinden biri de ekonomidir. Bugün dünyanın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum kaotik bir nitelik arz etmektedir ve bu kaotik durumun yeryüzünü adeta harap etmekte olduğu ve Armageddon ve sonrası hükümdarlık dönemi için yeterli şartların oluşmasını sağladığı ifade edilebilir. Hristiyan teolojik ikliminde Tanrı'nın krallığı için şüphe yoktur. Nitekim *“Yedinci melek borazanını çaldı. Gökte yüksek sesler duyuldu: Dünyanın egemenliği Rabbimizin ve Mesih'inin oldu. O sonsuzlara dek egemenlik sürecek¹²²”* ayeti ile bu durumun şüphe götürmeyeceğini iddia edebiliriz.

Aslında dünya üzerinde bir Tanrı krallığının var olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu tek dünya devletini ABD olarak ifade edebiliriz. Ancak henüz şartların olgunlaşmadığından dolayı Tanrı'nın krallığını ilan edilmemiştir. Tüm bu gelişmelerin ortasında iddiaların ispatı niteliğinde ise ekonomik anlamda Tanrı krallığını destekleyecek olan IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi örgütlerin bulunmaktadır(Fox, 2002).

¹²¹Yaratılış 3:15.

¹²²Vahiy 11:15.

Hristiyan olmayan toplumlar ise hepsi Tanrı krallığının üyeleridirler. Bu toplumlar, Tanrı'nın farklı bir yönetimine dahil olsalar da Tanrı krallığı yönetimi altında yaşamaları gerekmektedir. Onların kötülüklerden arınması ve korunması ancak bu yolla mümkün olabilecektir. Nitekim bu açıdan bakacak olursak, ekonomi toplumsal huzurun önemli bir parametresidir. Tanrı krallığı çatısı altında kurulacak yeni bir ekonomi yönetimi tüm dünya Hristiyanları için refah anlamına gelirken Hristiyan olmayan toplumlar için de kurtuluş anlamına gelecektir (Olgun, 2012: 146).

Tanrı krallığını amaçlayan küreselleşmeyi açıklayan çeşitli teoriler mevcuttur. İlk teori, ideolojik bir amacı hedefliyor olmasıdır. Bu amaç doğrultusunda küreselleşme, küresel sermaye ve egemenliği tesis etme sürecidir. İkinci teori ise, kültürel amaca yönelik teoridir. Bu bağlamda küreselleşme, Batı'ya ait kültürel kavramların özellikle dinî öğelerin hakimiyetinde tek bir dünya devleti yaratarak tüm dünyayı saran kültürel bir yeknesaklığı amaçlayan bir süreçtir. Son teori ise, küreselleşmenin kendine has yasaları olan ekonomik bir süreç olduğudur. Bu süreçle beraber merkezî devletlerin zayıflatılması ve Tanrı krallığını kurmayı amaçlayan süreç kastedilebilir (Balay, 2004: 64). Bu bağlamda ABD Başkanı Bill Clinton "Küreselleşmenin ekonomi politikaları üzerindeki uygulamaları ile amacının, dünyayı bütünleştirmek ve dolayısıyla tek merkezden yönetilen bir refah devleti hâline getirmektir." diyerek Tanrı krallığını en üst perdeden dillendiren ABD başkanı olmuştur (Fox, 2002).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kapitalizmin tarihini insanlığın ihtiyaçlarının ortaya çıkmasına kadar geriye götürmek mümkündür. Avcı-toplayıcı dönemde ekonomik ilişkiler insanlar için yerleşik hayatlarına başladıkları döneme kadar pek önem arz etmemiştir. Ancak yerleşik hayata geçiş, ekonomik hareketlenmelerin artmasına neden olarak ilk aşamada takas, daha sonra para ekonomisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ekseninde yaşanan gelişmeler ihtiyaç kavramı ile beraber düşünüldüğünde üretim-tüketim çarkının hızla dönmesine, bu ilişkilerin tarihsel süreç içinde karmaşık ve geniş ölçekli bir seviyeye ulaşmasına neden olmuştur. Hatta öyle ki modern çağda yaşananlar kapitalizmin dünyaya egemenliğini en azından ekonomik anlamda kabul ettirmiş gözükmektedir. Kapitalizmin bu denli yaygın ve güçlü olmasının sebebini sadece ekonomik ve ticari ilişkiler ekseninde açıklamanın yeterli olmadığı iddiası ispatlanmıştır.

Kapitalizmi anlamak için antik medeniyetlerin çağına kadar inmek, üretim, ticaret ve insan arasındaki ilişkiyi anlayabilmek önem arz etmektedir. Her bir sistem, ideoloji ve fikir havzasında uzun bir müktesabatı barındırmaktadır. Dolayısıyla kapitalizm de bu müktesabattan beslenerek modern ekonomik ilişkileri düzenlemiştir. Özellikle merkantalist (1500-1800) dönem analiz için önemli doneler vermiştir. Bu dönemde yaşanan değişimlerin kapitalizmin teo-ekonomik omurgasını oluşturduğu söylenebilir. Teolojik alanda yaşanan radikal değişimler ile ham maddenin Avrupa kıtasına akışının aynı döneme denk gelmiş olması, bu karşılaşmanın iki ayrı fenomen olarak teoloji ve ekonominin tek bir fenomene hizmet etmesine neden olmuştur. O da kapitalizmdir.

Tüketim odaklı kapitalizm, zevki ve an'ı yaşamayı topluma dikte etmeyi tercih eder. Zira “yaşam geçicidir ve sadece bu dünya ile sınırlıdır”. Oluşturulan bu algı, bireyleri, zevki amaç haline getirmelerini sağlayarak tüketim için felsefi bir alt yapı kurulmasına olanak verir. Bireyselleşen bireylerin mutluluk arayışları, hazda; hazzın ise tüketimde gizli olduğu fikri, kişilerin daha fazla tüketmesine sebebiyet vererek kapitalizmin amacına hizmet eder. Bu akımın Yunan felsefesinde nüvelerini Aristippos'ta görmek mümkündür. Aristippos

hayatın amacının zevk olduğunu öne sürerek bu hazzın, maddi hayatta olduğunu ileri sürmüştür.

Sahte bir özgürlük algısını harcama ile temellendiren kapitalizm için tüketimin önündeki her engel, aşılması gereken bir engel gibidir. Bu amacını temellendirirken manevi ilkeler, mücadele edilmesi gereken bir bariyerdir. Özellikle din bu bariyerlerin başında gelen bir fenomendir. İşte bu yüzden dinin karşısına onu ikame edecek, en azından etkisini azaltacak kapitalist zihniyetin birey ve toplum üzerindeki etkisini artıracak bir rakip koymak gerekmiştir. Bu rakip Aristippos'a göre bilgidir. Nitekim Aristippos bilgi ile zevk arasında organik bağı kurmayı başarmış, bilgiyi kutsayarak dinin karşısına konuşturmuş ve böylece bir anlamda tüketim, zevk ve hazzın önündeki manevi bariyerleri kaldırmayı amaçlamıştır. Öyle ki 19.yy'da yaşanan sanayi devrimi sonrası pozitivist hareketler ile bilgi/bilim kutsanmış, din ötelenmiş; böylece kapitalizmin tüketim kültürü için gerekli felsefi alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu bakış açısı ile Epikür'ün materyalist felsefesinin kapitalizmin materyalist anlayışına paralellik arz ettiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim kapitalizmin ortaya çıktığı yıllar olan 19. yy'ın ikinci yarısında pozitivist hareketlerin de uç verdiğini görüyoruz. Epikür'ün duyuların bilgisi ile hareketi ve hayatı sadece içinde yaşanan dünya ile sınırlaması kapitalizmin tüm dünya servetinin bu dünyada olduğu iddiası ile örtüşmektedir. Böylece tek amaç hâline gelen dünya hayatı, her hazzın yaşanması gereken bir mekân olarak kapitalist doktrinin odağına yerleşir. Böylece haz ile desteklenen tüketim, niceliğini artırarak kapitalizmin diğer sınır ucu olan üretimi teşvik eder ve çarkların dönmesini sağlar. Böylece haz sadece Epikür'ün değil aynı zamanda kapitalizmin dinamiği hâline gelmiştir.

Bu bağlamda teo-ekonomik pratikleri bünyesinde kurumsallaştıran ilk düşünürün Smith olduğu iddia edilebilir. Hakikaten de Smith'in düşünceleri klasik ekonominin kurucusu kabul edilmesi sebebi ile dikkate alınması gerekir. Smith'in ortaya attığı “görünmez el” teorisi serbest piyasa ekonomisinin kurallarından daha fazlasını ifade etmektedir. Özellikle Smith'in yetiştiği ortam sebebiyle analizlerine teolojiyi katması hiç de

ihtimal dışı gözükmemektedir. Nitekim o dönemlerde sosyal bilimler ve din bilimlerinin iç içe olması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Devam eden süreçte teo-ekonomik analizlerde büyük gelişmelerin yaşandığı iddia edilebilir. Nitekim artık din kavramı analizlere doğrudan katılmaya başlamıştır. Bu noktada Weber ve Sombart öne çıkan düşünürlerdir. Kapitalizmi doğrudan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi iki önemli ilahi din ile beraber düşünmek, dönem için oldukça iddialı atılımlar olmuştur. Zira söz konusu dönem pozitivizm rüzgarının estiği bir dönemdir. Ancak Weber ve Sombart din algısının önemini ekonomik parametreler üzerinden açıklamayı ve ispatlamayı başarmış gözükmektedirler. Karl Marks'ın analizleri de emek üzerinden yapılmasının yansira teolojik unsurları barındırması açısından dikkate değerdir.

Yahudiliğin modern ekonomik ilişkileri belirlemedeki rolü KK ve etnisite etrafında yoğunlaşmış gözükmektedir. Yahudilerin KK'larına karşı gösterdikleri bağlılık ve tarih boyunca yaşadıkları siyasi olaylar temel teo-ekonomik karakteristiklerini belirleyen faktörler arasındadır. Kapitalizme olan katkıları bu ekseninde söz konusu olmuştur.

Hristiyanlıktaki durum ise Luther'in devrimci düşünceleri ile şekillenmeye başlamıştır. Luther'in aslında üzerinde durduğu en önemli konu KK'nın özünü anlama girişimidir. Bu girişim başarılı olmuş ve Protestanlık olarak anılan akımın doğmasına yol açmıştır. Protestanlık, hayatın her alanında olduğu gibi sosyo-ekonomik alanda da etkilerini göstermiş, özellikle Luther mesleğin tanım ve önemine yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Luther'den hemen sonra Calvin'in düşünceleri Hristiyan dünyanın ekonomik anlayışını değiştirmiştir. Nitekim Calvin sonrası Hristiyanlar artık daha atak ve hayatın içindedirler. Kilise'nin tahammül bile edemediği faiz gibi bazı kavramlar artık ticari ve mali hayatın içine girmiştir.

Püritenlerin teo-ekonomik kodları ise özellikle ABD’de kendini göstermiştir. Nitekim İngiltere’den ABD’ye göçleri, belirlenmiş kader, tepedeki ev gibi inançlar ekseninde irdelendiğinde ABD kapitalizmi için dönüm noktası olmuştur.

Methodizm ise İngiltere’nin kolonyal siyaseti ile uyum içinde bir hareket tarzı izlemiştir. Özellikle sanayi devriminin başladığı yıllar olan 18. yy da İngiltere’de biriken ham maddenin işlenmesi sanayinin emek-yoğun olduğu İngiltere için oldukça önemlidir. Aynı dönemde yaşayan ve düşüncelerini yayan Wesley, bu dönemde emeği teo-ekonomik kodlar ile organize ederek İngiliz kapitalizminin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle kanaat etmeyi öğrenmiş, ibadet ile çalışmayı aynı potada eritmeyi başarmış bir emek, İngiliz kapitalizminin ortaya çıkışında ve gelişiminde başat bir rol oynamıştır.

Evanjeliclerin teo-ekonomik kodlarında ise HKK’nin rol oynadığı gözükmektedir. KK’nin literal okumaları Evanjelicler için belirleyici bir yol haritası olmuş ve olmaya da devam ettiği söylenebilir. Nitekim Armageddon (Son savaş), Tanrı krallığı gibi eskatolojik beklentiler üretim faktörlerinin mülkiyeti üzerindeki mücadelenin ve ortaya çıkan yapay ekonomik krizlerin üzerindeki etkisi büyüktür.

Oluşturulan yapay krizler ile gelir dağılımının yeniden yapılandırılması suretiyle üretim ve mali piyasaların finans oligarkların lehine düzenlendiğini iddia etmek mümkündür. Bu yeniden yapılandırmanın temel olarak iki amacı olduğunu iddia edebiliriz. Bu amaçlardan ilki, Tanrı krallığına uzanan süreçlerde ekonominin ‘seçilmiş’ zümrenin elinde bulunmasıdır. Diğeri de bozulması beklenen gelir dağılımı ile fakirliğin ve sosyo-ekonomik adaletsizliğin ortaya çıkmasıdır. Böylesi bir konjonktür de toplumsal kaos ve anarşi ile inanılan ve beklenen krallığın kurulabilmesi için uygun şartların oluşması anlamına gelir. Diğeri bir ifade ile bir şekilde ‘Tanrı kıyamete zorlanarak’, apokaliptik bir gelecek projeksiyonunun inşası mümkün olabilecektir.

Modern ekonomik ilişkilerin ana akım ekonomistler tarafından iddia edildiği gibi rasyonel olduğu fikri bir genelleme yapılamayacak kadar iddialı gözükmektedir. Zira ekonominin temel aktörü insandır. İnsan sadece ekonomik ilişkiler içinde özne konumunda

değildir. Aynı zamanda din kavramının da odağındadır. Nitekim tüm kutsal kitapların insanın davranış kodlarını belirlemek için Tanrı tarafından gönderildiğine inanılmaktadır. Buradaki konu bu kodların nasıl algılandığı ve okunduğudur. Marks “Din afyondur.” derken dinin insan algısını bozduğu iddiasından ziyade, doğru din algısının önemini vurguluyor olabilir. İnsan algısının bozulması ise ekonomi de dahil olmak üzere tüm parametreleri etkileyecektir.

Hz. Adem, özellikle Hristiyan dünyasında, tıpkı diğer tek tanrılı dinlerde olduğu gibi, bu noktada üzerinde analiz yapılması gereken önemli bir aktördür. Hz. Adem’in, bir rol model olarak devlet başkanı gibi algılanması gerekir. Nitekim bir devlet başkanının alacağı her karar, her davranış modeli nasıl ki tüm yurttaşları etkileyecekse, Hz. Adem için de aynı durum söz konusu olacaktır. Bu bağlamda Hz. Adem insanlık için ilk ekonomi modelidir ve bu modelin içinde ilk kapitalist eylemlerin- üretim,tüketim,iş bölümü- olması doğaldır.

Kapitalist eylemlerin başlangıç noktası olan ihtiyaç kavramını bu bağlamda değerlendirmek mantıklı gözükmektedir. Nitekim Hz. Adem dünya hayatında bu kavram ile tanışmıştır. İhtiyaç kavramı dünya hayatının bir ekonomik gerçeği olarak Hz. Adem’den sonra da insanın davranış kodlarını belirlemiş bir kavramdır. O yüzden de ilk üretim ve tüketim eylemleri ve bu ikisi arasındaki ilişkilerin etki ve sonucu toplumların ekonomik kodlarının belirlenmesinde rol oynamıştır.

Öte yandan Hz. Adem’in yasak olana göstermiş olduğu refleks, yetinme duygusunun olmayışı, ilk insandan bu yana az olana kanaat edilmeyişi, her zaman daha fazlasına olan talep ve eğilim gibi kapitalist motivasyonlar dikkate değerdir. Bu ve bunun gibi ilk insandan gelen temel bazı saikler ve Hz. Adem’in insanlığın bilinç sahibi ilk atası ve kültür havzası olması gibi nedenlerin başta Hristiyanlık olmak üzere ilahi dinleri etkilemesi doğaldır.

Nitekim Hz. Adem, ilk günahın nedeni olması sebebi ile de ekonomik analizlerde kendine yer bulmuş gözükmektedir. Bu günah Hristiyan Batı dünyasını oldukça uzun dönem olumsuz etkilemiştir. Ancak Reform dönemi, Kilise’nin bu yöndeki dogmalarının etkisini önemli bir ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Reform dönemi bu bağlamda Hristiyan Batı dünyasının atalet hâlinin sonlandığı dönem olması açısından analiz için çok önemli verileri sunmaktadır. Temel olarak bakış açısının ve metodolojinin değiştiği söylenebilir. Kilise'nin 16. yy'a kadar dayattığı dogmaların artık sosyal hayatın ihtiyaçlarını karşılayamadığının tespiti üstelik bu dogmaların gerçek din adı altında topluma dayatılmaları artık bir noktadan sonra toplumda karşılık bulmamaya başlamıştır. Bu noktada ortaya çıkan Lutherizm'in KK'a dönüş mottosu ile Hristiyanlığa yeni bir ruh, taze bir kan kazandırmış gözükmektedir. Bu bağlamda *solo fide, solo gratia* ve *solo scriptura* ilkeleri büyük önem arz eder. Luther, sadece iman ve sadece KK diyerek toplumsal ataletin temel sebebi olan Kilise'nin toplumsal dinamikler içinde kapladığı alanı oldukça daraltmış gözükmektedir. Artık kurtuluşun Kilise ve Kilise'nin dayattığı ibadetlerin dışında olduğunu anlayan Hristiyan Batı dünyası için bireysellik döneminin başlamıştır.

Bireyselliğin ön plana çıkması kapitalist kodların varlığı için önemli bir aşamadır. Söz konusu bireyselliği Luther'in yeni meslek tanımı ile beraber irdelediğimizde Hristiyan için artık yeni ibadet metodu meslek olmuştur. Mesleğinde başarıyı Tanrı'ya yakınlaşmak için çok iyi bir fırsat olarak gören Hristiyanlar artık başarının peşinde koşar olmuştur. Luther'den sonra artık başarı ve kurtuluş Kilise'nin sınırlarından kurtulmuş, hayatın içindeki yerini almış gözükmektedir.

Lutherizm'in argümanlarının temelinde KK'nin olması, daha doğrusu onun doğru bir şekilde anlaşılması en azından KK ile Hristiyanlar arasında aracının çıkartılması çabası belirleyici bir faktör olmuştur. Özellikle KK Latineden Almancaya çevrilmesi faaliyeti adeta bir devrim olmuştur. Kilise, bu çeviri faaliyetinin sonucunda otoritesini ciddi bir şekilde kaybetmiştir.

Hristiyan düşünce ikliminde artık insanın özne olma durumu daha baskın hâle gelmiştir. Ancak bu durum Hristiyan birey için yeni değildir. Nitekim teslis inancında Baba tasavvurunun Hristiyanlar için önemi dikkat çekicidir. Baba ile çocuk arasındaki ilişkide babanın çocuk üzerindeki otoritesi devam etmektedir. Nitekim Hristiyan inanç sisteminde Hz. İsa insanların günahları için kendini feda etmiştir. Hristiyanlar için kendi oğlunu bile

feda etmeisine izin veren bir Tanrı'nın insanlığı kendi başına bırakması mümkün gözükmemektedir. Nitekim bu müdahale Smith'in "görünmez el" teorisinde adeta vücut bulmuştur.

Luther'den hemen sonra Calvin'in etkisinin de devasa olduğu iddia edilebilir. Nitekim Calvin ile Protestanlar daha dünyadayken ahiretlerini öngörebileceklerine inanmaya başlamışlardır. Calvin, insanın bu dünyadaki başarılarının aslında bir sebep değil sonuç olduğunu; ancak Tanrı'nın seçilmiş kullarının bu dünyada başarı, servet gibi parametreler ile ödüllendirildikleri fikrini ortaya atarak Hristiyanların zihinlerine başarı ve seçilmişlik arasındaki korelasyonu yerleştirmiş gözükmektedir.

Calvinizm, öncelikle Kilise'nin hegemonyasına karşı mücadele etmiştir. Nitekim yüzlerce yıldır süregelen skolastik düşünce ve pratikleri Hristiyan kültür ve medeniyet hayatını derinden etkilemiştir. 16. yya gelindiğinde Kilise, birçok inanç, pratik ve kurumları ile Hristiyan dünyasına yayılmış teolojik görünümlü bir yapı hâline dönüşmüştür. Genel olarak, Kilise geleneksel, fonksiyonel ve güçlüdür. Kilise her ne kadar teolojik bir organizasyon olarak anlaşılabilir da açık veya kapalı olarak eko-politik güç arayışları yer yer kendini ele vermiştir. Mali anlamda toplumda etkin bir örgütlenmeye sahiptir, nitekim vergileme bile kontrolü altındadır. Öyle ki Kilise dünyevi iktidarın bile Kilise'ye bağlı olmasını savunarak müdahaleci ve merkezîyetçi bir anlayışın egemen olmasından yanadır. İşte böyle bir konjonktürde Calvinizm'in karşı geldiği tüm kurumlar Orta Çağ'ın bir eseriymiş ve Calvinizm her şeyden önce Kilise'nin muazzam gücü ile mücadele etmek zorundaydı. Calvinizm'in, merkezîyetçi ve müdahaleci Kilise'ye vurduğu darbe aslında bir anlamda liberal bir sistemin öncülüğünü yapmıştır.

Calvin, analizlerinde faiz konusuna farklı bir bakış açısı getirmeyi başarmış gözükmektedir. Faizin ekonomik analizlere katılmasının ekonomik eylemleri hareketlendirdiği iddia edilebilir. Öyle ki Protestanlık ile tasarruf düşüncesinin güçlenmesi biriken servetin ekonomik hayata faiz ile katılması sonucunu doğurduğu iddia edilebilir.

Bir diğer önemli konu ise Kilise'nin ötelediği YKK'ye verilen önemin artmasıdır. Artık Protestanlık olarak adlandırılan bu hareket YKK'yi de hayatına sokmayı başarmıştır. Bu noktada YKK yer alan teo-ekonomik ilkelerin Protestanlar üzerinde etkisinin yadsınamazdır. Nitekim YKK artık teo-ekonomik analizlerde önemli bir basamak hâline gelmiştir.

YKK'de yer alan teo-ekonomik ilkelerin temel çıkış noktasının liberal ilkeler olduğu düşünülür. Nitekim YKK bu noktada merkezîyetçi düşünceyi arka plana atmış gözükmektedir. Bu düşüncenin temelinde Yahudilerin Tanrı ile yaptıkları sözleşmenin olduğu fikridir. Nitekim Yahudi teolojik düşüncesinde Tanrı sadece Yahudiler ile sözleşme yaparak onları seçmiştir. Seçildiğine inanmış bir topluluğun Tanrı dışında bir otorite tanınmasını beklemek oldukça iyi niyetli olacaktır.

Seçildiğine inananan Yahudiler için tüm dünya kendileri için var edilmiştir. Dünya içindekilerle beraber Yahudilere ait bir mülk hükmündedir. Bu bağlamda tüm üretim faktörleri en azından Yahudilere hizmet etmelidir. Bu saik gerek *Tevrat*'ta gerekse Talmud'da kendini hissettirir. Özellikle Talmud'un Rabbilerin tarih boyunca yaptığı yorumlardan oluştuğu düşünülüdüğünde Yahudilerin tarih boyunca yaşadıkları göç ve katliamların teo-ekonomik yansımalarını Talmud'da görmek mümkündür.

Bu bağlamda gerek *Tevrat* gerekse *Talmud* değerli teo-ekonomik veriler sunmuştur. *Tevrat*'in zenginliği övmesi, dünyaya ait her şeyde Yahudilerin hakkı olduğunu savunması, ekonomik başarıları Tanrı'nın rızası ile eş değer tutması Yahudiler için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Yahudi inancında ahiret ile ilgili konuların dünyevi konular ile kıyaslandığında zayıf kalmasını YKK'deki teo-ekonomik ilkeler ile beraber düşündüğümüzde bir Yahudi için cennet ve cehennem dünyada olduğu ve ekonomik başarı ve başarısızlıkların bir yahudi için dünyayı cennet veya cehenneme dönüştüreceği aşikardır. Nitekim Yahudi için seçilmişlik dünyada cenneti yaşamak ile eşdeğerdir. Bu ülküyü gerçekleştirmek için Yahudi çok çalışmak ve yaptığı işte çok iyi olmak zorundadır. Bunu yaparken de başarı, servet ve

kâr vb. kapitalist unsurlar ön plana çıkar. Ancak Yahudi bu amaçlara ulaşırken birbirlerine karşı dikkatli davranmaları gerekir. Nitekim bu noktada *gentile*¹²³ kavramı ortaya çıkar. YKK'de yasaklanan faiz kavramı Yahudi olmayanlar için kapsam dışındadır. Bu amaçla faiz kavramı Yahudi ekonomi teorisinde önemli bir yer tutar. Dünya finansını elinde tutan bankaların önemli oranda Yahudi sermayeli olması bu iddiayı destekler niteliktedir.

Yahudiliğin reform dönemi varyantı olarak adlandırılabilir Püritenizm ise ABD kapitalizmi için adeta mihenk taşı olmuştur. Püritenler bu noktada kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan tipini inşa etmiş gözükmektedir. Disiplinli ve akılcı Püritenler seçilmişlik düşüncesi ile hareket ederek çok çalışmayı, başarıyı, kazancı, serveti ve tasarrufu adeta kutsallaştırmışlardır. Tasarruf edilen servet tekrar yatırıma kanalize edilerek servetin adeta bereketlenmesine neden olmuşlardır. Öyle gözüküyor ki Püritenler Calvinçi görüşlerden etkilenmiştir. Tüm bu gelişmelere paralel olarak Püriten iş ve çalışma ahlakı iş dünyasında saygın bir yer edinmelerine neden olmuştur. Nitekim günümüzde bile muhafazakarlık ABD iş dünyasında güvenin esas unsuru olma özelliğini hâlâ korumaktadır.

Tüm bu açıklamalardan anlaşılıyor ki kapitalizm olarak tanımlanan modern ekonomik ilke ve eylemlerin nedenlerini “bireyin rasyonel kararları” başlığı altında indirgemeci bir tutum ile açıklamak yeterli değildir. Dinî ilke ve motivasyonların modern ekonomik sistem üzerinde önemli bir etkisi olduğu aşikardır ve neo-liberal kapitalizm özellikle Judeo-Hristiyan inanç ve düşünce sisteminden etkilenmiştir.

Söz konusu etki, Hristiyanlık açısından özellikle reform dönemi sonrası ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bu etkiyi sadece dinin ekonomi üzerindeki etkisi şeklinde değerlendirmek yanlış olacaktır. Ortaya çıkan siyasi alandaki değişimler sonrası yeni ekonomik gelişmelerin de din üzerinde etkisi olduğu açıktır. Nitekim coğrafi keşifler sonrası

¹²³Seçilmişlik kavramı ile ilgili olan bu kavram özellikle ortodoks Yahudiler için önemlidir. Yahudilerin kendileri dışındaki herkesi yabancı olarak görmelerini ifade eder. Dua kitabı olan *Siddur*'da bu ifadeye sıkça değinilir. Ortodoks Yahudiler bir *Gentile* olarak yaratılmadıkları için her sabah ibadetlerinde şükrederler (Adam, 2010: 227).

ham maddenin Avrupa’da birikmesi ve işlenmesinin gerekliliği sonucu olarak özellikle İngiltere’de ortaya çıkan metodizm bu duruma örnektir.

Evanjelikler ise neo-liberal kapitalizmi şekillendirme noktasında oldukça önemlidir. Nitekim eskatolojik beklentilerin ekonomik yansımaları dünyayı etkilemektedir. Özellikle 1978 Washington Mutabakatı sonrası yaşanan gelişmeler sürecin ne denli din karışımı bir şekle büründüğünü göstermesi açısından dikkate şayandır.

KAYNAKÇA

- Adaçay, F. R. ve İslatince, H. (2009). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Ekin: Bursa.
- Adam, B.(2010). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı: Ankara.
- Adam, B.(2015). *Dinler Tarihi El Kitabı*. Grafiker Yayınları: Ankara.
- Adi, S. S. (2015).“Are There Still Traces of Protestant Ethics in Modern Capitalism?”. *American International Journal of Social Science*, 4 (4), 34–38.
- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (1997). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. İmge: Ankara.
- Akalın, K. H. (2006).“Orta Çağ İktisat Zihniyeti Sınırlarında M. Luther ve J.Calvin'in Tefecilik Yorumları”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (1).
- Akalın, K. H. (2007).“Rasyonelleşme Süreci İçinde Batıda Meslek Ahlakının Oluşumu”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (12), 72–95.
- Akalın, K. H.(2010a). “Dinsel Rasyonalizmdeki İktisat Ahlakının Çalışma Hayatına Etkileri”. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 199-222.
- Akalın, K.H (2008).“Wesleyancı Dinsel Rasyonalistlerin Tutkuları ve Bireysel Ekonomik Başarıları”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*. 1(1), 1-21.
- Akalın, K.H (2018).“Eski Ahit'in Ekonomik Analizi”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35) , 207-229.
- Akalın, K.H.(2009b).“Batıda Ekonomik Hayatın Rasyonelleşmesine Judaizmin Katkısı”, *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15), 151-166.
- Akalın, K.H.(2009c).“Eski Ahit Metinlerinde J. Calvin'in Faiz Yorumu”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), 237-252.
- Akalın, K.H.(2010b).“Metodist Bakış Açısıyla Rasyonel Ekonomik Etkinliğin Dinsel Dokusu”. *Akademik Bakış Dergisi*, (19), 1-17.
- Akalın, K.H.(2010c). “Eski Ahdin Kardeş-Yabancı Ayırımına Dayanan Tefecilik İzni “Karşısında Martin Luther”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*,12 (18).1-13.

Akalın, K.H.(2011a).“Ortaçağ Avrupa’sındaki Tefecilik Yasağına Eski Ahit Metinlerinin Etkileri”. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 11 (2) , 1-22.

Akalın, K.H.(2011b).“Max Weber’in İktisat Sosyolojisi Açısından Yorumunda Ortaçağın Katolik Asketizminden Kopuş”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61 (1), 239–259.

Akalın, K.H.(2014a).“Eski Ahitte Tanrının Ödülü Olarak Zenginlik İdeali”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 73-89.

Akalın, K.H.(2014b).“Avrupa İktisat Düşüncesi Tarihinde Calvinizmin Önemi”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (8), 1-30.

Akalın, K.H.(2015).“Werner Sombart ve İktisat Tarihinde Museviler”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 27-48.

Akalın, K.H.(2016).“Talmud ’un Para ve Faiz Açısından Yorumu” *KAU İİBF Dergisi*, 7 (13). 365-395.

Akalın,K.H.(2009a).“Kapitalist Ruhun Yahveizmdeki İçeriği ”. *KMU İİBF Dergisi*,12 (17), 11-23.

Akarsu, B. (1982) *Mutluluk Ahlakı*. İnkılâp: İstanbul.

Akçay, H. (2020). *Yahudi’nin İş Ahlakı*. Format: İstanbul.

Acar, G. (2022). İktisat Tarihinde Klasik Öncesi Döneme Genel Bir Bakış: Merkantilist ve Fizyokrat Dönemler. Available online at <https://docplayer.biz.tr/17531068-Iktisat-tarihinde-klasik-oncesi-doneme-genel-bir-bakis-merkantilist-ve-fizyokrat-donemler.html>, 06.08.2022, 13.00.

Akgün, D. ve Varinli, İ. (2017).“Hedonik (hazcı) tüketimin özel günlerdeki alışveriş kültürü üzerindeki etkisi ve ülkelerarası karşılaştırmalı bir araştırma”. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2),1-35.

Aksel, C. (2010). *Amerika Birleşik Devletleri Anonim Şirketi*. Boz: İstanbul.

Aktan, C. C.(1995). “Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm ve Libertarianizm”. *Amme İdaresi Dergisi*, 28 (1), 4-32.

- Alatlı, A.(2010). *Batıya Yön Veren Metinler II: Rönesans/Protestan Reformu Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650)*. Kapadokya Meslek Yüksekokulu: Nevşehir.
- Alkan, Y .(2019). “Tevrat’ta Adalet, İktisadi Adalet, Prosedürel Adalet, İsrailoğulları ve Yahudilerin İktisadi Etkileri”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 968-976.
- Alptekin, M.(2016).“Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 231-241.
- Ambalu, S. Coogan, M., Feinstein,E ve Freedman, P.(2013).*The Religions Book*. Dk Pub: NewYork.
- Archer, P.(2013). *Religion 101 From Allah To Zen Buddhism, An Exploration of The Key People, Practices, and Beliefs That Have Shaped The Religions of The World*. Adams Media: Massachusetts.
- Arnold, M.(2018). *Judaism*. Catholic Answers INC: United States of America.
- Aristoteles (1993). *Politika*. Mete Tuncay (Çev.). Remzi: İstanbul.
- Arkin, M. (1975). *Aspects of Jewish Economic History*. Jewish Publication Society of America: Philadelphia.
- Arslan, A. (2006b).*İlkçağ Felsefe Tarihi 4 Helenistik Dönem Felsefesi Epikürosçular Stoacılar Septikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Arslan, A. (2006c).*İlkçağ Felsefe Tarihi Sofistlerden Platon’a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Arslan, A.(2006a).*İlkçağ Felsefe Tarihi 2- Sofistlerden Platon’a*.İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Aster, E.(2005). *İlk Çağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. İm Yayın: İstanbul.
- Attali, J.(2019). *Yahudiler Dünya ve Para: Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*, Kırmızı Kedi: İstanbul.
- Aydemir C. ve Güneş H. H. (2006). “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (5), 136-158.
- Aydın, F. (2018). *Yahudilik: Tarih İnanç İbadet Kültür*. Mahya: İstanbul.
- Aydın, K. (2012).“Kapitalizm Neden Vazgeçilmezdir?” *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 21–38.

- Aydın, M. (2018). *Dinler Tarihi: Tarih, İnanç ve İbadet*. Ensar: İstanbul.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık: İstanbul.
- Babil Talmud
- Bainton, R. (1995). *Here I stand: A Life of Martin Luther*. Abingdon-Cokesbury: New York
- Balay, R. (2004). “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (2), 61-82.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*. Kültür Bakanlığı: Ankara
- Bedir, Ş. F. (2013). “Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık”. *Birey ve Toplum*, 3(6), 73-97.
- Bekçi, İ.; Apalı, A ve Apalı, Y. (2014). “Semavi Dinlerin Görünmeyen Muhasebe Panoraması: Yahudilikte Muhasebe Motifleri”. *Cassadocia Journal of History and Social Sciences*, (3), 44-60.
- Bell, J. F. (1967). *A History of Economic Thought*. The Ronald Press: New York.
- Bıyık, M. (2008). *Armageddon ve Tanrı Krallığı*. Aziz Anda Yayınları: Ankara.
- Bocutoğlu, E. (2013). “Neo-Liberalizmin Milli Gelirdeki Emek Payına Etkileri”. *Emek ve Toplum*. 2 (4), 9-27.
- Boer, R. ve Petterson, C. (2014). *Idols of Nations: Biblical Myth at the Origins of Capitalism*. Fortress Press: Minneapolis.
- Bokser, B. Z. (2001). *The Wisdom Of The Talmud: A Thousand Years Of Jewish Thought*. Citadel Press: New York.
- Bosch, D. J. (1991). *Transforming Mission, Paradigm Shifts in Theology of Mission*, Orbis Books: New York.
- Brackman, L. ve Jaffe, S. (2008). *Jewish Wisdom for Business Success: Lessons From the Torah and Other Ancient Texts*. American Management Association: New York.
- Bremer, F. (2013). *Puritanism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press: New York.
- Broom, L. ve Selznick, P. (1963). *Sociology*. Harper & Row: New York.

- Bruni, L. ve Milbank, J. (2019). "Martin Luther and the Different Spirits of Capitalism in Europe". *International Review of Economics*, 3(66), 221-231.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İletişim: İstanbul.
- Burhan, N.(1984). "İhtiyaç Kavramı Üzerine Düşünceler ve Kamu Ekonomisi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 17-35.
- Calance, M.(2012). Free economy in a Jewish perspective. Available online at <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/41675/>, 06.08.2022 16.00
- Calvin, J.(1960). *Institutes of the Christian Religion*, I-II volume, edited by. J. T. McNeill, translated by F. L. Battles, The Westminster Press: Philadelphia.
- Calvin, J.(1960). *Institutes of the Christian Religion*. Westminster John Knox Press: United States of America.
- Calvin, J.(2014). "Hristiyan Dininin Kurumları", *Batıya Yön Veren Metinler*, Derleyen: Alev Alatlı, Alfa Yay. İstanbul, C. II, s. 676.
- Canbay T. H. (2012). "Din ve Kapitalizm". *In Journal of Economy Culture and Society*, 1(45), 149–168.
- Carosso, V. P. (1952). "Werner Sombart's Contribution to Business History". *Bulletin of the Business Historical Society*, 26 (1), 27-49.
- Cevizci, A.(2009). *Felsefe Tarihi*. Say: Bursa.
- Christianity Today/Christian History & Biography Magazine (2006). https://www.quia.com/files/quia/users/christinawade/Downloads/Juniors/The_Original_Puritan_Work_Ethic.pdf, 06.08.2022, 17.00.
- Cohen, C. L.(1986). *God's Caress: The Psychology Of Puritan Religious Experience*. Oxford University Press: New York.
- Coser, L. (1977). *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*. Harcourt Brace Jovanovich Press: New York.
- Coleman, J.(2006). *The Rotschields Dynasty*. World Intelligence Review:Las Vegas.
- Çağlar, A. F. (2019). *Yaşamın Amacı Olarak Yaşam*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çaha, Ö., (2008). *Bitmeyen Beraberlik Modern Dünyada Din ve Devlet*. Timaş Yayınları: İstanbul.
- Çamlı, A. Y. (2020). “Kapitalizmin ‘Zenginleşme’ Paradoksunun Aristo-MacIntyre Düşüncesinde Çözümlemeye Çalışılması”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16 (19). 170-193.
- Çamlı, A.,Y.(2017).“Max Weber ve Bediüzzaman Said Nursi de Ekonomik Gelişme-Din İlişkisi”, *Katre, Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 88–97.
- Çelik, M ve Dağ, M. (2017). “Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2 (3). 50-70.
- Çetin, E. (2014). “Hristiyan Fundamentalizmi ve Ortadoğu’da Tanrıyı Kıyamete Zorlama Stratejisi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 1–16.
- Çetin, H. (2001). “Liberalizmin Temel İlkeleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.
- Çetin, H.(2002). “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1). 79-96.
- Danışoğlu, A.(2004). “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 3 (5), 215-239.
- Dartma, B.(2009). “Hz. Adem’in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9 (3), 11-22.
- Davis, N. Z.(1997). “Religion and Capitalism Once Again?”. *Jewish Merchant Culture in the Seventeenth Century Representations*, (59), 56–84.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1993). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ağaç: İstanbul.
- Denis, H. (1973). *Ekonomik Doktrinler Tarihi*. Attila Tokatlı (çev.). Sosyal: İstanbul.
- Deniz, O. M.(2018). “Pietizm: Kökenleri, Temel Özellikleri ve Gelişimi”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (12), 95-120.
- Doğan, B.(2008). Hristiyanlıkta Asli Günah Doktrini (Pavlus-Pelagius Örneği). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Bursa.
- Dorff, E.(2006). *Love Your Neighbor and Yourself: A Jewish Approach to Modern Personal Ethics*. The Jewish Publication Press: Philadelphia.

- Duman, Z. M. (2014). “Küreselleşme,Sermaye ve Devlet İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme”. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3 (5), 7–29.
- Duran, G.(2022). Calvinizm Asli Günah ve Yahudilik. Available online at https://www.academia.edu/35836035/Calvinizm_Asli_G%C3%BCnah_ve_Yahudilik_pdf?email_work_card=interaction-paper. 06.08.2022, 00.02
- Eaton, D. H.(2013).” The Economists of the Reformation”. *SAGE Open*, 3 (3), 1-9.
- Elmas, B.(2020).“Hristiyanlığın İlk Dönemlerinde Milenyalizm Meselesi”. *Oksident*,2 (1),1-25.
- Erdkamp, P. (2012). “How modern was the market economy of the Roman world?”, *Economia*, 4 (2), 225–235.
- Eren, A. A. (2011). “Sir William Petty: Merkantalist bir düşünür mü?”, *Ekonomik Yaklaşım*, 22 (79), 45-70.
- Erol, S.(2012).“İktisadi Kalkınmada Değerlerin Rolü (İbn Haldun’un Perspektifinden” , *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3 (2), 49-65.
- Ersoy, A. (2015). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. Nobel: Ankara.
- Fanfani,A.(2003). *Catholicism, Protestantism, and Capitalism*. IHS Press: Norfolk.
- Fox, J. (2002). *Chomsky ve Küreselleşme*. Everest: İstanbul.
- Fox-Genovese, E.(1976). *The Origins of Physiocracy. Economic revolution and social order in eighteenth-century France*. Cornell University Press: New York.
- Friedman, H. H. ve Adler, W. D. (2011). “Moral Capitalism: A Biblical Perspective”. *American Journal of Economics and Sociology*, 70 (4), 1014-1028.
- Friedman, H.H. (2000).“Biblical Foundations of Business Ethics”. *Journal of Markets & Morality*, 3(1),43-57.
- Friedman, H. H.(1980). Talmudic Business Ethics. An Historical Perspective. In Akron Business and Economic Review. Available online at <https://www.researchgate.net/publication/263380989.45-49.>, 06.08.2022, 00.02.
- Friedman, H. H.(2001). “The Impact of Jewish Values Marketing and Practises”. *Journal of Macromarketing*, 21(1), 74–80.

- Friedman,H.H.(2019). The Talmudic Secret of Wealth, https://www.acAdemia.edu/40368456/The_Talmudic_Secret_of_Wealth, 06.08.2022, 00.02.
- Fusfeld, D. R.(1988). *Çağdaş İktisadi Düşüncenin Gelişimi*. Orhan Sezgin (çev.). Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı: İstanbul.
- Fülberth, G. (2010). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Sadık Usta (çev.). Yordam: İstanbul.
- Gawthrop, R. L. (1989). “Lutheran Pietism and the Weber Thesis”. *German Studies Review*, 12(2), 237-247.
- Gençoğlu, A. Y.(2012). “Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emegın Konumu”. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1 (1), 99-116.
- George,T.(1988). *Reformers of The Theology*. Broadman Press: Nashville Tennessee.
- Goldman, S.(2013). Capitalism in Ancient Rome and Ancient Greece: Risk and Unethical Busines. Available online at <https://digitalworks.union.edu/theses/669>, 06.08.2022, 00.02.
- Gökberk, M. (1993). *Felsefe Tarihi*. Remzi: İstanbul.
- Gray, J.(2013). *Kara Ayin Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü*. Yapı Kredi: İstanbul.
- Green, R. M.(1997). “Guiding Principles of Jewish Business Ethics”. *Business Ethics Quarterly*, 7 (2), 21-30.
- Guiso, L.; Sapienza, P., Zingales, L. (2003). People's opium? Religion and economic attitudes. *Journal of Monetary Economics*, 50 (1), 225-282.
- Günay, E , Türkmen, S ve Özbek, S .(2018). İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrazi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8 (1), 41-66.
- Gündüz, Ş.(2010). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı: Ankara.
- Güngör, A. İ.(2005). “Hristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri”. *Dini Araştırmalar*, 7 (21), 7-26.
- Gürbüz, A.(1999) *Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi*. Beta: İstanbul.
- Gürbüz, A.(2014). “Günümüz Batılı Politik Yaklaşımların Kökeni Olarak İngiliz Yararcılığı”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72 (1). 133-171.

- Hamitoğulları, B.(1986). *Çağdaş İktisadi Sistemler, Strüktürel ve Doktrinel Yaklaşım*. Savaş Yayınları: Ankara.
- Hançerlioğlu, O. (1983). *Düşünce Tarihi*. Remzi Yayınevi: İstanbul.
- Harari, Y. N. (2014). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Signal Books: Toronto.
- Harrison, P. (2011). “Adam Smith and the History of the Invisible Hand”. *Journal of the History of Ideas*, 72 (1), 29-49.
- Hart, I. (1995). “The Teaching of Luther and Calvin About Ordinary Work: 1. Martin Luther (1483-1546)”. *Evangelical Quarterly*, 1 (67) 35-52.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2012). *Duyuru* (Çev: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Heaton, H.(1985). *Avrupa İktisat Tarihi*.Teori: Ankara.
- Heller, H. (2011). *The Birth of Capitalism: A 21st Century Perspective (The Future of World Capitalism)*. Pluto Press: London.
- Hindson, E. ve Mitchell, D. (2013). *The Popular Encyclopedia Of Church History: The People,Places And Events That Shaped Christianity*. Harvest House Publishers: Oregon.
- Holifield, E.B.(2003). *Theology in America Christian Thought From The Age Of The Puritans to The Civil War*. Yale University Press: London.
- Hollow, M.(2020).“A Wesleyan work ethic? Entrepreneurship and Weber’s protestant work ethic in the case of Isaac Holden”, c. 1807–1897. *Business History*, 1–23.
- Hopkins, K. (1980). “Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400)”. *The Journal of Roman Studies*, 70, 101-125.
- <https://www.britannica.com/biography/John-Wesley>. Accessed 6 April 2022.
- Hudson, W. S. (1949). “Puritanism and the Spirit of Capitalism”. *Church History*, 18 (1), 3–17.
- Hulse,E.(2000). *The Story of The Puritans*. Chapel Library:
- Hunt, E. K. ve Lautzenheiser, M. (2011). *History of Economic Thought*. Armonk M.E. Sharpe: Newyork.
- İnalcık, H.(2011). *Rönesans Avrupası: Türkiyenin Batı Medeniyeti ile Özdeşleşme Süreci*. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

- Jeremy, D. J. (1998). *Religion, Business, and Wealth in Modern Britain*. Routledge: London.
- Kahaner, L. (2003). *Values, Prosperity, and the Talmud: Business Lessons from Ancient Rabbis*, John Wiley and Sons Press: New Jersey.
- Kala, A. (2020). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi: İstanbul.
- Kale, M. ve Nur, İ.(2016). “Karl Marks ve Marksist Teori Açısından Eğitim ve Toplumsal Cinsiyet”. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 40-55.
- Kang, N. (2009). “Puritanism and Its Impact upon American Values”. *Review of European Studies*, 1 (2).
- Karışman, S. (2010). *Marifet ile Zenginlik Arasında İki Düşünce İki Dünya*. Ötüken: İstanbul.
- Karp, J. (2008). *The Politics of Jewish Commerce Economic Thought and Emancipation in Europe*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Kaymakçı, Ö.B. (2012). “Seküler Bir Alan Olarak İktisat ve Din İlişkisi”. *İnsan & Toplum*, 2 (4), 119-134.
- Kazgan, G. (2012). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi: İstanbul.
- Kılıç, R. ve Demirçelik, M. (2011). “Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Orta Çağ ve Reform Hareketi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 181-190.
- Koch, P. R. ve Lowery, K. T. (2014). Engaging Capitalism with Wesleyan Theology Faculty Scholarship – Economics. 5. https://digitalcommons.olivet.edu/econ_facp/5
- Koloğlu, M. (1960). *Ekonomi Doktrinleri Tarihi*. Doğu: Ankara.
- Korkmaz, C. H. (2013).“Sömürgeciliğe İyimserlik Gözlüğüyle Bakmak: Adam Smith’te Ahlakın İktisadi Rolü”, *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 86-108.
- Kök, R. (1999). *İktisadın Tarihi ve Felsefi Temelleri*. Anadolu Matbaacılık: İzmir.
- Köseoğlu G. ve Bilgin Ö. (2019). “Epiküros’un Hayat ve Ölüm Anlayışı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12 (66), 1493-1497.
- Kumbaracıbaşı, O. (1974). *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi*. San: Ankara.

- Kurtoğlu, R. (2014). *Din ve Küresel Ekonomi Politik*. Orion: Ankara.
- Kurtoğlu, R. (2016). *Evanjelizm: Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*. Asi: İstanbul.
- Kurtoğlu, R. (2019a). *Babilden Günümüze İsrail-Amerikan Kehanetleri: Mesih-USA ve Türkiye*. Destek: İstanbul.
- Kurtoğlu, R. (2019b) *Akıl Sağlığı Tsunamisi*. Destek: İstanbul.
- Kurun, İ. (2018). *Siyasi İlahiyat. Liberalizmin Teolojik Kökenleri*. Orion: Ankara.
- Kuyucuklu, N.(1982). *İktisadi Olaylar Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kutsal Kitap
- Kuzu, A. (2018).*Tanrıya Başkaldırı: Evanjelizm Kıyamete Çağrı,Son Savaş*. Kariyer Yayıncılık: İstanbul.
- Küçük, A., Tümer, G. ve Küçük, M.A. (2017). *Dinler Tarihi*. Berikan Yayınları: Ankara.
- Kükreler, Ö. (2011). “Üniversite Öğrencilerinde Hedonik Tüketimin Cinsiyete Göre Farklılaşması”. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 14 (79), 79-87.
- Kwangsu K. (2014). “Adam Smith's and Douglass North's Multidisciplinary Assroach to Economic Development”. *The American Journal of Economics and Sociology*, 73 (1), 3-31.
- Lehmann, H. (1987). “Ascetic Protestantism and Economic Rationalism: Max Weber Revisited after Two Generations”. *The Harvard Theological Review*, 80 (3), 307–320.
- Lieberman, Y.(1979). “Elements in Talmudic Monetary Thought”. *History of Political Economy*, 11 (2), 254–270.
- Lindberg, C. (2010). *Avrupa'da Reforma Tarihi: Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi*. İnkılap: İstanbul.
- Luther, M.(1915). *Martin Luther's 95 Theses*. Holman Company: Philadelphia.
- Luther, M.(2015). *Hristiyan'ın Özgürlüğü 1520*.GDK Yayınları: İstanbul.
- Magdoff, H.,Baran,P.,Sweezy, P.(1975).*Çağdaş Kapitalizm'in Bunalımı*. Bilgi Yayınevi: İstanbul.
- MacArthur K. W. (1939) , *The Economic Ethics of John Wesley* . Literary Licensing: New York.

- Madi, İ.(2014). Ortadoğu Dinleri Açısından Homo-Economicus'un Analizi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Madron, T. W. (1965). "Some Economic Aspect of John Wesley's Thought Revisited". *Association of Methodist Historical Societies*, 10 (1), 33–45.
- Mardin, Ş. (1969). *Din ve İdeoloji*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi: Ankara.
- Marks, K. (2015). *Kapital*. Erkin Özalp, Mehmet Selik, Nail Satlıgan (çev.). Yordam Kitap: İstanbul.
- Marks, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez (çev.). Evrensel Basım Yayın: İstanbul.
- Mankiw, G. (2017). *Principles of Economic*. Cengage Learning: USA.
- Maune, A. (2015). "The Talmudic Philosophical Conception of Business Ethics". *Journal of Governance and Regulation*, 4 (4), 486-498.
- Mc Farland, I. A. (2010). *In Adam's Fall: A Meditation on the Christian Doctrine of Original Sin*. Wiley-Blackwell: United Kingdom.
- Mc Grath, A. E. (2012). *Reformation Thought*. John Wiley & Sons: Oxford.
- Meral, Y. (2021). *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. Milet ve Nihal: İstanbul.
- Messaoudi, F. (2012). Exploring Püriten Hard Work Ethic in American Exceptionalism. (<http://archives.univbiskra.dz/bitstream/123456789/4494/1/FATIMA.pdf>), 06.08.2022, 18.00.
- Mohler, A. (2015). "Economics and the Christian Worldview: 12 Theses". *The Southern Baptist Journal of Theology*, 19 (2), 9–16.
- Moltmann, J. (2004). *The Coming of God Christian Eschatology*. SCM Press Ltd: London.
- Muller, J. Z. (2010). *Capitalism and the Jews*. Princeton University Press: New Jersey.
- Nagy, P. J. (1976). "Pragmatism and American Pietism. Transactions of the Charles S. Peirce Society", 12 (2), 166–181.
- Naz, F. (2014). "Adam Smith's Model of Capitalism and Its Relevance Today". *Filosofia de la Economía*, 3, 71–85.
- Nelson, R. (2001). *Economics as Religion From Samuelson to Chicago and Beyond*. The Pennsylvania University Press. Pennsylvania.

Neumark, F. (1943). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Ahmet Ali Özekan (çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Neusner, J. ve Peck, A.(2003). *The Routledge Dictionary of Judaism*. Routledge: London.

Nyborg, K.(2000). “Homo Economicus And Homo Politicus: Interpretation And Aggregation of Environmental Values”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, (42), 305–322.

Robbins,L.,Medema,S ve Samulels,W.(2000). *A History of Economic Thought*. Princeton University Press: New Jersey.

Rodinson,M.(1974).*Islam and Capitalism*.Pantheon Books: Newyork.

O’Brien, G.(2003). *An Essay On The Economic Effects Of The Reformation*. VA: IHS Press: Norfolk.

Odabaşı, Y.(2009). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. Sistem: İstanbul.

Ohrenstein, R. A. (1968). “Economic Thought in Talmudic Literature in the Light of Modern Economics”. *American Journal of Economics and Sociology*, 27 (2), 185–196.

Ohrenstein, R. A. ve Gordon, B. (2009). *Economic analysis in Talmudic literature. Rabbinic Thought in The Light of Modern Economics*. Leiden Brill: Boston.

Oktay, M. (2018). İnanç ve İktisadi Düşünce. Modern İktisadi Düşüncenin Arkaplanı. (Çev. Mehmet Saraç). İSİFAM: İstanbul.

Olgun, H. (2012). “Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi. *İnsan & Toplum Dergisi*, 4 (2), 135-156.

Olgun, H.(2019). *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*. Milet ve Nihal: İstanbul.

Olgun, H.(2016). *Luther ve Reformu. Katolisizmi Protesto*. Eski Yayınları: İstanbul.

Oslington, P. (2012). “God and the Market: Adam Smith’s Invisible Hand”. *Journal of Business Ethics*, 108 (4), 429-438.

Oslington, P. (2018). *Tanrı ve Piyasa: Adam Smith’in Görünmez Eli. Modern İktisadi Düşüncenin Teolojik Arka Planı*. Melih Oktay (çev.). İSİFAM: İstanbul.

- Önkal, A.(1991). Amr.b. Sabit. TDV İslam Ansiklopedisi. (C 3, 90). Ankara:İslam Araştırmaları Merkezi.
- Öz, S. (2013). “Kapitalizmin Ruhu Problemi: Werner Sombart”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (29), 142-169.
- Özel, M. (1993).*Kapitalizm ve Din*. Ağaç Yayıncılık: İstanbul.
- Özel, M. (1995). *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*. İz: İstanbul.
- Özel, M. (2006). Ekonomi-Toplum. İslâm, Protestanlık ve Kapitalizm. Available online at <https://www.yenisafak.com/arsiv/2006/ocak/22/mozel.html>, updated on 1/22/2006, checked on 9/21/2020.
- Özguven, A. (1992). *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*. Filiz: İstanbul.
- Öztürk, M. (2004). “Adem, Cennet ve Düşüş”. *Milel ve Nihal*, 1 (2), 152–186.
- Palmer, R.E.(2015). *Hermenotik*. İbrahim Görener (çev.). Düşün Yayıncılık: İstanbul.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N.,Zülfikar, H.,Aksu T.,Türkmen S.ve Yılmaz Y. (1998). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Peker H. S. (2015). “Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma”. *Çankırı Karatekin İİBF Dergisi*, 5 (1), 1-12.
- Platon ,(1975). *Devlet*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Polat, B. (2008). *Evanjelik Bir Hareket Metodist Kilisesi*. IQ Kültür Sanat: İstanbul.
- Potter ,G.R. ve Greengrass, M.(1983). *Jean Calvin*. Edwars Arnold Press: London.
- Powell, S. (2021). Thinking About Economics and Ethics Like A Wesleyan. Available online at <https://sampowelldotnet.files.wordpress.com/2015/07/thinking-about-economics-and-ethics-like-a-wesleyan.pdf>., 06.08.2021, 17.00.
- Ritzer, G. (2011). *Sociological Theory*. McGraw-Hill: New York.
- Roberts, R. H.(1995). *Religion and the Transformations of Capitalism. Comparative Assroaches*. London Routledge: New York.
- Roels, S. J.(1997). “The Business Ethics of Evangelicals”. *Business Ethics Quarterly*, 7 (2), 109-122.

- Roland, B. (1995). *Here I Stand a Life of Martin Luther*. Abingdon-Cokesbury Press: Newyork.
- Rosenblatt, H.(2018). *The Lost History of Liberalism. From Ancient Rome to the Twenty-first Century*. Princeton University Press: Princeton.
- Rössner, P. R.(2019). “Martin Luther and the Making of the Modern Economic Mind”. *International Review of Economics*, 3 (66), 233–248.
- Sarc, Ö. (1942). “Werner Sombart’ın Ölümü Münasebeti ile”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 3 (1-2). 1-5
- Sarfati, M. (2015). “Rasyonalite ve Neo-klasik Kuram”. *Ekonomik Yaklaşım*, 16(57), 103-130.
- Sarfati, M. (2019). “Yahudi’nin kaderi; insanın kaderi veya “Homo judaeus”tan “homo capitalius”a, Marks’tan Sombart’a düşünce tarihinden kısa notlar”. *Yıldız Social Review*, 5 (2), 155–170.
- Sauer, C. ve Sauer, R. M. (2007). “Jewish Theology and Economic Theory”. *Religion and Liberty*, 17 (1), 4–16.
- Savaş, V.F.(1997). *İktisadın Tarihi*. Liberal Düşünce Topluluğu. Avcıol Matbaacılık: İstanbul.
- Sayar, S.(2000). “Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikikolojik Bir Yaklaşım)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (9). 1-13.
- Schefold, B.(2014). “Marks, Sombart, Weber and the Debate About the Genesis of Modern Capitalism” . *Journal of Institutional Studies*, 6 (2), 8-24.
- Schimmel, A.(2016). *Dinler Tarihine Giriş*. Külliyyat: İstanbul.
- Selik, M. (2015). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. Efil: Ankara.
- Siegel, P. N.(2018). *Dünya Dinleri ve İktidar*. Yordam Kitap: İstanbul.
- Sirat,C.(2000).*History of Jewish Philosophy in the Middle Ages*.Cambridge University Press:Paris.
- Smith, A.(1975). *The Theory of Moral Sentiments*. Oxford University Press: Oxford.
- Smith, A.(1977). *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* University of Chicago Press: Newyork.

- Smith, A.(2000). *The Theory of Moral Sentiments*. Prometheus Book: Oxford.
- Smith, A.(2011).*Milletlerin Zenginliği*. Haldun Derin (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Smith, A.(2016). *Milletlerin Zenginliği*. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Solt, L. F. (1967). “Puritenism, Capitalism, Democracy and the New Science”. *The American Historical Review*, 73 (1), 18–29.
- Sombart W. (1967). *The Quintessence of Capitalism*. Howard Fertig :New York.
- Sombart, W.(2016). *Yahudiler ve Modern Kapitalizm*. Küre: İstanbul.
- Sombart,W.(2010). “*The Jews and Modern Capitalism*” Batoche Books:Ontario.
- Spater, J. ve Tranvik, I. (2019). “The Protestant Ethic Reexamined: Calvinism and Industrialization”. *Comparative Political Studies*, 52 (13-14),1963-1994.
- Srivastava, S. K.(1965). *History of Economic Thought*. Atma Ram and Son: Delhi.
- Strom, J.(2010). *Pietism and Community in Europe and North America, 1650–1850*.Brill: Boston.
- Swedberg, R. (2019). *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi*. Dergah: İstanbul.
- Şenel, A. (2018). *Siyasal Düşünceler Tarihi,Tarih Öncesinde İlkçağda, Orta Çağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Bilim ve Sanat: Ankara.
- Tamari, M.(1997). “The Challenge of Wealth: Jewish Business Ethics”. *Business Ethics Quarterly*,7 (2),45-56.
- Tarakçı, M. (2006). “St. Thomas Aquinas’a Göre Aslı Günah”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 308–318.
- Tarakçı, M.(2010). “Calvinizm’de Kader Anlayışı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 93–119.
- Tarr, R. ve Randell, K. (1989). *Luther and the German Reformation 1517–55*. Hodder Education: London.
- Thompson, I.(2004). *Odadaki Sosyoloji; Din Sosyolojisi*, Bekir Zakir Çoban (Çev.). Birey Yayıncılık: İstanbul.
- Timur, H. (1960, 1964, 1968). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. İstiklal Matbaası: Manisa.

- Tokat, L.(2017). “Modern Batı Dünya Görüşününün Tanrı ve İnsan Tasavvuru Açısından Tahlil ve Eleştirisi”. *Bilimname*, (34) , 121-143.
- Torun, İ.(2002).“Kapitalizmin Zorunlu Şartı ‘Protestan Ahlak’. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 3 (2), 89–98.
- Tufan, T. (2019). <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2019/12/15/dunya-forum-puritenlik-ingiltere-ve-abdyi-sekillendiren-mezhep,15.12.2019>, Tarkan Tufan
- Turan, E.Y.(2015). “İlkçağ Felsefesinde Faydacılığın Temelleri”. *Atatürk İletişim Dergisi*, (8), 249-258.
- Turanlı, R.(1988). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Beta: İstanbul.
- Turner, J. (2011).*The Emergence of Sociological Theory*.Sage Publication: United States of America.
- Topal, A. (2002) “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”. *Praksis* 7, 63-85.
- Ulutam, B. (1978) *İktisadi Doktrinler Tarihi*. Ötüken: İstanbul.
- Ülgener, S. F. (2006). *Dünü Bugünü ile Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. Derin: İstanbul.
- Ülgener, S. F.(1984). *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*. Mayaş: Ankara.
- Ülgener, S.(1940). “İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2 (0).
- Ülgener, S.(1942).“İktisat Felsefesi Tarihinde Werner Sombart’ın Yeri ve Şahsiyeti”.*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 3 (1-2).
- Ülkü, S.(2015). “Üç Semavî Dine Ait Prensiplerin Muhasebe Biliminin Oluşumu Üzerindeki Muhtemel Etkileri”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 171-197.
- Waldo B. (1988). *Christian Ethics in the Protestant Tradition*. Atlanta Ga.: J. Knox.
- Warren,S., Biddle,J.,Davis, J.(2003). *A Companion To The History Of Economic Thought*. Wiley-Blackwel: Wisconsin.
- Walker, G.(1937). “Capitalism and the Reformation”. *The Economic History Review*, 8 (1), 1-19.

- Walzer, M.(1963). “Puritenism as a Revolutionary Ideology”. *History and Theory*, 3 (1), 59-90.
- Waterman, A. M. C.(2002). “Economics as Theology: Adam Smith’s Wealth of Nations”. *Southern Economic Journal*, 68(4), 911-915.
- Weber, M. (2014). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Mehmet Ökten (çev.). Tutku: Ankara.
- Weber, M.(1978). *Economy and Society :An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press:
- Wesley, J.(1997). *The Life Of John Wesley First Series Of Sermons (1-39)*. Books for the Ages:Albany.
- Wesley, J., Burtner, R. W., ve Chiles, R. E.(1982). *John Wesley’s Theology: A Collection From His Works*. Abingdon: Nashville.
- Wilson, R.(1997). *Economics, Ethics and Religion Jewish, Christian and Muslim Economic Thought*: Macmillan: London.
- Witte, J. (2018). Law and the Protestant Reformation in Heikki Pihlajamäki, Markus Dubber & Mark Godfrey, eds., *Oxford Handbook of European Legal History* (Oxford: Oxford University Press), 583-610, 2018, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3286074>
- Witte, J.(2014). From Gospel to Law: The Lutheran Reformation and Its Impact on Legal Culture in Thomas Albert Howard and Mark A. Noll, eds., *Protestantism After 500 Years* (Oxford: Oxford University Press, 2016) 52-74, Emory Legal Studies Research Paper No. 14-308, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2517716>
- Wood,D.(2002).*Medieval Economic Thought*.Cambridge University Press.United Kingdom.
- Yalçın, A. (1991). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*. Aydoğdu Ofset: Ankara.
- Yalçın, A.(1983). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*. A.Ü SBF Basın Yayın Yükseköklü Basımevi: Ankara.
- Yarar, M. ve Bozkurt, C. (2020). *Mesih Tanrını Kıyamete Zorlamak*. Destek: İstanbul.
- Yardımcıoğlu, H.(2017). *Köleler ve Efendiler*.Şira Yayınları :İstanbul.
- Yazıcıoğlu, H.(1993). *Bir Din Politikası Laiklik*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.

Yıldırım, M. ve Çelik, S. (2010). “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (29), 67-94.

Yılmaz, A.(2019a). “Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed’e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,6 (10).59-89.

Yılmaz, H. (2019b). Amerika’da Evanjelik Hareket: Dini ve Siyasi Yansımaları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zafirovski, M. (2016). “(Pre-) Capitalism and the “Spirit” of Protestantism- The Max Weber Reverse Thesis of Economic Conditions of Calvinism”. *Social Epistemology*, 30 (1), 89-129.

Zeytinoğlu, E.(1985). *Ekonomik Sistemler*. Marmara Üniversitesi İİBFA Yayınları: İstanbul.

Zweig, M.(1991). *Religion and Economic Justice*. Temple University: Philadelphia.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim Soy isim :

Doğum Yeri :

Doğum Tarihi :

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi :

Yüksek Lisans Öğrenimi :

Doktora Öğrenimi :

Bildiği Yabancı Diller :

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

a) Yayınlar

1) SCI

xxx

2) Diğer

xxx

b) Bildiriler

1) Uluslararası

xxx

2) Ulusal

xxx

c) Katıldığı Projeler

xxx

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl:

İLETİŞİM

E-posta Adresi :

ORCID :

